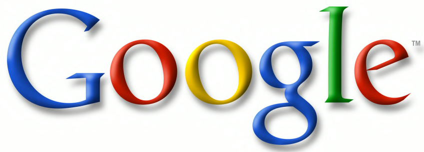

Google

Jan Anthony CRAMER

Abraham Heidanus ...

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

58/2 –

ABRAHAMUS HEIDANUS,

Annos 75. natus, quinquaginta S. ministerio impendit, 5. Nardenæ Ecclesiæ,
45. Leidensi. S. Theologiam 24. annos in Academiâ Lugduno Batava docuit.

Quæ fuerat Juveni multa olim scire voluptas,
Perdere nunc juvat, et dememinisse Senem.
Tunc rerum quæ sit Natura, inquirere amabam,
Qui nexus Superis inferiora liget.

Nunc ævi factus spolium, dudum hoc satago unum.
Quæ decet, ut faciam, Quæque scienda sciam.
Sic me ipso minor et major, Sublimis et Imus,
Nunc Humilis gradior, nunc super astra feror.

Jan Andri[illegible] pinx. — A. Blooteling sculp.

Stoomdr. „de Industrie" — Utrecht.

Stoomdr. „de Industrie" — Utrecht.

ABRAHAM HEIDANUS

EN

zijn Cartesianisme.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA BEKOMEN MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Mr. J. Baron d'AULNIS DE BOUROUILL,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID,

EN

MET TOESTEMMING VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE

FACULTEIT DER GODGELEERDHEID

TE VERDEDIGEN

op Dinsdag 29 Januari, des namiddags te 2 uren,

DOOR

JAN ANTHONY CRAMER,

beroepen Predikant van Nederhemert,

geboren te Charlois.

UTRECHT — 1889.

Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie".

J. VAN DRUTEN.

Aan mijne Ouders

en

aanstaande Schoonouders.

Bij het verlaten van de Universiteit is het mij eene behoefte, hooggeschatte Leermeesters, U mijnen dank te brengen voor het onderwijs, waardoor Gij op het ruime veld der theologische wetenschap mij steeds meer den weg hebt gewezen.

Ontvang mijnen dank, Hooggeleerde DOEDES, *voor uw onderwijs, dat ik vier jaren mocht genieten. Dwong de wet U den katheder te verlaten en plaats te maken voor een ander, niets zal U ooit kunnen dwingen aan wie ook de plaats af te staan, die Gij hebt ingenomen in het hart van een' dankbaren leerling.*

Ook aan U gevoel ik mij ten zeerste verplicht, Hooggeleerde LAMERS, *die altoos bereid waart mij uwe voorlichting te schenken, zoo dikwijls ik die vraagde, en mij herhaaldelijk hebt getoond, dat Gij voor mij niet alleen een Leermeester maar ook een Vriend wildet zijn.*

Niet minder mocht ik van U, Hooggeleerde VALETON, *voortdurend vriendschap ondervinden. Zeer dank ik U voor uw onderwijs, dat telkens meer mij de oogen deed opengaan voor de schoonheid van het Oude Testament. Ook zal ik niet licht vergeten, wat ik op uw privatissimum, dat ik met enkelen gedurende twee jaren mocht bijwonen, heb geleerd.*

Al kan ik mij niet tot uwe leerlingen rekenen, Hooggeleerde KLEIJN, *hoogelijk waardeer ik toch uwe historische onderzoekingen, van welke ik ook later nog veel hoop te leeren.*

En wat zal ik zeggen, veel geachte Promotor, *mijn hartelijk geliefde Vader, om U naar waarde te danken voor uwe hulp en raadgeving mij niet alleen bij de samenstelling van dit proefschrift, maar ook gedurende mijnen ganschen studietijd in zoo ruime mate geschonken? Het oogenblik, waarin ik deze regelen nederschrijf, roept al de jaren voor mijnen geest terug, gedurende welke ik onder uwe leiding de theologische wetenschap beoefende. Is het wonder dat de gedachte, van uit* uwe *hand*

de Doctors-bul te ontvangen, mij met innigen dank vervult? Mocht mijn gansche leven toonen, dat ik niet tevergeefs heb geleerd, dat nauwkeurige, grondige studie een noodzakelijke vereischte is voor den beoefenaar van de wetenschap. God stelle U nog menig jaar tot eenen zegen voor onze Universiteit.

Ontvangt de verzekering, Hooggeleerde CANNEGIETER, VAN LEEUWEN *en* MOLTZER, *wier onderwijs ik korter of langer bijwoonde, dat dit hoogelijk door mij is gewaardeerd.*

Is het een groot voorrecht aan Utrecht's *Universiteit te hebben gestudeerd, dit neemt niet weg, dat ik dankbaar terugdenk aan de leerrijke uren gedurende mijn eenjarig verblijf aan de Universiteit van* Groningen *doorgebracht onder het gehoor van de Hoogleeraren* VALETON SR, VAN BELL, VAN DIJK, VAN DEN HAM *en* VAN DER WIJCK.

Ook U een woord van dank, Rector *en* Leeraren *van het* Groningsch Gymnasium, *voor uw onderwijs, dat de grondslag is geweest, waarop ik veilig heb kunnen voortbouwen.*

Tevens breng ik U de betuiging van mijne erkentelijkheid, Hooggeleerde ACQUOIJ, *voor de nuttige wenken, mij bij mijne studie over Heidanus gegeven, en U hooggeschatte* SEPP, *Hooggeleerde* RAUWENHOFF *en* VAN MANEN, Dr. DU RIEU, Dr. KNUTTEL *en* Mr. DOZY *voor de welwillendheid, waarmede Gij mij in het opsporen der bronnen de behulpzame hand hebt geboden.*

Ten slotte een woord van dank aan den Heer VAN DRUTEN, *voor de wijze waarop hij de uitgave van dit geschrift heeft bespoedigd.*

En Gij, mijne vrienden, vaartwel! — Aan den omgang met U dank ik voor een groot deel de vorming voor het leven. Hartelijk hoop ik, dat onze wegen zich nog menigmaal zullen kruisen. Blijke het dan bij ons wederzien, dat de vriendschapsband, in den schoonen Studententijd tusschen ons gelegd, onverbrekelijk is.

UTRECHT, *20 Januari 1889.*

J. A. CRAMER.

INHOUD.

in 1862.

INLEIDING.

> „Altyd blyft 'er een eerlyke gedagtenis over van degene, die wat fraais hebben uitgerecht, tot voordeel van de Republyk, of van de Kerk. En 't is 't eigen werk van de Historie, die aen de nakomelingen over te leveren."
>
> *Lijkpredicatie van* Petrus Hollebeek Sr. *op* Abraham Heidanus.

Geen wijsgeer der oudheid heeft gedurende de Middeleeuwen langer invloed geoefend op de Theologie dan Aristoteles. In de twaalfde eeuw opgekomen, wist zijne philosophie zich aan alle universiteiten eene eereplaats te veroveren. In alle faculteiten sprak zij haar gewichtig woord mede. [1]) Vooral in de Theologie echter was hare heerschappij groot. Onder den nederigen naam van *ancilla theologiae* had zij metterdaad hare meesteresse aan zich onderworpen. Dit bewijst ten duidelijkste de inhoud der tallooze Summae Theologiae, waarin getracht werd de dogmen der Roomsch-Catholieke Kerk voor het denken te rechtvaardigen, maar op zulk eene spitsvondige wijze, dat niet alleen de samenhang van het betoog door allerlei distincties en nuances verloren ging, maar ook de Christelijke waarheid zelve bijna geheel onkenbaar werd.

Daar trad de Hervorming op, die de kluisters verbrak, waaronder Kerk en Theologie tot dusverre hadden gezucht. Zij maakte het Evangelie los uit het omhulsel van eeuwenoude overlevering; als eene kracht Gods tot zaligheid voor een ieder, die gelooft, werd het gepredikt in zijnen vollen luister, in zijne volle kracht, en ieder mocht ongehinderd de Heilige Schrift raadplegen om te onderzoeken of deze dingen alzoo waren. Niet tot de diepzinnige uitspraak van den eenen of anderen ouden scholasticus, maar tot de Heilige Schrift nam men bij de verdediging der geloofswaarheden de toevlucht tegenover de aanvallen van Rome. Aristoteles had uitgediend; van hare knellende banden bevrijd, kon de godgeleerde wetenschap zich vrij en zelfstandig ontwikkelen!

1) F. Nitzsch, Zur Geschichte der Entstehung der Universitäten, Jhrb. f. Prot. Theol. XIV Jahrgang, Zweites Helft, S. 216.

Helaas, al te spoedig heeft zij hare eigen toekomst verduisterd. Niet lang nadat de woordvoerders der Hervorming van het tooneel der geschiedenis waren verdwenen, stak de aristotelische wijsbegeerte het hoofd weder op. Had Luther den ouden wijsgeer bij niemand minder dan bij den duivel vergeleken, zijne volgelingen beschouwden hem als eenen te haastig versmaden ouden vriend, wiens diensten men niet zoo beslist van de hand had moeten wijzen. Langzamerhand begon men bij de ontwikkeling der dogmen zijne hulp weder in te roepen, en niet lang duurde het of hij had zijne oude plaats weder ingenomen. Van waar die spoedige terugkeer tot oude toestanden? De oorzaak hiervan behoeft niet ver te worden gezocht. Rome ging steeds voort de Protestanten te bestrijden met de wapenen der scholastiek. Het was vooral de Metaphysica van Aristoteles, die aan de Roomsche Kerk in dezen strijd goede diensten bewees. Suarez streed daarmede in de voorste gelederen. Wilde men nu tegen hem en zijne volgelingen volkomen zijn opgewassen, dan moest men met dezelfde wapenen even handig kunnen omgaan. Doch niet alleen in hunnen strijd met Rome werd de aristotelische philosophie als een welkom verdedigingsmiddel aangemerkt, maar ook in hunne onderlinge geschillen maakten de Protestanten, zoowel Lutherschen als Gereformeerden, van deze philosophie met behendigheid gebruik. Evenals in de Middeleeuwen werden de dogmen met de grootste subtiliteit behandeld, en het scheen of niemand een goed theoloog kon zijn, die niet doorkneed was in de syllogismen van Aristoteles. [1])

Omstreeks het begin der zeventiende eeuw was ook in ons land Aristoteles in hooge eer. Aan alle hoogescholen werd de scholastische beoefening der Theologie met warmte voorgestaan door mannen van grooten naam en invloed. Men behoeft slechts even de geschriften van eenen Maccovius, Maresius of Voetius ter hand te nemen, om dadelijk de waarheid dezer bewering te zien gestaafd. [2]) De echte geest van het Protestantisme scheen uitgedoofd. Men maakte zich de leer der Kerk eigen, zooals die in de formulieren van eenheid hare uitdrukking had gevonden en behandelde haar met behulp der aristotelische philosophie, waarmede zij naar het oordeel der toenmalige rechtzinnige godgeleerden moest staan of vallen, zonder er aan te denken op het voetspoor der Hervormers voort te gaan en zelfstandig de waarheid te onderzoeken. Aan de uitlegging van de Heilige Schrift werd bijna geene zorg besteed. Men had immers eene geautoriseerde Statenoverzetting, die in hare kantteekeningen den schriftonderzoeker voldoende inlichtte omtrent de beteekenis der woorden! De bestudeering van de werken der oude christelijke schrijvers werd, met

---

1) In het breede heeft Dr. A. v. d. Flier dit alles ontwikkeld in zijn Specimen hist. — theol. de Johanne Coccejo, anti-scholastico, I, § 2.

2) Zie hierover Dr. A. v. d. Flier, Aangehaald werk, I, § 4.

uitzondering van die van Augustinus, bijna geheel verwaarloosd, terwijl van de Hervormers nagenoeg alleen Calvijn werd geraadpleegd, wiens leerstellingen door de synode van Dordrecht voor echt christelijk waren verklaard. [1])

Geen wonder dat er velen waren, die zich tegen het veldwinnend scholasticisme met alle kracht verzett'en, wier beschaafde, naar kennis dorstende geest geene bevrediging vond in het voetstoots aannemen van de resultaten, door een heidensch philosoof met zijn denken verkregen, maar die zelve den weg zochten, welke tot ware kennis moest leiden.

Krachtige hulp bood hun Cartesius, die in die dagen met zijne leer optrad. Zijn achtjarig verblijf op de Jesuiten-school te la Flèche, waar hij volop de wrange vruchten der peripatetische wijsbegeerte had gesmaakt, was lang genoeg geweest om hem voorgoed eenen tegenzin te doen krijgen in eene philosophie, die met hare syllogismen zich steeds in éénen zelfden kring bleef bewegen, die wel de voorhanden zijnde stof wist te ordenen, maar geen nieuwe waarheden aan het licht kon brengen. Met zijn „de omnibus dubitandum" wierp hij den ganschen Aristoteles te onderst boven, woelde hij al de in onvasten grond gelegde fundamenten zijner philosophie los, en bleef zoo lang wroeten en graven, totdat hij een vasten rotsgrond had gevonden, waarin hij de fundamenten kon leggen van een gansch nieuw systeem. Daartoe diende hem het „cógito ergo sum". Mocht hij aan alles twijfelen, wat tot dusverre als waarheid was aangenomen, dit stond als onomstootelijke waarheid voor hem vast: ik kan niet twijfelen, niet denken, indien ik niet besta. Van welken kant hij de zaak ook bezag, altoos deed zich deze waarheid even helder en duidelijk op aan zijnen geest. Op dezen grondslag bouwde hij voort. Alles, wat hij helder en duidelijk inzag, was dus even waar, als zijne grondstelling waar was. In het vaste vertrouwen, dat God, wiens bestaan zich onmiddelijk aan den geest opdeed, hem niet kon bedriegen, dat hij dus de rede, die hij van God had ontvangen, veilig kon vertrouwen, mits hij die goed gebruikte, ging Cartesius zijnen weg door het doolhof der gebrekkige menschelijke kennis. Wat Luther op theologisch gebied is geweest, was Cartesius op philosophisch terrein. Door Luther's optreden was de geest van zelfstandig onderzoek gewekt, niet alleen bij Protestanten maar ook bij hen, die getrouwe zonen der alleenzaligmakende Kerk waren gebleven. De ban, waaronder de Roomsche Kerk de volkeren gevangen had gehouden, was opgeheven, ook bij die, welke in godsdienstige overtuiging zich aan de zijde van Rome bleven scharen. Nieuwe sociale toestanden waren in het leven geroepen, nieuwe denkbeelden opgekomen, nieuwe banen geopend, waarlangs het wijsgeerig denken kon voortschrijden. Cartesius is de eerste geweest, die den moed had zich openlijk te verzetten tegen de toenmalige richting der

1) Zie hierover M. Siegenbeek, Gesch. der Leidsche Hoogeschool, I, bl. 203—207.

philosophie en den ban te verbreken, die op intellectueel gebied elke verheffing des geestes belette.

Zijn streven vond luiden bijval, zoodat zijne beginselen zich bij velen gereeden ingang verschaften. Ook onder de gereformeerde theologen in Nederland waren niet weinigen, die zich van deze nieuwe richting volstrekt niet afkeerig toonden, ook al vond die haren oorsprong in de werkzaamheid van eenen zoon der Roomsche Kerk. Heeft het veeljarig verblijf van Cartesius hier te lande, gedurende welken tijd hij eenen kring van vrienden en geestverwanten om zich heen verzamelde, in hooge mate medegewerkt tot de verspreiding zijner denkbeelden, de opgang, dien zijne leer maakte, moet echter vooral hieruit worden verklaard, dat er onder de gereformeerde theologen zoovelen werden gevonden, die de heerschappij der oude wijsbegeerte van harte moede waren.

Vooral onder de Coccejanen had het Cartesianisme vele volgelingen.

Fr. Spanheim Fil. verhaalt ons in eene epistola responsoria ad amicum, waarin hij spreekt over de oneenigheden in Nederland op godsdienstig gebied, dat het geheele Bataafsche land verwonderd heeft gestaan over de verzwagering van beide richtingen, die zóó nauw was, dat men geenen stap behoefde te doen om van Cartesius' heiligdom te gaan naar den tempel der Coccejaansche wijsheid, hoe groot de kloof tusschen deze twee ook mocht wezen. 1)

H. R. Benthem verklaart ons evenmin de reden, waarom in zijnen tijd de voornaamste en heftigste volgelingen van Coccejus den beginselen van Cartesius waren toegedaan, zonder dat zij die evenwel blindelings overnamen. Evenals Spanheim geeft hij slechts zijne verwondering te kennen over dit feit, daar ook naar zijn oordeel Coccejanisme en Cartesianisme twee richtingen waren, die niets met elkander gemeen hadden. 2)

Jac. Basnage verklaart de vereeniging hieruit, dat de Coccejanen, die zich zwak gevoelden en daarom behoefte hadden aan hulp, zich, niettegenstaande het groote verschil van beginselen, bij de Cartesianen aansloten. 3)

---

1) Fr. Spanheim Fil. Epistola prima de novissimis circa res sacras in Belgio dissidiis ad amicum responsoria, Opera II, lib. oct. ed. a. 1703, pag. 973. „Quod scissuram, si quid judico, reddit magis hiulcam et ulcus gravius, est confoederatio honinum, quorum diversissima alias studia, causa, ingenium, disciplina, hypotheses; quosque tandem potuisse συμπενθεριάζειν, affinitatem inire, miratus est orbis Batavus. — Vix à Cartesii sacris quisquam ad Theologica, quin hoc ipso ad Coccejanae sapientiae adyta, gradum movere debet, quantus sit inter illa hiatus."

2) H. R. Benthem, Holländischer Kirch- und Schulenstaat 1698, II, S. 62.

3) Jac. Basnage, Annales des Provinces-Unies, in 1726 te 's Gravenhage uitgekomen bij Charles le Vier, in twee folio deelen. I, pag. 456: „Ce parti, foible dans sa Naissance, s'apuia des Cartésiens, malgré l'incompatibilité de leurs Principes, puisque l'un adopte sans peine un sens mistique, qui dépend de la vivacité de l'esprit, et du feu de l'imagination des Interprétes, et que l'autre a bâti son systême sur cette maxime, qu'on ne doit croire que les choses, dont on a des Idées évidentes, claires et distinctes."

A. Ypey ziet de voornaamste reden hierin, dat beide richtingen dezelfde tegenstanders hadden en daarom als van zelve zich met elkander moesten vereenigen. [1]) Hoeveel waars dit gevoelen ook moge bevatten, zoo moet toch de oorzaak dieper worden gezocht.

Terecht vestigt Dr. v. d. Flier er de aandacht op, dat beide richtingen, hoewel langs anderen weg, hetzelfde doel beoogden, en zich daarom tot elkander aangetrokken gevoelden. [2]) Dit oordeel steunt op de uitspraak van B. Bekker, die in zijne Kerkelijke Historie ons mededeelt dat Coccejus, „gelijken streek als Descartes hield, behalven dat hy in een ander vaarwater was." [3]) Dit is zeer juist gezien. Beiden wilden zich ontworstelen aan het dorre demonstrative formalisme, dat zoowel in Theologie als in Philosophie alle vrij en zelfstandig onderzoek onmogelijk maakte. Het „vaarwater" was verschillend, evenals het uitgangspunt. Eerstgenoemde ging uit van de Heilige Schrift, Cartesius van eene waarheid die onomstootelijk voor de rede vaststond. Hun doel was echter hetzelfde.

Doch in meer opzichten kwamen beiden met elkander overeen, dan daarin, dat zij hetzelde doel beoogden. Evenals Cartesius had Coccejus een metaphysisch bewijs voor het bestaan van God gegeven en de onstoffelijkheid der ziel geleerd. Het eerste stond in verband met zijne foederaal-theologie: het werkverbond was gesloten tusschen God en den natuurlijken mensch, die door de zonde niet zóó was bedorven, of zijn geest kon zich nog richten naar God. Aprioristische kennis behoefde volstrekt niet te worden uitgesloten. God, het hoogtepunt der kenbare dingen, zou ons, was de zonde er niet, meer bekend zijn, dan de natuur zelve, want de mensch moet noodzakelijk zich zelf, zijnen geest en diens oorspronkelijk beeld denken. Hoe volmaakt stemt dit overeen met de idea Dei innata van Cartesius, waarvan wij ons eerder bewust worden, dan van de eindige dingen buiten ons, indien ons verstand ten minste niet door dwaling is verduisterd. Hooren wij verder Coccejus betoogen, dat het wezen van de ziel hierin bestaat, dat zij in staat is zich zelve te begrijpen, onafhankelijk van het deelbare en uitgebreide, wij zouden, indien wij niet beter wisten, meenen, dat hij aan Cartesius de gronden voor zijn betoog aangaande de onstoffelijkheid der ziel had ontleend. [4])

Eene reden van wederkeerige sympathie tusschen Coccejanen en Cartesianen zou men ook nog hierin kunnen vinden, dat beiden de allegorische

1) A. Ypey, Systemat. Godgeleerdh. II, bl. 85.

2) A. v. d. Flier, opere laudato pag. 63. Annot. „res illa facilius explicatur ex naturali quadam Coccejanorum aliorumque receptum Formalismum aversantium pro Cartesii philosophia συμπαθείᾳ, quippe quae et eosdem habuerit adversarios, quos ipsi Coccejani, habuerunt, et alia via eundem scopum negative saltem attingere studuit."

3) B. Bekker, Kort begrijp der alg. kerkel. Hist. van 1666—1684, verschenen in 1696, bl. 29.

4) W. Gass, Gesch. der Prot. Dogmatik, II, S. 291, 292.

schriftverklaring voorstonden. Coccejus en zijne volgelingen verklaarden als typologen het Oude Testament allegorisch, hetgeen den Cartesianen wel moest aanstaan, die, om de Heilige Schrift in overeenstemming te brengen met hunne natuurkundige inzichten, niet voor eene allegorische verklaring terugdeinsden waar hunne gevoelens in botsing schenen te komen met de uitspraken des Bijbels. „Philo's geest scheen over de Cartesianen te zijn uitgestort" schrijft Kuno Fischer. [1])

Daar Coccejanisme en Cartesianisme in geen enkel opzicht door wederzijdschen invloed wijziging hebben ondergaan, is het bepaald af te keuren met Dr. G. J. Vos Az. van Coccejaansch — Cartesianisme of Cartesiaansch — Coccejanisme te spreken [2]), ook al ziet men in „overheerschend subjectivisme" de reden tot verzwagering van beider leer. [3]) Het verband is altoos een uiterlijk verband geweest. „Zooveel blijkt gewis, dat Coccejanisme en Cartesianisme niet volgens natuurlijk verband bijeen behoorden" schrijft Dr. Chr. Sepp. [4]) „daar Coccejus zijne godgeleerde denkbeelden in niets door Cartesius heeft doen besturen, en zijne foederaal-theologie met het Cartesianisme niets gemeen heeft."

Vooral mag men niet over het hoofd zien wat Dr. v. d. Flier in zijn meermalen aangehaald werk aangaande de vereeniging van beide richtingen schrijft. „Coccejani cum locum multo liberaliorum quam scholastici theologi obtinerent, non potuit non patere iis, Cartesii philosophiae studium rite adhibitum nequaquam nec Theologiae, nec patefactionis notioni rite intellectae nocere posse" [5]) De Coccejanen namen onder de theologen van hunnen tijd een veel ruimer standpunt in dan de scholastische godgeleerden. Onder de aanhangers van Coccejus vond men vooral de mannen van wetenschap en beschaving. Dit blijkt uit de polemische geschriften van dien tijd ten duidelijkste. Is het dan vreemd, dat zij, gebroken hebbende met het scholasticisme, bij Cartesius zochten, wat zij bij Aristoteles nooit hadden kunnen vinden? De philosophie van Cartesius kon, daar zij de openbaring onaangetast liet, in geen enkel opzicht immers de Theologie schade aanbrengen! Hieruit kan men gemakkelijk het feit verklaren, dat zijne meeningen, in tegenstelling met die van Spinoza, onder de gereformeerde Theologen zoovele aanhangers vonden. Spinoza verdrong de openbaring door te leeren, dat de kennis der goddelijke dingen alleen uit de rede moest worden geput. Cartesius liet echter de mogelijkheid bestaan zich van zijne philosophie te bedienen als van eenen redelijken grondslag voor de openbaring. Hij toch leerde, dat men wel mocht twijfelen aan hetgeen reeds langs anderen weg, langs den weg des geloofs bekend was

1) Kuno Fischer, Gesch. der neueren Philos. 1880, I Bnd. zweiter Theil, S. 5.
2) G. J. Vos Az. Gesch. der Vaderl. Kerk, Tweede druk 1888, bl. 264, 265.
3) G. J. Vos Az. A.w. bl. 169.
4) C. Sepp, Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland, II, bl. 366.
5) A. v. d. Flier, O. l. p. 63. Annot.

geworden, maar alleen om het des te zekerder eenmaal te kunnen stellen.

Vanwaar dan de heftige tegenstand, dien zijne leer ondervond van de zijde der streng orthodoxe partij? — Allereerst moet de oorzaak worden gezocht in den argwaan, waarmede men van dien kant het zelfstandig optreden der philosophie in het algemeen beschouwde. Aan alle protestantsche inrichtingen van hooger onderwijs was vroeger de wijsbegeerte niet anders geweest dan een schoolvak, slechts dienstig tot propaedeuse voor de studeerende jongelingschap. Dr. J. P. N. Land schrijft in zijn stuk, getiteld „Arnold Geulincx te Leiden" voorkomende in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen van 't jaar 1887 [1]) „de ware leeraren voor dusdanige gereede wetenschap, waren natuurlijk niet zelfdenkers, onderzoekers, kritische vernuften, maar schoolmeesters, die de leerstof behoorlijk in zich hadden opgenomen en ze aan auderen wisten in te prenten. . . . Evenwel de verwantschap hunner gematigde scholastiek met de besliste der Roomsche scholen, maakte het dubbel raadzaam zich deugdelijk te verzekeren van hunne gereformeerde rechtzinnigheid. Zoo hadden zij te lijden van de achterdocht der kerkelijken en zekere geringschatting der elegante litteratoren en praktisch nuttige wiskundigen, die bovendien hun invloed op de vorming der jeugd binnen de engste perken trachtten te houden" . . . „Zoo scheen", aldus gaat Dr. Land op bladz. 291 voort „de wijsbegeerte nu voortaan als ancilla theologiae een rustig en niet ongeeerd leven te zullen leiden, toen het sommigen inviel haar in vollen ernst als eene zelfstandige studie te gaan behandelen, die eigene ontdekkingen te doen had, ja aan de spits der wetenschappen behoorde te staan. De aanleiding daartoe was, gelijk men weet, gegeven door de kennismaking met Descartes". Had men eertijds het onderwijs in de philosophie met achterdocht gadegeslagen, vreezende dat het wellicht elementen in zich zou opnemen die gevaarlijk konden worden voor de scholastische theologie, het kon niet anders of nu moest men zich vijandig stellen tegenover eene wijsbegeerte, die het lang getorschte juk afschudde en niet meer wilde loopen aan eenigen kerkelijken leiband. Zelfstandig oordeelde zij, ook over veel, waarin de theoloog slechts het gezag der Heilige Schrift erkende. Dat kon ook niet uitblijven. Ontsproten op Christelijken bodem en onvermijdelijk staande onder den invloed van het Christendom, moest zij op menig punt in aanraking komen met Christelijke overtuigingen. Zoolang de uitspraken der philosophie in overeenstemming waren met de leer des Bijbels, had men niets te vreezen, maar indien tusschen deze twee eens strijd ontstond? En wie durfde er voor instaan, dat dit niet te eeniger tijd zou geschieden? Wat dan? — Weg met al dat nieuwe!

---

1) Afd. Letterk. 3de reeks, 3de deel, 3de stuk, bl. 290.

riep men, en zoo werd alles verworpen, wat maar eenigszins in strijd scheen te komen met de vastgestelde kerkleer. In de schansen, waarachter de vrienden van Aristoteles zich veilig hadden gewaand, was door het Cartesianisme eene bres geschoten, die men niet anders dan door groote woorden meende te kunnen vullen. *Klaarheid bewijs van waarheid*, was dat geen zuiver rationalisme? *De omnibus dubitandum*, had de atheist Vanini wel ooit zulke ketterij geleerd? Neen, erger dan zijn atheisme was de leer, volgens welke men moest beginnen met alles over boord te werpen, wat onmisbaar was voor 's menschen behoud, zelfs het geloof aan het bestaan van God! — Dat oude professoren, grijs geworden in hun ambt, zich verzett'en tegen een systeem, dat al hunne beginselen omver wierp en hen tot de ontdekking bracht, dat al hunne met zorg verzamelde kennis van zeer luttel waarde was, kan ons niet verwonderen. „Het is nimmer eene aangename ontdekking" zegt de meergenoemde Basnage [1]) „wanneer men, meenende volleerd te zijn, zich op zijnen ouden dag weder naar school ziet gezonden om van voren af aan te beginnen." Doch niet geheel te onrechte verzette men zich tegen het beginsel van den twijfel. De studeerende jongelingschap, dikwijls door hare professoren voorgegaan, gaf zich de vrijheid in naam van dezen twijfel alles aan te randen, niet met het ernstig doel, om des te zekerder kennis daaromtrent te verkrijgen, maar slechts om met hunne verlichte denkbeelden in de academische disputen te schitteren en de professoren, die aan de oude philosophie vasthielden, belachelijk te maken. [2]) Met allerlei machtspreuken kwamen zij voor den dag, volstrekt niet in den geest van Cartesius [3]). Vele ernstige theologen werden door dit alles ten hoogste verbitterd en keerden zich met schrik van eene wijsbegeerte af, die tot zulke buitensporigheden aanleiding gaf.

Aan de eene zijde dus dezulken, die aan de oude scholastische methode vasthielden en er niet toe konden besluiten de barbaarsche termen en distincties, welke zij zich zoo goed hadden eigen gemaakt, vaarwel te zeggen terwille van eene philosophie, waarvan zij niets begrepen dan alleen dit, dat het beginsel gelijk stond met volmaakt atheisme; aan den anderen kant dezulken, die tot dit eenzijdig oordeel maar al te veel aanleiding gaven, door met jeugdig vuur deze nieuwe leer op onverstandige wijze voor te staan ten koste der theologie en zich spotachtig te vermaken over allen, die zich er tegen verzett'en, als over menschen, die niet medegingen met hunnen tijd; is het dan wonder, dat de strijd met zulk eene bitterheid werd gevoerd, dat scheldwoorden en beschuldigingen in de wederzijdsche geschriften het eenige verstaanbare waren, zoodat de wetenschap al zeer weinig door deze polemiek werd gebaat? [4])

---

1) Jac. Basnage, Oeuvre citée, I, pag. 455.
2) Jac. Basnage, O.c. I, pag. 454.
3) W. Gass, Angeführtes Werk, II, S. 226.
4) W. Gass, A.W. II, S. 292, Scheltworte und Anklage, Uebertreibungen und Verdrehungen

Men meene echter niet, dat er alleen op deze oppervlakkige wijze werd gestreden. Tal van bezwaren werden ingebracht door hen, die volkomen goed met den inhoud en het streven der nieuwe wijsbegeerte bekend waren. Om den strijd juist te beoordeelen moet men echter allereerst den tijd in aanmerking nemen, waarin de twisten plaats grepen. Algemeen werd toen de Bijbel beschouwd als een boek, dat op elk gebied gezag had, zoowel op 't ethische als op 't natuurkundige. Alles wat in botsing kwam met zijne uitspraken op physisch terrein, moest onvoorwaardelijk als ketterij worden afgewezen. Vandaar dat men toen verderfelijk voor de Theologie achtte, waarvoor wij nu Cartesius dankbaar mogen zijn: dat de aarde op ééne lijn met de dwaalsterren moest worden gesteld, dat de zon eene plaats bekleedde in de rij der vaste sterren, enz. Enkelen beproefden hune leer in overeenstemming te brengen met de uitspraken des Bijbels, en leerden, dat deze een openbaringsboek was op godsdienstig gebied en volstrekt zich niet ten doel stelde van den vromen lezer een' knappen natuurkundige te maken, dat men dus de verhalen van Genesis, waarin b.v. werd gesproken van de maan, als van één der twee grooter lichten, moest opvatten als verhalen, sprekende naar het bevattingsvermogen van den eenvoudigen mensch, daar immers ieder verstandig mensch wist dat de maan een van de kleinste planeten was en haar licht van de zon ontving. — Algemeene ontsteltenis! Daar had men dan nu, wat men reeds zoolang had gevreesd, de onfeilbare Schrift moest wijken voor de verzinsels van een dwalend brein! Al het mogelijke deed men om haar voor aanvallen van de zijde der Cartesiaansche wijsbegeerte te vrijwaren, het hielp niets! Vooral te Leiden liepen de twisten, gelijk wij later uitvoeriger zullen zien, zoo hoog, dat de Staten van Holland en West-Friesland den 6^den^ October 1656 een besluit moesten uitvaardigen, om aan al dat getwist een einde te maken. Daarin werd bevolen, dat de Philosophie en de Theologie zich ieder op haar eigen terrein moesten houden, ook al waren „omtrent de Theologische materien veele termen en expressien ghebruyckelyck, die uyt andere scientien ende wetenschappen ontleent werden," en al waren er in de Theologie „materien, die, hoewel zy mede behoorden tot het Geloove, nochtans oock uyt de natuurlycke reden konden ondersocht ende geweten worden". Dan moest de Theologie dat alles putten uit de Heilige Schrift als zijnde de meest betrouwbare bron, terwijl de Philosophie op haar gebied daarover moest handelen, maar niet „op die wyse, nochte soo breet, als wel van de Theologien geschiet, met bewysen uyt de Heylige Schriftuyre, uytlegginge van Texten," etc. Bijaldien in enkele gevallen de uitspraken der rede kwamen te strijden met die der Heilige Schrift, zou deze laatste het

sind in manchen Schriften das einzige klare. Cartesii miriones, Dubitantii, ingenia paradoxa, factio Illuminatorum, philosophastri furor chiliasticus, Quakerismus novi ordinis, — von solchen Praedikaten wimmelt die Polemik.

oppergezag behouden. Om de rust te bewaren moest men „naerlaten voort te setten de Philosophemata, ghetrocken uyt de Philosophie van D. Cartesius", terwijl tevens de professoren aan de Universiteit in vrede en vriendschap met elkander moesten leven en in hunne disputen geene stellingen behandelen, die gericht waren tegen het gevoelen van een ander. Bovendien moesten zij zich met eede tot de nakoming dezer resolutie verbinden. [1]) Later zal meer in bijzonderheden blijken, dat deze resolutie niet veel heeft uitgewerkt. De Cartesiaanschgezinde hoogleeraren moesten er zich aan onderwerpen, onderwezen dus op hunne colleges Aristoteles, maar gaven in hunne commentaren zoovele cartesiaansche toevoegselen, dat er van Aristoteles niet veel meer overbleef.

In het algemeen kan men twee richtingen onder de Cartesianen aanwijzen, eene, die de grondstelling harer philosophie met nadruk op den voorgrond plaatste en alzoo kwam tot een zeker rationalisme, en eene, die meer behoudend was en een kerkelijk Cartesianisme in het leven riep, dat het dogme philosophisch trachtte te verklaren. De aanhangers der eerste richting wilden niets weten van eene Christelijke philosophie, welke naam even onjuist was, als die van Joodsche of Mohammedaansche, daar philosophie hoegemaand niets met theologie had te maken. De mildere partij verzette zich tegen de meening, alsof een philosoof niet tevens christen kon zijn. Zij wilden alleen maar de onbruikbare philosophie van Aristoteles vervangen door eene, die op betere gronden rustte, en vrijer stond tegenover de Theologie. Want vrij en onafhankelijk moest de philosoof blijven. Het ging niet aan de zekerheid, die men langs den eenen weg had verworven, te stellen beneden de zekerheid, die men langs den anderen weg had verkregen. Zekerheid bleef altoos zekerheid, op wat wijze men die ook had verkregen. Zij was eene zaak van den geest, die zich openbaarde in de zekerheid der overtuiging, zoodat van objectieve zekerheid slechts in eenen oneigenlijken zin sprake kon zijn. Zij was overal waar helder en duidelijk inzicht was. Dezen gulden regel moesten ook de theologanten wat meer in acht nemen, dan zouden zij minder een oordeel uitbrengen over eene zaak, waarvan zij geene clara et distincta perceptio hadden.

Van streng kerkelijke zijde was men echter beducht, dat dit streven naar onafhankelijkheid, voortkomende uit gevoel van eigen kracht, ook het verlangen naar opperheerschappij in zich sloot. Hoe kon men zijne rede zoo argeloos vertrouwen, daar toch het licht der menschelijke rede door de zonde was verduisterd? Dit bezwaar bracht men in de eerste plaats tegen de nieuwe richting in. De waarheid en realiteit der gansche verschijningswereld lag bovendien in de dingen zelve, en niet in de subjectieve en daarom onbetrouwbare uitspraken der menschelijke rede. Men

1) M. Siegenbeek, A.w. II, T. en B. bl. 343—352.

moest uitgaan van de empirische realiteit en niet van het denken met zijne axiomata.

Ook had Cartesius te onrechte het *corgito ergo sum* als grondstelling genomen, daar zij op hare beurt weder rustte op de onbewezen stelling, dat niets tegelijk kon zijn en niet zijn.

Wat het bepaald theologisch gedeelte van den strijd aangaat, zoo nam men vooral aan twee zaken grooten aanstoot. Vooreerst hieraan, dat men van de *idea Dei* in ons besloot tot het bestaan van God en beweerde, dat de subjectieve idee *volkomen* beantwoordde aan het wezen van Hem, die ons deze idee had gegeven, daar toch God in de Geloofsbelijdenis onbegrijpelijk werd genoemd. Het was willekeurig het wezen Gods en in het algemeen de substantie der geheele geestenwereld alleen daarom te willen laten bestaan uit het denken, omdat *wij* denkend daartegenover stonden. Tegen het ontologisch argument werden zelfs de anti-anselmiaansche bestrijdingen te voorschijn gebracht, niettegenstaande Cartesius uitdrukkelijk het zijne van dat van Anselmus had onderscheiden. Het tweede, waaraan men aanstoot nam, was, dat de Cartesianen zoo eenzijdig den Goddelijken wil op den voorgrond stelden. Hoezeer hunne meening hieromtrent den gereformeerden theologen scheen te gemoet te komen in hunne leer van de praedestinatie, de tegenstanders konden er zich niet in vinden, dien wil los te maken van eene hem voorafgaande waarheid; de ideeën der dingen stonden veel te veel op zich zelve, wanneer zij uit den wil te voorschijn kwamen als *mogelijke* vormen. Neen, al het ware en goede kon niet louter formeel te voorschijn zijn getreden uit den wil alleen, maar moest in God zelven zijnen grond hebben gevonden, zoodat het niet aanging te spreken van absolute onafhankelijkheid van den Goddelijken wil. 1)

De theologische Cartesianen hadden hunne leer niet methodisch genoeg ontwikkeld, om nergens aan de dialectiek der kerkelijke critici vat te geven. Dezen waren niet van zins geduldig af te wachten of de hypothesen van dit nieuwere idealisme ook goede vruchten konden opleveren voor de theologie. Dadelijk betwistte men aan de Cartesianen het recht van het vrije denken.

Moeten wij in menig opzicht den kerkelijken beoordeelaars gelijk geven, toch kunnen wij het Cartesianisme dankbaar zijn voor de goede diensten, die het zijnen tijd heeft bewezen. Krachtig heeft het medegewerkt om de dwaling te bestrijden, alsof de Heilige Schrift ook op physisch terrein een openbaringsboek was. Tevens heeft het tot zelfstandig onderzoek opgewekt, zoodat men kritiek begon te oefenen op de overgeleverde denkbeelden, waarin men zich tot dusverre al te zeer had thuis gevoeld. Meer gewicht mogen wij aan de Cartesiaansche beweging hier te lande niet toekennen. Philosophen in den waren zin des woords heeft het Cartesianisme

1) Uitvoering is dit een en ander ontwikkeld door W. Gass, A.W. II, S. 231—241.

onder de toenmalige godgeleerden niet gekweekt. De twisten geraakten spoedig op den achtergrond, daar allen, bestrijders en voorstanders van de leer van Cartesius, zich weldra vereenigden, in de bestrijding van Spinoza, eenen vijand, die, daar hij de openbaring Gods aantastte, de theologie met volkomen ondergang bedreigde.

Thans wil ik echter, alvorens tot mijn eigenlijk onderwerp over te gaan, nog met een enkel woord wijzen op de gevolgen, die het Cartesianisme onvermijdelijk na zich moest sleepen.

Het verschijnsel, dat zich bij het opkomen van philosophische stelsels meer in de theologische wereld heeft voorgedaan, vertoonde zich ook hier onder de gereformeerde theologen bij het bekend worden van de leer van Cartesius. Men meende aanvankelijk zuiver rechtzinnig te kunnen blijven, al nam men de resultaten van den wijsgeer over. Dat was de meening van het kerkelijk Cartesianisme, welks streven wij boven hebben besproken. Doch spoedig zou men inzien, dat dit eene illusie was! De consequenties, waartoe het Cartesianisme moest leiden, konden niet uitblijven. Had Cartesius geleerd, dat men mocht twijfelen aan hetgeen reeds zeker was geworden langs den weg des geloofs, alleen om het des te zekerder eenmaal te kunnen stellen, het lag voor de hand dat men spoedig het zeker worden langs den weg des geloofs vergat. Cartesius had zijne uitspraken op natuurkundig gebied, zoodra zij in strijd kwamen met de bijbelsche voorstellingen, voor onwaarheid verklaard, zeggende, dat hij zijne beschouwingen slechts gaf als proeve van verklaring. Ook zijne gematigde volgelingen gaven in gevallen, waarin rede en openbaring met elkander schenen in strijd te komen, aan de Heilige Schrift het hoogste gezag. Doch men bleef op dit standpunt niet staan. Had men eerst in onvermijdelijke gevallen de Schrift in overeenstemming trachten te brengen met hetgeen als onomstootelijke waarheid voor de rede vaststond, al zeer spoedig bepaalde men vàn te voren, dat al wat in de Heilige Schrift niet overeenkwam met dezen of genen regel der Cartesiaansche philosophie, als bloemrijke voorstelling moest worden opgevat. Zoo zag men reeds de voorboden van eene rationalistische critiek. Wij vinden die bij Balth. Bekker. In zijne „Betooverde Weereld" gaat hij uit van de strenge onderscheiding tusschen geest als denkende en lichaam als uitgebreide substantie, om duidelijk te maken, dat verhalen in de Heilige Schrift, die engelenverschijningen behandelen, als beeldsprakige verhalen moeten worden opgevat. [1]) De engelen, die aan Abraham en Lot zijn verschenen, waren gewone menschen geweest. Onder de verzoeking van den Heer Jezus in de woestijn, hadden wij eene wisseling van gevaarlijke gedachten te verstaan, en in de woorden door den Heer gesproken bij de genezing van lieden, die door den duivel waren bezeten, eene accomo-

1) A. Ypey, A.w. II, bl. 238.

datie te zien ten opzichte van de denkwijze der Israelieten. Weldra hooren wij Roëll verkondigen, dat aan de kennis van de rede meer waarde en gezag moest worden toegeschreven, dan tot nog toe was geschied. A priori kon men uit de rede den goddelijken oorsprong des Bijbels bewijzen; alle geloofswaarheden konden uit de rede worden betoogd, wanneer de aard en gesteldheid dier waarheden uit de Heilige Schrift bekend waren. Zoo leerden ook van der Waayen, Duker en Andala. Wij hebben hier het rationalistische supranaturalisme, dat de goddelijkheid der Schrift uit de Rede wilde bewijzen. „Zoo vinden wij dan ten opzichte van de cardinale vraag, op welken grond wij te gelooven hebben aan de goddelijkheid der Schrift, eene merkwaardige overeenstemming tusschen Wolfianen en Cartesianen" [1]) Dat het hiertoe moest komen, kan ons niet verwonderen. De volgelingen van Cartesius hadden aan de rede het recht gegeven, zich in de theologie te laten hooren; nu zij eenmaal op dat gebied vasten voet had gekregen, zocht zij het geheel te veroveren en de contrôle te verkrijgen over de goddelijke openbaring.

Het kerkelijk Cartesianisme stond aan het begin van dezen weg, met Heidanus en Wittichius als woordvoerders.

Het scheen ons niet onbelangrijk toe, eerstgenoemde te schetsen in zijn leven en werken. Heidanus, „een der voornaamste en beste wijsgeeren der Cartesiaansche secte", zooals Ypey en Basnage hem noemen [2]), is de eerste geweest, die aan het Cartesianisme eene plaats heeft toegekend in de theologie. De belangstelling, die hij tot dusverre van historici heeft ondervonden, is niet evenredig geweest aan de plaats, die hij bekleedde onder de theologen van zijnen tijd.

Weldra zal het blijken, van hoe grooten invloed zijn optreden te Leiden is geweest op de studie der theologie. „Gelijk hij in de philosophie van Descartes smaak vond, boezemde Heydanus dien ook zijnen leerlingen in en men mag zeggen dat hij het is geweest, die, zooveel de Metaphysica aangaat, Descartes in Nederland in achting heeft gebracht", zoo schrijft de auteur van het Groot algemeen historisch Woordenboek. [3]) Zijn „Corpus Theologiae Christianae" is het eerste systeem, waarin hij de begiselen der nieuwe wijsbegeerte opzettelijk met de godgeleerdheid in overeenstemming heeft gebracht. [4])

Er zijn menschen, die eene hoofdrol vervullen op het groote wereldtooneel, wier handel en wandel een ieder bekend wordt, maar er zijn er

---

1) Dr. J. Cramer, Gesch. v. h. leerst. d. Insp. in de laatste twee eeuwen. 1887. bl. 67. (Nieuwe Bijdragen. 5de dl. 4de stuk. bl. 165.)

2) A. Ypey, A.w. II, bl. 148, S. Basnage, O.c. I, pag. 456.

3) Hoogstraten's Groot alg. hist. geogr. geneal. en oordeelk. Woordenboek, Vijfde deel, 1729 Letter H. bl. 94, 2de kolom.

4) A. Ypey, A.w. II, bl 149.

ook, die stil hunnen weg gaan, door weinigen opgemerkt, die evenwel op den gang der zaken vaak eenen beslissenden invloed hebben. Tot deze laatsten behoort Heidanus. In de vaste overtuiging, dat de waarheid niet door geweld maar door eigen kracht moet zegevieren, ging hij stil en bedaard zijnen weg, zonder mede te gaan met hen, die zoo overdreven de nieuwe philosophie voorstonden.

In het eerste hoofdstuk wil ik beproeven eene schets te geven van zijn leven. Daarin kan ik vele bijzonderheden bijbrengen, die kleur en leven zullen geven aan het beeld van oude dagen, opdat in deze bladzijden niet de mummie van eenen reeds lang gestorven theoloog, maar het frische beeld geteekend worde van eenen mensch, die in al zijnen handel en wandel dacht en voelde als wij. Als Cartesiaan wil ik hem echter in dit hoofdstuk nog niet schetsen, daar wij hem als zoodanig zullen leeren kennen, wanneer hem in het tweede hoofdstuk een plaats wordt aangewezen in de geschiedenis van het Cartesianisme aan de Leidsche Hoogeschool van 1647—1676. Dr. A. C. Duker heeft in zijn „School-Gezag en Eigen-Onderzoek, 1861", ons medegedeeld, welke beweging het Cartesianisme aan Utrecht's Hoogeschool heeft veroorzaakt. Mij scheen het daarom niet onbelangrijk toe in mijne studie over Abraham Heidanus, de bewegingen in te vlechten, die aan de Hoogeschool te Leiden door het Cartesianisme in het leven zijn geroepen. Tevens zal ik dan kunnen aantoonen, hoe belangrijk het professoraat van Heidanus is geweest voor den bloei van het Cartesianisme aldaar. Trachtte hij, met zijnen vredelievenden aard, de rust zooveel mogelijk te bevorderen, nimmer deed hij dat ten koste van de nieuwe wijsbegeerte, die hij met hart en ziel voorstond. Wel hield hij zich aan de besluiten door hooger hand genomen, maar tevens zorgde hij er voor, dat zooveel mogelijk de opengevallen leerstoelen in de faculteiten der theologie en der philosophie werden ingenomen door mannen, die de nieuwe richting waren toegedaan. Vrees was het niet, die hem op den achtergrond deed blijven. Zonder aarzelen heeft hij zich in de gelederen der zijnen vooraangeplaatst, toen hij meende met het oog op zijnen goeden naam niet langer te mogen zwijgen tegenover de ongegronde aanklachten der tegenpartij, en hij zich tevens gedrongen gevoelde zijnen gestorven vriend en geestverwant Coccejus te verdedigen, wiens bedoelingen verkeerdelijk waren uitgelegd, vast overtuigd als hij was, dat deze in het omgekeerde geval het ook zou hebben gedaan. Deze daad kostte den negen en zeventig jarigen grijsaard zijn professoraat. Den slag op twee zijner jongeren ambtgenooten gemunt, ving hij op. Hij werd afgezet.

Dit vooral wil ik afzonderlijk in het derde hoofdstuk bespreken, wijl ons uit dien tijd zeer vele belangrijke documenten zijn bewaard gebleven, die een helder licht over deze gebeurtenis werpen, en niet minder omdat veel daarin niet rechtstreeks be-

trekking heeft op de geschiedenis van het Cartesianisme aan de Leidsche Hoogeschool.

In het vierde hoofdstuk zal ik gelegenheid hebben uit zijne werken zijn Cartesianisme aan te toonen. Zoo zal blijken, hoe goed hij, dien Cartesius onder zijne volgelingen het hoogst schatte, [1]) zich de denkbeelden van de nieuwe philosophie heeft eigen gemaakt.

---

1) Jac. Basnage, O.c. I, pag. 456.

HOOFDSTUK I.

LEVENSSCHETS VAN ABRAHAM HEIDANUS. [1]

Wie verwacht in dit hoofdstuk eene volledige levensbeschrijving van Abraham Heidanus te zullen vinden, dien moet ik reeds dadelijk te leur stellen. Zijne levensbeschrijving zou niet volledig zijn, indien hij niet werd geteekend als Cartesiaan. Doch ik kan hem als zoodanig niet schetsen zonder de geschiedenis te beschrijven van het Cartesianisme aan de Leidsche Hoogeschool gedurende de jaren, dat hij daar onderwijs gaf, daar alleen op deze wijze zijne plaats kan worden aangewezen, die hij innam onder de Cartesiaansche theologen van zijnen tijd. Zoo zou echter de stof te uitgebreid worden om in één hoofdstuk te worden samengevat. Verdeeling daarvan was dus noodig. Daarom besloot ik in het eerste hoofdstuk eene levensschets van Heidanus te geven afgezien van zijn Cartesianisme, en dit alleen daar aan te stippen, waar het tot recht verstand van den verderen loop der gebeurtenissen noodig was, om dan in het tweede hoofdstuk hem uitsluitend als Cartesiaan te behandelen.

Den 10den Augustus 1597 werd Abraham Heidanus geboren te Frankendal, eene plaats in de Paltz, waar zijn vader, Caspar van der Heyden, gehuwd met Clara van den Borne, predikant was. Reeds vroeg bemerkten de ouders den vluggen aanleg van hunnen zoon, doch er waren, helaas, in de Paltz geene goede scholen, die de ontwikkeling van dien aanleg konden bevorderen, terwijl het hun tevens aan geld ontbrak om hunnen zoon naar elders te zenden. Geen wonder dat het beroep naar de gemeente te Amsterdam in 1608 voor Caspar van der Heyden eene groote uitkomst was. Daar zond hij zijnen zoon Abraham naar eene beroemde school, aan wier hoofd een zekere Mattheus Sladus stond. Nadat de jeugdige Abraham eeni-

1) Vele bizonderheden, die in dit hoofdstuk worden vermeld, zijn genomen uit de Oratio funebris Christophori Wittichii in obitum Magni et Incomparabilis Theologi, Abrahami Heydani, Senioris in Acad. Lugd. Batavâ Theol. Professoris, Dicta post funus deductum Lugduni Batavorum a. d. XX. Octobris MDCLXXVIII. Lugduni Batav. Apud Arnoldum Doude. 1679. (Universiteits-bibliotheken van Utrecht en Amsterdam.)

gen tijd diens uitstekend onderwijs had genoten, werd hij door zijnen vader naar Leiden gezonden, waar hij zich in de studie der theologie moest bekwamen. Was de roem der toenmalige professoren voor den vader eene voorname beweegreden zijnen zoon derwaarts te zenden, niet het minst was de vriendschap voor Daniel Colonius eene drijfveer tot het nemen van dat besluit. Deze Colonius namelijk was regent van het Waalsche college en predikant bij de Waalsche en Nederduitsche Gereformeerde gemeenten te Leiden. In 1604 was dit college opgericht met het doel om in de behoeften der theologische studenten te voorzien bij hunne opleiding tot predikanten in de Waalsche Kerk. Zij woonden in één huis samen onder toezicht van eenen regent, die hen tevens in de wijsbegeerte en godgeleerdheid onderwees. Daar de gelden uit de verschillende gemeenten niet toereikend waren, verzocht men aan de Staten van Holland eene subsidie. Deze voldeden aan dit verzoek en stonden eene som toe van *f* 800 voorloopig voor den tijd van acht jaar. Colonius, de eerste regent, wijdde in 1606 dit hospitium in. Onder diens leiding nu zou de jonge Abraham tot predikant in de Waalsche Kerk worden bekwaam gemaakt. Velen raadden het Caspar van der Heyden af, zijnen zoon aan het opzicht van Colonius toe te vertrouwen, daar deze algemeen als onrechtzinnig bekend stond; doch vruchteloos. Hij vermoedde maar al te zeer, dat de bezadigde aard van zijnen geleerden vriend tot die beschuldiging aanleiding had gegeven, in eenen tijd, waarin men allicht voor eenen vijand der zuivere waarheid werd uitgekreten, als men niet mede wilde doen in het schelden en razen tegen andersdenkenden.

Ten tijde dat de jonge Heidanus te Leiden studeerde, was er een voor die dagen belangrijk vraagstuk aan de orde, dat vele gemoederen heftig in beweging bracht, n.l. dat der substantieele vormen. [1]) Jachaeus, professor in de philosophie, ijverig voorstander der peripatetische wijsbegeerte behandelde deze quaestie met onverdroten ijver en onverflauwde belangstelling. Leermeester en leerlingen werden vaak in de grootste verlegenheid daardoor gebracht. Velen begrepen er niets van, en beproefden te vergeefs zich voor te stellen, wat die substantieele vormen dan toch eigenlijk waren, die stoffelijk moesten zijn, en toch weer van de stof moesten worden onderscheiden. Zoo begonnen zij aan deze gansche wijze van philosopheeren te wanhopen en zich geheel van dit gebied terug te trekken, om zich meer bijzonder aan de studie der theologie te wijden. Heidanus echter verloor den moed niet. Ook gedurende zijn verdere leven bleef hij naar licht en waarheid zoeken, tot dat hij in den vriendschappelijken omgang met Cartesius, die, in ons land van 1629 tot 1649 vertoevende,

---

1) Wittichii Orat. fun. in obit. Heidani, **Fervebat in Academiâ qnestia de formis substantialibus, earumque ex potentiâ materiae productione, quae mirificè non tantùm Auditores, sed et ipsum defensorem earum acerrimum Jachaeum vexabat et torquebat. ect.**

eenige jaren te Endegeest bij Leiden verblijf hield, datgene vond, wat hem bevredigde.

Op theologisch gebied waren tijdens zijn verblijf aan de Leidsche Hoogeschool de Remonstrantsche twisten in vollen gang. De studenten waren in twee partijen verdeeld en disputeerden dagelijks over de vijf artikelen alsof alleen op deze wijze de hoogste trap van wetenschap kon worden bereikt. 1) Heidanus liet zich met dat twisten niet in. Door het voorbeeld van Colonius tot bezadigde en ernstige studie opgewekt, onderzocht hij voor zich zelven al deze geschilpunten, totdat hij daaromtrent tot volkomen zekerheid geraakte.

In 1618 werd hij bij de classis der Waalsche Kerk candidaat in de theologie. Niet alleen in Waalsche, maar ook in vele Nederduitsche gemeenten predikte hij als candidaat tot groote stichting der hoorders. 2)

Naar de gewoonte van die dagen deed hij, vóór hij de groote maatschappij binnentrad, eene buitenlandsche reis, door Wittichius in de meergenoemde lijkrede uitvoerig beschreven. In twee jaren tijds doorreisde hij Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Engeland. Zijn verblijf in Frankrijk was hem vooral zeer nuttig. Daar leerde hij den beroemden Parijschen prediker Dallaeus kennen, en werd hij bekend met de philosophie van Ramus, die hem in zijne anti-scholastische denkbeelden versterkte. De kennismaking met Dallaeus is voor hem van groote beteekenis geweest, daar hij diens analytische preekmethode heeft overgenomen en in Nederland heeft

---

1) Wittichius, O.l. Sed status Academiae eo tempore, quo Leidae discebat Heydanus, ob Theologica certamina de Praedestinatione, annexis quaestionibus valdè erat perturbatus. Quaestio enim ex quaestione nascebatur et lis ex lite, et non rationibus tantum et argumentis, sed affectibus, irâ, odio et invidiâ pugnabatur. A schola in Ecclesiam dissensio jam serpserat, nec inter Professores tantùm et studiosos, sed et inter Pastores et auditores hae quaestiones agitabantur et ventilabantur. Sic factum, ut studiosi juvenes in partes distracti et quaestionibus illis quotidianis agitati, saepè, quò se verterent, nescirent, et neglecto pietatis studio, ille doctissimus haberetur, qui de quinque istis articulis argutè posset disserere et adversarium argumentis irretire, securi de reliquis fidei articulis cognoscendis, quasi in hoc solo omnis eruditionis culmen positum esset.

2) Eene aardige bizonderheid deelt Hoogstraten ons mede (A.w. letter H. bl. 94, 1ste kolom). Als Candidaat preekte hij eens in Haarlem voor den heer de la Croix. Onder het preeken kwam onverwacht de heer van Brederode met een groot gevolg de kerk binnen. Heidanus geraakte daardoor zoozeer van zijn stuk, dat hij bleef steken en zich genoodzaakt zag den preekstoel te verlaten. Dit geval had hem zóó aangegrepen, dat hij zich voornam nooit meer voor de gemeente op te treden. De la Croix en Brederode overreedden hem, nog dienzelfden namiddag weder den kansel te beklimmen en zich zelven niet den tijd te laten om over zijn ongeval na te denken. Heidanus deed het, en bracht zijne preek tot een goed einde. Later heeft hij herhaaldelijk betuigd, dat hij dezen heeren niet dankbaar genoeg kon wezen voor hunnen raad.

De zoon van dezen de la Croix of Crucius, Dionysius, geb. te Haarlem 6 Oct. 1617, is later met de oudste dochter van Heidanus, Maria, gehuwd, die den 12 Maart 1628 is geboren. Na den dood van haren man is zij hertrouwd met den welbekenden Franciscus Burman. Zie over deze zaak het stuk van den heer C. van Breugel Douglas „Het geslacht Heidanus" voorkomende in „De Nederlandsche Heraut", Tijdschrift op het gebied van Geslacht-, Wapen- en Zegelkunde, 2de Jaargang, bl. 197—213.

ingevoerd, die, zooals Hoogstraten ons verhaalt „door de heeren van Staveren, van der Hagen, van Peene, en van de Waayen meerder beschaaft, en door den groten en schranderen heer van Til tot hare volkomenheit gebragt'' is. 1)

Na zijne terugkomst werd hij in 1623 beroepen tot predikant bij de Nederduitsche Gereformeerde Gemeente te Naarden. Met goed gevolg deed hij toen voor de classis van Naarden zijn peremptoir examen, waarna hij zijn predikambt aanvaardde, dat hij vier jaar in die gemeente heeft waargenomen.

In 1627 werd hij te Leiden als predikant beroepen.

Met hem stonden op het vijftal, dat den 7den Sept. 1626 was opgemaakt: Daniël Gisius van Nijmegen, Joannes Bocardus van Dordrecht, Hugo Gallus van Vollenhoven en Joannes l'Empereur van den Briel. Om Daniel Gisius was het vooral te doen Daar de „Heeren van den Gerechte" 2) juist dezen en l'Empereur lieten vallen, ontstonden er oneenigheden tusschen hen en den Kerkeraad, die den 19den April 1627 een einde namen met de beroeping van Gallus en Heidanus, welke laaste als zesde predikant in de plaats kwam van D. Cuchlinius, die in dien tusschentijd was gestorven. 3)

Opmerkenswaard is hetgeen wij van de deputatie lezen, die naar den Magistraat van Vollenhoven en Naarden zou worden gezonden: de Gedeputeerden des Kerkeraads „hebben versocht, dat die van den Gerechte gelyefden eenigen te deputeren, omme beneffens den Gedeputeerden van den Kerckenraet de voorsz. beroupinge te doen, en met alle goede en behoorlicke devoiren daartoe te arbeyden, omme de voorsz. personen te connen obtineren. Ende syn daertoe bij die van den Gerechte gecommitteert, Daniel Simonsz van Alphen burgemr, ende dr. Willem Moerbergen schepen, den welcken hare bryeven van credentie aen de respective magistraten van Naerden en Vollenhoven sullen mede gegeven werden. Ende hebben die vande Gerechte voornoemt, ten selven dage mede verstaen ende verclaert, dat byaldien de voorsz. hare Gecommitteerden, ofte een van henl. van den vyant mochte gevanckelick genomen werden,

---

1) Hoogstraten, t. a. p.

2) Om tot klaarheid te komen omtrent de vraag hoe de „Heeren van den Gerechte" in aanraking konden komen met beroepingszaken van den Kerkeraad diene deze verklaring: het stadsbestuur was in handen van 4 Burgemeesters met de vroedschap, die uit 40 leden bestond. Door de vroedschap werden de schout en de 8 schepenen gekozen, die de rechtspraak vormden. Deze heetten „Heeren van den Gerechte". Zij hadden zich niet zoo uitsluitend met die taak bezig te houden als de tegenwoordige leden der rechtbank zoodat het ons niet moet verwonderen, dat de schepenen tevens de loopende gemeente-zaken afdeden. Daarom kwamen de gedeputeerden van den Leidschen Kerkeraad niet in de vergadering van Burgemeesters en Vroedschap, maar in die van Schout en schepenen.

3) Register van Kerkelijke Saken (te vinden op het Gemeente-Archief van Leiden, Archivaris Mr. Charles M. Dozy.) B, Fol. XCIX. C. CI. CX. CXI. r.

(het welcke den goeden Godt wil verhoeden) dat dese stadt henl. daer van sal ontheffen, ende bevryden mitsgaders costeloos ende schadeloos houden. [1])

Den 11den Juli 1627 deed hij aldaar zijne intrede. Als traktement ontving hij *f* 800 en *f* 180 huishuur. [2]) Tevens werden hem voor verhuiskosten *f* 75 vergoed. [3])

De gemeente aldaar hoorde hem gaarne. Als wij op het getuigenis van Petrus Hollebeek Sr., predikant te Leiden, afgaan, moet Abraham Heidanus een voortreffelijk kanselredenaar zijn geweest. In eene zeer schoon gestileerde lijkpredikatie [4]) op A. Heidanus over Hebr. 13/7 zegt Hollebeek: „Maer wat hy op den *Predikstoel* geweest is, konnen die best getuigen, die hem in de kracht van syne jaren hebben gehoort: die ... door de uitnementheit van syn gaven een naem heeft verkregen boven de uitnementste en best begaefde Leeraars van het Vaderland, ten minste hadde hy voor niemant van deselve te wyken. Alle de deelen van een rechtschapen orateur waren in hem uitsteekende.... de saken, die hy voortbracht, het merg uit de H. Schriften, en het gehoor van den aendagtigsten en verstandigsten Toehoorder weerdig ... Den Hemel konde hy in sulken heerlykheid vertoonen, dat hy zyn Toehoorders scheen daer in op te trekken: en de Hel in haer schrikkelykheit, soo dat een Godloose sig daer over moest ontsetten". [5]) Tot aan zijnen dood toe is hij een geliefd prediker gebleven. Vooral blonken zijne redenaarsgaven uit op Vaderlandsche gedenkdagen „D. Heidanus apud nos 3 Octob. est concionatus plerisque a lacrymis non abstinentibus," schreef Coccejus den 6den Oct. aan den predikant Gulielmus Anslarius. [6]) Hierop doelt zeker Hollebeek, als hij in bovengenoemde leerrede zegt: „uit den overvloet van wysheit en geleertheit, die hy hadde opgeleit, quam altyt wat treffelyks, en

---

1) Reg. v. Kerkel. Saken. B, Fol. CXI.

2) De heer Ch. M. Dozy is zoo vriendelijk geweest mij de volgende aanteekening te verschaffen: de huizinge op het Rapenburg (65) bij de Academie is in 1654 bij scheiding der nalatenschap van Charles Loten tusschen zijnen zoon Johan en zijne dochter Sara, gehuwd met prof Heidanus, dezen laatsten toebedeeld. (Not. Vredenburch) Zij was met kleine huisjes en erfjes daarachter in 1652 door Ch. L. voor *f* 32000 gekocht. Heidanus erfde toen ook het huis op de Hooigracht, waarin hij woonachtig was, thans 13 genommerd. Ook erfde hij veel land in Beemster en Schermer, blijkens de scheiding van Heidanus' nalatenschap. (6 Jan. 1679. Not. D. Toornvliet.)

3) Reg. v. Kerkel. Saken, B, Fol. CXIV. r. CXV, v.

4) Deze preek is te vinden in een „Bundelken van Leerredenen, behelzende VII predicatien over 1 Thess. IV: 13—18 en eene over het afsterven van den Hoog Eerw. Hooggeleerden Heer Abraham Heidanus", in 1750 uitgegeven te Amsterdam bij Salomon en Petrus Schouten in de Kalverstraat. (Mij door Mej. C. Heydanus te Weesp verschaft uit de bibliotheek der familie Heydanus.)

5) P. Hollebeek Sr. A.w. bl. 197, 198.

6) Joh. Cocceji opera anecdota, II. Epist. CCLXI, pag. 725.

niet anders als wysheit voort. Waer van hy somtyts bysondere proeven gaf, wanneer of iet bysonders in 't Vaderlant, waer van op den Predikstoel gesproken moest worden, was voorgevallen; of een solemnele gedagtenis van een oude en extraordinaire weldaet te houden." [1]) Toen hij zijne vijftigjarige Evangeliebediening herdacht, „sag men hem nog eens als een Arent de jeugt vernieuwen, en al syne kragten soo by een halen, dat ik niet weet of hy wel oyt de gemoederen van al syn toehoorders meer heeft konnen bewegen." Zoo schrijft Hollebeek, [2]) die het betreurt, dat deze preek over Ps. 71/17,18 niet in het licht is gegeven. Als eene bijzonderheid kan ook nog worden medegedeeld, dat Heidanus den 26sten Aug. 1673 eene Loods, gebouwd in eene afgelegen wijk van Leiden, heeft ingewijd met eene preek over Handel. 17/22. Op de plaats van deze loods is de tegenwoordige Oosterkerk gebouwd. [3])

Kort na zijne intrede te Leiden huwde hij aldaar den 18den Mei 1627 met Sara Loten, dochter van eenen rijken koopman uit Amsterdam. [4]) De ondertrouw was geschied den 29sten April. [5])

Had hij als student gedurende de Remonstrantsche twisten onopgemerkt zich aan de studie kunnen wijden, als predikant van Leiden liep hij veel te veel in het oog om de aandacht der twistende partijen te ontgaan. De Contra-Remonstranten voeren hevig uit tegen de Arminiaansche leer, maar deden door hunne hartstochtelijke aanvallen meer de vijandschap toenemen, dan dat zij de waarheid bevorderden. Ieder, die niet met hen dezelfde polemiek voerde, werd een Moderateur gescholden. Heidanus, die door zijnen vredelievenden aard eenen afkeer van dat strijden had, kon de beschuldiging van onrechtzinnigheid niet ontgaan. Hoewel hij in alle opzichten de leer der Nederlandsche Gere-

1) P. Hollebeek Sr. A.w. bl. 206.

2) bl. 207.

3) Deze bizonderheden heb ik te danken aan den Heer F. Oberman, pred. te Leiden, die mij volgende aanteekening gaf, welke hij op zijne beurt had gekregen van de kosterin der Oosterkerk, door haar tusschen oude familie-papieren gevonden:

Houte Loos.

Opgerecht om de afgelegene gemeente aldaar te stichten; van welke timmeraadje ik (?) ter gedachtenisse deeze aantekening machtig geworden ben.

„Op den zes en twintigste Augusti van den jaare 1673, is in tegenwoordigheid van die van den Gerechte, gedaan de eerste predikatie in de nieuwe houte lootse, of predikplaats tusschen de Oranje en Heeregraft en door Dr. Abrahamus Heydanus, professor in de H. Theologie en predikant, wordende voor de predikatie gezongen de 24 en na de predikatie de 100 psalm, en den tekst genomen uit het zeventiende capittel van de Handelingen der Apostelen aan het 22 vers. Welk Godsdienstige vergadering op desen grondslag sedert tot heden ten dage toe onderhouden is.

4) Opmerkelijk is hetgeen „der Chronist Friedrich Lucä, § 70 en 71, van Heidanus schrijft: „Denselben hatte Gott in seiner jugend sonderlich gesegnet. Als er noch in seinem Studentenstande einmal predigte, hatte ein reicher Kaufman (Loten) aus seinen Gaben solches Vergnügen geschöpfet, dass er ihm seine einzige Tochter zur Ehe anbieten lassen. Herr Heidanus heirathete dieselbe auch, und erbte später dadurch ein Vermögen von mehren Tonnen Goldes."

5) Vgl. De Nederlandsche Heraut. t.a.p. bl. 200.

formeerde Kerk was toegedaan, zooals die hare uitdrukking vond in de formulieren van eenheid, werd hij toch beschuldigd van in het geheim met de Remonstranten te heulen, daar hij, naar het oordeel der heftige strijders voor de Kerkelijke orthodoxie, de tucht niet streng genoeg toepaste en te weinig gestrengheid gebruikte bij het aannemen van Remonstrantsche lidmaten.

Hoe ongegrond deze beschuldiging was bleek in het jaar 1641. Toen gaf hij op aanraden van zijnen ambtgenoot Ludovicus de Dieu, een boekje in het licht getiteld, „Proeve en wederlegginghe des Remonstrantschen Catechismi [1]), een werkje dat, zooals Kok schrijft [2]) dadelijk veel toejuiching vond. Nu toonde hij, dat hij zijne tegenstanders met andere wapenen kon bestrijden, dan met luidgesproken, overdreven beschuldigingen, die de twee partijen steeds meer van elkander verwijderden. Welk eene vredelievende gezindheid hij koesterde, moge blijken uit de voorrede, waarin hij de remonstrantsch-gezinde gemeenten van het vereenigde Nederland aanspreekt. „My docht dat de saecke beyderzijdts met schrijven en disputeeren eenmaal genoech geschiet was", zoo schrijft hij, „want men bevindt dat dien al te grooten disputeer-lust eenen afkeer baert van de waerheyt, en de ziele swanger maeckt met een ydele curieusheyt." Toch heeft hij, die anders „van het disputeren vreemt en afkeerigh" was, niet kunnen zwijgen, omdat hij de remonstrantsch-gezinde gemeenten wilde waarschuwen voor het verderf, dat naar zijn oordeel door dien Catechismus over haar werd gebracht. „Onse meynige is soet, en onse ghedachten over u vriendelick.... Wij konnen als menschen hier en daar gefeylt hebben, maar niet in alles. Ons is ghenoegh, dat het van u lieden met sulcken herte ontfangen wort, als het u lieden van ons wert opgedragen en toege-eygent. Gelooft my, ick en ben uwe vyant niet, al en ben ick van u gevoelen niet: hebbe oock noyt wel-gevallen gehadt in heete en stoute raetslagen" In dit geschrift wederlegt Heidanus al de vragen van den Remonstrantschen Catechismus. Zijne grootste grief is, dat zij niet openlijk voor hun gevoelen durven uitkomen, maar altijd hunne meeningen kleeden in woorden, die zoo min mogelijk aan de rechtzinnigen aanstoot geven en zoo dicht mogelijk raken aan orthodoxe uitdrukkingen. [3]) Vatte men hunne bedoeling goed in het oog, dan zou men bevinden, dat het hun eigenlijk te doen was, om alle mysteriën uit het geloof weg te nemen, opdat zij niets behoefden aan te nemen, dan wat zij met hun verstand konden bevatten. [4])

---

1) De eigenlijke titel luidt aldus: Proeve en Wederlegginghe des Remonstrantschen Catechismi, door Abrahamum Heydanum, Dienaer des Godtlicken Woorts tot Leyden. Tot Leyden, gedruckt by Paulus Aertz van Ravesteyn, ende David Jansz. van Ilpendam. 1641.

2) J. Kok, Vaderlandsch Woordenboek, bl. 508.

3) Proeve en Wederl. d. Rem. Catech. bl. 37, 38, 59, 125, 187, 199, 270, 395, 398, 416.

4) Proeve en Wederl. d. Rem. Catech. bl. 35, 367, 368, 428.

Nadat hij den Catechismus heeft besproken, geeft hij aan het slot van dit werk zijn oordeel over de gansche leer der Remonstranten, waar hij duidelijk het verschil aantoont tusschen hunne leer en die der Nederlandsche Gereformeerde Kerk. In korte woorden vat hij dit samen, waar hij zegt „want dit is eene van de eygenschappen van dese Theologie, dat sy van leege begint, en van den mensche selfs, die aenmerckende in sulcken staet, nature en krachten, die soo sy erghens in verkortet souden worden, de mensche dan in sijne nature ende werckinghen soude inbreuck en afbreuck lijden. en niet konnen blijven dat hy is, ja geen redelick mensche. Soo heeft men dan om den mensche te bewaren in 't sijne dat hem gegeven is, Godt de Heere in het sijne gaen besnoeyen, en hem afnemen dat hem van nature als Godt toekomt. Daar 't nochtans de reden selfs eyscht, en het Godt alsoo best voeght en betamelick is, dat men Godt in sijne *independente,* oneyndelicke en onbegrijpelicke nature, eygenschappen en werckingen aenmerckende, deselve liet in haer geheel blijven, opdat Godt altijt Godt bleve, de hooghste, de eerste, en de machtighste, en de souveraine oorsake van alle dingen: en sooder in onse maniere van consideratiën yet over d'een ofte d'ander moeste gaan, en d'een ofte d'ander ergens in afbreuck lijden, dat men dat liever liete gaan over den mensche, als over die gene, die hem geschapen heeft, en door wien hy is dat hy is, als *uyt wien, en door wien en tot wien alle dingen zijn.*" [1])

Het supranaturalisme van Heidanus blijkt duidelijk waar hij spreekt over de verhouding tusschen rede en openbaring Er is eene openbaring Gods. Enkele dingen, door God ons geopenbaard, kunnen ook door de rede worde gevat. Andere gaan de rede wel te boven, maar kunnen tegen de rede niet strijden. Nimmer kan de Natuur in strijd komen met de theologie, God met zich zelven. Wat den onwedergeborene dwaasheid toeschijnt, komt den geloovige, wiens rede door geloof is geheiligd, alleszins aannemelijk voor. [2]) Bij de waarheden, die de geloovige met zijne rede kan bevatten, blijft de Heilige Schrift toch altijd de voornaamste bron van kennis. Wat de mysterien in de Heilige Schrift betreft, men moet niet willen trachten de waarheden, die boven de rede gaan, zóó te wenden en te keeren, dat zij eindelijk met de rede overeenkomen; men mag ook niet der rede geweld aandoen, om haar te doen doorgronden, wat altoos een mysterie moet blijven. Men heeft eenvoudig te gelooven. [3])

Alleen formeel heeft de rede in de theologie beteekenis. [4])

Hij eindigt zijn werk met zijne verwondering te kennen te geven, dat niemand der Remonstranten openlijk de pen heeft opgenomen, om zich te zuiveren van al de beschuldigingen, die tegen hem zijn ingebracht. Hij noodigt ieder uit hem van onwaarheid te overtuigen, indien hij kan.

1) bl. 419, 420. 2) bl. 430—437. 3) bl. 440. 4) bl. 435.

Kunnen zij aantoonen, dat alle deze beschuldigingen niet zijn verdiend, dan zullen zij hem ten zeerste verblijden „Ja ick sal rekenen mijne hooghste victorie te zijn, soo ick daer in kan overwonnen worden; ende sy sinceerlick ende krachtelick sullen bewijsen, dat sy die lieden niet en zijn, ende die gronden niet en leggen, nochte die grouwelen onder haer voeden, die ick uyt de bygebrachte redenen geoordeelt hebbe onder haer te schuylen." [1])

Een antwoord liet zich niet lang wachten, Episcopius, hoogleeraar aan de kweekschool der Remonstrantsche broederschap, in 1631 te Amsterdam opgericht, trad in zijn „Antwoord op de Proeve des Remonstrantschen Catechismi van A Heydanus" tegen hem op.

Heidanus beantwoordde in 1645 dit werk in zijn „De Causa Dei, dat is de sake Godts verdedight tegen den mensche". [2]) Het boek is opgedragen aan de gemeente van Leiden. In de opdracht rechtvaardigt hij den titel. De Remonstranten verheffen den mensch ten koste van de majesteit Gods; in dit werk zal hij de zaak van God verdedigen tegenover den mensch. Niet dat God aan zulk eenen advocaat behoefte heeft: „de sake Godts is soo goedt, dat sy geene voorsprekers van noode heeft"; maar het is „nochtans niemandt geoorloft te swijghen, daer Godt onteert ende ghelastert wordt". „Ende dit is den *inhoudt* van ons gantsche werck" zoo gaat hij voort „in het welcke gelijck wy den mensche alles benemen, daer hy roem in soecken mochte in hem-selve, alsoo Gode alles geven; op dat de nietighe mensche weten moge met wien hy te doen heeft". Blijkens de voorrede was er na den dood van Episcopius een scherp geschrift tegen Heidanus uitgekomen, getiteld „Wedersprake". In hatelijke termen werd daarin gezegd, dat Heidanus alleen de pen tegen de Remonstranten had opgevat om een professoraat te bemachtigen of volle kerken te krijgen. Men toonde in dit geschrift aan, dat de Gereformeerden allerlei nieuwigheden in den godsdienst hadden gebracht door hunne „Heidelbergsche pop, een werk, dat krioelde van subtiliteiten, en overvloeide van dubbelzinnigheden". [3])

Opdat wij niet te lang bij het werk van Heidanus stilstaan, zij hier alleen medegedeeld, dat hij in dezen kwartijn, die meer dan duizend bladzijden bedraagt,

---

1) bl. 500.

2) De volledige titel luidt aldus: „De Causa Dei. Dat is: De Sake Godts, verdedight tegen den Mensche, ofte Wederleggingc van de *Antwoorde* van M. Simon Fpiscopius, wijlen Professor der H. Theologie. op de *Proeve* des *Remonstrantschen Catechismi*, Midtsgaders een digressie tegen het genaemde *Klaer ende volkomen Schriftuerlick Bericht* van Jacob Batelier, over de Verkiesinge ende Verwerpinge van Jacob en Ezau, Rom. Cap. IX, door Abraham *van der* Heyden. Rom. IX vers 16. *Soo en ist dan niet desgenen die wilt, nochte desgenen die loopt, maer des ontfermenden Godts.* Tot Leyden, gedruckt by Paulus Aertsz van Ravesteyn, ende de Weduwe van Zal: David Jansz van Ilpendam, Anno 1645." (Biblioth. der Remonstr. Kerk, te Amsterdam).

3) Zie voorrede van zijn „Causa Dei".

in de meest mogelijke breedsprakigheid de leerstellingen der Remonstranten aantast, zooals zij die hebben gegeven in de vijf artikelen en later meer uitvoerig in den Catechismus. Over rede en openbaring spreekt hij gelijk in zijn vorige werk. „Het geloof, dat Abraham tot rechtvaardigheid is gerekend, had betrekking op zulk eene zaak, dat Sara er om lachte, die in dit opzicht een beeld is van de natuurlijke rede". [1]) Evenals in het voorgaande bestrijdt hij ook in dit werk grondig de remonstrantsche leer, al maakt hij zich dikwijls aan overdrijving schuldig, door hunne gevoelens op ééne lijn te stellen achtereenvolgens met alle groote ketterijen der oudheid, en ze herhaaldelijk te vergelijken met de leer der Socinianen.

Dat het geheel vrij is van subtiliteiten, zou ik niet durven zeggen. Menige gezochte redeneering komt er in voor. Om slechts een enkel voorbeeld te noemen: op pag. 74 toont hij aan, dat de ontkenning van de Triniteit een noodzakelijk gevolg is van het op den voorgrond stellen van den vrijen wil! Trouwens Heidanus zegt zelf op pag. 106 „ondertusschen is het waer, dat wy somtijts oock tegen onsen danck, genoodtsaeckt zijn geweest meer *subtiliteyts* te gebruycken, als ons wel lief is gheweest". De toon die in zijn „Causa Dei" heerscht is verre van kalm en waardig. Tot mijn leedwezen moet ik erkennen, dat de wijze, waarop hij Episcopius bestrijdt, weinig blijken geeft van piëteit jegens een gestorven tegenstander. (Episcopius was in 1643 overleden) Ook al nemen wij den tijd in aanmerking, waarin Heidanus schreef, zoo mogen wij ons toch niet ontveinzen, dat hij somtijds zich liet meeslepen door zijnen afkeer van de leer der Remonstranten.

Toch kunnen wij niet geheel met Dr. C. Sepp mede gaan in het oordeel, dat hij in zijn voortreffelijk werk „Het Godgeleerd onderwijs in Nederland" over den polemischen arbeid van Heidanus uitspreekt. [2]) Hoogelijk keurt hij den toon af, die in laatstgenoemd werk wordt aangeslagen, terwijl hij er niets anders in vindt te bewonderen, „dan den lust om het talloos vaak tegen de Remonstranten ingebrachte nog eens en nog wel op het langwijligst te herhalen.". Dat menige herhaling er in voorkomt zal wel niemand ontkennen, maar met dat al heeft hij duidelijk de wonde plek van de leer der Remonstranten aangewezen, en voldoende de onhoudbaarheid van hun standpunt aangetoond Maar is, de toon zooveel scherper dan die van andere geschriften uit die dagen?

Deze vraag kwam mij voortdurend onder het lezen voor den geest. Dr. Sepp erkent, dat zijn oordeel is gevormd onder den indruk, dien eene rectorale oratie van het jaar 1672 op hem maakte, getiteld: „de Componenda inter dissidentes Christianos aliquali pace

1) Causa Dei. pag, 776.
2) C. Sepp. A.w. II, bl. 236.

e t c o n c o r d i a, etc.." [1]) Volkomen terecht zegt Dr. Sepp: „bitterder woorden zijn er zeker zelden gesproken". Onaangenaam wordt men aangedaan door de wijze, waarop Heidanus tegen de Remonstranten uitvaart, hunne voorstellen tot tolerantie uit de hoogte afwijst als van degenen, die nauwelijks den naam van Christenen mogen dragen en slechts op burgerlijke beleefdheid mogen aanspraak maken. Doch is het niet een weinig gewaagd, iemands polemischen arbeid te beoordeelen naar eene redevoering, ongeveer dertig jaren later door hem uitgesproken? Vergeten wij verder niet te letten op de omstandigheden, waaronder deze rectorale oratie werd gehouden Zal ik later gelegenheid hebben uitvoeriger er op te wijzen, van hoeveel beteekenis het jaar 1672 is geweest voor den gang van zaken op kerkelijk gebied, hier kan ik met een enkel woord zeggen, dat sedert dat jaar de kerkelijk-rechtzinnige partij stoutmoediger het hoofd begon op te heffen tegen de „nieuwigheidszoekers", dan zij te voren had durven doen. „Door de staatsomwenteling van het jaar 1672 verloor de Coccejaansche partij hare tegenwerkende veerkracht", schrijven Y p e y en D e r m o u t. [2]) Als aanhanger van Cartesius, maar bovenal als volgeling van Coccejus stond Heidanus in de reuk van ketterij. „Sommige dominees zaaien overal rond dat Heidanus evenzeer als Coccejus met ketterij is besmet", schrijft A l t i n g den 8sten Maart 1669 aan Coccejus. [3]) Hooren wij toch, wat Heidanus zelf hieromtrent pag. 37 en 38 schrijft in zijne oratie „d e l u c t u o s a c a l a m i t a t e": [4]) „Sed video hunc quibusdam Theologis esse morem, praesertim quibus aetas, eruditio, rerum usus et peritia, nomen et decus aliquod conciliarunt, ut omnia sua dictata pro oraculis haberi velint, non solum contradicentem non ferant, sed ne quidem non loquentem eorum verbis, aut omnes opiniones eorum amplectentem, aut etiam consilia, affectus privatos, odia et inimicitias, quas gerunt, non approbantem aut improbantem. Qui non sat habent veros errores et haereses ex errantium scriptis detegere, et suo more confutare, sed et ipsi ex cerebro quos volunt errores et haereses cudunt, eorumque reos agunt, quos non omnibus ὁμοψήφους habent, aut etiam si sint, pro talibus agnoscere non lubet. Ut quod de crimine majestatis olim dici solitum, illos maxime illo laborare, qui sine crimine essent: id de his verum habeat, illos maxime haereseos insimulari, qui nullam

1) De volledige titel luidt aldus: A b r a h a m i H e i d a n i S. Theologiae D. et Professoris Senioris, O r a t i o d e c o m p o n e n d a i n t e r d i s s i d e n t e s C h r i s t i a n o s a l i q u a l i P a c e e t C o n c o r d i a; et de via, et mediis huic conciliandae vel accommodatis, vel minus. aptis, aut etiam aversis. Praecipuè mutua Tolerantia, ad partes vocatur. et Examini submittitur Habita in Auditorio Theologico, cum Rectoratum deponeret. 8 Februarii MDCLXXII. Lugduni Batavorum, in Officinâ Adriani Severini. MDCLXXII. (Universiteits-bibliotheken van Utrecht en Leiden.)

2) G e s c h. d e r N e d e r l. H e r v. K e r k, III, bl. 31.

3) J. C o c c. O.l. II E p i s t. CCCCXLVIII, pag. 795.

4) Later te vermelden.

norunt. Expertus loquor, qui a quo ministerio admotus fui, et professionem in hac academia sustinui, perpetuis quorundam fratrum obtrectationibus, calumniis,et maledicentissimis libellis,et quibus non injuriis et convitiis diffamatus fui". Het oordeel aangaande Heidanus' rechtzinnigheid zal er wel niet beter op geworden zijn in eenen tijd, waarin men meer en meer Coccejanen en Remonstranten ging vereenzelvigen, en eerstgenoemden beschuldigde, dat zij de gansche kerk remonstrantsch wilden maken. [1]) Hoewel op den 8sten Februari, den datum der rectoraatsverandering, de algemeene Staatsomwenteling nog niet had plaats gegrepen, werden al deze beschuldigingen toch steeds luider uitgesproken; en nu maakt genoemde oratie onwillekeurig den indruk, als heeft Heidanus zich willen zuiveren van de beschuldiging van remonstrantsche ketterij. Verdedigen laat zich deze handelwijze zeker niet, verklaren wel, maar in geen geval mag men hiernaar zijne werken beoordeelen van 1641 en 1645, waarin van den haat, dien hij den Remonstranten zou moeten toedragen [2]), al zeer weinig is te bespeuren.

De opgang, welke beide geschriften in de theologische wereld maakten, bewoog de Curatoren der Hoogeschool van Harderwijk hem tot hoogleeraar te benoemen op zeer voordeelige voorwaarden, waaronder deze: dat hij tevens het ambt van predikant zou mogen waarnemen en zoo dikwijls zou behoeven op te treden, als hij zelf wilde.

In de Notulen der kerkeraadsvergadering, [3]) den 1 September 1647 te Leiden gehouden, lezen wij aangaande deze zaak het volgende: „Alsoo dese tegenwoordige vergaderinge extraordinaer ware geleyt omme te delibereren, ofte niet eenige devoiren dienen aengewent omme D. Heydanus (die tot de professie en kerckendienst tot Herderwijck is beroepen ende noch sterckelijck wort aengesocht) te bewegen, dat sijne E. deselve beroepinge geliefde aff te slaen, is geresolveert dat, alsoo de saecke van de geseyde beroepinge heftigh wert aangehouden, sijne E. uyt name van de vergaderinge met een brieff sal werden begroet."

De Heer Arnold de Bye, Heer tot Wadesteyn, Curator van de Academie te Harderwijk, verzocht den Kerkeraad in zijne vergadering van 20 September Heidanus te ontslaan. Daar de vergadering echter niet voltallig was, werd de zaak uitgesteld, totdat eene voltallige buitengewone vergadering zou bijeengeroepen zijn. Dit geschiedde twee dagen daarna. Nadat de

1) Ypey en Dermout. A.w. III, bl. 7. Dit blijkt uit menig geschrift van dien tijd. Men leze o.a. de voorrede van het geschrift van Timotheus Verinus tegen de classis van Goes. Later te vermelden.

2) Ch. Sepp, A.w. II, bl. 236.

3) De toegang tot het Archief des Kerkeraads der N. H. G. te Leiden is mij opengesteld door de welwillende tusschenkomst van den toenmaligen Scriba van den Kerkeraad, den Heer F. Oberman. Daar de boeken niet gefolieerd zijn, heb ik slechts de data der vergaderingen kunnen opgeven.

Heer de Bye, zijn verzoek herhaald hebbende, was weggegaan „(wert) Dominus Heydanus hierop versocht omme te willen openen hoe het versoeck lach op sijn herte. (Hy) heeft voorgestelt en verclaert, dat de redenen sijne E. by de Gedeput. van Gelderlant voorgehouden, waren vooreerst de beroepinge tot d'eerste professie in de Theologie in die academie welcke sijnde de eenige van het vorstendom Gelre apparent was te floreren. 2 dat oock de consistorie genegen was in casu van aennemen van de professie sijne E. te beroepen tot den Kerckendienst aldaar en ten 3 daer nevens oock te beroepen tot den dienst der Kercke D. Crucium sijn schoonzoon. Waerby noch voorgestelt wierde, nevens de belofte van een liberale stipendium, de gelegentheyt van die plaetse daer alles betercoop sijnde, de familie met minder costen conde werden onderhouden. Boven dese van buyten voorgestelde motiven quam in consideratie sijne eygene swacheyt, dewelcke met het aenwassen van den ouderdom soude (gelijck het te vreesen stondt) mogen toenemen en hem onbequaem maecken om den last des dienstes in soo een frequent auditorium lange te connen dragen. Doch aen de ander sijde bemerckende de groote toegenegentheyt der gemeynte en den segen Godes door welcke sijnen arbeyt niet heel onvruchtbaer en was, verclaerde dat de voorgestelde redenen alleen soo veel niet en souden vermogen om hem die beroepinge te doen aennemen. Maer dat een reden boven alle sijn gemoet beswaerde, dewelcke hy tot ontlastinge van sijn gemoet alleen, en niet tot offensie van yemandt, rondelijck wilde voorstellen namelijck dat hy gemerckt hebbende, dat tsedert die swaricheden Anno MDC seven en twintich in dese kercke ontstaen, hy tot sijn leetweesen bevondt, dat noch altijt eenige bedenckingen tegen sijn persoon schenen over te blijven; gelijck sulx voornaemelijck bleeck inde beroepinge van predicanten en jaerlijcksche vernieuwinge des Kerckenraedts, inde welcke altijt diegene, die van hem wierden voorgestelt, wierden voorby gegaan en (gelijck hy seyde) verscheyden naedeelige propoosten hem by tijden wierden naer gehouden etc. daer hy niet anders en conde uyt besluyten, als oft men van hem oordeelde, als ofte hy het niet recht met de Kercke en meynde, en als ofte eenige bedenckinge by eenige tegen hem waren, etc. De broederen alle, soo predicanten als ouderlingen, hebbende verstaen de ronde verclaringe D. Heydani, hebben alle hooft voor hooft betuycht en verclaert, dat sy D. Heydanum hielden voor een predicant suyver in leere en godsalich in wandel, die met sijnen dienst de Kercke alhier merckelijcken stichte met welcken sy alle genegen sijn onderlinge correspondentie te houden, mits dat werde behouden die vryheyt dewelcke de gemeyne kerckenorder een yeder geeft. Versoeckende dat D. Heydanus de voorgeslagen beroepinge tot de professie gelieffde aff te slaen. D. Heydanus dese verclaringe gehoort hebbende heeft de broederen alle daer over bedanckt en belooft hem soo te bedencken dat hy in corten hem daerover eyndelijck sal connen verclaeren; waerop

dan eyndelijck goet gevonden is den Heere de Bye aen te seggen, dat dese vergaderinge het versoek van sijn Ed. niet en kan inwilligen, waertoe gecommitteert sijn D. Preses D Scriba en de Heer burgermeester vander Ka."

Nadat ook Heidelberg hem te vergeefs tot zich had geroepen, besloten de Curatoren der Leidsche Universiteit den man, die zich op het gebied der theologie zoo verdienstelijk had gemaakt, aan hunne Hoogeschool te verbinden. In hunne vergadering van den 13den Sept. 1648 benoemden zij Abraham Heidanus tot opvolger van Constantinus l' Empereur „vertrouwende op de goede getuygenissen hen gegeven van sijne geleertheyt ende vreedsamicheyt." — Hij nam deze eervolle benoeming aan, zeggende „dat het temeriteyt geacht soude sijn geweest ingevalle hy, dien de Professie Theologiae all tweemael [1]) elders was gepresenteert, nu voor de derde mael dese Professie soude refuseren". Tevens verklaarde hij, waarschijnlijk met het oog op de beschuldiging van bovengenoemde „Wedersprake", „dat hy echter nae dese Professie niet en had getracht door ambitie, noch giericheyt."

Den 2den October deelde Heidanus zijne benoeming aan den Kerkeraad mede „ten eynde dese vergaderinge daer van niet soude onwetende zijn; waerop hem van de samentlicke broederen die tegenwoordich waren Godes segen is toe-gewenscht: ende alsoo de tegenwoordige vergaderinge zeer onsterck was, is goet gevonden, dit in een compleeter vergaderinge den afwesenden broederen oock bekent te maken, opdat de geheele vergaderinge daer van moge kennisse hebben".

Dit is den 9den October geschied.

Den 14den Oct. werd in den Senaat het besluit voorgelezen, waarbij Heidanus werd benoemd tot S.S. Theologiae professor. In deze vergadering werd tevens bepaald, dat hij des namiddags te twee ure zijne colleges zou geven [2]). Later heeft hij na den dood van Spanheim in 1649, diens college-uur genomen, n.l. 's morgens negen uur [3]).

Den 19den van deze zelfde maand hield hij des morgens te 10 uur zijne inaugureele rede, getiteld „de singularibus scripturae" [4]). Wittichius noemt deze rede eene oratio facunda, elegans, clara et solida. Wij zullen echter van deze lofspraak veel moeten stellen op rekening van

1) Te onrechte verhaalt dus de schrijver van de „Levensbeschrijving van eenige voornaame meest Nederlandsche mannen en vrouwen, 1777, bl. 264, dat de Keurvorst van de Paltz hem, *nadat* hij de benoeming tot Hoogleeraar in de Theologie te Leiden had aangenomen, zocht te bewegen een theologischen leerstoel te Heidelberg te bekleeden.

2) IX Codex Actorum Academicorum ab Anno MDCX ad Mensem Augustum Anni MDCLIV, Fol. 96,r. De Codices Actorum Academicorum zijn de *notulen* der Senaatsvergaderingen. De Documenta Actorum zijn *stukken* van allerlei aard, als brieven, resoluties, etc., die niet in de notulen zijn geinsereerd, maar afzonderlijk in folio-deelen bij elkander zijn gevoegd.

3) IX Codex Act. Acad. Fol. 98,r.

4) Voor de opdracht daarvan aan de Curatoren, ontving hij van hen de som van 50 gld.

den aard eener oratio funebris, waarin zij voorkomt. Mij tenminste is niet veel van die elegantia en facunditas sermonis gebleken. Vrij onhandig is dikwijls de woordschikking, zoodat wij liever willen instemmen met de woorden van Gass in zijn meermalen aangehaald werk: [1]) „Overigens behoort Heidanus tot dezulken, die beter kunnen denken dan schrijven. Scherpzinnige gevolgtrekkingen vergoeden eenigermate zijne stilistische onbeholpenheid", hoewel ook dit laatste wat te sterk is uitgedrukt, daar Heidanus volstrekt niet den indruk geeft van een onbeholpen schrijver.

Evenals in zijne beide werken tegen de Remonstranten, komt ook hier zijn supranaturalistisch standpunt helder aan het licht, waar hij zegt „unde et solius fidei est, non Rationis, in his (mysteriis) rectum cursum praescribere, ne aberres: cum sit Fidei rationi praescribere, et id facere ut ne sit opus ratione. Cum rationis sit, etiam nulla ratione reddita, Deo credere. Cui si credas, cur ergo rationem requiris, quae efficere possit, ut non credas. Sin rationem requiris, et quaerendum putas, ergo non credis: ideo enim quaeris ut, sequaris cum inveneris. [2])

Aangenaam doet ons in dit vrij dor betoog dat gedeelte aan, waarin hij tegen de scholastische theologie te velde trekt en aantoont, dat het veel meer geraden is de Schrift als hoogste regelmaat van geloof en belijdenis te beschouwen, dan tot allerlei philosophische formules de toevlucht te nemen, die de waarheid meer verbergen dan ontdekken. [3])

Van veel invloed was de stem van Heidanus in academische zaken. Vooral door zijn toedoen is Coccejus in 1650 tot Hoogleeraar in de Theologie te Leiden benoemd. De Curatoren hadden hem gevraagd of hij ook iemand wist, die waardig de plaats van den overleden Spanheim zou kunnen vervullen. Hij had sterk op de benoeming van Coccejus aangedrongen, dien hij op eene reis naar Friesland, als afgevaardigde tot de Friesche Synode, te Franeker had leeren kennen en aanstonds had liefgekregen.

Bijzonder gemakkelijk is deze benoeming niet verkregen. Dit blijkt uit den brief, door Heidanus den 10den Juni 1650 geschreven [4]) van Amsterdam uit, waar hij wegens bezigheden enkele dagen moest vertoeven. Daarin tracht hij met klem van redenen Coccejus over te halen aan deze roepstem gehoor te geven „illud unum apud R. T. urgebo, quod maximi est momenti, pacem et splendorem hujus Celeberrimae Academiae in summum discrimen adduci, nisi Tu, qui Eruditionis et pacis artibus nemini concedis et jam potes juvare, manum auxiliatricem porrigis. Siquo loco res nostrae sint, bene nosses, et quam facili negotio vel in melius vel in pejus mutari possint, nullus dubito quin statim, exemplo Pauli, ad viri Macedonis conspectum, accurrere ad nos optes. Nonquidem, Dei beneficio,

---

1) W. Gass, A.W. S. 301. 2) pag. 59. 3) pag. 77, 78.
4) J. Cocc. O.l. II, Epist. CXLV, pag. 680.

eo res nostrae deductae sunt ut reseratae sint Jani fores, sed tamen non ita confirmatae, quin in potestate Turbonis sit, ut repente ad bellum spectent, quae hic enatae sunt contentiones. Sed tuus ad nos adventus mederi potest his omnibus malis, et fibulans imponere huic metui." Geeft deze brief ons slechts een vluchtigen blik op de toestanden aan de Leidsche Hoogeschool, den schrijver doet hij ons duidelijk kennen als een nederig man, die verbetering in den hachelijken toestand verwacht, niet van zich zelven, maar, zooals hij volmondig getuigt, alleen van Coccejus. Vooral uit het slot van den brief kunnen wij zijn eenvoudig, nederig karakter leeren kennen „Denique me' vide, quam tibi et honorem et amorem et officia omnia spondeo, quae a candidissimo pectore proficisci possunt; qui et aliis exemplo praeire paratus sum, et omnia illa opere exhibere, quae nomini tuo condecorando facere possint. Unum modo sine te exorem, ut ne alterius arbitrio subjicias voluntatem tuam, sed ex te ipso statuas quod in hac causa ex re tua esse judicaveris."

Toch aarzelde Coccejus de benoeming aan te nemen. Zijne bezoldiging te Franeker was hooger dan het traktement, dat hij in Leiden zou ontvangen. Heidanus heeft bij de Curatoren zijne belangen hieromtrent behartigd. Dat weten wij uit eenen brief, dien hij den 12^{den} Juli van datzelfde jaar aan Coccejus schreef, welks inhoud wij voor een groot deel willen weergeven, wijl wij Heidanus daaruit kunnen leeren kennen, geheel zooals hij was. [1]) „(Curatores) rem totam revocantes ad animum, fatebantur omnes, non esse aequum, te cum detrimento tuo esse accersendum. Quamvis et iniquum judicarent, se a vestris in ordinem cogi ut quantum de liberalitate sua ad stipendium tuum illis adjicere libuisset, tantundem vel plus sibi faciendum esset; quod statuerent, id tantum hoc extraordinario augmento quaeri, uti ne illis a nobis praeripi possis; quod et apud caeteros Collegas tibi invidiam creare posset, et omnem tibi imposterum spem migrandi alio praecidere. Quod nihil aliud esset, quam te istic aureis catenis alligatum tenere. Sed dum in eo sunt, ut super eo conventus D.D. Curatorum indicatur, ecce commodum opprimunt me expectatissimae literae tuae, quae ita in tempore offeruntur, ut si vel horam tardius in manus venissent, non potuissem Dominos nostros, qui jam Hagam properabant, compellare. Quos dum assequor, jam in itinere constitutos, antequam navem conscenderent, exposui illis prolixe quae ex literis tuis didiceram et quam festinato in hac re opus esset, ut ante 18 diem huius mensis constare tibi de eorum voluntate posset. Praecipue illud iis inculcavi, necesse esse, ut si paria vestris facere vellent, novis laboribus novos titulos adinvenirent..... Sentio me in magnas angustias conjectum: ut si successu destituatur haec negotiatio, omnes in me culpam derivent, et pipulo differant; aut si non pro meritis te tractent nostri, ego dicar res tuas afflixisse. Sed Deus his viam inveniet,

1) J. Cocc. O.I. II, Epist. CXLVII, pag 681.

qui illam spero mentem inspirabit Dominis nostris, ut quid sui sit muneris probe expendant. Et quamvis non omnia votis tuis initio responderent, id certum tamen habe, conditionem tuam meliorem fieri posse successu temporis: cum hactenus id sine exemplo sit, ut in ullo beneficentiam suam claudicare passi sint. Et vero cum tam severi sint meritorum cujusque judices, quin bene tibi hic siet apud nos, nullatenus dubitandum. Haec non ideo scribo, quod de animo eorum dubitem, sed quia natura factus ad metum, omnia etiam tuta timere mihi mos est. Quae de dissensionibus nostris obiter ex aliorum relatu aspergis, neque omnino falsa, neque tamen ita confirmata, ut exaggerari mereantur. Qui fieri posset, ut tot capitum eaedem semper essent sententiae? Viget certe in senatu nostro summa animorum et sententiarum concordia: nisi quod clancularii artibus aliquando meum praecipue caput impetitur, quod tamen hactenus solo contemtu a me propello. Neque vobis, quantum intelligo, desunt aliquando litium occasiones. Imo mirari satis non potui, a vestrate quodam Amstelodami in officinis et conviviis talia dici et spargi, quae certe satius multo esset sileri."

Wij behoeven niet te twijfelen of Heidanus blijde was, toen Coccejus het hem aangeboden professoraat aannam. „Dici non potest," zoo schrijft hij den 28sten Augustus, [1]) quanto cum gaudio a Nob. D.D. Curatoribus nostris exceptus sit nuncius, quo certam illis spem feci tui ad nos adventus.... quibus cum exposuissem, quanto cum affectu a vestratibus delinereris et quibus promissis te demulcerent, tum illi unanimi voto, id agendum restare ajebant, uti re ipsa comperias, non cedere hac in parte Hollandos Frisiis."

Het kan niet anders of het lezen van deze brieven moet sympathie voor den schrijver opwekken. „Een vijand van alle meesterschap," zooals Hollebeek hem noemt, [2]) toont hij zich, gelijk in zijn gansche leven, zoo ook hier. Denzelfden indruk ontvangen wij van eenen brief in 1669 aan Heidegger geschreven, [3]) door Sepp „een gedenkstuk van zelfverloochening" genoemd, [4]) waarin hij o. a. het volgende schrijft: „Neque vero aliud senectuti nostrae, quae jam ingravescit, majus solatium spondere mihi posse videor, quam si te laborum socium, consiliorum testem, actionum vel comitem, vel ducem habere merear." „Non dubito quin calamitas, quam hac tempestate urbs et Academia nostra passa est, nuntio fama ad aures tuas pervenerit, quae tantum non, ereptis tot luminibus, solitudinem ac vastitatem apud nos fecerit. Atqui, Vir Optime, non propterea eam

1) J. Cocc. O.I. II, Epist. CXLVIII, pag. 681.

2) P. Hollebeek Sr., A.w. bl. 210.

3) Voor een groot deel komt deze brief voor in § 80 van de Historia vitae J. H. Heideggeri, in 1698 te Turijn verschenen bij David Gessner (uit de bibliotheek van Dr. C. Sepp te Amsterdam.)

4) C. Sepp, A.w. II, bl. 232.

appetere minus debes, neque vili pendere, quod deformior est, quam antea, sed misereri potius: nec eam multis claris viris orbatam privare etiam praesentia tua et aspectu; cum tu ille sis, qui pristinum splendorem illi restituere possis, et jacturam, quam fecimus, resarcire." Het beeld van den Macedonischen man scheen Heidanus zeer te bekoren. Evenals in den brief aan Coccejus gebruikt hij het hier, in dit geval om op het gemoed van Heidegger te werken: „Quin tibi potius in mentem veniat vir ille Macedo visus Paulo in nocte et rogans eum, ut trajiceret in Macedoniam, ut succurreret illis: et putes, me quoque apud te Macedonis illius vice fungi, et rogare, ut in hac necessitate succurras nobis."

Welk een droevige schilderij hangt Heidanus hier op van den toestand der Leidsche Hoogeschool. En geen wonder! De epidemische ziekte, die in 1669 in Leiden heerschte, had ook aan de Academie menig licht ontnomen. Door het verlies van zoovele aanzienlijke mannen zou het jaar 1669 als een der noodlottigste in hare annalen staan geboekt. Niet minder dan vijf professoren Coccejus, Beeckerts van Thienen, Schuyl, Stuart en Geulinx stierven aan de heerschende ziekte. Verloor de Hoogeschool in Coccejus een harer meest schitterende lichten, Heidanus moest in hem een zijner beste vrienden verliezen. Welk eene hartelijke vriendschap tusschen hen beiden bestond, toont onder anderen de brief, dien Coccejus den 6den Augustus 1661 aan Gulielmus Anslarius schreef, [1]) waarin hij, sprekende over eene ziekte, die Heidanus had overvallen, zegt: „D. Heidanus correptus est febri acuta, non multum spei est de ipsius vita. Quod me valde sollicitum habet. Deum rogo, ut ejus misereatur et nos liberet a nostris difficultatibus." Ook hebben wij nog een brief van Heidanus aan Coccejus, dateerende van den 8sten September 1664, [2]) waaruit niet minder hunne vriendschappelijke verhouding blijkt. „Ik ben met mijne lessen reeds begonnen" zoo schrijft hij „en gij zijt nog altoos op uw uitstapje. Zorg dus, dat gij zoo spoedig mogelijk thuis komt. Niet dat Curatoren of Rector van plan zijn U eenen brief daarover te schrijven, maar ik wil U slechts waarschuwen en U tevens verzekeren, dat ik zelf zeer naar Uwe terugkomst verlang". Hem als ambtgenoot te moeten missen was voor Heidanus een groote slag. Den 20sten November 1669 hield hij in het theologisch Auditorium eene redevoering over het droevig ongeluk, dat Leiden had getroffen. [3]) Was

1) J. Cocc. O.I. II, Epist. CCLVIII, pag. 724. 2) J. Cocc. O.I. II, Epist. CCCXX, pag. 746.

3) De Titel luidt aldus: Abrahami Heidani S. Theologiae Senioris Oratio de luctuosa calamitate quae Anno MDCLXIX Civitatem Leidensem, Curiam, Ecclesiam et Academiam graviter afflixit, et praecipuis suis Columnis et Ornamentis destituit et orbavit. Habita in auditorio Theologico, XX die Novembris in Sectionum Exordio. — Lugduni Batavorum ex officina Felicis Lopez, MDCLXX.

Op de eerste pagina luidt het opschrift aldus: Abrahami Heidani oratio de Anni MDCLXIX Urbi Leidensi, Ecclesiae el Academiae, propter maximorum Virorum D.D. Consulum, Senatorum, et illustrium Civium densa et cumulata funera, exitialis calamitate. — Praecipue deploratur

het verschrikkelijke jaar 1635, toen de pestziekte te Leiden woedde, voor Heidanus onvergetelijk, daar de stad toen als uitgestorven scheen, 1669 maakte niet minder diepen indruk. In 1635 had de gevreesde ziekte het meest onder de lagere standen hare offers gezocht. Nu was het anders. [1]) Nooit waren van de predikanten, professoren, curatoren, burgemeesters zoovelen gestorven als in deze droeve tijden. Vergeleken met het aantal zieken (40.000) was het sterftecijfer (200 à 300 per week) gering. „Leiden heeft het altoos in zulke dagen hard te verantwoorden". „Non enim vicinas urbes ita his malis obnoxias videmus, atque nostra est: quae, si qui morbi Epidemii grassantur, si pestilitas incumbit, si mors saevit, semper maximam partem hujus veneni bibit atque vel prima, vel inter primas ortum mali sentit, atque ad alios diffundit". [2]) „De oorzaak daarvan moet voornamelijk worden gezocht in het stilstaand water, dat, wanneer de zon er op schijnt, allerlei schadelijke gassen uitdampt. Doch hierin moet men de oorzaak niet alleen zoeken. Gods bestuur was het! Want waarom werden andere steden niet geteisterd, die nog veel ongezonder ligging hadden? Scheen daar de zon soms anders op de poelen? [3]) Hoe noodlottig was die ziekte geweest voor zijn eigen huis! Ook zijne vrouw had hij verloren onder de meest droevige omstandigheden. Op reis zijnde, was hij ernstig ongesteld geworden. Zijne vrouw, die gedurende zijne reis bij hare dochter in Utrecht was, ging op het vernemen van deze tijding naar Leiden terug. Na te Utrecht eenigen tijd door zijne dochter te zijn verpleegd, werd hij met eene schuit naar Leiden vervoerd, waar zijne vrouw hem opwachtte. Maar helaas! dien zelfden nacht werd zij ziek". „Ex illa hora familiae mater, amantissima et quam oculis meis plus charam habui, uxor, morbo lethali correpta, decumbere cepit". „Na twee en veertig jaar met hem gehuwd te zijn geweest, stierf zij, een en zestig jaar oud zijnde, [4]) na tien kinderen te hebben gehad, van welke toen nog vier in leven waren. [5]) Omstreeks denzelfden tijd ontving hij het bericht van de ernstige ziekte van zijnen broeder Johannus Heidanus, predikant te

---

clarissimi et reverendi D. Johannis Cocceji, summi Theologi, et aliorum D. D. Professorum obitus. — (Universiteits-bibliotheken van Utrecht en Leiden.)

1) Pag. 16, 17, 2) Pag. 13.

3) Pag. 15.

4) G. van Loon, Num. hist. — Holl. verhaalt ons, dat bij haren dood een gedenkpenning is geslagen, op welks ééne zijde haar wapen stond, drie bloempjes van steenklaveren of meliloten, zinspelende op haren geslachtsnaam, met dit opschrift, geschreven op een wimpel en uitgespreid kleed „Sara Loten, huysvrouwe van Abrahamus Heydanus. Gheboren den 26 Augustus 1608. Ghestorven den 15 Augustus 1669" en op de andere zijde, binnen eenen krans van twee samengestrikte palmtakken „de bevalligheyt is bedrogh, ende de schoonheyt ydelheyt, maar eene vrouw, die den Heere vreest, die sal gepresen worden" Prov. 31, v. 30. In den XII Cod. Act Acad. Fol. 10 r. lezen wij, dat Rector en Professoren volgens Senaatsbesluit Heidanus hunne deelneming betuigden met het verlies van zijne echtgenoote.

5) De Stamboom van het geslacht Heidanus meldt negen kinderen. Een der tien schijnt dus doodgeboren te zijn.

Amsterdam en van zijnen schoonzoon Hendrik Brouwer" 1). „Sed haec privata sunt et domestica mala, levia sane prae publicis, quibus hactenus consumti sumus et adhuc affligimur malis" 2), aldus breekt Heidanus de vermelding af van zijne eigen huiselijke gebeurtenissen, om aan te toonen hoeveel de Academie in hare vijf professoren heeft verloren 3). Een groot gedeelte dezer rede echter wijdt hij aan de nagedachtenis van Coccejus. „Habeo vero ego peculiares causas cur sacrosancta ejus mihi memoria et in magno pretio, et aestimatione esse debeat. Qui mihi cum primum vidi, et sermones cum illo miscui . . . . tam secretas amoris scintillas aspiravit, ut ab illo tempore Platonicum illud semper usurpaverim: Talis cum sis, utinam noster esses!" 4) Coccejus is dan ook te Leiden gekomen, waar hij een der schitterendste lichten is geweest aan den academischen hemel. „Helaas", roept Heidanus uit, „dat zoovelen hem verguisden! En dat alleen, omdat hij leerde hetgeen niemand vóór hem had geleerd. Stak daar kwaad in? Hadden Luther, Calvijn en alle andere Hervormers niet hetzelfde gedaan? Zouden zij wel ooit iets tot stand hebben gebracht, indien zij zich hadden laten leiden door het beginsel, dat alles wat nieuw was daarom ook den naam van verkeerd verdiende? Iets nieuws aan het licht brengen, het was immers niets anders dan iets laten zien, dat tot nog toe verborgen was geweest, wellicht van de grondlegging der wereld af. Wat nieuw voor ons was, kon op zich zelf zeer oud zijn". „Cavendus enim maxime hic error, ne novitatis nomine antiquitatem ipsam novitatis damnemus". 5) „Valsch was niet datgene, wat tot dusverre onbekend was geweest, maar wat met de waarheid niet overeenkwam." 6).

Vooral op aanraden van Heidanus is Johannes Hoornbeek, Professor in de theologie te Utrecht, den 26sten Augustus 1653 tot Hoogleeraar te Leiden benoemd in de plaats van den overleden Jacobus Trigland. Met den Secretaris van het college van Curatoren, den Heer van Wevelichoven, raadpensionaris van Leiden, is Heidanus naar Utrecht gereisd om hem tot de aanneming van die benoeming te bewegen. Hoornbeek ging hier niet gemakkelijk toe over, wijl hij zijne predikantsbetrekking, die hij te Utrecht nevens zijn professoraat waarnam, niet wilde laten varen. Het consistorie wilde hem ook niet van de gemeente losmaken. „Res nobis

1) Mr. Hendrik Brouwer, de zoon, was gehuwd met Sara, derde dochter van Abraham Heidanus. Zijn zoon Karel Heidanus, Secretaris van Leiden, was gehuwd met Jacoba Swanenburg. Hij was een groot liefhebber van oudheden, die hij ijverig verzamelde. Na den dood haars vaders heeft zijne eenige dochter Adriana Christina, welke ongehuwd is gebleven, deze oudheden aan de stad Leiden vermaakt. Dit is de aanleiding geweest tot de oprichting van het tegenwoordige Museum van Oudheden.

2) Pag. 12.

3) Aardig is de uitdrukking, die hij (pag. 20) bezigt om het schoone haar van Beeckerts van Thienen te schilderen: „pulchrum et densum capillitum. . . . quod non nisi Veneris manibus pecti dignum erat."

4) Pag. 22, 23. 5) Pag. 33. 6) Pag. 35.

est cum consistorialibus" zoo schrijft Heidanus den 21sten November 1653 van Utrecht uit aan Coccejus [1] „inter quos non ultimum locum occupat *ὁδεῖνα*, qui a pede nomen habet et ubique se ut caput gerit, dum nihil intentatum relinquit, quo nos ludificetur et inanes dimittat.... Et certe nisi spes affulgeret a D. Hoornbeeckio ut rogatus se nostrum esse velle profiteatur, nihil aliud quam laterem lavaremus. Quicquid hactenus a Synedrio miseris precibus petierimus, ut exaudiri posset, et mentem suam super hac re aperire, in cassum recidit, dum surdis canimus. Jam in hoc sumus ut illi persuademus, velit saltem nobis constare de sua voluntate, quo nobis coram Magistratu et Consistorio de ea testari liceat. Id si obtinemus, sicut spes est non id negatum iri nobis, tum saltem eo rem deduxerimus ut relictis artificiosis illis tergiversationibus, in rem praesentem venire compellantur. Durum certe esset, invitum detinere velle et omnibus ingratiis constringere, ut ne unquam de discessu cogitare possit. Atque tamen id agitur, ut in hoc exemplum statuatur in futurum, ne quis scilicet id praesumat ut hujus sanctuarii sacerdotes sollicitare audeat aut ullus praeter Deum immortalem, numerum eorum imminuere. Certe res libertatis agitur, quae nunc tota in Hoornbeeckio periclitatur. Interea ego a vobis et omnibus charitatibus meis avulsus, miseras noctes, et miseriores dies transigo nunquam non de vobis et Leyda nostra cogitans, cujus amor mihi crescit in horas. Spero tandem aliquando nos bonitate causae triumphaturos. Id faxit Deus, cujus gratiae et protectioni te et familiam commendo. Saluta a me et D. Hoornbeeckio, et Syndico, D. Triglandium, Colonium et collegas. Vale. Ultrajecti ex diversorio." Het bezwaar van Hoornbeek wist Heidanus uit den weg te ruimen blijkens de notulen der Leidsche kerkeraadsvergadering van 1 Dec. 1653 op de volgende wijze. „Alzoo D. Heydanus heeft voorgestelt dat tsedert de langhe sieckte die hy nu onlangs hadde uitgestaen sijn crachten soo waren gesleeten dat hy beducht was voortaan den heelen kerckendienst als voorhenen niet wel te sullen connen betreeden. Ende door ordre vande E. E. Heeren Curateuren der Academie en Heeren Burchmeesteren der stadt Leyden, was beroupen tot de professie van de H. Theologie alhier, den Persoon van den E. D. Johan Hoorenbeeck, hadde hy goetgevonden in den schoot van deese vergaderinghe te werpen deese sijne gedachten of niet bequamelijck en hy en ooc deese kercke soude connen werden geholpen soo den persoon d. Hoorenbeeck ooc van deese kercke wierde beroupen tot den kerckendienst omme met hem ende de andere predicanten alhier deese kercke als predicant te moogen dienen. De vergaderinghe dit alles ghehoort hebbende, ende ghenegen sijnde D. Heidanus in sijn swachheyt te gemoete te gaan en deese kercke te helpen heeft goet gevonden met de E. E. Heeren van den Gherechte dit voorstel te legghen in communnicatie om te verneemen of haer E. E. souden connen goet vinden dat in een breede

5) J. Cocc. O.l. II, Epist. CLXXIX, 694.

vergaderinghe van Predicanten, ouderlinghen en Diaconen deese sake wierde verhandelt."

De Magistraat nam met dit voorstel genoegen „midts dat de stadt daer door niet en wierde beswaert." Daarop werd in eene buitengewone vergadering van predikanten, ouderlingen en diakenen den 10[den] December bijeengekomen, Hoornbeek met algemeene stemmen tot predikant beroepen.

Den 12[den] December kwamen de broederen, die naar den Magistraat waren afgevaardigd om de approbatie te bewerken, in de vergadering des kerkeraads terug met het bericht „dat de E. Heeren van de Gerechte haer sulxs lieten welgevallen en de beroupinge voornoemt hebben geapprobeert mits dat het tractement tot noch toe van D. Heijdano genoten in de macht van de E. A. Heeren van den Gerechten sy gestelt om daer over nae behooren te disponeren".

Blijkens het bericht voorkomende in het Register van kerkelijke saken F, Fol. 86, heeft de Magistraat het traktement van 800 gulden midden door gedeeld en aan ieder de helft gegeven; daarenboven ontving ieder nog eene buitengewone toelage van *f* 100. Voor huishuur kregen zij *f* 125 en nog eene buitengewone toelage van *f* 125.

Met Hoornbeek is Heidanus vier jaar later in hevigen strijd gewikkeld geweest over den aard van den sabbat. Het geschil liep over de vraag of de sabbat was ingesteld in het paradijs en het gebod van niet te arbeiden behoorde tot het foedus operum en dus van eeuwigdurende zedelijke kracht was, dan of het gebod van de heiliging van den dag des Heeren behoorde tot het foedus gratiae, dat bij de komst van Christus zijne voltooiing had gekregen zoodat al de ceremonieele wetten van het oude verbond, waartoe ook het gebod van niet te werken behoorde, waren afgeschaft.

Het verloop van den strijd uitvoerig te schetsen, ligt buiten ons bestek. Ypey geeft een vrij nauwkeurig verslag van dezen twist. [1]) Genoeg zij het te weten, dat de strijd ontstond naar aanleiding van Coccejus' verklaring van den brief aan de Hebreën. In Heidanus vond hij een trouw bondgenoot „D. Heidanus etiam de eo argumento (de Sabbato) disputavit Apologeticam" schrijft Coccejus den 27sten November 1658 aan D. G(ulielmus) A(nslarius). [2]) Met kennis van zaken verdedigde hij tegenover Hoornbeek en Essenius van Utrecht het gevoelen zijns vriends. Hij hield twee „disputationes de Sabbato et Die dominica", die beide het licht zagen en ook in het Nederlandsch zijn vertaald. [3]) Later schreef hij zijne „Consideratien

1) Ypey, A.w., II, bl. 79—83.
Ypey en Dermout, A.w. II, bl. 472—475, en Aantt. van deel III, bl. 15—24.

2) J. Cocc, O.l. II, Epist. CCXII, pag. 706.

3) Vóór mij ligt van de eerste disputatie eene vertaling in het Nederlandsch, waarvan de titel aldus luidt: Eenige stellingen aengaende den Rust-dagh en den Dagh des Heeren, onlanghs Betwist-reedent onder den seer Vermaerden en Hooggeleerden Man D. Abrahamus Heidanus, Der H. Theologie D. Professor en Predikant in de Hooge-Schole en Kercke Godts tot Leyden. Uyt het Latyn

over de heyliging van den Sabbat ende den dagh des Heeren, tot vrede der kercken," uitgekomen te Leiden in 1659 bij Johannes Elsevier, drukker der Universiteit. [1]) Weldra volgde een tweede deel. [2]) „Ondertusschen moet ick bekennen", zegt Heidanus in het eerste deel [3]) „dat het my in mijn herte bedroeft heeft, in dit werck besich zijnde, te sien dat dese saecke met sulcken opheve en ernst ghedreven werdt, min noch meer als ofte de gantsche fortuyn vande Kercke hing aen dese Questie, en dat den gantschen Godts-dienst last lede. Te meer, dewijle ick bespeure, dat het verschil onder ons so groot niet zijnde, nochtans soo hevigh van d' eene zijde wert opghenomen en soo partijdelick aengebonden, en die niet in alles eens met haer in desen gevoelen, so verdacht ghemaeckt, als oft sy onder pretext vande superstitie te weyren, de profaniteyt, jae Atheisterije sochten niet alleene voor te staen, maer selfs te planten. 't Welck my by nae tot die ghedachten brenght, als oft men niet hebbende eenich *reël* verschil onder malkanderen, nochtans den name wilde hebben, en de Kercken dat gevoelen inplanten, als offer een wonderlick monster by eenighe soude schuylen, en werden uytgebroeyt."

„'t Is konst in desen de middelmate te houden", merkt Heidanus terecht op, [4]) „dat men niet om een saecke te rechten, die al te seer aen d' andere zyde overbuyge". De gansche theologische wereld was in rep en roer! Het eene geschrift had de zaak van Coccejus niet bepleit, of het andere bestreed zijn gevoelen op de heftigste wijze. Het werk van zekeren Nathanael Johnson „Sententia sociniana de Sabbato et quarto praecepto inimica pietati," munt onder deze alle uit door hatelijkheid en scherpte. In eenen brief aan Laurentius van den Veen klaagt Coccejus daarover. „Interim prodiit Nathanaelis Johnsoni scriptum durum in nos plenum ignoratione elenchi et calumniis manifestis. Non possum satis mirari Theol. scholasticae studiosos esse tam ignaros et veri et boni". [5]) In al deze geschriften worden de zelfde argumenten tot vermoeiens toe tegenover elkander gezet. Heidanus begreep dit, waar hij bl. 19 van zijne eerste disputatie zegt: „'t Is konst op 't selve niet weder 't selve te antwoorden: dewijle de waerheyt altijdt de selfde is. Soo dat, ghenomen men u hondertmael vraegde hoeveel dat tweemael vijf is, noyt anders en kan gheantwoort werden, als dattet thien uytmaeckt".

---

vertaelt, Den derden Druck, van veel fouten merklick verbetert. t' Amsterdam voor Jan Kuypen, in de Molsteegh, in 't synodus van Dort 1658. (Universiteits-bibliotheek van Leiden).

1) Universiteits-bibliotheek van Leiden.

2) In handschrift, waarschijnlijk een dictaat uit dien tijd, in mijn bezit. Zoo ook de tweede disputatio de Sabbato et Die dominica.

3) Bl. 113, 114.

4) Bl. 164.

5) J. Cocc. O.I. II, Epist. CCXXVII, pag. 711.

De twisten liepen zoo hoog, dat eindelijk de Staten van Holland en West-Friesland den 7den Augustus 1659 in eene resolutie aan de Synoden verboden, quaesties omtrent den Sabbat te laten verhandelen, [1]) terwijl zij den 25sten November deszelven jaars den professoren van de Universiteit gelastten niet meer over deze zaak te schrijven. [2]) Den 18den December zonden de Staten hunne met het oog op de sabbatsquaestie genomen besluiten naar Leiden. Daar werden zij den professoren voorgelezen, waarna ieder eene copie ontving, met het bevel zich stipt daaraan te houden. Ook de Synode van Gouda eischte, dat de professoren van Leiden de rust zouden bewaren. Hoornbeek bleef zich verzetten, [3]) terwijl Coccejus en Heidanus schriftelijk hunne bereidwilligheid aan de Synode betuigden, zich naar het bevel der Staten van Holland te gedragen, [4]) Heidanus geheel in overeenstemming met zijne woorden, bij gelegenheid van zijne inaugureele oratie gesproken: dat hij naar zijne beste krachten den vrede zou bevorderen, dien hij boven alles liefhad, maar zich tevens eenen man zou betoonen, vrij en zelfstandig van oordeel. [5]) En dat was hij. Siegenbeek noemt hem een man van gematigde beginselen, met eenen geest van vrijmoedig onderzoek bezield. [6]) Niet dan hoog noodig nam hij de wapenen op, wanneer hij meende niet langer te mogen blijven stilzitten. „Noyt heeft mij eenigh schrijven soo verveelt ende verdrooten, als dit teghenwoordighe," zoo schrijft hij in het tweede deel zijner Consideratien. [7]) Voornamelijk verdroot hem de strijd wijl hij dien moest voeren tegen zijnen vriend Hoornbeek. Het onnutte van al dat geschrijf ziet hij helder in, waar hij zegt, „dat ick my soude inbeelden, dat hier mede alle onsen strijt soude komen te cesseeren en mijne partye tot my overkomen, ware byna voor my eene vermetelheyt sulcx te hopen, als die wel wete, hoeveel lichteren sake het is, yemandt te overtuygen, als die confessie daervan yemandt af te winnen." Overigens wenscht hij het zijnen tegenstanders nooit toe „dat het de noot der Kercke en moge vorderen, de eerste te moeten voor de waerheyt in de spitse treden, of anderen voorgangeren te moeten volgen". Met het oog op dergelijke uitspraken getuigt Hollebeek: „syn liefde tot de ruste en vrede dede hem, soo lange 't mogelyk was, buiten alle twist blyven: noyt was hy in een geschil de eerste. En wanneer hy, tegen wil en dank, daer somtyts wiert ingetrokken, daer of syn eere aen gelegen

1) Documenta Actorum, 4, Fol. 38, 39.
2) N. Wiltens, Kerkelijk Placaatboek, bl. 377, 378.
3) Coccejus schrijft (O.l. II, Epist. CCXXVI, pag. 711): Synodus Goudana ad nos misit Deputatos, qui a scriptione imposterum dehortentur, et declarationem quandam circa quartum praeceptum a nobis petant. Nunc in eo sumus ut responsum demus. Noster Collega difficilis est.
4) Zie over deze zaak het uitvoerig bericht van Coccejus, O.l. II, Epist. CCXXVII, pag. 711
5) Sing. Script. pag. 85, 86.
6) M. Siegenbeek, A.w. I. bl. 208.
7) Bl. 112.

was, of syn langdurig stilswygen getergt, betoonde hy altyt de vrede, ook ten allerduursten, te willen kopen, ende dat hy in al syn schryven niet anders beoogde. En so verre is t'er af geweest, dat hij ooit scheuringe in de Kerke hadde willen sien inkomen, veel min daer van oorsake syn, of daer toe aanleidinge geven, dat hy liever alles wat mogelyk was, behoudens de waerheyt, hadde willen lyden, toegeven en over hem laten gaen, als dat door syn toedoen iet, dat daer na geleek, in de kerke soude syn ontstaen." [1])

De aard van den strijd is door Sepp in zijn voortreffelijk werk kort en duidelijk besproken. [2])

Heidanus stond geheel aan de zijde van Coccejus: de tien woorden behoorden tot het foedus gratiae. Daarom behoorde ook het gebod van de heiliging des sabbatdags tot de ceremonieele wetten, die bij de komst van Christus waren afgeschaft, daar de schaduw der toekomende dingen noodzakelijk moest verdwijnen, wanneer het toekomende tegenwoordig was geworden. Op het voorbeeld der oude christenheid, die den joodschen zevenden dag had afgeschaft, en doorvoor den eersten dag der week in de plaats had gesteld, was het heilzaam en nuttig, gelijk men eene bepaalde plaats en een bepaald uur had, zoo ook een bepaalden dag te hebben, waarop de gemeente samen kwam om de prediking des woords te hooren. Men moest dus den dag des Heeren heiligen en daarop rusten van zijnen arbeid, niet omdat het vierde gebod den joden vroeger beval den sabbat te gedenken, maar om gelegenheid te vinden de prediking des Woords te hooren.

Daar tegenover stond het gevoelen van Hoornbeek, Essenius e. a. die beweerden, dat het vierde gebod van eeuwigdurende zedelijke kracht, dus van onveranderlijk goddelijk recht was, daar de sabbatsviering een voorschrift was van den decaloog, die immers niet dan zedelijke geboden bevatte. Bovendien was de zevende dag reeds vóór den val ingesteld.

Gelukkig bracht deze twist niet zulk eene verbittering tusschen Heidanus en Hoornbeek teweeg, dat de vriendschapsbanden tusschen hen werden verbroken, die hen van den aanvang af aan elkaar hadden verbonden. Toen Hoornbeek in 1666 op betrekkelijk jeugdigen leeftijd stierf, hield Heidanus op verzoek van den Senaat [3]) eene lijkrede op hem. Tevergeefs had hij beproefd Coccejus te bewegen tot het aanvaarden van die taak. „D. Heidanus me multis oravit", schrijft Coccejus den 2den Sept. 1666 aan Gulielmus Anslarius „ut orationem haberem. Ego contra meam imbecillitatem excusavi, et monui, ipsum decere, ut faciat. Faciet igitur. Sed

1) P. Hollebeek Sr. A.w. bl. 202.
2) C. Sepp, A.w. II, 227, 228.
3) XII. Codex Actorum Academicorum, Ab VIII Febrnarii anni MDCLXVI ad VIII Febauarii anni MDCCIV, Fol. I,v.

scio, quam difficile ei futurum sit, quosdam locos communes tractare". 1) Op verlangen der Curatoren is deze oratie dan ook niet in het licht verschenen.

Gedurenden zijne academische loopbaan heeft Heidanus menige oratie gehouden. Men scheen hem gaarne bij plechtige gelegenheden te hooren. Toen hij nog geen jaar professor was, hield hij eene lijkoratie op zijnen overleden ambtgenoot Spanheim 2), die echter voor ons doel niets bevat, dat der vermelding waardig is. Diens zoon, die den 17den October 1648 onder Heidanus was gepromoveerd, dichtte ter eere van Heidanus een Epigram, om hem zijne dankbaarheid te betuigen. 3) Blijkens eenen brief van Nic. Heinsius aan J. Fr. Gronovius, 4) waren er echter ook anderen die met deze oratie volstrekt niet waren ingenomen. „Rationem hujus facti", schrijft Heinsius, „nullam scire possum, nisi quod *Spanhemium* ipsum, et *Rivetum*, in illa nimis laudarit Heidanus."

Den 9den Juli 1672 werd bij senaatsbesluit aan Heidanus gevraagd eene lijkrede te willen houden op den onverwacht overleden Daniel Colonius, hetgeen echter niet is geschied, daar het lijk reeds den 13den Juli werd begraven. 5)

Den 30sten April 1674 hield hij, bij gelegenheid van het verblijf van Prins Willem van Oranje te Leiden, eene Oratio gratulatoria 6). Den 8sten Sept. 1672 was hem dit opgedragen, 7) doch daar de komst van den Prins was uitgesteld, had deze plechtigheid eerst den 30sten April 1674 plaats. 8)

1) J. Cocc, O.I. II, Epist. CCCLX, pag. 764.

2) De volledige. titel luidt aldusj: Abrahami Heidani oratio Funebris in Obitum Reverendi Celeberrimique Theologi, Friderici Spanhemii, S.S. Theol. Doctoris et Professoris in Inclytâ Batavorum Acad. et Pastoris Ecclesiae Gallo-Belg. vigilantissimi, dicta in Frequentissimo Auditorio Lugduni-Batavorum XXI Maij anno MDCXLIX. Lugduni-Batavorum. Ex officinâ Bonaventurae et Abrahami Elsevier. Academ. Typograph. MDCXLIX. (Universiteits-. bibliotheek van Amsterdam).

3) Zie Bijlagen.

4) Sylloges Epistolarum, ed. Burmanno, III, pag. 219, 220.

5) XII Cod. Act. Acad. Fol. 22,r. 23,r.

6) De volledige titel luidt aldus: Abrahami Heidani S. Theol: in Acad: Lugd: Bat: Professoris Senioris, Oratio Gratulatoria, Auctoritate et nomine Senatus Academici in Nobilissimo et confertissimo omnis ordinis Virorum conventu, dicta coràm Serenissimo Arausionensium et Nassoviorum Principe etc. Gulielmo III, Hollandiae, Zelandiae et Ultrajecti Gubernatore Haereditario, supremo Terra Marique Imperatore etc. Pridie Calendas Majas, Anno Christiano MDCLXXIV. Lugduni Batavorum, apud Adrianum Severinum. MDCLXXIV. (Universiteits-bibliotheek van Utrecht).

7) XII Cod. Act. Acad. Fol. 25,r.

8) Wij lezen in het Senaats-archief Fol. 34,v. hieromtrent: Initium actus fuit musica, postquam Ds. Reverendus Heydanus Elegantissimam habuit orationem congratulatoriam. Nulla erat confusio sed incredibilis omnium attentio ac oculorum in G. Principem conversio. Musica ut inceperat, actum finivit. Convivio interfuit Rector Magnificus et Reverendus Heydanus.

Deze rede getuigt van zijne liefde voor het huis van Oranje. Aangenaam treft ons het gedeelte, waarin hij, na den Vorst hoog te hebben geprezen, aldus voortgaat: „Deze dingen zijn zoodanig en zoo groot, Alder gelukkigste Vorst, dat Gij daaraan niet en kunt gedenken of daar moet in uwe ziele komen een eerbiedigheid ende des Heeren vreeze, die zulke groote en zeldzame zaken door U gewrocht heeft: waarom Gij U dan opregtelijk ende van herten moet vernederen onder zijne hand, opdat gij hem stoffe laat om U verder te verhoogen." [1]) Aardige opmerkingen komen in deze rede voor. Soms is hij scherp, b. v. waar hij den godsdienstigen toestand van zijnen tijd beschrijft: „het is niet van de geringste qualen onser eeuw dat men gelooft, dat de Christelijke Religie, die eertijds steunende op het ware geloof van de Belijders ende het vertrouwen op Godts goedertierenheit wierd opgebout door de onderlinge liefde, ende toenam en opwies met Godlijken wasdom; hedendaags gelooft werd door factien, menschelijke raad-slagen, lasteringen ende scheuringen te moeten werden ondersteunt en voortgezet." [2]) Aan het slot komt een vers voor, het eenige voor zoover mij bekend is, dat hij ooit heeft gemaakt, hetgeen wellicht niet te betreuren is:

„Ga, dapp're Vorst, vry laat te hemel-waard,
Blyf lang gelukkig met u Volk gepaart:
Dat Engeland niet sluit de vrye vaart:
Verleer den Frans-man zijn verwaanden aart,
En moedig draven." —

Sprak hij in deze rede van „menschelijke raadslagen, lasteringen en scheuringen", het was met het oog op de kerkelijke onlusten, die hoe langer hoe meer in die dagen het hoofd opstaken. De Voetianen bestreden de Coccejanen, die met de Cartesianen tot vijanden van de ware religie werden uitgekreten. Later zal meer in bizonderheden blijken, hoe de kerkelijke toestanden waren. Hier zij alleen vermeld, dat de confessioneel-orthodoxe partij, die met leede oogen aanzag, dat de leer van Coccejus en Cartesius bij vele theologen zooveel ingang vond en allerlei nieuwigheden te voorschijn bracht, die naar hare meening ten eenenmale streden tegen de belijdenisschriften der Nederlandsche Gereformeerde Kerk, eindelijk van de Curatoren der Leidsche Hoogeschool eene resolutie wist te verkrijgen, die twintig schadelijke, heterodoxe stellingen verbood. Nu behoefde men niet meer bevreesd te zijn, dat de studenten zouden worden onderwezen in allerlei ketterijen, die later van den preekstoel in de gemeente werden gebracht. Heidanus, gematigd voorstander der Cartesiaansche en Coccejaansche richting kwam echter tegen deze resolutie op om zijne vrienden te verdedigen, wien deze stellingen te onrechte waren aangewreven,

---

1) Bl. 44. 2) Bl. 62.

en tevens de Hoogeschool te zuiveren van de blaam door deze resolutie op haar geworpen, daar men het had doen voorkomen, dat die stellingen reeds eenige jaren te Leiden waren geleerd. Doch deze daad kostte hem zijn professoraat. Den 5den Mei 1676 werd hij afgezet.

Deze slag heeft hem zwaar getroffen. Professor Graevius van Utrecht verklaarde bij den dood van Heidanus aan Nicolaas Heinsius „credo fulmen, quod non multos ante ejus obitum annos fortuna in ejus caput erat ejaculata, fregisse corpus jam ante confectum quidem aetate, sed quod tamen ante hunc casum magis vigebat. Non enim videbatur, satis firmo animo hanc fati sui acerbitatem ferre." [1])

Toch was door deze gebeurtenis zijne kracht niet zóó gebroken, of hij kon zijne disputaties over het ontstaan van de dwaling nog uitgeven in een werk bestaande uit acht boeken, tezamen 616 pagina's. [2]) Reeds in 1661 waren zijne disputaties gunstig bekend. „Heidani disputationem nuperam de origine erroris magna cum voluptate legi," schrijft Martinus Hundius den 8sten Februari 1661 aan Coccejus. „Jucundum est audire primum Adamum non potuisse peccare in legem Dei nisi peccando in leges logicas Cartesii". [3]) Hieruit blijkt dat Heidanus in dit werk ook zijne Cartesiaansche denkbeelden heeft ontwikkeld. Ik wil thans echter hierbij niet stilstaan, daar in het laatste hoofdstuk uitvoerig zijn Cartesianisme zal worden behandeld. De reden, waarom het boek zoo op 't laatst van Heidanus' leven is uitgekomen, verhaalt zijn kleinzoon Carolus Crucius ons in de voorrede van diens Dogmatiek. Wij hebben Heidanus leeren kennen als een vredelievend man, die bevreesd was slechts den minsten aanstoot te geven en zooveel mogelijk elke verdeeldheid wilde voorkomen. Vandaar dat hij er niet toe heeft kunnen besluiten zijn Corpus theologiae Christianae uittegeven, zoodat het eerst in 1686 door zijnen kleinzoon in het licht is gezonden, die zijne voorrede met deze woorden begint „Prodit tandem ille, qui vobis omnibus debebatur, liber. Quem, quod Avus meus p. m. presserit, ego nullam aliam causam divinare possum, quam abhorrens ejus, ab omni, praesertim in Theologicis, dissidio, ingenium." „Hinc fuit," zoo gaat hij eenige regels verder voort, „quod tardius disputationes ejus de Origine Erroris vel centies ab Amicis frustra expetitas, in libros octo discretas, et non nisi senex ac moribunda manu, in publicum emiserit; ut Cygnae cantio Epilogus, quo mundo simul et terrestribus (vix mensem atque

1) C. Sepp, A.w. II, bl. 369.

2) De volledige titel luidt aldus: „Abrahami Heidani De Origine Erroris libri octo. Additi sunt, ob argumenti similitudinem, ejusdem Tractatus duo: Prior, Diatriba de Socinianismo. Alter, Judicium de universa hodiernorum Pelagianorum Doctrina. Amstelodami, apud Johannem à Someren. 1678." (Biblioth. van Mevr. de Wed. H. J. Royaards Utrecht.)

3) J. Cocc, O.l. II, Epist. CCLIV, pag. 723.

alterum superstes) valedixit, testatur." Wij mogen blijde zijn, dat deze zwanezang voor het nageslacht is bewaard gebleven. Dit werk geeft hem eene geheel eigenaardige, ja eene eereplaats onder de theologen van zijnen tijd. Sepp aarzelt niet „dit boek te voegen bij het voortreffelijkste, dat èn Heidanus èn de 17de eeuw op het gebied der polemiek geleverd hebben." [1]) Tot dusverre had men op theologisch gebied elkander bestreden, elkander van allerlei dwaling beschuldigd, maar er nooit aan gedacht eene enkele poging aan te wenden om den oorsprong van de dwaling op te sporen. Heidanus mag den lof ontvangen van hier eene uitzondering te hebben gemaakt. Wanneer wij den tijd, waarin hij leefde, in aanmerking nemen, mogen wij zeggen, dat zijne poging is gelukt. Dr. Sepp zegt „de poging hier ondernomen om de dwalingen historiesch en psychologiesch te verklaren, mag geslaagd heeten, wanneer men namelijk een werk beoordeelt naar den tijd, waarin het ontstaan is." [2]) In het kort wil ik den inhoud mededeelen van het boek, dat alleszins waardig is gelezen te worden.

„Door den val van Adam is de zonde in de wereld gekomen. Over al Adams nakomelingen komt Gods toorn om hunne zonden. Overeenkomstig de wet der natuur, die God voor de voortplanting de schepselen heeft ingesteld, kon Adam geen kroost voortbrengen, dat beter was dan hij zelf. Wat al rampen en straffen! Doch om niet alle soorten van ellende te noemen, willen wij slechts op de twee voornaamste bronnen van dwaling wijzen. Zij zijn *onwetendheid* en *begeerlijkheid*, die ook beide elkander wederkeerig veroorzaken, zóó dat de onwetendheid de oorzaak is van de in den mensch opborrelende begeerten, en de begeerlijkheid op hare beurt menigmaal onwetendheid veroorzaakt, daar zij den mensch onbekwaam en onwillig maakt om het ware te zien. [3]) Om ons tot de *onwetendheid* te bepalen, wij dwalen alle in de meest gewichtige zaken. Hoe duidelijk leeren wij niet uit den toestand der pasgeboren kinderen de duisternis kennen, waarin wij menschen worden geboren. [4]) In welk eene duisternis leven de Heidenen! Onder hen heerscht de afgoderij wegens volslagen onbekendheid met het wezen Gods. Maar. niet alleen zij, ook de ψυχικός ἄνθρωπος begrijpt niet de dingen die des geestes Gods zijn. Met alle recht mogen wij de onkunde de eerste bron van dwaling en ketterij noemen [5]) die niet alleen in geloofszaken, maar ook in de meest natuurlijke zaken zich openbaart, hetgeen klaar blijkt uit de vooroordeelen waarmede wij van onze jeugd af aan zijn behept. [6]) Straks noemden wij ook de *begeerlijkheid* de kweekschool der dwaling. De begeerte wordt gewekt door de verkeerde verhouding tusschen ziel en lichaam, die nu tegen elkander

1) C. Sepp, A.w. II, bl. 448.
2) C. Sepp, t. a. p.
3) Pag. 24. 4) Pag. 25. 5) Pag. 35. 6) Pag. 37.

begeeren, terwijl zij, was de zonde er niet, in de schoonste harmonie met elkander zouden zijn. Beweert iemand, dat die tweestrijd, evenals de onvolmaaktheid des lichaams in overeenstemming is met de menschelijke natuur, dan zou men met Augustinus kunnen antwoorden: „ofschoon het overeenkomstig de menschelijke natuur is te begeeren door den appetitus sensitivus, zoo is het integendeel zeer onnatuurlijk tegen den geest en de rede in te begeeren". [1]) Door de vereeniging van de ziel met het vleesch der zonde, wordt de ziel in zekeren zin vleeschelijk, zoodat zelfs de edelste vermogens der ziel in den dienst des zondigen vleesches kunnen worden bedorven, hetgeen men gemakkelijk kan zien aan de nieuwsgierigheid en de begeerte om uit te blinken. Hieruit spruit dat groote getal dwalingen voort, die onder de menschen in omloop zijn. Want hoewel in de begeerte naar kennis volstrekt geen kwaad steekt, is toch de onmatige begeerte om te weten ten hoogste zondig, daar er zeer vele dingen zijn, die ten eenenmale boven ons begrip gaan. [2]) Nieuwsgierigheid is echter niet alleen eene zaak van het verstand, maar van alle uitwendige zintuigen. Want door deze zoekt onze geest niet alleen genot zonder meer, maar hij tracht door deze zelfde vensters zich ook eenige kennis te verschaffen, ja zelfs tracht hij die soms te verkrijgen ten koste van lichamelijk genot. Zoo is Plinius door louter nieuwsgierigheid bij de uitbarsting van den Vesuvius bijna verbrand. [3])

Behalve de twee genoemde oorzaken van dwaling, zijn er nog vele andere als temperament, klimaat, woonplaats, opvoeding, leeftijd, leefwijze, onderwijs, bestuur, verkeer, voorbeeld, oefening. [4]) Dit bewijst de geschiedenis van volken en menschen.

Zeer wijze mannen zijn dikwijls in dwaling vervallen, doordat zij de overeenkomst en het verschil der zaken al te zorgvuldig wilden nagaan. De kennis dezer wereld staat dikwijls aan het onderzoek der waarheid in den weg, indien zij niet met de ware wijsheid wordt verbonden. Dit heeft de arbeid der Heidensche wijsgeeren duidelijk getoond. Maar ook onder het Christendom was niet alles zooals het moest wezen. De Scholastici hebben door hunne spitsvondige dialectische redeneeringen de theologie in allerlei subtiele quaesties doen ontaarden. De dialectiek heeft al heel wat verwarring gesticht, niet omdat de syllogismen onlogisch, maar omdat de praemissen verkeerd waren. Ook ontstond de dwaling hieruit, dat men uit de woorden tot de zaak besloot, en meende de zaak zelve te kennen, wanneer men slechts den naam kende, waarmede men de zaak trachtte aan te duiden. [5])

De duivel, de overste der gevallen engelen, heeft al deze dwalingen veroorzaakt. Van de schepping der wereld af heeft hij getracht het werk Gods te verstoren. Israels geschiedenis leert ons duidelijk de pogingen van den booze kennen. Zijne grootste nederlaag leed hij bij de hemelvaart

1) Pag. 47, 2) Pag. 55—58. 3) Pag. 59. 4) Pag. 83. 5) Pag. 95.

van Christus. In dien tijd valt de strijd tusschen Michael en den Draak. Toen door de overwinning van Christus de heidensche volken hem waren ontnomen, beproefde hij op allerlei wijze de uitbreiding van het Evangelie te verhinderen en de evangelische waarheid te onderdrukken. Een van zijne listigste kunstgrepen was wel de vermenging van philosophie en Christendom, waardoor het heidendom in de kerk kwam, dat tal van ketterijen, als beeldendienst en heiligenvereering, veroorzaakte. Dit alles vond zijne voltooiing in de Roomsche Kerk. [1]) Na nog vele andere kunstgrepen van den duivel te hebben opgenoemd gaat Heidanus over tot de bespreking van de afzonderlijke dwalingen, die aan iederen tijd eigen zijn. Alle dwaling omtrent den godsdienst heeft haren oorsprong in een zekeren haat van den mensch tegen God. De zonde als privatio boni streeft naar het niets, om, indien zij kon, God zelven en zijne wet te vernietigen. [2]) Daarom komt de wijsheid Gods den menschen voor dwaasheid te zijn. De Kerk werd al zeer spoedig tot groote vreugde van Jood en Heiden door twist en tweedracht vanéén gescheurd, doordat allerlei dwalingen menigte van ketterijen deden ontstaan. Dwaling en ketterij is niet hetzelfde. Alle dwaling is geen ketterij, wel omgekeerd. Wij moeten echter de dwalingen, die in de kerk zijn ingeslopen, beschouwen in het licht van den tijd, waarin zij zijn ontstaan. Zoo zullen wij het opkomen van menige ketterij veel gemakkelijker kunnen verklaren. [3]) In dit ondermaansche gaat de dwaling altoos met de waarheid gepaard; wanneer de Zoon des menschen goed zaad zaait in den akker der wereld, komt dadelijk de duivel om daartusschen zijn onkruid te zaaien. [4]) Daarom is er voortdurend strijd tusschen de kinderen des vleesches voor de leugen en de kinderen Gods voor de waarheid. Kain en Abel zijn van dezen strijd de typen. De strijd tusschen hen liep eigenlijk over de rechtvaardiging uit het geloof, [5]) die altijd is blijven bestaan. In den tijd vóór den zondvloed heerste vooral ongodsdienstigheid en godsverachting. Op drieërlei wijze kan men God weg redeneeren: òf door zijn bestaan en eeuwige attributen, òf door zijne voorzienigheid, òf door 't geen Hij van zichzelven in de Schrift heeft geopenbaard, te loochenen. [6])

't Getal atheisten is niet groot. Dit is zeer verklaarbaar, want het Godsbegrip is iederen mensch aangeboren, zoodat het de grootste dwaasheid is, met sommigen te beweren, dat dit begrip door wijze mannen terwille van het gemeenbest is uitgedacht, of te meenen, dat het geloof aan God te verklaren zou zijn uit vrees, daar vrees het gevolg is van het geloof aan God en niet omgekeerd. [7]) God zelf heeft de idee omtrent Hemzelven in den mensch gelegd. [8]) Het is dus ongerijmd het *atheisme* eene sekte te noemen, daar zij, die stelselmatig het bestaan van God loochenen, zich bij

1) Pag. 98—126. 2) Pag. 142, 143. 3) Pag. 149. 4) Pag. 159. 5) Pag. 161. 6) 180. 7) Pag. 185. 8) Pag. 186—194.

elke sekte zonder gewetensbezwaar kunnen aansluiten. [1]) Men moet echter niet meenen, dat dezulken de idea Dei niet hebben, want juist het feit, dat zij God loochenen, bewijst, dat zij de idea bezitten. [2]) Tal van redenen zou men kunnen opnoemen, die zulke menschen tot atheisme brengen: valsche beginselen, sophistische argumenten, onwetendheid van allerlei soort, profaniteit, een slecht geweten, verachting van godsdienst en Heilige Schrift, afgoderij, spotternij met alles wat edel is, trotschheid, stijfhoofdigheid, minachting, slecht gezelschap, omgang met atheisten, oneenigheid in de kerk, oppervlakkige kennis van philosophie, een bedorven opvoeding, slechte leermeesters, zinnelijke lust, losbandigheid, enz. [3]) De voorname reden echter moet men ten eerste hierin zoeken, dat velen te zeer aan den conceptus corporeitatis gehecht blijven en dus 't bestaan van God ontkennen, omdat zij Hem nooit hebben gezien of gehoord; Aristoteles heeft hieraan veel schuld [4]); ten tweede, dat velen eene verkeerde voorstelling hebben van de ziel [5]); ten derde, dat velen zijn behept met de schadelijke meeningen van Academici en Pyrrhonisten [6]); ten vierde, dat velen aanhangers zijn van de leer van Epicurus, die Gods voorzienigheid ontkende. Het is beter niet aan eenen God te gelooven, dan zulk eenen Deus otiosus te vereeren, die de behoeften van het menschelijk hart niet kan bevredigen. [7])

Was het atheisme vooral te vinden in de tijden vóór den zondvloed, de *afgoderij* heerschte vooral na den zondvloed, hoewel zij nog niet opkwam tijdens het leven van Noach. [8]) Cham bespotte zijnen vader en werd daarom met zijn nakroost vervloekt. Hij heeft ongetwijfeld voor een groot deel de profaniteit in de wereld gebracht. Zijn geslacht moest dienen en daarom zocht het juist de heerschappij. Men bouwde den toren van Babel, maar hun plan werd verijdeld. Daar zij allen eenerlei taal onder elkander spraken, kregen zij twist, die in de Heilige Schrift wordt voorgesteld onder den vorm van eene spraakverwarring. Zij zijn uit elkaar gegaan, en zoo zijn na verloop van tijd hunne talen werkelijk verschillend geworden. [9]) Dat verschil van taal heeft reeds heel wat verwarring gebracht op het gebied van de philisophie, maar bovenal op dat van den godsdienst. [10]) Hier moeten wij de wijsheid Gods prijzen, dat Hij zijn Woord in al zijnen eenvoud voor ons heeft bewaard. Maar helaas! de philosophen waren daarmede niet tevreden. Nieuwe woorden moesten worden uitgedacht om hetgeen God ons in zijn Woord zoo eenvoudig heeft bekend gemaakt, in allerlei ingewikkelde termen uit te drukken en zoo geschiedde het, dat de mensch, die over de woorden moet heerschen, zelf door die barbaarsche woorden werd beheerscht. Vandaar al die dwalingen, die in de christenheid zijn ontstaan[11]).

1) Pag. 196. 2) Pag. 197. 3) Pag. 199, 200. 4) Pag. 200—209. 5) Pag. 210—223. 6) Pag. 224—240. 7) Pag. 240—248. 8) Pag. 259. 9) Pag. 269, 275—278. 10) Pag. 271. 11) Pag. 281.

Is het atheisme de grootste dwaling, niet minder groot is de afgoderij. Op twee wijzen kan men van de juiste godsvereering afwijken; door te weinig te gelooven, langs den weg, die in de richting van het atheisme loopt en door te veel te gelooven, langs den weg die tot bijgeloof leidt. Dit bijgeloof openbaart zich weder op twee manieren: men kan de vereering, die alleen den waren God toekomt, bewijzen aan eene valsche godheid, hetgeen afgoderij is, en men kan den waren God op valsche wijze vereeren [1]). Het hoogste punt van afgoderij is bereikt, wanneer men God als dier of mensch in zichtbaren vorm voorstelt [2]). De mensch, tusschen God en de lichamelijke natuur instaande, heeft zich door zijne ongehoorzaamheid afgewend van den waren God en zich tot de vereering van zich zelven of van de levenlooze natuur gewend [3]). Daardoor werd hij geheel zinnelijk en zoo begon hij allereerst het schoone samenstel zijns lichaams te bewonderen, en daarin bovenal de ziel, door wier werkzaamheid hij zooveel kon begrijpen en willen [4]). Vermoedende dat er buiten de zielen nog andere geestelijke substanties zonder lichaam konden bestaan, begon hij langzamerhand engelen godsdienstige eer te bewijzen [5]). Daarna ging hij menschen vereeren, die de eigenschappen, welke hij zelf bezat, in hoogere mate bezaten [6]). Zoo kreeg hij zijnen God in zichtbaren vorm. Evenwel is de afgoderij bij alle volken niet even groot [7]). Volgens Rom. 1/21 is de afgoderij te verklaren uit de *ματαιότης τῶν διαλογισμῶν*, omdat men meende, dat er niets bestond, dan wat lichamelijk was, en dat er niets in het intellect kon zijn, tenzij het eerst voorwerp van zinnelijke waarneming was geweest. Bovenal verheugt de mensch zich in de beelden zijner phantasie, waardoor hij alles wat hij ziet, nabootst, niet zooals het werkelijk is, maar zooals hij het wil en wenscht. Want de phantasie is eene interna animi visio, waardoor op dezelfde wijze als met de oogen, echter op meer bewonderende wijze, inwendig voorwerpen worden gezien, niet zooals hun beeld door de voorwerpen buiten ons wordt weergegeven, maar zooals zij te voorschijn komen uit het voorstellingsvermogen. Nu streeft de mensch er naar, datgene in zichtbaren vorm voortestellen, wat hij in zijne verbeelding ziet. [8]) Van den levenden God afgedwaald, wendde hij zich, daar hij in zich zelven niets meer kon ontdekken, waarbij zijn geest rust kon vinden, tot de dingen buiten zich; dat was de oorzaak dat hij het heelal, zon, aarde lucht, zee, enz. ging vereeren. [9]) Met de *afgoderij* is onvermijdelijk het *bijgeloof* of wat de Grieken *δεισιδαιμονιά* noemen, verbonden.[10]) Wij vinden het bij alle heidensche volken, maar ook in de roomsche Kerk.[11]) Niemand heeft nog kunnen ontdekken, wie het eerst de afgoderij onder de kinderen der menschen heeft gebracht. Sommigen

1) Pag. 287. 2) Pag. 290. 3) Pag. 291—297. 4) Pag. 299. 5) Pag. 300. 6) Pag. 301. 7) Pag. 307—315. 8) Pag. 317. 9) Pag. 325, 326. 10) Pag. 348. 11) Pag 357.

meenen Caïn. [1]) Alle afgoderij is eene en dezelfde, alleen treedt zij onder verschillende volken in verschillenden vorm op. [2]) Zij, die de afgoderij der Heidenen of der roomsche Kerk willen verontschuldigen of verdedigen, doen juist het tegenovergestelde van hetgeen de afgodendienaars doen, die de waarheid in de leugen veranderen: zij trachten de leugen te veranderen in de waarheid. [3]) Afgoderij maakt den mensch lui, dienstbaar, alleen de waarheid maakt waarlijk vrij. Vandaar dat de mensch, die zich eenigermate uit de netten der dwaling heeft weten vrij te maken en van eenigen philosophischen aanleg is, zich dadelijk aan verschillende studien wijdt. Bovenal is het dan te doen om het zoeken van de waarheid. Men moet daarbij den rechten weg weten in te slaan. Daar dit niet altijd is geschied, zijn tal van dwaalbegrippen ontstaan. Dat heeft de Kerk ondervonden, die reeds veel van de Academische, Peripatetische en Stoïsche philosophie tot haar nadeel heeft moeten lijden. [4]) Doordat de Kerk uit zoovele verschillende elementen bestond, kwamen er allerlei verschillende richtingen en stroomingen binnen. [5]) Tal van ketterijen ontstonden. Alleen zij zijn ketters, die één of meer onontbeerlijke geloofsartikelen verwerpen, [6]) hoewel men onderscheid moet maken tusschen eenen ketter en een, die met eenen ketter instemt. [7]) De ketterijen van het Oosten waren meer van subtielen aard, in het westen van Europa hadden zij veel grooteren omvang. Nederland maakt echter hierop eene uitzondering, want daar worden de quaesties over de praedestinatie en andere leerstukken, met de grootste subtiliteit behandeld. [8]) De koppigheid en vasthoudendheid der ketters is echter het meest te betreuren. [9]) De mensch schijnt bizonder behagen te scheppen in zijne eigen vindingen en er moeilijk toe te kunnen komen, ze aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. [10]) De leermeesters, die onder orthodoxe termen, allerlei ketterijen aan hunne discipelen leeren, hebben heel wat op hun geweten. [11]) Onder het joodsche volk bestonden vóór de komst van Christus reeds allerlei afscheidingen en secten. [12]) Vooral de Phariseërs muntten uit door geveinsdheid en hoogmoed. Duidelijk wordt ons hun karakter in de Evangeliën voorgesteld. [13]) Ook nu nog hechten de joden aan de geboden van menschen hoogere waarde, dan aan de bevelen Gods. [14]) Datzelfde jodendom vertoont zich ook in de roomsche Kerk. [15]) Alles bij de joden is uitwendig, en al schijnt deze uitwendige cultus moeilijk en zwaar, het is veel moeielijker God te dienen in geest en in waarheid en van harte de hoofdsom der wet op te volgen, dan enkele uiterlijke geboden in acht te nemen. [16])

Terecht maakt Augustinus onderscheid tusschen rechtvaardigen en

1) Pag. 359. 2) Pag. 361. 3) Pag. 381. 4) Pag. 389. 5) Pag. 392. 6) Pag. 397. 7) Pag. 400. 8) Pag. 407. 9) Pag. 410. 10) Pag. 411. 11) Pag. 413, 414. 12) Pag, 425. 13) Pag. 441—462. 14) Pag. 463. 15) Pag. 467. 16) Pag. 472.

onrechtvaardigen op grond van de wet des geloofs. Eene algemeene dwaling is, dat het voornaamste van den godsdienst eigenlijk zou bestaan in eene deugden-leer. [1]) Wanneer de werken te veel op den voorgrond worden gesteld, doet men den christelijken godsdienst te veel ontaarden in eene Ethica. [2]) In twee deelen kan men den christelijken godsdienst uit elkaar leggen. Ten eerste in hetgeen God om onzentwil door Jezus Christus heeft gedaan, ten tweede in hetgeen wij voor God moeten doen uit dankbaarheid voor zoovele weldaden. Het eerste deel is het eigenlijk karakter des Christendoms, waardoor het zich onderscheidt van alle andere godsdiensten; in dit deel ligt de kern des Christendoms, welke ons den waren weg wijst om tot God te komen, tot wien wij volgens Hebr. 11/6 niet kunnen naderen dan door geloof. En wie anders kan dien weg aanwijzen dan Hij, die heeft gezegd: Ik ben de weg, de waarheid en het leven, niemand komt tot den Vader dan door mij? Wanneer wij op dat fondament niet verder bouwen en geene levende steenen worden van het huis, dat op dezen grondslag wordt opgetrokken, zullen wij als onbruikbare steenen worden weggeworpen. [3]) Christus is het persoonlijk voorwerp des geloofs, met hem moeten wij één worden, willen wij de zaligheid verkrijgen, en daarom moet de meening van hen, die Christus slechts beschouwen als eenen wijzcn leermeester, die door voorschriften en beloften ons den weg tot behoud heeft gewezen, onverbiddelijk worden ter zijde gesteld. [4]) Toch mag men niet vergeten, dat van het geloof de werken niet mogen worden gescheiden, daar beiden ten nauwste met elkander zijn verbonden." [5])

In het naschrift van zijn werk getuigt Heidanus, dat onder zijne hand de arbeid zóó is toegenomen, dat hij eene nieuwe jeugd zou moeten wenschen, wilde hij alles te boek stellen wat zich met betrekking tot dat onderwerp voor zijnen geest plaatste. Hij was van plan geweest, na de bespreking der ketterijen in het algemeen, over te gaan tot de bizondere dwalingen, die aan bepaalde tijden en plaatsen eigen zijn geweest. Vooral had hij de ketterijen willen behandelen, die in de Vereenigde Nederlanden zoo vruchtbaren bodem hadden gevonden, waar de Duivel, wetende dat zijn tijd kort is, met volle handen het onkruid tusschen de tarwe heeft gestrooid, zoodat de verwarring en oneenigheid groot is in het land „in qua quod cuique lubet, liceat, et quod licet, audeat, et quod audet, possit, et quod potest, faciat, et quod facit, impune illi sit." [6])

Jammer dat het werk onvoltooid is gebleven. Heidanus staat hier voor ons als iemand, die eenen helderen, diepen blik op de zaken heeft. Hij is niet tevreden met eenvoudig het feit vast te stellen, dat er vele ketterijen en dwalingen zijn, om dan in de meest scherpe bewoordingen diegenen te bestrijden, welke die ketterijen of dwalingen aanhangen, maar allereerst tracht hij de vraag te beantwoorden: hoe komt het, dat telkens zoovele

1) Pag. 476. 2) Pag. 477. 3) Pag. 478. 4) Pag. 481. 5) Pag. 482. 6) Pag. 484–491.

dwaalbegrippen zijn ontstaan en nog steeds in aantal toenemen? Psychologisch tracht hij het ontstaan daarvan aan te toonen. Zoo maakt hij er opmerkzaam op, dat bij iederen mensch de kiemen aanwezig zijn voor menigte van dwalingen. Historisch tracht hij het opkomen van kettersche leeringen te verklaren. Zoo wil hij ze zien beoordeeld in het licht van haren tijd. Mij dunkt, beteren weg tot verzoening kon niet worden ingeslagen. Zijn schriftelijke arbeid is niet voltooid, maar zijn onderwijs gedurende tal van jaren in dezen geest gegeven, is dan toch door velen genoten, bij wie wellicht menig vooroordeel is weggenomen, en menige harde oordeelvelling heeft moeten plaats maken voor eene zachtere beschouwing en een meer waardeerend oordeel.

Zoo was ook de inhoud van zijn Corpus Theologiae Christianae, al kwam dit werk eerst in 1686 uit, bij allen bekend, die gedurende hunne academische loopbaan het onderwijs van Heidanus over de Loci communes hadden gevolgd. [1]) Crucius verhaalt in de voorrede van dit werk, dat, indien zijn vader Burman niet van zijnen stervenden schoonvader de toestemming had verkregen om diens Loci communes uittegeven, dit Corpus theologiae nooit het licht zou hebben gezien. Burman was begonnen met Crucius bij de uitgave te helpen, maar hij werd door den dood verrast. Toen heeft Wittichius de taak van Burman overgenomen, „qui, vos omnes monendos," zoo gaat Crucius voort, „me monuit, ne sineretis vobis vilescere integrum hoc universae Theologiae Reformatae Corpus, ubi hinc inde periodus, vel abrupte desinet, vel deficiet quippiam, quod nemo, Theologicis vel leviter tinctus, supplere ex proprio penu non posset. Alia non sunt, quae vel attigisse tantum, vel praetergressus Avus videtur, ipsis D. Wittichio et patre Burmanno judicibus, quam ea, quae videtur auctor, non tanti fecisse ut praeconceptis verbis exprimeret, sed in cathedra natis; tanquam sibi et lectoris sufficere ratus, ipsam rem, quam pluribus loquens explicabat, scribentem verbo notasse.

In de Prolegomena, welke Semler [2]) terecht zeer middelmatig noemt, vermeldt Heidanus, dat hij de loci communes is gaan behandelen tijdens de ziekte van Jacob Trigland. Op het einde van deze Prolegomena bespreekt hij het karakter der voornaamste theologische schrijvers. Hoog prijst hij Melanchton „ille perspicuitatis genius cum sua sumplicitate summopere placet." Bovenal echter beroemt hij er zich op, van Calvinus het θεολογεῖν te hebben geleerd. Hem beveelt hij als voorbeeld zijnen leerlingen aan. Ook Zanchius volgt hij gaarne, „sic luxuriat copia omnium

1) De volledige titel luidt aldus: „Abrahami Heidani Corpus Theologiae Christianae. In quindecim Locos digestum: quorum Conspectum aversa pagina exhibet. Lugduni Batavorum, apud Johannem de Vivie'et Jordanum Luchtmans. 1686" Steeds blijft het mij een raadsel hoe A. Ypey, A.w. II, bl. 148, aan het bericht komt, dat dit werk, in 1686 in twee deelen te Leiden in quarto uitgekomen, in 1676 voor het eerst te Leiden het licht had gezien.

2) In zijn later te vermelden werk.

rerum, ita optimas res inculcat, ut legisse illum, sit Theologiae thesaurum sibi comparasse." Martyr, Musculus, Beza, Sadeel, Chemnitz, Ursinus, Chamierus, .Bucanus, Scharpfius, Amesius, Voetius, Maccovius, Walaeus, Wollebius, Wendelinus, omnes viri laude digni et ob hodiernas maxime controversias legendi." „Brevitate uti constitui, ita tamen ut ne dum brevis esse laboro, obscurus fiam. Quaestiones et controversias principales adnotabimus, à curiosis temperabimus, hodiernas maxime attingemus. Neque interim quae ad praxin et pietatem facient, praeteribimus. Episcopii Institutiones ad examen praesertim revocabimus." Te recht merkt Semler [1]) op, dat in dit werk de Arminianen, Vorstius, e. a. te dikwijls worden bestreden en dat Heidanus zich al te veel moeite heeft gegeven, om hun leerbegrip van de Triniteit als zuiver Ariaansch voor te stellen. Wat Semler zegt van de inrichting van het boek is waar: er is te weinig zichtbare verdeeling in. Vooral in het tweede hoofdstuk volgt alles zonder onderscheid op elkaar, behalve dat eenige aanteekeningen aan den kant zijn bijgeschreven en boven aan de pagina 's het opschrift is veranderd, waar de inhoud der onderdeelen daartoe aanleiding gaf. Zooals ieder licht kan begrijpen, is dit niet op rekening van Heidanus te stellen, die niet kon weten, dat zijne dictaten na zijnen dood zouden worden uitgegeven. „Seine Abhandlung", zoo gaat Semler voort „ist aber allerdings sehr fruchtbar und sowol auf h. Schrift stets gegründet, als auch häufig mit Stellen der ältern Kirchlichen Verfasser erläutert." Al stellen wij in onzen kritischen tijd andere eischen aan dergelijke handboeken, toch twijfel ik niet of het onderwijs van Heidanus moet in dien tijd goede vruchten hebben gedragen; immers na kennismaking met den inhoud van zijn Corpus Theologiae Christianae, waaruit wij gemakkelijk den trant van zijn onderwijs kunnen opmaken, mogen wij wel veronderstellen, dat zijn onderwijs frisch en levendig was. In tegenstelling der strenge scholastische onderwijs-methode van velen in die dagen, waarbij de vastgestelde kerkleer met behulp van Aristoteles stelselmatig werd uitéèngezet, hooren wij Heidanus verklaren: „Methodum non adeo rigide sectabimur, cum nostro judicio aeque in vitio sit, nimiam esse methodum quam nullum." Al zijne uitspraken over dogmatische vraagstukken toetst hij aan de Heilige Schrift, als den onfeilbaren regel des Geloofs. Ieder onderdeel der Christelijke dogmatiek, ook al leert de sana ratio het nog zoo duidelijk, vindt eerst zijnen hechten steun in een woord uit de Schrift. Uit de Schrift, die van het begin tot het einde door God is ingegeven, kunnen wij de openbaring van God aan de menscheid leeren kennen in de verschillende tijdperken van hare ontwikkeling.

Heidanus was een ijverig aanhanger van de verbonds-theologie, zooals die door Coccejus was voorgesteld. De idee dezer theologie beheerscht

1) A. a. o.

echter de stof van zijn Corpus Theologiae Christianae niet ten volle. Men ziet het uit de verdeeling der Capita I, De Theologia et S. Scriptura. II, De Deo et Trinitate. III, De Decretis Dei, ubi de Praedestinatione. IIII, De Creatione. V, De Providentia Actuali. VI, De Peccato et viribus liberi arbitrii post lapsum. VII, De Mediatore; ejus statibus et officiis. VIII, De Foedere Gratiae, ejusque dispensatione sub Vet. et Novo Testam. VIIII, De Satisfactione Christi pro Peccatis. X, De Vocatione Hominum ad Salutem, ubi de Gratia. XI, De Justificatione et Adoptione. XII, De Sanctificatione et Libertate Christiana. XIII, De Ecclesia. XIIII, De Sacramentis. XV, De Hominis Novissimis. Men bemerkt, dat hij eerst in het achtste hoofdstuk over het Foedus Gratiae begint te spreken. Coceejaan in de zuivere beteekenis van het woord kan Heidanus niet worden genoemd. Het kon niet anders of de verbondstheologie moest onder zijne behandeling eenige verandering ondergaan, daar Coccejus in de eerste plaats exegeet en eerstgenoemde veel meer dogmaticus was. „Zoo laat het zich verklaren," zegt Dr. Sepp, „dat de foederaal-theologie des laatsten (Heidanus) de voornaamste *dogmata* der kerkleer met kracht verdedigde als zuivere uitvloeisels van het *foedus Dei*, en door zijn wijsgeerigen zin er toe gebragt werd, om de supralapsarische praedestinatie voor te stellen als de eenige bron der scheppende en verzoenende werkzaamheid van den Verbonds-God." [1]) Zoo handelde hij ook met het Cartesianisme. Hetgeen hij van die leer kon gebruiken, nam hij gaarne over, om daarmede de dogmen der kerk toe te lichten en te verdedigen. Vooral tegen de Socinianen, van wie Heidanus een fel tegenstander was, [2]) konden Cartesiaansche denkbeelden goede diensten bewijzen in het handhaven van het recht der natuurlijke Godskennis. Men zou dus verwachten, dat Heidanus in zijn „Diatriba de Socinianismo" met nadruk de idea Dei innata op den voorgrond zou hebben gesteld; dit doet hij echter niet. Hij bestrijdt de Socinianen alleen uit het oogpunt van hnn rationalisme en komt tot deze slotsom: „esse idolum rationis humanae, et naturalis theologiae typum omnibus hominibus attemperatum, omnium errorum et haeresium πανδοχεῖον

---

1) C. Sepp, A.w. II, bl. 234, 235.

2) Men zie de vijf disputaties hoor Nicolaus Massis, Servatius Henrici, Johannes van Cralingen, Christianus Dengbertius, Cornelius Laurentius in het jaar 1650 onder het praesidium van Heidanus gehouden en in hetzelfde jaar uitgekomen te Leiden bij Bonaventura en Abraham Elsevier; (Biblioth. van Dr. J. G. R. Aquoy te Leiden), Opmerkelijk is dat al de theses van deze vijf disputaties, aan elkander geregen, *letterlijk* de „Diatriba de Socinianismo" van Heidanus wèergeven. Duidelijk blijkt hieruit, dat de studenten somtijds het gevoelen van hunne professoren moesten verdedigen. In ditzelfde deel zijn nog vier disputaties „de Papatu", die echter van weinig beteekenis zijn. Ook zijn er nog vijf disputaties over het Socinianisme, uitgegeven onder dezen titel: Fasciculus Disputationum Theologicarum de Socinianismo, quibus istius Religionis fucus detegitur, *μεθοδεία τῆσ πλάγησ* ostenditur et idea Theologiae hujus breviter adumbratur. Authore et Praeside Reverendo, Clarissimo, Doctissimoque Viro D. Abrahamo Heidano. Lugd. Batav. apud. Henricum Verbiest 1659," (Koningskamer der Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage).

Scripturae emasculationem, et sensus ejus et styli deformationem, foederis gratiae abnegationem, et in foedus operum commutationem. Vix ut Christianismi titulo se tueri inter Christianos possit, cum verum Deum essentia unum, personis trinum negat, ex Christo θεανθρώπῳ facit ψιλὸν ἄνθρωπον, omni merito, dignitate et axiomate spoliatum, Jesu et Christi nomine indignum, Mose non multo sublimiorem, et Legislatorem illo multo inferiorem." 1)

Anders is het in zijn Corpus Theologiae Christianae. Daar zegt hij pag. 9 „Itaque Socinus, Ostorrodus, Vorstius etc, negant non tantum naturalem Dei notitiam, sed et ex principiis naturalibus haberi negant", om dan hun gevoelen met de idea innata te gaan weerleggen (pag. 10, 11.) Het systeem van Heidanus ontleent hieraan vooral zijne waarde, dat het de wijsbegeerte van Cartesius en de foederaal-theologie van Coccejus polemisch toepast tegen Socinianen, Remonstranten en Roomschen. „Abraham Heidanus verdient darum die erste Stelle unter den späteren Föderalisten," zegt Gass, „weil er die doppelte von Cartesius und Coccejus ausgegangene Bildung, wenn gleich mit Bevorzugung des ersteren Einflusses zusammen zu fassen strebte." 2)

Toch verklaarde Heidanus op zijn sterfbed, dat hij noch Coccejaan, noch Cartesiaan was, in dien zin namelijk, dat hij wel met beiden instemde maar nooit hunne woorden als waarheid had aangenomen, omdat *zij* het hadden gezegd, maar omdat hij zelf in de natuur en in het Woord Gods de bevestiging daarvan had gezien. Christus was zijn leermeester geweest! Hollebeek deelt ons in zijne meergenoemde lijk-predikatie op Heidanus vele bizonderheden aangaande diens sterfbed mede. Acht dagen vóór zijnen dood werd hij ziek, en al zeer spoedig bemerkte men, dat hij niet meer van zijn ziekbed zou opstaan. Zijne ambtsbroeders zochten hem dikwijls op, met wie hij gaarne sprak over de dingen des toekomenden levens. Toen hij zijn einde voelde naderen, liet hij hen allen aan zijn ziekbed komen om hun nog eens voor het laatst toe te spreken. Hij zeide te willen sterven in dat geloof, dat hij altoos had gepredikt, waarin hij zelf ook altijd had geleefd. Ook betuigde hij, dat hij altijd den vrede had nagejaagd gedurende zijne meer dan vijftigjarige loopbaan als predikant te Leiden en drukte den wensch uit, dat zijne ambtbroeders in eensgezindheid en onderlinge liefde en verdraagzaamheid de gemeente zouden blijven leiden. Daarna gaf hij hun allen de hand tot afscheid. Hollebeek, een van hen, verhaalt hoe „hier op een yegelyk met een.... beweegt gemoet, voor soo veel goets als sy van hem hadden geleert, soo veel eere, vrientschap en dienst, als sy van hem hadden ontfangen, voor syn vreedsamen en lieftalligen ommegang bedankende, synen segen met een wedersegen hebben

1) Pag. 527, 528.
2) W. Gass, A.W. II, S. 300, 301.

beantwoord." [1]) Hooren wij hoe Hollebeek voortgaat: „en syn soo, na een aendagtig gebet tot Godt, dat ik, als de outste van die daer tegenwoordig waren, niet als met tranen, van het begin tot het einde, waer door ook de andere haer te minder konden onthouden, in de tegenwoordigheit van syn geheele Familie, uitsprak, van hem gescheiden, *hem bevelende Gode en het woort sijner genade*, Act. 20: 32. 't Was voorwaer wat treffelyks in een out Man, en nu zieltogende, verstant, oordeel, memorie, soo ongekrenkt te sien, 't geen hem ook ten einde toe is bij gebleven. Niet lang na ons vertrek komt den Doctor in, die hem nog vermoeit vont van tegen ons te spreken, en daer by soo swak, dat hy seide, hem misschien na die reis niet meer te sullen spreken: waer op hy, gelyk altyt, wel gemoet antwoorde, gy brengt my daer geen onaengename tydinge. En niet lang daer na riep hy alle syne kinderen en kintskinderen by een, gaf een yegelyk bysondere lessen, na haer staet en jaren, en recommandeerde se alle, vrede en vrientschap met malkanderen te onderhouden. Dat gedaen hebbende schikte hy sig om wat te rusten: maer dat duurde niet lang, terwyl hy na de eeuwige ruste spoeide. Want terwyl syne Familie niet lang aan de tafel was geseten, om wat te eeten, doet hy se alle weder binnen komen, en seide, dat hy met haer gesamentlijk den *vyf- en twintigsten Psalm* nog eens wilde singen; die hy selfs aenving, *de twee eerste versen* nog ten einde brengende. Maer als hy, vermoeid zynde, nu niet meer singen konde, dede hy synen Neef, de Heer Crucius, die voor hem uitlesen. Weinig daer na liet hy ook hem voorlesen de *twee eerste Capittelen uit den Sentbrief des Apostels Pauli aen de Philippensen*: en wanneer dat gebracht was tot het *een, twee, drie en vier- en twintigste vers van 't eerste capittel*, daer den *Apostel Christus* stelt tot *syn leven, en het sterven syn gewin*, betuigende *dat hy een begeerte hadde om ontbonden te worden en met Christo te zyn*; nogtans met een groote selfstryt, terwyl hy als te rugge getrokken wiert, door de liefde tot de gemeente, die syne tegenwoordigheit seer qualyk konde ontbeeren [2]): soo seide hy: daer verhandelt den *Apostel* myn sake als die *Christum* tot het hoogste van syn begeerte gestelt hebbende, syn hoogste winste vond in de doot; en daerom syne ontbindinge ook be-

---

1) P. Hollebeek Sr. A.w. bl. 211, 212.

2) Het zag er dan ook bij den dood van Heidanus in de kerk te Leiden niet zeer rooskleurig uit. In de notulen der kerkeraadsvergadering van 4 November 1678 lezen wij, dat in den kerkeraad werd voorgesteld of het niet, „vermits door het afsterven van de Heer Professor Heidanus en de nog aanhoudende ziekte van de collegen D. Wijngaarden en Hollebeke de lasten van de overige Predicanten alreede merkelijk waren beswaart en nog meerder stonden beswaart te worden indien de gewone winter-avond-Predikatien wederom zouden moeten aanvang nemen, behalve het veel-voudig bezouken van de zieken en kranken zoo by dage als by nachten" wenschelijk zou zijn eenige Proponenten van Leiden voorloopig in dienst te nemen om de predikanten in hunne drukke werkzaamheden te hulp te komen en tevens „dese swarigheden aan hare Agtbaarheden bekent te maken en te verzouken op de eene of andere maniere verligt te worden: en wel byzonderlijk dat de vacerende plaats van de Heer Heidanus met den eersten mag vervult worden."

geerde: maer die ook nog wel yet hadde, (hoewel hy de werelt, nog yet dat 'er in is noyt beminde) waerom het wel noodig scheen, dat *hy nog wat in den vleesche soude blyven.* Daer nae begon hy van de doot der geloovigen te spreeken, met een toeëigening op hem selven, seggende dat hy in korten daer soude komen, daer hy van God en alle goddelyke werken en saken, veel suiverder, klaerder, heiliger, en op een gantsch andere wyse soude denken, als hy dede terwyl de ziele in het lichaem moest inwoonen. Syn Swager *D. Burmannus*, die verscheiden mael met en voor hem, na eisch van dien tyt, tot syn sonderling genoegen, Godt in den gebede aenriep, bragt hem in den sin den *Christelyken troost, uit de antwoort op de eerste vrage van den Heidelbergschen Catechismus.* Waer op hy antwoorde, dat dat ook syn *eenige troost, gelyk in 't leven,* soo nu in 't sterven was: ende dat hem noyt hadde konnen behagen sulken *Godsdienst*, die niet meer was als een *Burgerlyke zedenkunst:* ende dat de rechte troost des gemoets alleen gelegen was in de *verborgentheden van het Evangelium*, die de Gereformeerde Religie daar uit leert en aendringt. Ten laetsten begonde hy nog yets te seggen van *Moses en den berg Nebo:* maer terwyl hem de sprake ontging, was dat niet wel te verstaen. Misschien dat hy syn geluk boven dat van Moses heeft willen verheffen, en te kennen geven, dat hy een *Canaän* sag, beter als dat aen *Moses* getoont wiert, en waer van hy niet alleen 't gesigt, maar ook 't eeuwige besit soude bekomen. Wie weet, indien hy langer had mogen spreeken, wat hemelsche redenen nog uit hem gehoort souden zyn geweest, die doe den Hemel soo naby was. Maer soo heeft hy tot den einde toe besig moeten zyn met *rekenschap te geven van de hope die in hem was,* 1 Petr. 3 : 15. Ende de overblyvende moeten verzekeren, dat hy, gelyk hy *Christo hadde geleeft, ook soo Christo was gestorven, die voor hem gestorven ende opgewekt was,* 2 Cor. 5 : 15 [1]) „Sulk een *Voorganger* is een langduurige gedagtenisse weerdig!" roept Hollebeek uit. [2]) „Dese man heeft voor de Kerke gedaen, soo veel als yemant in syne tyden, noit in eenig perykel voor yemant geweken, altyt in de bresse gestaen, of daer toe gereet geweest." Later zal nog duidelijker blijken, dat hij met deze woorden niet te veel heeft gezegd.

---

1) P. Hollebeek, Sr., A.w. bl. 212–214. Hebben wij boven gezien, dat bij de begrafenis van Heidanus' echtgenoote, eene medaille werd geschonken aan hen, die het lijk ter laatste rustplaats hadden gebracht, hetzelfde geschiedde bij de teraardebestelling van Heidanus zelven. De beschrijving dezer medaille is door G, v. Loon niet opgenomen, maar is te vinden in J. D. Koehlers, Hist. Müntz–Belustiging, XV Theil, S. 161. Aan de eene zijde was in zilver gegraveerd: een krans van laurierbladeren, binnen welken deze woorden stonden te lezen „Ven. Mem. Abrahami Heidani, qui Naerdae V, Lugd. in Bat. LI annos Pastor et XXX S. S. Theol. Professor exegit, ld. Oct. An. MDCLXXVIII Aet. LXXXI laborum et dierum satur mortilitatem explevit, iis qui Funus ejus extulerunt. Pii in Paremtem Liberi: H(oc) M(onumentum) E(sse) V(oluerunt)." Aan de andere zijde een opengeslagen boek met vier klampen, waarop eene groote vuurvlam, en waaronder deze woorden: „Causa Dei nunq(uam) succumbet" In het rond waren deze woorden gegraveerd: „ad mortem usque certa pro veritate, et dominus Deus pugnabit pro te."

2) Bl. 220.

Was zijn heengaan voor wetenschap en kerk een groot verlies, zijne betrekkingen verloren in hem een getrouw vriend. Zijne tijdgenooten prijzen om strijd zijnen vroolijken aard en aangenamen omgang. Zijne geestige scherts ging altoos gepaard met de uiterste bescheidenheid [1]). Ook in zijne geschriften komen telkens van die eigenaardige, teekenachtige uitdrukkingen te voorschijn, die zijdelings het getuigenis van zijne vrienden staven en voor het meerendeel aan zijne werken eene groote levendigheid bijzetten.

1) Levensbeschr. v. voorn. M. en Vr., bl. 271.

HOOFDSTUK II.

GESCHIEDENIS VAN HET CARTESIANISME AAN DE LEIDSCHE HOOGESCHOOL, 1647—1676.

Wie de lotgevallen der Cartesiaansche philosophie aan de Leidsche Hoogeschool gedurende de jaren 1647—1676 wil verhalen, heeft rijke stof. Aan de eene zijde eene kerk, die tot elken prijs de orthodoxie wil handhaven, aan den anderen kant eene Academie, die hare vrijheid van onderwijs tegen elken aanval wil verdedigen. Hier velen, die angstvallig vasthouden aan het oude, daar velen, die overmoedig streven naar het nieuwe. Geen wonder dat vonken uitschoten waar beide polen elkaar raakten. En botsing kon niet uitblijven. Immers de kerk ontving tot leeraars jongelingen, die hunne opleiding aan de Universiteit hadden ontvangen. Was het dus niet haar plicht zich te overtuigen van hunne rechtzinnige gevoelens? Maar was het dan niet eveneens haar plicht er voor te waken, dat zij gedurende hun verblijf aan de hoogeschool in de zuivere leer werden onderwezen, en niet evenzeer haar recht te klagen bij den staat, wanneer zij de rechtzinnigheid in gevaar zag? Het eene request na het andere wordt opgezonden, de eene resolutie na de andere uitgevaardigd. Een Kerkeraad meent zich te moeten mengen in academische zaken, een Senaat wijst elke bemoeiing van kerkelijke zijde uit de hoogte af. Tusschen beide partijen in, staat een Curatorium, dat aan beide zijden den vrede wil bewaren, maar eindelijk wordt gedwongen te bukken voor omstandigheden, die aan het kerkelijk streven de overwinning bezorgden.

Reeds in het begin van 1647 ontstonden er onlusten over de leer van Cartesius. Dit blijkt ten duidelijkste uit een' brief, door Cartesius, die zich in de nabijheid van Leiden bevond, aan het College van Curatoren en Burgemeesters geschreven. [1])

---

1) Alles wat in dit hoofdstuk eenigszins met de Curatoren en Burgemeesters (die ik in het vervolg kortheidshalve „Curatoren" zal noemen) in verband staat, ben ik te weten gekomen uit notulen hunner vergaderingen, voor mijn onderzoek mij welwillend afgestaan door de vriendelijke tusschenkomst van Mr. J. S. D. van Doorn, Secretaris van het College van Curatoren van de Rijks-Universiteit te Leiden.

Den 27[sten] Maart zou onder anderen ook de volgende stelling worden verdedigd:

Internum sancti spiritus testimonium de certitudine salutis ad tempus negare sub quocunque praetextu non licet, multo minus ipsum spiritum (seu ipsum Deum, ut male Cartesius) pro impostore ac deceptore habere seu fingere, quod plane blasphemum est. Heereboort, toen ter tijd professor in de Philosophie (1640—1661), een ijverig voorstander der nieuwe wijsbegeerte, bracht den defendens onder het oog, dat Cartesius in zijne Meditaties lijnrecht het tegengestelde had geleerd. Daarop begaf hij zich naar den professor in de Theologie, onder wiens praesidium het dispuut zou worden gehouden, en deelde hem zijne bezwaren mede. Deze antwoordde, dat hij alleen had gesteld: *eum esse blasphemum, qui Deum pro deceptore habet,* maar dat de woorden: *ut male Cartesius,* niet van zijne hand waren; dat hij echter de Meditaties van genoemden philosoof nooit had gelezen Hoewel Heereboord er hem opmerkzaam op maakte, dat de praeses verantwoordelijk was voor de theses met de corollaria, en niettegenstaande de defendens had verklaard, dat hij er van wilde afzien de verdediging dezer stelling op zich te nemen, werd het dispuut toch den 6[den] April gehouden, en wel zóó, dat al de nadruk werd gelegd op de woorden: *ut male Cartesius,* en deze openlijk met Pelagius op ééne lijn werd gesteld, ja voor een atheist en godloochenaar werd uitgekreten.

Geen wonder dat deze zich over dat geval beklaagde bij de Curatoren der Universiteit. „Cum ipsas Theses vidi," zoo schrijft hij, „fateor me et indignatum fuisse et doluisse." Nu zag men dan eens hoe gevaarlijk het was door middel van disputen zijne tegenstanders openlijk te belasteren! „Quod in his Provinciis," zoo gaat hij voort, „potissimum hoc genus maledicendi per disputationes et Theses quam maxime sit periculosum, non opus est ut probem: vos ista melius me cognoscitis."

Nadat de curatorem den Rector Magnificus Fr. Spanheim, den regent van het statencollege Revius en den Hoogleeraar Heereboord in hunne vergadering hadden ontboden, en de ware toedracht der zaak hadden vernomen, namen zij in hunne vergadering van 20 Mei het besluit, dat professoren in de Theologie en de Philosophie noch voor, noch tegen Cartesius in hunne disputen mochten optreden, geheel van zijne leer moesten zwijgen en zich houden binnen de palen der aristotelische wijsbegeerte.[1]) In een kort schrijven gaven zij hiervan aan Cartesius kennis[2]) hem tevens verzoekende voortaan niet meer zulke aanstootelijke stellingen te verkondigen.

Dat deze alles behalve hiermede was ingenomen, kan ons niet verwonren. Hoe kon hij genoegen nemen met een besluit, volgens hetwelk men

1) Documenta Actorum 3. Fol. 33,v. 34,r.
2) Doc Act. 3, Fol. 67,v.

geheel van zijne leer moest zwijgen, daar hij toch niets liever wenschte, dan dat zijne uitspraken, vruchten van zelfstandig, ernstig nadenken, door oudere geleerden aan de waarheid werden getoetst. Tevergeefs zocht hij in zijne werken naar de aanstootelijke uitdrukkingen, door de Curatoren der Leidsche Universiteit hem verboden. Den 27sten Mei schreef hij hun zijne bezwaren, die echter voor kennisgeving werden aangenomen. Met opzet heb ik eenigszins uitvoerig bij deze gebeurtenis stilgestaan, omdat wij hier reeds de gedragslijn vinden door de Curatoren onafgebroken gevolgd. Onbegrijpelijk moet ons die voorkomen, als wij meenen, dat uit hunne resolutie, waarin zij de beoefening der peripatetische wijsbegeerte aanbevalen, vijandschap sprak tegen het Cartesianisme. Immers kunnen wij dan niet verklaren, waarom zij in die zelfde dagen mannen aan hunne school konden verbinden, die alom in den lande als aanhangers van Cartesius bekend stonden. Neen, het was hun allereerst te doen om den bloei te verhoogen van de Hoogeschool, die aan hunne zorg was toevertrouwd, maar tevens er voor te waken dat de rust niet werd verstoord. Daartoe moesten zij met de eene hand nemen, wat zij met de andere gaven. Vooral zullen wij dat kunnen opmerken in hunne houding tegenover de Kerk. Haar angstig noodgeschrei kon wellicht velen weerhouden in Leiden te gaan studeeren. Dit moest worden voorkomen. Telkens nieuwe resoluties moesten doen zien, dat men aan de bezwaren der Kerk wist te gemoet te komen. Doch tevens mochten die jongelieden niet worden afgeschrikt, die, juist door begeerte naar dat nieuwe, in grooten getale naar Leidens academie stroomden. Daartoe benoemden zij tot professoren mannen van de nieuwe richting, die als zoodanig op talrijke toehoorders konden rekenen. In één woord, de Curatoren stelden zich boven de partijen, met wijs beleid, verhinderende wat noodlottig had kunnen zijn voor Academie of Kerk, en zoo zien wij dat in dezelfde acte waarin b. v. een Geulinx wordt benoemd, de woorden voorkomen, die, dunkt mij, niet zonder een' glimlach kunnen zijn neergeschreven „mits hij zich altijd houde binnen de palen van de gerecipieerde Aristotelische Philosophie!"

Had Cartesius met een enkel woord er op gezinspeeld, hoe gevaarlijk de disputen waren voor de rust aan de hoogeschool, de Curatoren dachten er geen oogenblik aan ze in getal te verminderen, laat staan ze geheel af te schaffen. Vele acten aan nieuwbenoemde professoren gezonden, wezen er op, welk eene belangrijke plaats het praesidieeren van disputen onder hunne werkzaamheden moest innemen. Uit een besluit, den 11den April 1669 door de Curatoren genomen, kunnen wij duidelijk zien hoeveel waarde zij daaraan toekenden. Zij bevalen n. l. den Rector Magnificus Sylvius er voor te zorgen, dat er wat meer disputen werden gehouden. Dit besluit werd den 8sten Mei door een tweede gevolgd, waarin zij bevalen ijverig onderwijs te geven in de loci communes theologici, opdat de opponenten stof zouden verkrijgen, waaruit zij „hunne syllogismen ad rem konden formeeren", en

de disputen, welke toen meer bestonden „in discoursen en ydele woorden, die dikwyls ad thesin niet te pas kwamen, dan in goede en bondige argumenten", een meer wetenschappelijk karakter zouden verkrijgen.

Eéne zaak echter heeft de brief van Cartesius met betrekking tot deze zaak uitgewerkt. De Curatoren moesten de waarheid erkennen van de woorden, waarmede hij op het gevaarlijke van deze soort van oefening had gewezen. Immers hierdoor hadden de professoren zelve maar al te veel gelegenheid openlijk hunne grieven bloot te leggen, terwijl dan dikwijls de eene helft der studeerende jongelingschap partij trok voor den praeses, die voornamelijk het woord voerde, en de andere helft voor dengene, die werd aangevallen. Ja, het geschiedde meermalen, dat de defendens in het geheel niet aan het woord kwam. Daarom namen de Curatoren in hunne vergadering van 26 Augustus 1647 het besluit, dat de defendenten voortaan zelve hunne stellingen moesten verdedigen in plaats van den praeses van het dispuut.

Dat men over het algemeen niet zeer onder den indruk was van de genomen resoluties, bewijzen de gebeurtenissen van het jaar 1648. Den 7den Februari was er bij gelegenheid van een twistgesprek, onder het praesidium van den anti-Cartesiaanschen Hoogleeraar in de Philosophie, Adam Stuart (1645—1654) door eenen zekeren Croeser gehouden, zulk een twist onder de studenten ontstaan, dat zij, naar Stuart's getuigenis in de vergadering der Curatoren, met de vuist op elkander hadden ingeslagen. Voorgelicht door de leden der theologische faculteit, Spanheim (1642—1649), Trigland (1634—1654) en l'Empereur (1647—1648) namen de Curatoren den 8sten Februari het besluit, dat in het vervolg geene wijsgeerige stellingen meer zouden mogen worden gedrukt, dan met toestemming van al de leden der philosophische faculteit. Tevens werden enkele boeken van Stuart, Heereboord en Revius (Revii Abstersio macularum. Stuarti vindiciae Disputationum, Stuarti notae in notas, Heereboordii sermo extemporaneus cum annexis) die voor en tegen de Cartesiaansche philosophie waren geschreven, verboden, met verwijzing naar de resolutie van 20 Mei 1647, volgens welke niet anders dan de peripatetische wijsbegeerte mocht worden onderwezen. Aan Stuart en Heereboord werd het onderwijs in de Metaphysica ontnomen, [1]) zoodat hem alleen dat in de Physica werd gelaten, daar de Curatoren vreesden, dat de behandeling der Metaphysica te veel aanleiding zou geven tot een optreden voor of tegen Cartesius. Stuart liet zich echter niet uit het veld slaan. Hartstochtelijk tegenstander van de nieuwe richting, wendde hij zich met Revius, regent van het Statencollege der Nederduitsche Gereformeerde Kerk, onophoudelijk tot het Curatorium met het verzoek Cartesius te mogen bestrijden, aantoonende, dat zij onmogelijk hunne roeping naar eisch konden vervullen,

1) Doc. Act. 3, Fol. 34 et Fol. 67,v. 68,r.

als zij de jeugd niet mochten waarschuwen tegen ketterijen, die met atheisme op ééne lijn stonden. „Pleraque ex opinionibus" schreef Stuart den 7den Februari aan de Curatoren „quas in Thesibus meis et alibi confutavi, non tam ejus sunt quam Vaninii Vaninianorum." Hun antwoord was, gelijk wij zagen, eene verwijzing naar hun besluit van 20 Mei 1647.

Den 1sten December 1650 verhaalde de R. M. Trigland in de vergadering der Curatoren, dat zeker iemand de resolutie van 1647 had overtreden, door een boekje uit te geven, dat op de Cartesiaansche philosophie betrekking had. Eerst had de schrijver het opgedragen aan de Curatoren, later aan den vorst van Meckelenburg „in allen schijn als of men de voorsz. philosophie in de voorsz. Academie wilde foveren." Revius, had daartegen geschreven. Deze werd in hunne vergadering ontboden, alwaar hij zich beklaagde, dat op last van de Burgemeesters zijn boek, geschreven om zich tegen de beleedigingen van Heereboord te verdedigen, hetgeen toch behoorde tot het jus naturale, was „opgehaelt," terwijl de werken van Cartesius openlijk werden verkocht. Men antwoordde hem, dat al de besluiten tegen de Cartesiaansche philosophie met de beste bedoelingen waren genomen, nl. „om alle die quaestien, ter saecke vande voorsz. Cartesiaensche philosophie ontstaen, in herba te smoren." De Curatoren besloten voorloopig zich te houden aan hunne vroeger genomen resolutie. Revius had beweerd nooit te hebben geweten, dat een boek uit te geven tegen de Cartesiaansche wijsbegeerte eene overtreding was van het besluit van 1647. Toen nu later hij en Heereboord met allerlei verontschuldigingen beloofden zich te houden aan genoemd besluit, besloten de Curatoren, hoewel naar hun oordeel die „excusen gefundeert waren op eene cavillatie van de voorsz. resolutie", toch uit alle voorzichtigheid, deze uit te breiden tot het schrijven en laten drukken van boeken en tractaten, die op de nieuwe wijsbegeerte betrekking hadden. [1]) Den volgenden dag den 9den Februari 1651, stonden zij aan de Raey, doctor in de Philosophie en de Medicijnen, toe, voorlezingen te houden over de problemata Aristotelis, en daarover soms eene „moderate disputatie voor te stellen," doch altoos onder de voorwaarde, dat hij zich hield binnen de grenzen der Aristotelische philosofie „die alleene aan dese Universiteyt is gerecipieert." [2])

Deze voorlezingen mochten slechts worden gehouden des Woensdags en des Zaterdags 's namiddags, wanneer er geene andere colleges werden gegeven, want de professoren in de philosophie waren ondeugend genoeg om hunne disputen te stellen op een uur, waarop de theologische professoren college hielden, die zich dan ook meermalen daarover bij de Curatoren beklaagden. Werd er toch op zulk een philosophisch dispuut iets nieuws

---

1) Doc. Act. 3, Fol. 35, 36 et 69, 70.
2) Doc. Act. 3, Fol. 36,v. et 70,v. 71,r.

behandeld, dan stormden allen daarheen, zoodat de college-banken in de theologische gehoorzaal ledig waren. De kleingeestigheid ging zelfs zoover, dat de philosophische disputen zooveel mogelijk op hetzelfde uur werden gehouden als de theologische, zoodat de studenten uit- en inliepen, iets wat de theologische professoren zoo hinderde, dat zij aan de Curatoren in een adres, geteekent door de leden der faculteit, vraagden dit te verbieden. Heidanus, reeds professor geworden, was een van de onderteekenaars. Tevens verzochten zij te willen verbieden, dat zuiver theologische corollaria werden geplaatst achter philosophische stellingen. Den 16den November 1648 kwam er eene resolutie, waarbij, zeer vleiend voor de faculteit der philosophie, werd bevolen, de theologische disputen des voormiddags te houden, want de „theologische materie was zwaarder en vereischte meer aandacht en bedaarder zinnen", en de philosophische des namiddags. Ook werd bij eene resolutie van den 17den November verboden zuiver theologische corollaria achter philosophische theses te plaatsen. [1])

De studenten waren, zooals zich laat verwachten, voor het meerendeel aanhangers van Cartesius' leer. Stuart heeft twee jaren lang geen disputen willen praesidieeren, omdat geregeld de theses, die onder zijn praesidium zouden worden verdedigd „met allerlei paskwillen werden beklad." Heereboord werd overmoedig. Waren de meeste studenten niet op zijne hand? Waarom zou hij dan nog niet eens eene lans mogen breken voor de Cartesiaansche philosophie? Zoo zou dan onder zijn praesidium eene stelling worden verdedigd *„de accidentium distinctione a substantiis"*. De Burgemeesters verhinderden het en waarschuwden Heereboord door hem te wijzen op de besluiten van 1647 en 1648. Dat men nauw op de naleving dier resoluties toezag, blijkt uit het geval met graaf Lodewijk Hendrik van Nassau. Deze had den Senaat van de Leidsche Hoogeschool enkele inlichtingen gevraagd aangaande het Cartesianisme, dat aan zijne Universiteit te Herborn grooten opgang begon te maken. Door Heeren Burgemeesters van Leiden voorgelicht antwoordde de Senaat, dat de professoren te Leiden, overeenkomstig het besluit van 1647, noch voor noch tegen de nieuwe wijsbegeerte optraden, ja niet eenmaal den naam des stichters noemden. [2])

Zoo kan het ons ook niet verwonderen, dat de Curatoren de opdracht van het werk van Dr. de Raey *„Clavis Philosophiae naturalis, seu introductio ad naturae contemplationem Aristotelico-Cartesiana* niet wilden aanvaarden. Maar als eene karakteriseering van hun gedrag kan het volgende gelden, dat zij wel de opdracht aannamen, toen de naam van Cartesius uit

1) Doc. Act. 3, Fol. 68,v.

2) IX Codex Actorum Academicorum, ab Anno MDCX ad mensem Aug. anni MDCLIV. Fol. 108,r.
Doc. Act. 3, Fol. 37, et Fol. 71.

het werk was geschrapt, hoewel zij toch nog zoo bevreesd waren, de rust aan de Hoogeschool te verstoren, dat zij in de ordonnantie, waarin zij hem „voor deze dedicatie met *f* 50 vereerden" volstrekt geene melding van het boek wilden hebben gemaakt, en alleen daarin vermeldden „dat hij mette voorseyde somme *om sekere consideratien* werd vereert."

Heereboord hield niet op met den Curatoren te verzoeken of hij Metaphysica mocht onderwijzen. Hij wees op Amsterdam en Utrecht, waar de Metaphysica niet van den katheder was gebannen, en dus het onderwijs vollediger was en natuurlijk daarom meer leerlingen moest trekken. Dit argument schijnt veel gewicht in de schaal te hebben gelegd, want hoewel in het begin van Februari 1653 weder eenige ongeregeldheden hadden plaats gehad bij een dispuut van een zekeren Maton, onder het praesidium van Stuart, werd aan laatstgenoemde toch, bij een besluit van den 26sten Augustus, het onderwijs in de Metaphysica, hem in 1648 ontnomen, teruggegeven, altoos niet de bekende beperking. Het verzoek van Heereboord, in 1654 herhaald, werd nu niet, zooals vroeger, dadelijk afgewezen, maar in nadere overweging genomen. Neen, tegen het Cartesianisme als zoodanig stonden de Curatoren niet vijandig over. Eenigszins kan dat mede hieruit blijken, dat zij na den dood van Stuart het tractement van Heereboord, die toch als aanhanger van Cartesius bekend stond, met *f* 200 verhoogden.

Hoe voorzichtig zij ook te werk gingen om de rust aan hunne Hoogeschool niet te verstoren, toch konden zij niet verhinderen dat telkens nieuwe moeielijkheden oprezen. In dezelfde vergadering, waarin de zaak van Dr. de Raey werd behandeld, 8 Febr. 1655, kwam eene klacht in van den Rector Magnificus Albertus Kijperus over oneenigheden, die onder de Professoren in de Theologie waren ontstaan aangaande de cartesiaansche philosophie, naar aanleiding van zekere gedrukte theses. Nu wilde hij gaarne weten, hoe hij zich in deze omstandigheden had te gedragen. Zij stelden deze zaak uit tot den 23sten Februari, en ontboden toen de theologische professoren. Deze verklaren tot hunne geruststelling „dat de geruchten die souden mogen gestroyt wesen alsoff eenighe onlusten onder haer ter saecke van de Cartesiaensche Philosophie waren ontstaen, 't eenemael ongefondeert zijn, integendeel, dat sy niet en wisten, dat onder haer eenige dissentien off oneenicheden souden wesen maar dat Professores van de Philosophie somwylen sich binnen de palen van hare Faculteyt niet en houden".

Het einde van dit alles was, dat ook nu weer de Curatoren bleven bij hunne vroeger genomen besluiten. Daar er echter bij de openbare twistgesprekken nog voortdurend allerlei ongeregeldheden plaats grepen, vonden zij het noodig aan Rector en Senaat de volgende missieve te zenden. „Wy hebben voor den dienst ende rust van d'Universiteyt noodich geacht, uwe Achtb. by desen te verwittigen, dat deselve sullen hebben te besorgen, dat onse resolutien, omtrent het stuck van de Cartesiaensche

Philosophie in ende sedert den jare 1641 successivelijk genomen, [1]) by allen den professoren soo ordinaire als extraordinaire werden achtervolcht ende gehoorsaemt, tot welcken eynde d'extracten ende copien authentijcque uyt ende van de voorsegde resolutien hierby worden toegezonden, met last, dat uwe Achtb. by den programma, aen de deuren van d'Academie ter gewoonlicke plaetse t'affigeren, den studenten ende anderen Lidmaten van d'Universiteyt scherpelick sullen hebben te verbieden voortaen eenige explosien off diergelijcke insolentien meer in eenige publique lessen off disputatien binnen de voorsegde Academie te doen ofte te plegen, waerschouwende den overtrederen van dit verbod, dat tegen henluyden by den promotor van de voorsegde Universiteyt sal worden geinformeert ende voorts gecontendeert tot adjudicatie van soodanige paenen ende straffen als daertoe staen. Op het betrouwen dan dat wy hebben van dat uwe Achtb. aengaende 't gene voorsegt is in geen gebreke sullen blyven, willen wy desen eyndigende uwer Achtb. in Godes genadige bescherminge bevelen. Geschreven in den Hage den 11den December des jaars 1655." [2]) Toen de stukken van heeren Curatoren in den Senaat waren voorgelezen, stond de Rector Magnificus, Professor van der Linden, op en verklaarde, dat het hem voorkwam, als was hij en de geheele Senaat door deze zaak beschuldigd van „onnauwkeurige plichtsbetrachting." Zijns inziens geheel te onrechte, daar men toch, naar zijn beste weten, nooit bij hem of bij den Senaat over eenige ongeregeldheid had geklaagd. Op de rij af vroeg hij allen leden, of zij soms bij de Curatoren hadden geklaagd. Toen allen zwegen, zeide Bornius, dat hij viermaal bij gelegenheid van disputen was uitgejouwd en hierover bij de Burgemeesters in beklag was gekomen; dat dezen hem hadden aangeraden, dit geval voor de Curatoren te brengen, met de meest betrouwbare getuigen, maar dat hij dit niet geraden had geacht en alles aan hen had overgelaten. Daarop vroeg de Rector Magnificus hem, of hij ooit hierover bij den Senaat had geklaagd. Bornius antwoordde, dat hij hierover had gesproken met den overleden Rector Magnificus Kijperus, maar dat hij deze zaak om gewichtige redenen niet in den vollen Senaat had willen brengen. De vergadering besloot de Curatoren te gehoorzamen en droeg den Secretaris op een programma gereed te maken [3]). Den 17den Januari 1656 werd dit programma voorgelezen; doch wegens de verdeeldheid der vergadering werd er niets besloten. [4]) De tot dusverre uitgevaardigde decreten en resoluties hadden al zeer weinig uitgewerkt. Steeds overmoediger begon men in openbare disputen philosophische beginselen toe te passen op de Theologie; hoe langer hoe meer trachtte

1) Doc. Act. 3, Fol. 31—33, 64—67,r.

2) Doc. Act. 3, Fol. 63,r.

3) XI Cod. Act. Acad. MDCLV—MDCLXVI Fol. 7,v.

4) XI Cod. Act. Acad. Fol. 8,r. Eerst den 29sten Januari besloot men het program publiek te maken, Doc. Act. 3, Fol. 85.

men de uitspraken der Heilige Schrift in overeenstemming te brengen, met de langs philosophischen weg gevonden waarheid. Heidanus keurde deze handelwijze in het geheel niet goed. Hoewel hij een voorstander der nieuwe wijsbegeerte was, wilde hij echter niet, dat deze de Heilige Schrift vervormde naar hare inzichten. Hij bevond zich in de meest moeielijke omstandigheden. Dit weten wij uit een tweetal brieven door zijne schoonmoeder Mevrouw Loten [1]) aan haren neef Johan de Witt geschreven [2]) „.... Brenger dezes in mijn zoon Heydanus die zeer gaerne een uyrtjen oft een half van dage met U Ed. zou spreken, zoo 't U Ed. gelegentheydt conde toelaten. Dezen goeden man heeft al veel ongenuchten, ende vreest noch voor meerder moeylijckheden, zoodat ick wel wenschte zijn Ed. een half ure tyt by U Ed. mochte vinden...." Deze brief is gedateerd: 17 Februari 1656. De tweede, van 20 Februari, luidt aldus: „U Ed's aengenamen is my gisteren wel ter hant gecomen, hebbe dien aen mijn schoonzone gecommuniceert, die beschaemt is over U Ed's beleeftheyt ende aenbiedende vruntschap, ende begeert gansch niet U Ed. de moeyte soude hebben van om synent wille hier te comen, sal wel eens weer daer comen, als eens can uytbreken, ende soude niet gemanqueert hebben by U Ed's in 't huys der maeltyt te comen, ten ware hy niet geerne van sommige Heeren (die hy wiste aldaer mede waren) hadde gezien geweest; wilde wel wat met UEd. praten, zonder dat het zeer geweten was; zegt de saecke noch geen grooten haest heeft, is wonderlijck verblyt hy U Ed's vruntschap mach hebben, vreest deselve seer van noode te sullen crijgen...." Dat die vrees niet ongegrond was, is later gebleken.

Zeer spoedig verhieven zich van kerkelijke zijde luide stemmen tegen het „onschriftmatich dryven", dat het grootste nadeel aan het gezag der Heilige Schrift moest toebrengen. — Tegen de aanstaande Synode van Zuid-Holland schreef de classis van 'sGravenhage den 28sten April een zeker gravamen uit, waarbij der synode in bedenking werd gegeven „*oft het niet noodich ende geraden soude wesen, te dencken op bequame middelen, d'welcke dienstich souden syn, omdat onwaerschijnelick ende onschriftmatich dryven ende schrijven, dat soo vinnich begint aen te gaen met den eersten te stuyten, ten eynde de eygenschap ende cracht vande H. Schrifture niet verder en werde gekrenckt, de Leeraers ende Professoren van een ende de selve oft verscheyden Academien ende Hooge Schoolen in verdeeltheden getrocken, de jonge studenten in sulcke meininge*

---

1) Mevrouw Loten heette van zich zelve Maria van den Corput. Hare zuster Anna van den Corput was de moeder van Johan de Witt. Maria was eerst getrouwd geweest met Mr Abraham van der Meer. en later als weduwe in 1648 hertrouwd met Charles Loten schoonvader van Abraham Heidanus. Zij stierf in 1671.

2) Deze brieven zijn mij door de vriendelijkheid van professor R. Fruin van Leiden bekend geworden.

gevoedet ende Godts Kercke thans oft morgen met de selve niet versuyrt, de vromen meerder bedroeft ende haer wederpartijen den mont tot vreughde ende oock tot lasteren geopent werde." 1) Toen de verschillende classes te kennen gaven, dat dit Gravamen hun wat duister was, gaf de classis van 's Gravenhage nog eene verklaring daarvan in dezen vorm: *noyt gedagten tot praejudicie vande liberteyt int Philosopheren, ofte het ooge op het eene ofte d'ander int particulier gehadt te hebben, maer alleen noodich geacht te vigileren dat de principien, die van vele met hevigheyt werden gedreven, niet en werdcn geappliceert opde Theologie, tot praejudicie vande selve ende krenckinge vande krachten der H. Schrifture.*" 2)

Van dit gravamen met de verklaring daarvan zond zij eene copie naar de Ed. Groot Mog. Heeren in den Haag. Dezen verzochten in hunne vergadering van 14 Juli den Curatoren, hen zoo spoedig mogelijk van den toestand der Universiteit met betrekking tot deze zaak op de hoogte te willen brengen. Nog dienzelfden dag schreef de Secretaris van het college van Curatoren, Johan van Wevelichoven, aan Rector en Senaat, om hem te verzoeken den volgenden dag, Zaterdag 15 Juli, om half vier des namiddags in den Senaatskamer bijeen te willen komen, daar de Curatoren wilden „confereren over eene sake den dienst van d'universiteit betreffende." 3) Dit geschiedde. Nadat de stukken zijn voorgelezen verklaart de Senaat dat „voor soo veel de vergaderijnge bekent is, in dese Academie geen vande professoren tegen malkanderen, ofte tegen Professoren van andere Academien geschreven hebben, veel min dat iemant vande selve iet onwaerschynelick, onschriftmatich ende vinnich soude schrijven ofte dryven." 4) „Dat mede geen verdeeltheden, waerdich om van te spreecken ende waermede sich iemant buyten de voorsz. Academie behoorde te bemoyen, tusschen de Professoren sijn geweest ofte noch sijn. Ende insonderheyt dat noyt den Rector ofte Senaet eenige klaghten sijn voorgecomen, dat in dese Academie iet is geschreven oft gedreven waer door de eygenschap ende cracht, vande H. Schrifture soude werden gekrenckt, de Philosophie geappliceert tot praejudicie vande Theologie, oft de Theologie gereguleert naer de Philosophie, oft de Studenten in sulcke meininge gevoedet. Dat mitsdien de vergaderijnge met droefheyt ende verwonderijnge uyt het voorsz. Gravamen ende nader verklarijnge heeft gesien, dat inde selve den toestand van de Universiteyt wert afgeschildert, als off d'selve was vol verdeeltheden ende de Studenten in quade opinien ende meinigen werden gevoedet, ende sulx de sorge vande Sijnode van nooden hadde. Waer uyt niet anders en kan volgen als een merckelicke blame ende ondienst vande Universiteyt, ende dat daer door de goede luyden

1) XI Cod. Act. Acad. Fol. 10,r.
2) XI Cod. Act. Acad. l.l.
3) Doc. Act. 3, Fol. 89,r.
4) XI Cod. Act. Acad. l.l.

afkeerigh sullen werden gemaeckt, omme hare kinderen, alhier ter studien te senden. Behalven dat daermede degene, de welcke by de Ed. Gr. Mo. heeren Staten van Hollandt de sorge vande Academie is toevertrouwt, stilswijgende werden beschuldight als oft d' selve in haer ampt nalatich waeren geweest ende niet behoorlick tegen soodanige inconvenienten hadden gevigileert." Tevens verzoekt de Senaat den Curatoren beleefd „dat haer Ed^{en}. ende A.A. believen soo veel mogelick te helpen voorcomen, dat de Universiteyt door soodanige proceduren in haer eere ende reputatie niet en werde gekrenckt ende by niemant desselfs vryheyt ende digniteyt werde geimpreteert." [1])

Den volgenden dag, Zondag, des morgens te zeven uur, werd het besluit van den vorigen dag voorgelezen, en droeg men den Secretaris op het in handen van Curatoren te stellen. Dezen gaven het den Staten van Holland.

Belangrijk is de brief, dien wij hierover van Heidanus bezitten. [2])

Den 17^{den} Juli schreef hij aan Johan de Witt: „Mijn Heer, T' is hier dese weke alles in barens noot geweest. En echter nae alles overwogen te hebben, dese eenparige resolutie uytgebracht (t' en sy de protestatie van drijen daer tegen gedaen meyne dese eenparich te swacken) die U Ed. ongetwijffelt al sal gesien hebben. Dese sake op dien voet aengevangen, soo ter vergaderinge van hare G. Mo. gebracht, daer soo begrepen, en tot sulcken effecte gebracht, dunckt my een werck te zijn van eene meer als gemeyne wijsheyt, en een beleyt dat verwonderens waardig is. Evenwel duchte dat daer mede de sake noch niet gedaen en is, want ick verstae dat gister avont, eer de H. H. Curateuren vertrocken zijn, D. Hornbeeck, Bornius en Thysius voor hare Ed. en Achtb. hebben geprotesteert tegen den Senaet, en gewilt dat dese hare protestatie soude bekent gemaeckt werden aen hare G. Mo. Voorwaer eene groote stouticheyt van drije persoonen tegen sulcken Collegie; van de welcke de eerste van Utrecht tot ons ge komen, 't eenemael doende is, om te Utrechtsch maximen in onse Academie te planten: de tweede een verloochende Cartesiaen, die nu al sijn venijn tegen die philosophie uytbraeckt, die hy te voren soo hooch heeft gepresen, en die niet anders aengaet als oft hy vol furien was. 't ware jammer, dat dier persoonen drift eenige verhindering soude geven aen sulcken goeden sake..... Ick ben meest bekommert, hoe dit inden Synode sal opgenomen werden, en oft niet best geraden soude sijn, haer wat toe te laten, als haer 't eenemael de handen te binden, want soo alleen dit kan verhoedet werden, datsy niet en decreteren tot prejudicie vande philosophie en bysondere persoonen (gelijck de Elucidatie vant' gravamen vanden Hage schijnt te zeggen) en met namen dat den Propo-

---

1) XI Cod. Act. Acad. Fol. 10,v.

2) Deze brief van Heidanus met de drie volgende missieven aan den Raadpensionaris zijn op het Rijksarchief te 's-Gravenhage onder de papieren van Johan de Witt van het jaar 1656

nenten geene onderschrijvinge of declaratie over dese sake werde gevergt, soo laet haer voor de suyverheyt en bewaringe vande suyverheyt van Gods woort, en de autoriteyt desselfs behoorlicke sorge dragen, als dat alleen geschiede *in generalibus terminis* [1]). Want voorwaer het soude een onbillicke sake sijn, dat dit stuck van Philosophie soude moeten tot judicature staen *van sulcke persoonen, die Descartes schriften of niet gesien en hebben of niet verstaen, gelijck meest alle sullen sijn, die daer in Synode compareren sullen* [1]) *:* en dat noch, inaudita parte altera, en op staende voet. quod esset uno momento philosophiam illam depositanam facere. behalven dat dit een nationale sake is, aengaende alle onse Provincien, en meer andere rijcken en landen, daer over synodus niet over te seggen heeft. Maer t' is best de sake God te vertrouwen, en op een goede uytkomste te wachten, die wy naest God, ons van U Ed. kloeck en wys beleyt derven beloven. Mijn Heer, ick ben op soo vele wyse aan U Ed. verplicht, dat ik vreese, dat ick ondanckbaer ten uwen regarde sal sterven moeten. U Ed. ootmoedige dienaer AB HEIDANUS."

In hunne vergadering van 20 Juli namen de Staten van Holland het besluit, aan de theologische faculteit van Leiden om advies te vragen en middelerwijl den commissarissen politiek, die de Synode van Zuid-Holland bijwoonden, op te dragen „omme door haere goede directie ende alle noodige officien te wege te brengen, dat het bewuste Gravamen by de classis van den Hage, jongst wtgesz., ende inde meergeroerde haer Ed: Gr: Mo: resol. van den 14 deses breeder gementionneert, middelerwylen aldaar in geene deliberatie ten principaelen gebracht en werde", daar zij bevreesd waren dat allerlei verschil van gevoelen zich zou openbaren, wat veel onheil na zich zou kunnen sleepen. [2]) Middelerwijl was de Synode van Dordrecht bijeengekomen, die den 18den Juli „is toegtreden tot het verhandelen van het Gravamen, 't welc tot nu toe op het versoeck vande Ed. Achtb. H. H. Commissarissen was uytgestelt." De praeses der synode, Eleazar Lootius, lid van de Haagsche classis, zette het Gravamen nader uiteen en drukte tevens den wensch uit, dat de Heeren Staten van Holland mede hunne aandacht aan deze zaak zouden wijden. De Commissarissen politiek gaven de verzekering, dat de Heeren Staten ernstig hunne gedachten over genoemd Gravamen lieten gaan. Toen nam de Synode het besluit, eene motie van Dankzegging aan de Staten te zenden, terwijl zij aan degenen, die naar de vergadering der Ed. Gro. Mo. Heeren zouden worden gedeputeerd, de opdracht gaf, de zaak in de eenmaal genomen richting te blijven besturen. Aan alle classes zou verder bij aanschrijving worden gelast, bij het examineeren nauwlettend toe te zien, dat geene schadelijke principien uit de Philosophie in de Theologie werden gebracht. [3])

Heidanus was met den gang van zaken bizonder ingenomen. Den 22sten

1) Ik cursiveer.
2) Doc. Act. 3, Fol. 92,r. 9, Fol. 77, 78. 3 Doc. Act. 3 Fol. 95—96,r. 9. Fol. 87,v.—90,r.

Juli schreef hij aan Johan de Witt het volgende: Mijn Heer, Ist oock mogelick, sulcken revolutie te sien in sulcken korten stoot van tyt? datmen de saken soo weet te bestieren, datmen die besige lieden haer eygen werck ontneemt, en haer van al haer gewoel niets over laet als een Dancksegginge! soo dat kan geobtineert werden, moet Ick bekennen datter wat groots verricht is, en meer als wy hadden derven hopen. de glorie sal wesen voor U Ed Acht. de vrucht voor de Kercke, 't vermaeck en genot voor ons. *de arme Cartesianen mogen voortaen U. Ed Achtb. wel houden voor haren grooten Patroon en weldader, diese op sulcken wijse uyt de kaken vanden nijt ende kwaetwillicheyt verlost hebt* [1]). Daer waren twee victorien te bevechten, d' eerste vande sake selve, dat moeste van ons komen, en wy waren dies wel getroost: maer dat groote monster vande proceduyren konde niet t' ondergebracht werden, als door sulcken addres, als het uwe. wy sijn nu doende om een reglement, volgens den last van hare Groot-Mogende te concipieren. Oft soo eenparigh sal vallen als wy wel wenschten, sal den tyd leeren. Ick en kan niet begrijpen wat onsen man overgaen mach, sich soo in 't war te stellen tegens ons. beneficia eousque laeta sunt, donec videntur exolvi posse, etc. Maer U Ed sal alles beter uyt den mont van d' Heer de Raey verstaen, die eens overkomt om met U Ed. te overleggen, of sulcken of diergelijcken concept soude konnen voldoen de intentie van hare Groot-Mogende, t' ware jammer dat dat fraeije begonnen werck door eenige onse foute soude gesufflamineert werden. Maer nae Ickt' spel aensie, Nil desperandum Teucro duce et auspice Teucro. God geve U Ed. Acht. gesontheyt lange jaren, en altyt sulcken deel in onse regeeringe, als onafscheydelick sy van onsen welstant. U Ed. Achtb. ootmoedige en dienstwillig Dienaer. A. HEIDANUS".

Twee dagen daarna zond Heidanus het gevraagde advies, vergezeld van het volgende schrijven: „Achtbare, gunstige Heer, wy sijn volgens den last van Hare Groot-Mogende van desen morgen by malkanderen geweest, om te sien of wy eenparichlick ons advijs zouden konnen hebben formeeren, maer de sake en heeft niet verder konnen gebracht werden by ons drijen, als U Ed. Achtb. hier siet, daer in wy oock oordeelen de Intentie van Hare G. M. genoech geschiet te sijn. D. Hoornbeeck hoewel hy ons besluyt seyde t'eenemaal te approbeeren, heeft nochtans geoordeelt, dat wy int' particulier oock ons oordeel moesten seggen over de Cartesiaensche Philosophie, die hy seyde te improbeeren, en van oordeel te sijn, dat alleen de Aristotelische behoorde publice gedoceert te werden, waarin alsoo wy beyde hem niet konden toestaen, sonder ons gemoet te bezwaren, ende 't zelve oock oordeelden te sijn buyten de Intentie van Hare Groot-Mogende, en niet konnende verder met hem over wech komen, genoodsaekt sijn geweest het hierby te laten, ende van malkanderen te scheyden.

1) Ik cursiveer

Ongetwijffelt sal hy sijn bijsonder advijs oversenden, sonder dat wy eenige visie ofte communicatie daer van sullen gehad hebben: daer nae U Ed. Achtb. sich zal konnen reguleren. Altoos in t' gene wy hier neffens over senden, sijn wy alle drije d' accord en eens geweest, soo dat wy t' op den naem van onse faculteyt vrijelick mogen debiteren. Dit is de reden waerom het U Acht. niet vreembd en moet dencken, dat hy ons schrift alleen geteeckent siet met den naem vanden Decanus. Sijne meeste reden, waer om hy oordeelde, dat hier mede de sake niet genoech geschiedde, en datter 't bovengemelde moeste by komen, was, om dat hy anderssints oock voor een Cartesiaen soude gehouden werden, t' welck hy geenssints wilde. Seyde oock dat inden Synodo van Cleve tot Doesborgh gehouden, ter occasie van een selfde Gravamen als dit Hagiense, geresolveert was, datmen eer yets te besluyten, soude afwachten de resolutie van onse Synode van Suyd-Holland: en dat hy daerom onsen Synodo geen praejudicie wilde helpen toebrengen, ofte de handen helpen sluyten, waer uyt U Acht. in t' passant sien kan, hoe vele daer aen gelegen sal sijn, wat voor voet onse Synodus nemen sal. Verder en hebbent niet konnen brengen. Wy bevelen de voordere uytwerckinge U Achtb. voorsichtigh en Hoogh. beleyt, die wel sal konnen een middelwech vinden, dat aen den wille van Hare Groot-Mogende sal wesen voldaen, en de Synodus oock werck hebbe. Ick sal verlangen wat uytganck dese sake nemen sal, en of wy nae al dit gewoel noch eerlicke lieden sullen konnen blyven. In allen gevalle, commendo tibi fortunas nostras. God bewaere U Ed. Acht. in goede gesontheyt en voorspoet, en geve ons de occasie om te betoonen met wat een passie wy wenschen te sijn en te blyven U Ed. en Achtb. ootmoedige en Dienstbereyde Dienaer AB. HEIDANUS."

De Staten van Holland keurden het hoogelijk af, dat de theologische Faculteit niet tot een eenparig advies had kunnen komen. Den 25sten Juli namen zij het besluit dat de „Professoren by nieuwe aenschrijvinge provisionnelijck" zouden worden verzocht, „het opgem. advijs naeder te willen resumeren, ende ist doenlijck een eenpaerich ende consonant advies, op de voorsz. vraege aen haer Ed. Groot-Mo: te laten toecomen." [1]) Over deze zelfde zaak zond Johan de Witt den 26sten Juli een schrijven aan Heidanus, waarin hij zijne teleurstelling te kennen gaf, dat het advies der theologische Faculteit niet eenparig was. Bovendien had hij liever gezien, dat de faculteit wat nauwkeuriger die onderwerpen had opgegeven, die de philosophen niet mochten behandelen. „Ick kan oock niet zien", zoo gaat hij voort, „als het fondament: naementlijck de liberteyt van Philosopheren, onbeweecht blijfft, dat er vele swaricheyt is om D. Hoornbeeck wat te gemoedt te comen." Hij hoopt zoo spoedig mogelijk een gelijkluidend advies te ontvangen als het hem toegezondene, maar aldus onderteekend: „Uwer Ed. Groot-Mo. onderdanige Dienaers,

1) Doc. Act. 3, Fol. 93. 94,r.

Die vande Theologische faculteyt inde Universiteyt tot Leyden, uit den naem en van wegen deselve A. Heidanus, p. t· Decanus " [1])

Aan dit verlangen werd voldaan, en wel den volgenden dag. Heidanus deed het advies vergezeld gaan van het volgende schrijven: „Mijn Heer, siet hier U Ed. goede Intentie en meyninge, soo veel ons mogelick is geweest, ten naesten by uytgewrocht. Soo vele vermagh, dat onsen man gesien heeft, dat sijn bijsonder schrijven niet meer vermocht heeft. Want dit is de eenige oorsake dat hy hem soo gevoegelick heeft aengestelt, en datmen nu sijne hant onder ons schrift siet, want anderssints was al het selve te voren, en van eersten aen van ons te verkrijgen, maar nae ons gissen was Dit tusschen hem en eenige Heeren alsoo geconcerteert geweest, om een proeve te nemen of sy haer voornemen inde vergaderinge souden kunnen doordringen. Voorwaer een stout bestaen, dat een persoon alleen heeft derven op sich selfs sijn eygen bedenkingen hare Ed. G. M. voorstellen, sonder sijne Collegen daer van yet te communiceren. Ick hope dat dit voort' toekomende goet sal doen. U Ed. Acht. en moet dit alles soo nauw niet siften; alsoot' onmogelick is, in allen desen punctuelick d'accord te vallen, daer de oordeelen soo verscheyden sijn. Wy hebben moeten van ons weten laten, toestaende dat daer soude gelesen werden: dat om vrede en gerustheyts wille, sulcke philosophemata, die uyt de Philosophie van monsr. Descartes getrocken, nu ter tijt eenige offensie geven, sal naelaten voort te setten. want het geschiet om vredes wille; en daer wert niet geposeert, hoe waerlick sy uyt Descartes philosophie getrocken sijn, noch welcke sy sijn: en die offensie die eenige daer uyt nemen, kan alsoo wel voor een scandaleus alleptum als datum genomen werden. En wat my aengaet, *soo Ick mach in vrede leven, ben wel te vreden die philosophemata niet voort te setten, maer my voor my selfs te vergenoegen met die vrijheyt, die Hare Ed. G. M. ons gunnen, en die by my meer gelt als alle contrarie synodale decisien my souden konnen doen vreesen.* Onder de middelen soude oock wel konnen gestelt geweest zijn het verbieden vant' drucken van boecken t' sy met naem, t' sy sonder name, maar het en behaegde onse College niet, die ick verstae wat onder de presse te hebben tegen de Bedenckingen. t' werck en moest daar om niet achter blijven, en oock staet sulcx by hare G. Mog. op sulcke wijse voor te komen, als haer gelieven sal. A la verite, monseigneur, vous estes un grand maistre, qui par vostre lettre m'avez allege de la moitie, que j'estais apprehensif àuparavant. C'est a vous de tellemont diriger les affaires, que ni le synode, ni autres malveuillans ayent occasion de troubler doresnavant nostre repos. C'est ce que je me proments de vostre prudente direction demeurant a jamais vostre treshumble et tresaffectionnè Serviteur A. HEIDANUS."

1) M. Siegenbeek, A.w. II, T. en B. bl. 352—354.

Een postscriptum was aan dezen brief toegevoegd, voor ons onderzoek evenwel niet belangrijk. — Den 29sten Juli zond de Witt aan Heidanus eene dankbetuiging voor zijne ijverige en welgeslaagde pogingen: „ick oordeele, dat yeder een die rust ende vrede lieff heeft, ende naer jaecht, gelijck alle oprechte Christenen behooren te doen, met singuliere danckbaerheyt sal moeten erkennen de goede conduite, ende voorsichtige moderatie, die U Ed. in de voorsz. saecke bijgebracht heeft, immers ick vinde mij voor mijn particulier verplicht, mijne schuldige danckbaerheyt bij desen daerover aen U Ed. te betuygen." [1])

Den 28sten Juli had de synode eenen brief van dankbetuiging aan de Ed. Gr. Mo. gezonden. Dezen namen den 30sten September de bekende resolutie [2]) die den 6den October voorgoed werd vastgesteld. — Ook de synode van Delft van het jaar 1657 dankte de Staten van Holland in een schrijven daarvoor, dat zij „eene zoodanige hoogwijze Resolutie met eenparige advijsen van alle de leden" hadden uitgebracht, waardoor bleek „dat zy met eene heilige voorzigtigheid de Philosophie in hare oude en eerste palen" hadden weten te stellen en „de Theologie in haren vollen luister." [3]) De briefwisseling tusschen Johan de Witt en Heidanus heb ik daarom zoo uitvoerig medegedeeld, wijl wij den laatstgenoemde daarin niet alleen als Cartesiaan kunnen leeren kennen, maar ook kunnen zien, op welke wijze Heidanus zijne zaak verdedigde. Gereed om voor de leer van Cartesius op te komen, waar dat noodig mocht zijn, in dit geval tegenover Hoornbeek, die alleen van de Aristotelische philosophie heilzame vrucht verwachtte, was hij echter ook bereid concessies te doen ter wille van den vrede, door te beloven niet meer die philosophemata te onderwijzen, die toenmaals aan velen aanstoot gaven. In geen geval gedoogende, dat de kerk van proponenten eene verklaring eischte, die hen zou moeten zuiveren van de verdenking van Cartesianisme, te minder, daar dit zou geschieden door het drijven van menschen, die de boeken van Cartesius of nooit hadden gelezen, of, hadden zij dit al gedaan, dan toch niets van zijne leer hadden begrepen, gaf hij toch aan den anderen kant aan Johan de Witt den raad der Synode niet geheel de handen te binden, maar haar *in generalibus terminis* te laten zorgen voor de zuiverheid der leer. Wij leeren den professor kennen, die de vrijheid van het Academisch onderwijs in niets door de Kerk wil zien beperkt, maar wij zien ook den voorzichtigen man, die de omstandigheden begrijpt en alle strijd en tweedracht zooveel mogelijk wil vermijden. Slim was hij, maar niet ten

1) M. Siegenbeek, A.w. II, T. en B. bl. 355, 356.

2) Zie boven bl. 9.

3) Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, verzameld door N. C. Kist en H. J. Royaards, VIIde deel, 1836, bl. 269. Zie over deze synode Fr. Spanheim, Fil. Epist. resp opera II, pag. 960.

koste van de waarheid. Hij was volkomen overtuigd, dat door te groote haastigheid zijne zaak voorgoed zou kunnen worden bedorven, en daarom ging hij zoo voorzichtig mogelijk zijnen weg, maar geen voetbreed week hij, waar het hem op de minste verloochening van zijne beginselen zou te staan komen.

De Staten van Holland zonden hunne resolutie den 6den October 1656 naar de Curatoren, die besloten het decreet „naar syne forme ende inhouden te doen achtervolgen." Zij ontboden den 19den December den R. M. Golius met de professoren in de theologie en de philosophie, hun verzoekende op deze resolutie den eed te willen afleggen. Zij vroegen uitstel en wilden eerst een afschrift hebben om nauwkeurig alles te onderzoeken. Dit werd hun toegestaan, terwijl als uiterste termijn werd bepaald 8 Januari 1657. Op den genoemden dag kwam alleen de heer van Wimmenum, waarschijnlijk om alle discussie aftesnijden, die uit naam van de Curatoren het verzoek van 19 December jl. herhaalde. Eenige professoren aarzelden nog en vroegen om eenige inlichting. De heer van Wimmenum antwoordde kortaf, dat voor nadere bespreking geene gelegenheid was, en dat zij niets anders hadden te doen dan bij eede te verklaren, zich aan het bevel der Staten te zullen houden. Allen hebben toen den eed afgelegd. — Heidanus was zeer met deze resolutie ingenomen. Ook hij, al was hij een volgeling van Cartesius, keurde streng de handelwijze der philosophen af, die telkens op het gebied der theologie oversprongen. In 1649 had hij het in Spanheim geprezen, dat hij het gebied der theologie had weten zuiver te houden. „Quo vero severitatem judicii agnoscas, non statim Philosophiae Regnum permisit, quod multi improvide nimis faciunt sed ancillae et Pedissequae loco habuit, et ministerium et famulatum solum concessit; neque passus unquam est, ut se in Theologiae adyta illa inferret, atque de abditis fidei mysteriis calculum poneret." [1]) Hooren wij wat de jonge Spanheim in zijne „Epistola responsoria" van Heidanus schrijft: „nec his credo calculum semper addente Venerando Sene, Abrahamo. Heidano, conscio quid aut vetaret lex, aut certe vetaret fieri pudor. [2])

Uit de zooeven medegedeelde correspondentie hebben wij tevens kunnen opmerken, hoe Coccejus tegenover Hoornbeek geheel de zijde van Heidanus had gekozen. Is dat diezelfde man, zoo vragen wij, die in zijn „Ultima verba Mosis, 1650" de philosophie van Cartesius als eene nova propullulans pestis had gebrandmerkt wegens de stelling „de omnibus dubitandum"? [3]) Al te zeer moeten wij ons hierover niet verwonderen. Toen Coccejus dat schreef, was hij nog professor te Franeker, en alleen van hooren zeggen

1) Oratio Funebris in Frid. Spanh. pag. 31.

2) Frid. Spanheim, Fil. Epist. resp. opera II, pag. 964.

3) A. Tholuck, Das Acad. Leben, Halle, 1854, II, S. 233.

met de Cartesiaansche wijsbegeerte bekend. Zoodra hij echter te Leiden den vriendschappelijken omgang van Heidanus genoot, werden zijne inzichten hieromtrent veel gewijzigd. Een voorstander dier philosophie is hij wel nooit geworden, maar hij behoorde toch voortaan tot diegenen, die niets geen gevaar van dien kant duchtten; zonder aarzelen kon hij daarom tegenover Hoornbeek de partij van Heidanus kiezen. Zoo deelt ook de jonge Spanheim ons mede in den meergenoemden brief, „dat Coccejus lijnrecht tegenover de nieuwe wijsbegeerte was gekant [1]) en alleen uit eerbied tegenover zijnen vriend Heidanus in Cartesiaansche twisten diens zijde koos [2]). Toen hij dit schreef, had hij het oog op Coccejus' werk „Ultima verba Mosis" en op hetgeen in 1665 was geschied. Toen namelijk professor de Raey in eene senaatsvergadering met warmte de Cartesiaansche stelling *de omnibus dubitandum* verdedigde en zeide, dat men mocht twijfelen ook daar, waar geen reden tot twijfelen bestond, dus ook aan het bestaan van onzen geest, aan het bestaan van God, had Coccejus, hoe welwillend hij de zaak ook beoordeelde, zich in die redeneeringen niet kunnen vinden en zijne bedenkingen daartegen ingebracht. Hierover was de Raey zoo toornig geworden, dat hij hem in den vollen Senaat had toegeroepen: *tu ignarus es omnis philosophiae.* [3]) Maar de brief, dien Coccejus den 8sten Januari 1669 aan Burman schreef [4]), geeft ons duidelijk genoeg zijne meening omtrent het Cartesianisme te kennen. Eenigen tijd te voren had hij dezen een manuscript ter beoordeeling gezonden. Den 26 December 1668 had Burman hem teruggeschreven [5]): „Occurit § 74 locus de dubitatione. Quem video emollitum et explicatum in addendis, sed vereor tamen ne Cartesiani credant de ipsorum dubitatione in ipso paragrapho agi, ubi eadem referuntur, quae de ipsis dici solent aut similia saltem". „Daarom zou ik u aanraden deze plaats geheel weg te laten of daar wat minder scherpe woorden te gebruiken," „ex quibus pateret Cartesianos non peti." „Waarde vriend," schreef Coccejus terug, „zij kunnen toch niet van meening zijn, dat ik hen bedoel, als ik over die

1) Frid. Spanheim, Fil. Epist. resp. opera, II, pag. 973. „Cartesii sententias non modo ignorare se, nec licuisse sibi eam Philosophiam perdiscere, professus est Coccejus aliquotiens, sed et e diametro illi adversatum hunc in plurimis esse eum indicavi supra, tum scripta testantur."

2) Frid. Spanheim, Fil. opera. II, pag. 961.

3) Te onrechte verhaalt A. Tholuck, A.W. II, S. 8, dat Coccejus het aan de Raey toeriep. De ware toedracht der zaak wordt ons door Sepp in zijn meermalen aangehaald werk medegedeeld. Dit steunt op hetgeen Coccejus zelf over dit geval aan Franciscus Burman schrijft. (J. Cocc, O.l. II, Epist. CCCCXLI, pag. 792) „Ego non satis mirari possum D. de Raey, quod eo tempore, quum D. Hoornbeek impugnaret disputationem de dubitatione, maluerit in me stomachari, quam mentem suam explicare. Et haec est perpetua ipsius ratio: si quid explicandum est, Nimis magnum negotium est, requiruntur multa, quae praecognoscenda sunt; interim nullam nostri rationem habens projicit illa, quae nos et alios offendunt. Hoc mihi nunquam placuit, neque nunc placet.

4) J. Cocc, O.l. II, Epist. CCCCXLI, pag. 792.

5) J. Cocc, O.l. II, Epist. CCCCXL, pag. 792.

sceptici spreek, daar ik hen in mijne eerste uitgave uitdrukkelijk heb geprezen. Ik wenschte wel, dat de Cartesianen zich van een ander woord bedienden, dan van het woord: twijfelen, dat zooveel aanstoot geeft aan hen, die den waren zin daarvan niet vatten. Waarom zich niet meer gehouden aan de Schrift, die spreekt van *σύνεσισ νόησισ, προσοχή, ζήτησισ*."

Iets dergelijks zegt hij in eenen brief in 1668 aan T r o n c h i n u s in Geneve geschreven [1]), „wat mij betreft, ik heb die nieuwe philosophie nog maar niet kunnen bestudeeren; vooral ben ik zeer slecht thuis op het gebied van Physica en Mathematica, waarop Cartesius groote dingen schijnt geleverd te hebben. Wat het beginsel van den twijfel aangaat, naar mijne meening is dat woord ongelukkig gekozen, en bedoelt Cartesius niets anders, dan dat men bij het philosopheeren moet uitgaan van iets, dat ontwijfelbaar zeker is, en al het andere, al is het op zich zelf nog zoo zeker, als te betwijfelen, onaangeroerd laten, totdat het op zijnen tijd en op zijne plaats als zeker in het licht zal treden. Aan dat woord: *twijfelen* houden zich echter diegenen vast, wien het niet om waarheid te doen is, maar die meenen eerst dan echte philosophen te zijn, wanneer zij alles tegenspreken, in één woord, dezulken die twijfelen om te twijfelen. Mijn collega Heidanus staat geheel op de zijde van deze Philosophie, maar het doet hem leed, dat ik er niets van weet. De meening van mijnen nieuwen ambtgenoot Valkenier omtrent dit punt, ken ik nog niet. Wij maken ons echter daarover niet ongerust, wanneer wij in Theologicis het maar met elkander eens zijn."

Het is Heidanus geweest, die Coccejus tot andere gevoelens heeft gebracht, al is het niet op eene wijze, zooals S e m l e r het ons in eene aangehaalde anekdote mededeelt [2]); want hoewel enkele trekken daarin vrij

---

1) **A. T h o l u c k, A.w. II, S. 234.**

2) **D. S i e g m u n d B a u m g a r t e n s Ev. Glaubenslehre, d r i t t e r B n d. h e r a u s g e g. v o n D. J o h. S a l. S e m l e r, 1760, S. 144. Dass Heidanus mit Anwendung der Philosophie seine theologische Vorlesungen Unterschieden, und grossen Zulauf daher gehabt hat, wil ich . . . aus einer Schrift erlauteren, wo man diese Nachricht eben nicht suchen würde. Die „entretiens sur les differentes methodes d'expliquer l'écriture et de precher, de ceux qu'on appelle Cocceiens et Voetiens dans les provinces Unies," Amsterdam 1707,8, wozu ach die „nouveaux entretiens" ebendaselbst gehören, enthalten viel richtige Beobachtungen und sehr nützliche Anmerkungen. Gleich in dem ersten Entretien S 19—21 wird eine artige Begebenheit erzälet, wie Coccejus, der anfänglich kaum fünf oder sechs Zuhörer im Hebräischen und ebendieselben in der Theologie gehabt, nach und nach in die Höhe gekommen. Den Heidanus „bel esprit, bon philosophe Cartésien" begleiteten allemal etliche hundert Zuhörer, die ihm sehr hoch geschätzt. Coccejus„ mortifié et étonné de sa disgrace, alla un jour visiter Msr. Heidanus, à qui-il découvrit son chagrin et lui demanda à quoi il devoit s'en prendre. „„Voulez-vous, que je vous l'apprenne?"" repondit Msr. Heidanus „„c'est que vous n'êtes pas Cartésien, car quoique la théologie soit une science à part qui n'a rien de commun avec la mechanique du monde, avec les tourbillons, la matière subtile, cependant la prévention est telle aujourd'hui pour ces sortes de choses, qu'on exprime et dont on explique la nature plus clairement, que l'on n'a fait ci-devant: qu'à moins, qu'on ne seme par ci par là dans un discours de science quelques unes de ces expressions et de ces idées, qui s'établissent et qui s'emparent des esprits depuis quelque tems, on ne passera point pour habile. Lisez Descartes, et rendez vous familières ses méditations; dèsque vous parlerez son langage, qui est le langage à la mode, l'on fera justice à votre mérite"". Welches Coccejus auch gethan, daher die Zuhörer**

juist de toenmalige tijdsomstandigheden weergeven, is het zeer bedenkelijk aan dit verhaal historische waarde toe te kennen, daar uit het voorgaande duidelijk is gebleken, gelijk later ook nog duidelijker blijken zal, dat Heidanus wel degelijk met de Cartesiaansche philosophie was ingenomen en het hem volstrekt niet te doen was om daarmede menschen te behagen. Wel schijnt door zijn toedoen het onderwijs van Coccejus allengs meer op prijs te zijn gesteld [1]), maar dit behoeft niet te zijn geschied op de door Semler medegedeelde wijze. Trouwens Coccejus is niet de eenige geweest, die in Heidanus op wetenschappelijk gebied eenen bondgenoot vond. Arnold Geulinx toch heeft zijne gansche positie aan de Leidsche Hoogeschool aan hem te danken gehad. Als een arme vluchteling kwam hij in 1658 met zijne vrouw Susanna Strijckers in Leiden [2]). Daar verkreeg hij den 16den Maart 1659 van den Senaat de machtiging tot het houden van collegia in philosophia, „zeker op voorspraak van Heidanus", merkt Dr. Land op. [3]) Zoo zal ook naar diens oordeel hoogst waarschijnlijk „onder de leiding van den humanen en verlichten predikant Abraham Heidanus" de overgang van Geulinx tot de gevestigde Kerk hebben plaats gehad, waartoe men noodzakelijk moest behooren, wilde men eenen werkkring krijgen aan de Hollandsche Hoogeschool [4]). Den 8sten Augustus 1659 verzocht Geulinx den Curatoren te mogen praesideeren in disputen over philosophische zaken. Nadat de professoren in de philosophie Golius, Bornius en de Raey daarover waren geraadpleegd, besloot men den 8sten November aan Geulinx zijn verzoek toe te staan „mits hij zich altijd hield binnen de palen van de gerecipieerde Aristotelische Philosophie, zonder dat hij eenige nieuwigheid daaronder mocht mengen op straffe van te verliezen het effect dezer concessie." Bezoldiging zou hij echter daarvoor niet ontvangen, terwijl hij bovendien niet moest denken, dat hij kans had hoogleeraar in de philosophie te worden. Toch had de arme Geulinx behoefte aan geld. Zijn toestand zou onhoudbaar zijn geworden, wanneer Heidanus, die immers rijk met tijdelijke goederen was gezegend [5]) en gaarne bijstand bood waar die van noode was, hem niet in zijne behoeftige omstandigheden was te gemoet gekomen. Waarschijnlijk heeft Petrus Hollebeek in zijne meergenoemde predikatie [6]) hierop het oog, als hij zegt, „insonderheit, nadien hem Godt met tydelyke goederen rykelyk hadde

---

ihn für einen doppelten, philosophischen und theologischen, Descartes gehalten. „Es wird die Wirklichkeit dieser Begebenheit sehr versichert," zoo gaat Semler voort, „wenn sie es auch nicht wäre, ist sie doch nützlich die sogenannte gelerte Welt kennen zu lernen." (!)

1) M. Siegenbeek, A.w. II, T. en B. bl. 129.

2) J. P. N. Land, A.w. bl. 286.

3) Bl. 288. 4) Bl. 286.

5) De Chronist Fr. Lucä verhaalt (S. 71), dat hij zijn tractement als professor en predikant aan de armen uitdeelde, daar hij zóó rijk was, dat zijn rijkdom zelfs spreekwoordelijk was.

6) Bl. 204, 205.

gesegent, heeft hy die met wysheit beseten en gebruikt: niemant heeft oyt de minste reden gehad, om hem van gierigheit te verdenken: die by hem, soo eenige foute, ten uitersten gehaat was. Syn milddadigheit was byna overal bekent, en wel bysonderlyk by den armen en elendigen. Syn aelmissen waren niet schaers, maer milt, en na den regel van den *Saligmaker*, Matth. 6 : 3, *dat de slinkerhand niet wete, wat de rechter doet.* Hij was byna een algemeene toevlugt van arme of verarmde geleerde of studerende lieden, die, *Heidanum* kennende, hem noyt voorby gingen, maer wel gemeenlyk eerst begroetten: en indien se met goede getuygenissen waren voorsien, en goede proeven van geleertheit of merkelyke hope daer van gaven, vonden hem dikwils als een *liberalen Aelmoessenier*, die, terwyl hy uit het syne gaf, wel kon geschenen hebben, uit een ryke beurse, syn bedieninge toevertrouwt, uit te reiken. In sulken achtinge waren altyt by hem vrome, geletterde lieden, dat hy meende die noyt genoeg te konnen doen. Hy hadde ook altyt groot medelyden met die gene, die om *Christi en des Evangeliums wille* vervolginge leden, die hy noyt ongetroost liet henen gaen, en dikwils aen syn tafel als gasten vriendelyk onthaelde.

Lang is het Geulinx niet vergund geweest bij disputen te mogen praesideeren. In 1660 kwam hij met een tweede verzoek tot de Curatoren, of hij n.l. diebus feriatis in het openbaar eenige philosophische onderwerpen zou mogen behandelen in auditorio philosophico, „daar hij zijn talent niet nutteloos wilde begraven." Zij beantwoordden den 8sten November, na Goluis, Heereboord, Bornius en de Raey geraadpleegd te hebben, zijn verzoek met eene weigering, terwijl zelfs de acte, waarbij hem was toegestaan te presideeren bij disputen, werd ingetrokken. Doch Heidanus liet den armen man niet aan zijn lot over. Mede door zijne bemoeiingen werd hem in 1662 het lectoraat in de logica met andere philosophische oefeningen opgedragen, mits hij zich (gelijk het in 1659 ook had geheeten) hield binnen de palen der Gerecipieerde Aristotelische philosophie. In 1664, toen Heidanus Rector Magnificus was, werd zijn tractement van *f* 300 verhoogd tot *f* 500 „om denselven in synen hogen noot te hulpe te komen." Wij behoeven niet te twijfelen of Heidanus zal wel in deze zaak den meesten invloed hebben geoefend, gelijk ook wel door zijn toedoen de bepaling zal zijn gemaakt, dat Geulinx, in 1665 buitengewoon hoogleeraar geworden, tot wederopzeggings toe het huis mocht bewonen van den in 1662 naar Utrecht vertrokken Sub-Regent van het Staten-College Franciscus Burman. Geulinx had moeten gaan bedelen of van honger moeten sterven, indien Heidanus zich zijner niet had ontfermd: dit getuigt ook de bekende geneesheer Bontekoe, een van Geulinx 's leerlingen, in de Opdracht voor de uitgave van diens Ethica. 1) Het was zijn medelijdend hart, dat hem drong den geplaagden Geulinx te helpen; maar ook zijne liefde voor

1) Vgl. J. P. N. Land. A.w. bl. 326.

het Cartesianisme, die niet gedoogde, dat iemand van de Hoogeschool werd geweerd, die naar zijn oordeel zulk een heilzamen invloed kon hebben op de ontwikkeling der studenten. Dr. Land zegt niet te veel, wanneer hij Heidanus noemt eenen man „in wien een groot hart met een fijnen geest en een mannelijk karakter om den voorrang dongen." [1])

Dit blijkt ook uit zijn optreden tegen den kerkeraad van Leiden in het jaar 1659. Op het einde van dat jaar waren er oneenigheden ontstaan over de Cartesiaansche philosophie. Den 24sten November zou onder het praesidium van Coccejus een zekere Theodorus Callerus ter verkrijging van de doctorale waardigheid, stellingen verdedigen *de Veritate Religionis Christianae.* [2]) Algemeene ergernis! „Zeg liever dat hij *de Veritate Philosophiae Cartesianae* zal disputeeren!" schreef Spanheim in zijnen meergenoemden Brief [3]) „zoo zijn die stellingen met de nieuwe philosophie volgestopt!" Hoornbeek vond in de theses zóóveel aanstootelijks, dat hij den 11den December 1659 een request zond aan de Staten van Holland en West-Friesland waarin hij Coccejus aanklaagde „dat hij eenen dag voor zulk een dispuut had durven bepalen, en nu er moeielijkheden onder de professoren waren gerezen, den Senaat tot het nemen van verzoenende maatregelen had bijeengeroepen, zonder die professoren er in te kennen, die bereid waren zich stiptelijk aan de besluiten der Staten te houden." [4]) Bij dezen brief sloot hij eene memorie van toelichting in, waarin hij verhaalt, dat die stellingen van Callerus, gelijk hij had voorzien, „niet theologisch, maer gantsch cartesiaensch" waren; dat hij hem vriendelijk had afgeraden dit dispuut te houden, maar niettegenstaande dat alles, de gedrukte stellingen des Vrijdags-avonds waren aangeplakt, des Zaterdags waren rondgedeeld, opdat des Maandags het dispuut zou kunnen worden gehouden, in één woord alles zóó haastig in zijn werk was gegaan, dat er geen tijd tot deliberatie was overgebleven; dat verder hij en Bornius en Cabeljauw des Zaterdags-avonds bij den R. M. Coccejus hunne klacht hadden ingediend en de bijeenroeping van den Senaat hadden verzocht; dat Coccejus hem den volgenden dag had bericht dat hij den titel van de disputatie had doen afscheuren, zoodat het twistgesprek niet zou plaats hebben. Dienzelfden dag was echter Callerus met andere theses tot hem gekomen met het verzoek, die te laten drukken. Hij had dat verzoek niet willen inwilligen daar het Zondag was. Kort daarna echter tegen den 5den December waren zij gedrukt aangeplakt, zonder dat men hem zijne toestemming had gevraagd, die hij zeker nooit zou hebben gegeven. Weer was hij met Bornius naar den R. M. gegaan

1) J. P. N. Land, A.w. bl. 300.

2) Cf. Doc. Act. 5, Fol. 39, waar deze Disputatio Theologica inauguralis, bij Johannes Elsevirius te Leiden uitgegeven, in druk voorkomt.

3) Frid. Spanheim, Fil, Epist. resp. opera II, pag. 960.

4) Doc. Act. 5, Fol. 43.

die hem had beloofd den volgenden morgen vroeg, des Zondags, eene Senaats-vergadering te beleggen. Dit was niet geschied, want de Senaatsvergadering had dienzelfden dag eerst om vijf uur plaats gehad. Daar had hij zijne grieven ter sprake gebracht, en zich voornamelijk beklaagd over die stellingen, waarin werd gezegd, dat *de beesten geen gevoel hadden*, en dat zij, die leeren dat *de wereld eindig is, haren bepaalden vorm heeft*, dat *de aarde het middelpunt van de wereld is*, en *alles op aarde is om den mensch*, spreken als kinderen. „Soo yemant voor die geseyde expressien kan vinden eenige defensie, sal soo haest ende veel lichter konnen excuseren de dingen van Vorstius." Zoo maakt men „door de Cartesiaensche methode van twyfelen de Christelijke Religie soo los, dat op die wijze yemant eer sal geleert werden daer aen te twyffelen, soo hy een christen is, dan te gelooven, soo hy mochte een heyden sijn." Hij verzoekt daarom den Ed: Gr: Mo: Heeren, overeenkomstig hunne resolutie van 6 Oct. 1656 [1]) allen te „casseeren" en te „suspendeeren", die, tegen hunnen eed en de besluiten van Curatoren en Staten in, aan de jeugd de gevaarlijke grondstellingen der Cartesiaansche philosophie leeren. Vervolgens verzoekt hij „dat dese disputatie, ofte een ander ejus loco niet en worde gehouden, ende dat voor het gegeven scandael aende Academie gedaen werde behoorlicke reparatie ende Satisfactie." [1])

Coccejus ging als Rector Magnificus met zijne Assessoren Heidanus, Colonius en Lindanus naar den Haag om aan de Staten een geschrift, door hem en Heidanus opgesteld, te overhandigen, waarin hij op zijne beurt zich over Hoornbeek en Bornius beklaagde. [2]) De Staten zonden de geschriften van beide partijen naar de Curatoren om hun advies daarover te hooren. [3]) Dezen besloten, dat Callerus aan de theologische professoren genoegdoening zou moeten geven. „God weet het einde" schrijft Coccejus [4]) „dit is in elk geval zeker, dat Hoornbeek en Bornius de onruststokers zijn." Coccejus en Heidanus waren spoedig tevreden gesteld, Hoornbeek echter niet. Niettegenstaande Callerus zijne spijt had uitgedrukt, dat hij genoemde theses door den druk had openbaar gemaakt, eischte Hoornbeek daarenboven nog eene openlijke verklaring van leedwezen, welke de candidaat echter weigerde te geven. Toen namen de Curatoren deze resolutie: Zij hadden bevonden, dat de theses van Callerus *de Veritate Religionis Christianae* „synde van diepe speculatien, vervattende waren sekere aenstootelicke consequentie" en dus niet behoorden te worden besproken; dat in de geschriften van beide partijen over deze zaak enkele scherpe uitdrukkingen voorkwamen, die niet geschikt waren om den vrede te bevorderen, weshalve zij het geraden achtten er voortaan niet meer over te spreken; dat de Staten van

1) Doc. Act. 5, Fol. 43,v—47,r. 9, Fol. 112—115,r.
2) Doc. Act. 5, Fol. 49,r—52. 9, Fol. 116, 117.
3) Doc. Act. 5, Fol. 48. 9, Fol. 115,v. 117,v.
4) J. Cocc, O.l. II, Epist. CCXXXIV, pag. 713.

Holland en West-Friesland den professoren van de theologische en philosophische faculteiten in ernstige termen moesten gelasten „sich praesyselick ende punctuelick te reguleren, soowel in forma als in materie, naer de resolutie door de Staten van Hollant en West-Vriesland den 30sten Sept. 1656 genomen en den 6den Oct. finalick gearresteert." Dit advies werd naar de Ed: Gr: Mo: gezonden, die den 24sten Januari 1660 „op de ontfanghe berichtinge ende advys aengaende de Differentien tusschen eenighe Professoren in de Universiteyt tot Leyden over de Cartesiaensche philosophie geresulteert uyt seeckere aengestelde disputatie, ten name van Theodorus Callerus", eene resolutie namen, die woordelijk overeen kwam met het advies van Heeren Curatoren. Dat de Staten van Holland echter niet zeer gesteld waren op dergelijke klachten van Professoren, blijkt uit de clausule van deze resolutie, waarin zij nog eens nadrukkelijk op het voorschrift van de resolutie van 1656 wezen: „ende sulxs by aldien hier namaels yemant over contraventie van de voorsegde Resolutie eenighe clachten mochte hebben in te brengen, dat hy gehouden sal sijn deselve klachten aen den Rector in der tijt te openen, ten eynde den gemelten Rector ofte alleen, ofte met Assesseuren, ofte met den Senaet, ofte, zoo de noot sulxs vereyschen sal, met d' opgemelte Heeren Curateuren ende Burgemeesteren de voorsegde clachten in deliberatie leggen ende ten besten vande Universiteyt afdoen moghen, opdat Haer Ed: Gro: Mo: Vergaderinge met diergelijcke verschillen ende doleantien met meer geoccupeert ende bekommert werde; alles op paene ende straffe in de voorsegde haer Ed: Gro: Mo: solemnele Resolutie begrepen." [1]) Den 21 Januari kon Callerus eindelijk promoveeren, maar over stellingen, die op de Remonstrantsche leer betrekking hadden. [2]) „Promotus est," schrijft Coccejus in Januari 1660 aan Gulielmus Anslarius, „nemine contradicente. Tantum Hoornbeeckius et Bornius aliquid de praevia satisfactione dixerunt satis timide. Sed nemo illos curavit." [3])

De zaak was echter hiermede nog niet afgeloopen. Reeds den 12den December van het vorige jaar had de kerkeraad van Leiden de zaak van Callerus in zijne vergadering besproken [4]), en gevraagd „offer niet tot weeringe ende verhoedinge van meerder onrust ende ergernissen yets

1) N. Wiltens, Kerkel. Placaatboek, III, bl. 245—247. Doc. Act. 5, Fol. 53, 54, 9, Fol. 118, 119,r.

2) Doc. Act. 5, Fol. 56* et 9, Fol. 120—123 waar deze Positiones Theologiae Inaugurales, bij Johannes Elsevirius te Leiden uitgegeven, in druk voorkomen.

3) J. Cocc, O.l. II, Epist. CCXXXVI, pag. 715.

4) Dit was niet de eerste maal dat de Kerkeraad zich met academische zaken bemoeide. In 1657 was er naar aanleiding van de promotie van Franciscus Plempius oneenigheid gerezen tusschen Professor van Thienen en den Kerkeraad, zoodat Coccejus, Mestertius, Vorstius, Hornius en de Secretaris van den Senaat moesten worden afgevaardigd om den twist in der minne bij te leggen maar tevens er voor moesten zorgen „ut onmino rationem habeant dignitatis et jurisdictionis Academiae honorisque D. v. Thienen, ne quid vel hic vel illa detrementi capiat!" Cf. XI Codex Act. Acad Fol 12,r. et 13,r. — Doc. Act. 4, Fol. 78—89.

kerckelicks bij haer soude dienen voorgenomen, ende te werck gestelt te werden. Dit werdt by de vergaderinge in deliberatie genomen, om in toekomende daarop rypelick te mogen resolveren." Nadat de acten van de Synoden van 1656 in 1657, te Dordrecht en Delft gehouden, ijverig waren bestudeerd, is door de kerkeraadsvergadering van 2 Januari 1660 onder andere voorslagen, „voor bequaemst ingesien, dat men in testimoniis die van dese vergaderinge, aen de respectyve Classen, worden gegeven, sal laten invloeyen, dat de kerckeraedt van die student, aen dewelcke het testimonium wort verleent, vertrouwt, dat hy willich is, conform de resolutie van de Christ. synodus, sich te wachten van de philosophemata, die uyt de philosophie van des Cartes getrocken, by sommige aenstoot geven, of eenige schadelicke principia, uyt eenige andere philosophie, in de kercke te doceren, voortesetten, ende met de h. Theologie te vermengen." Nu was men klaar! dacht men. Nu zouden de professoren zich wat meer wachten, om aan de studenten hunne cartesiaansche denkbeelden op te dringen, die hun den toegang sloten tot de Kerk. En de theologische studenten zouden zich wel tweemaal bedenken, voor zij de schadelijke meeningen hunner professoren omhelsden!

Niet alle kerkeraadsleden echter waren het met het genomen besluit eens. Heidanus stond op en protesteerde. Toen hij zag, dat dit niet hielp, beriep hij zich op de classis. [1]) Den 20sten Februari besloot de kerkeraad, dat degenen, die uit zijn midden naar de buitengewone vergadering van de classis zouden worden gedeputeerd „haer gaern souden inlaeten om met den E. classe rijpelijck te overwegen of eenigh beter en bequamer middel (als 't geen by den E Kerckenraedt was voorgenomen) konde bedacht en uytgevonden worden tot weringe vande schadelijcke philosophemata uyt de H. Theologie en van de predickstoelen", maar dat, bijaldien de classis hierover niet met den kerkeraad in overleg wilde treden, deze tot de aanstaande synode de zaak zou verdagen. Intusschen hadden Heidanus en Golius den 9den Januari haar in de vergadering van den Senaat gebracht. Deze oordeelde, dat de kerkeraad de waardigheid van de Hoogeschool had aangerand, door voor zijn rechterstoel te dagen, hetgeen alleen de Hoogeschool betrof; dat door deze procedure de twisten, die juist door staatsgezag waren onderdrukt, onvermijdelijk weer moesten opkomen, terwijl bovendien de theologische studenten in eene allermoeilijkste positie kwamen. Men besloot den Rector Magnificus Coccejus met twee assesoren, Heidanus en Colonius, naar den Haag te zenden, om deze zaak met de Staten te bespreken. [2]) Den 5den Maart berichtten de drie genoemde professoren, dat zij in den Haag niets hadden kunnen uitrichten

1) In de notulen der Kerkeraadsvergaderingen lezen wij hierover „D. professor Heidanus heeft geen gevallen in dese resolutie konnen nemen, maer heeft daer tegens geprotesteert ende ad classem geappelleert."

2) XI Cod. Act. Acad. Fol. 29.

daar ten eerste diegenen afwezig waren, op wie zij het meeste vertrouwen stelden, en ten tweede de Ed. Gr. Mo. Heeren het veel te druk met andere dingen hadden gehad om naar hunne woorden te luisteren. Toen besloot men Professor van Thienen naar den kerkeraad te zenden, om dezen te bewegen, op het genomen besluit terug te komen, daar de Senaat anders zou klagen bij de Curatoren en, zoo noodig, bij de Staten van Holland. [1]) Van Thienen deed hetgeen hem was opgedragen. Nadat hij in den kerkeraad de bezwaren van den Senaat had medegedeeld, vertrok hij zonder antwoord af te wachten. De kerkeraad wilde echter, dat hij schriftelijk zijne voorstellen zou indienen, maar verklaarde tevens, volstrekt niet van plan te zijn „sich te moeyen met saacken van de Academie, veel min yet te doen tot haar nadeel" maar alleen te willen zorg dragen voor de zuiverheid van de religie. Den 9den Maart gaf van Thienen den Rector een afschrift van hetgeen hij in de vergadering des kerkeraads had gezegd. [2]) Toen den volgenden dag Heidanus, Hoornbeek en Golius uit naam van den kerkeraad aan den Senaat verzochten, of deze zoo vriendelijk zou willen zijn, de voorstellen, door van Thienen gedaan, schriftelijk in te dienen, opdat de kerkeraad daarover beter zou kunnen nadenken, stemde de Senaat daarin toe en liet den 19den Maart door den pedel het gevraagde stuk brengen, dat als uittreksel was genomen uit het schriftelijk verslag van professor van Thienen. Lang genoeg had dit op zich laten wachten, maar de Senaat had tijd willen winnen om, vóór de kerkeraad een definitief besluit kon nemen, van de Curatoren en, als dat niet ging, van de Staten van Holland eene resolutie te verkrijgen, waarbij den kerkeraad werd verboden op den ingeslagen weg voort te gaan. Professor van Thienen had n. l. de Burgemeesters om advies gevraagd, die hem hadden geantwoord „datse gewoon waeren in sulcke saecken haer moderaet ende coeltges te dragen." Met zulk een bescheid was de Senaat niet tevreden geweest, die daarom het bovengenoemde plan opvatte. Daar de predikanten, die geacht werden, der Academie het meest genegen te zijn, den Senaat hadden geraden, niet bij Curatoren of Staten aan te kloppen vóór de kerkeraad het gevraagde schriftelijk voorstel had ontvangen, besloot deze, het zoo spoedig mogelijk te zenden. [3]) De inhoud daarvan laat zich gemakkelijk raden. Men zeide daarin, dat men zich verwonderde over de verandering, die op grond van Cartesiaansche oneenigheden in het testimonium der studenten was gemaakt, waardoor Rector, Assessoren en Senaat, ja zelfs de Curatoren beleedigd waren geworden, alsof zij zich niet voldoende kweten van hun ambt, hun door de Staten van Holland opgedragen. Men verklaarde niet te gedoogen, dat Professoren en leden

1) Cod. Act. Acad. Fol. 30,v.
2) Doc. Act. 5, Fol. 74.
3) XI Cod. Act. Acad. Fol. 31.

van de Universiteit „in hare preminentie en ordre, de Heeren Curateuren en Burgemeesters in haare bedieninge, en de Ed: Groot Mo: Heeren Staten in haare autoriteyt en bevelen eenige infractie souden lijden." Daarom werd de kerkeraad aangemaand, het vroeger genomen besluit in te trekken, daar anders Rector en Senaat zich verplicht zouden zien om tot die middelen de toevlucht te nemen „als sy tot voorstant van het recht en jurisdictie van de Universiteyt sullen bevinden te behooren." 1)

Dat de kerkeraad alles behalve door zulk een brief was gesticht, kan ons niet verwonderen. De praeses Abraham de Matter, de Scriba Peter de Witte en de predikant Cabeljauw werden aangewezen om het stuk te weerleggen.

Den 2den April waren zij daarmede gereed. Allereerst verweten zij hierin den Senaat, dat deze niet de theologische professoren maar den Heer van Thienen had afgevaardigd; vervolgens, dat niet hij, maar Professor Golius, die niet bij de besprekingen tegenwoordig was geweest, het gevraagde stuk op schrift had gebracht, waarin nog wel dingen waren weggelaten, die in het mondelinge voorstel op den voorgrond hadden gestaan, en het bovendien had onderteekend, alsof de kerkeraad met den Senaat, en niet met den heer van Thienen in correspondentie was. Bovenal echter beklaagde de kerkeraad zich, dat laatstgenoemde, zonder antwoord af te wachten, bij de Burgemeesters van Leiden had geklaagd en onder voorwendsel, dat het in den vollen Senaat moest worden voorgelezen, zijn schriftelijk voorstel zoo lang had achtergehouden, totdat men tijd genoeg had gehad om over den kerkeraad bij de Staten te klagen. Dit waren de bezwaren uit een formeel oogpunt. Wat den inhoud van genoemd schriftelijk voorstel aanging, de Senaat, zoo beweerde de kerkeraad, had in de quaestie der testimonia niets te zeggen. Deze toch zagen op de leer en het leven van personen, die lidmaten waren van de Kerk. Zij werden gegeven, niet om te dienen voor den Senaat der Universiteit, om eenigen graad aan de Hoogeschool te verkrijgen, maar om te dienen voor kerkelijke vergaderingen met betrekking tot eenige kerkelijke hoedanigheid. Dat recht mocht de Senaat den kerkeraad niet ontnemen. Wel was de kerkeraad bereid, rekenschap te geven aan kerkelijke colleges, die ambtshalve moesten toezien, dat niets onordelijks geschiedde, maar aan eenen Academischen Senaat was hij geene rekenschap verschuldigd. De handelwijze des kerkeraads was geheel gerechtvaardigd door de besluiten van de Synoden van Dordrecht en Delft. Men moest niet denken, dat de kerkeraad zich in Academische zaken wilden mengen. Hij wilde alleen verhinderen, dat het Cartesianisme op den preekstoel werd gebracht. Wanneer men sprak van een *zich met een andermans zaken bemoeien*, dan waren het veeleer

1) Doc. Act. 5, Fol. 76.

de heeren Professoren, die zich hadden ingelaten met aangelegenheden, die geheel buiten hun gebied lagen.

Den 7den April brachten de drie opstellers hun schriftelijk betoog in den Senaat. Nadat zij met een enkel woord de reden hunner komst hadden toegelicht, gaven zij hun geschrift over en gingen heen, zonder antwoord verzocht of afgewacht te hebben. [1]) Had Professor van Thienen hen uit de hoogte behandeld, zij meenden hetzelfde te moeten doen.

De kerkeraad had zich voorgenomen standvastig op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan. Toen dus twee studenten Arnoldus Lyranus en Thomas Belcampius hunne testimonia voor het praeparatoir examen, de een voor de classis van Amsterdam, de ander voor die van Haarlem opvraagden, gaf de kerkeraad die, maar alleen volgens het onlangs vastgestelde, nieuwe formulier. Daar er nog geene gedrukte exemplaren waren, ontvingen Lyranus en Belcampius een schriftelijk bewijs. Met alle kracht verzett'en Heidanus en Golius zich tegen deze handelwijze. Doch vruchteloos.

Toen besloten Rector en Assessoren, overeenkomstig het Senaatsbesluit van 5 Maart de zaak onverwijld voor de Curatoren te brengen, en tevens de Staten van Holland te verzoeken of zij den kerkeraad tot de orde wilden terugroepen. [2]) Zoo werd dan door de Ed. Gr. Mo. Heeren de volgende resolutie uitgevaardigd, die den 30sten April in de vergadering van den kerkeraad werd voorgelezen: „Is ter vergaderinge gelesen zekere requeste by ofte van wegen den Rector en Senaet van de Universiteit binnen Leyden, aen hare Ed: Gr: Mo: gepraesenteert, houdende doleantie ende beklach, dat die van den Kercken-raed der selve stede, niet te vreden zijnde dat sy tegens het gebruyck van alle kercke hadden geusurpeert aen de Studenten Theologiae te geven twee testimonia, het eene simpelick als lidmaed van de Kercke, ende het andere als student in de zelve faculteit [3]) haar wijders oock niet hadden ontzien op den tweeden Januarij lestleden resolutie te nemen om in Testimoniis, die zij aen de studenten van de H. Theologie tot het examen praeparatorium aen de respective classe geven, te laten invloeyen, dat den kercken-raed van den student vertrout, dat hy willich is conform de resolutie van de Christelicke synoden, zich te wachten van de Philosophemata, die uyt de Philosophie van des Cartes getrocken by sommige aenstoot geven ofte eenige schadelicke principia uyt eenige andere Philosophie in de kercke te doceren, voort te zetten ende met

1) XI Cod. Act. Acad. Fol. 31,v.

2) Cod. Act. Acad. Fol. 32,r. In dit request, voorkomende Doc. Act. 5, Fol. 81, 82, wijzen Rector en Senaat o.a. ook op de ongerijmdheid, dat een „kerckenraedt bestaende meest uyt persoonen, die geen philosophie en verstaen, haer aenmatigen het stuck van de Cartesiaensche philosophie."

3) Vgl. Doc. Act. 5, Fol. 83, waar twee extracten voorkomen uit de resoluties van den kerkeraad van 25 Februari 1658 en 7 November 1659.

de heylige Theologie te vermengen. Ende dat die van den gemelten kerken-raed oock eyntelick niet tegenstaende de waerschouwinge ende de protestatien by de supplianten in hare vergaderinge gedaen 't selve met het geven van twee attestatien in voegen als voren geextendeert op den 23sten deser loopende maent in 't werck gestelt hadden, versoeckende over zulcx om redenen in de voorschreven requeste breeder gededuceert, dat haer Ed: Gr: Mo: den voorschreven kerckenraed soude gelieven te belasten ende te bevelen, de voorschreve Resolutie niet te doen, ende uyt hare Acten te royeren de voorschreve twee attestatien, de selve ende die zij meer gegeven soude mogen hebben, wederom in te trecken, ende in 't toe-komende aen de Studenten in de H. Theologie volgens de gewoonte van alle kercken geene andere attestatien te geven directelick of indirectelick als aen de vordere Ledematen van de kercke geen studenten sijnde, gegeven worden, ende haer generalick niets aen te matigen 't gunt eygentlick d'Universiteit aengaet. Waarop gedelibereert sijnde, is goed gevonden ende verstaen, dat de voorschreve requeste met de stucken daer toe specterende door Gecommitteerde van dese vergaderinge weder geexamineert, de supplianten ende de beclaegden daer op gehoort midsgaders hare Ed: Gr: Mo: dienthalve van advise gedient sal worden, ende dat middelerwijle die van den gemelten kercken-raed by aenschrijvinge van hare Ed: Gr: Mo: sal worden geordonneert de attestatien aen de studenten in de H. Theologie uyt te geven op den ouden voet, sonder in de formulieren van de selve eenige veranderinge te maken, voor ende al eer het voorschreven advis gehoort sijnde, by hare Ed: Gr: Mo: anders soude mogen wesen geresolveert. Ende sijn tot 't gene voorschreven is versocht ende gecommitteert, gelijck versocht ende gecommitteert worden bij desen de Heeren van de Ridderschap, Dordrecht, Delf, Amsterdam, Alckmaer en Hoorn. Herbt. van Beaumont 1660"

Den 2den Mei, zondag avond te zes uur, had er eene buitengewone vergadering van den kerkeraad plaats, waarin drie gecommitteerden werden benoemd, de Regent Cabeljauw, Professor Hoornbeek en Abrahamus de Matter, die tegen den volgenden avond te zes uur een schriftelijk antwoord op bovengenoemde resolutie van Heeren Staten van Holland gereed moesten hebben, opdat dezen goed van de zienswijze des kerkeraads opde hoogte zouden worden gesteld.

Dit antwoord, door de commissie ingediend, en door den kerkeraad goedgekeurd, luidde als volgt:

De kerkeraad gevoelde zich door de missive van de Ed. Gr. Mo. Heeren „merckelijck beswaert". Daarom zonden zij tevens het antwoord, dat zij den 7den April aan den Senaat hadden gegeven, opdat men in den Haag beter omtrent alles zou worden ingelicht. De kerkeraad betreurde het ten hoogste, dat de Senaat de Staten was lastig gevallen, vóór dat het antwoord des kerkeraads in den Senaat was voorgelezen, zoodat deze tegen

het verzoek, in de resolutie van 1656 uitgedrukt, had gehandeld. Wat de quaestie van de twee attestatien betreft: „de Heeren Autheuren in hare doleantie geven voor, 'dat die van den kerckenraed zouden geusurpeert hebben tegen het gebruyck ende de gewoonte van alle andere kercken, meest om tweederley attestatien te geven. Daer in sy haer niet weynige vergist hebben, met te seggen, dat de eene attestatie werd gegeven aen de studenten als lidmaten van de kercke, ende de andere als aen studenten in de H. Theologie: daer ter contrarie waer is, dat in de beyde attestatien de studenten werden aengemerckt als ledematen van de kercke, alleenlick dat de eene diendt om te vertrecken, ende de andere om praeparatorie geexamineert te worden tot den dienst der kercke. Ten anderen, met den kerckenraed in desen te beschuldigen van onwettige usurpatie in een gewoonte, daer van de kercke van Leyden de vreedzame oeffeninge zoo lange heeft gehad, dat alle de oudste Predikanten van dezelve kercke getuygen konnen, dat zy het soo gevonden hebben, ende niet en is by hare tijden ingevoert. Behalven dat de zaeck haar zelven leert, als de studenten in de Theologie niet willende vertrecken, voor hebben haer tot het examen te praesenteren, ende daertoe attestatie verzoecken, dat het billick is, dat-men haer daer in gedienstigh zij, ende zulcks in de attestatie te kennen geve. En in gevalle in andere kercken zulcks niet gebruyckelick en is, dat is om dat haer die occasie niet voor-komt, om dat-ze geen Academie in haere plaetzen en hebben." Zij drukken verder den wensch uit, dat de Staten eenen dag zullen stellen, waarop beide partijen zullen worden gehoord, en dat zij tevens den kerkeraad eene copie zullen geven van het request van den Senaat. „De supplianten ondertusschen praesenteren haer daer toe willich ende gereed te houden, om op het goed vinden van uwe Ed: Gr: Mog: terstond te verschijnen, ende oordelen datter is periculum in mora, dewijle zy tot haer leedwesen hebben moeten hooren, dat alreede daeghs daer aen, na dat uwe Ed: Gr: Mog: de toe-gesonden resolutie genomen hadden, in een publijcke oratie ter occasie van een promotie, de heer Promotor de vrijmoedicheyt heeft derven nemen, van niet alleen met opzet den naem van Cartesius zeer te verheffen, sijn persoon ende gantsche Philosophie op het aller-hooghste te prijzen, ende alle degene die de voortplantinge van dien tegenspreken ofte hebben helpen als schadelick condemneren, van onwetenheyt en quade praejudicien te beschuldigen; maer oock sulcke expressien te gebruycken, dat de supplianten die dit hoorden, niet anders konnen dencken, dan dat de spreecker beooghde niet alleen het doen des kercken-raeds, maar oock de resolutien van uwe Ed: Gr: Mog: ende van de Heeren Curatoren Academie ende Burgermeesteren van Leyden, tegen de voort-zettinge van de aen-stootelicke Philosophemata Cartesij, ende in-voeringe van deszelfs Philosophie in de Universiteit van Leyden op verscheyde tijden gemaeckt, op het verfoeyelickste voor de wereld af te malen." De zaak tusschen Academie en

kerkeraad eindigde hiermede, dat de Staten van Holland den 13den Mei het besluit namen, dat de kerkeraad de attestaties op den ouden voet moest blijven geven. Den 28sten Mei werd deze Resolutie in de vergadering van den Senaat voorgelezen. De Rector Magnificus wenschte de Academie geluk met den goeden afloop der zaak, en bedankte de heeren van Thienen en van der Linden voor hunne bemoeiingen in dezen. [1]) Evenals in 1656 had ook nu Heidanus het Cartesianisme tegen kerkelijke aanvallen verdedigd. Niemand twijfelde er dan ook aan, of Heidanus was een getrouw volgeling van Cartesius. Met betrekking tot zich zelven had hij de nadeelige gevolgen daarvan het vorige jaar ondervonden. Het was geweest in zijnen strijd over den Sabbat met zijnen ambtgenoot Hoornbeek. Zooals het veeltijds gaat, de tegenstander grijpt alles aan, wat zijnen vijand afbreuk kan doen, al heeft het hoegenaamd geene betrekking op het punt waarover wordt gestreden. Zoo had Hoornbeek in zijnen strijd met Heidanus, waarschijnlijk omdat hij zich voldoende weerlegd zag en nog eene laatste poging wilde aanwenden om zijnen vijand tot zwijgen te brengen, dezen voor de voeten geworpen, dat hij door zijne Cartesiaansche gevoelens de Kerk in verwarring had gebracht. „Hebbe ik dan de Kercke getroubleert met Cartesianerij?" zoo vraagt Heidanus in het tweede deel zijner Consideratien. „Niemand toch kon daarvan worden beschuldigd, die in alle zedigheid de leer van Cartesius was toegedaan zonder die op oneerlijke wijze te willen voortplanten!" „Men sal het een Theologant of Philosoof toch niet voor een crimen toerekenen, dat hy ondersoekende den redelicksten wegh, leydende tot uytvindinge van de waerheyt in natuurlicke saken, en die meynende nerghens sekerder ghevonden te hebben, als in de principien van de Philosophie van d' Heer Descartes, die voor goet approbeert en navolgt.". „Men mag immers de natuurlijke zaken, die God ons in zijn Woord niet heeft geopenbaard, met zijne rede vrij onderzoeken; en waarom mag men dit niet doen op de wijze van Cartesius?" „Of soude yemant wel soo verwaent sijn, dat hy soude oordeelen, dat alle waerheyt van Aristoteles, of sijne discipelen, die nae hem die selve Philosophie gedogmatizeert hebben, soo is ontdeckt en uytgevonden, dat voortaen alle verstanden souden moeten stil staan, en dat het alleen genoegh soude sijn om voor een Philosooph geacht te mogen werden, den sin en meyninge van Aristoteles ghevat en begrepen te hebben! sulckx dat sy alle van ketterye in de Philosophie moeste verdacht zijn, die een nieuwe Methode van Philosopheren soude derven ter hant nemen en de werelt voorstellen, ofte die van andere voorgestelt, approberen en volghen? Maer wy en hebben sulckx noyt van ons gemoet konnen verkrijgen om Aristoteles op die wijse te canonizeren, als door een langhdurige experientie geleert, dat sich op die wijze aen yemants

1) XI Cod. Act. Acad. Fol. 32,v. De stukken, die op het proces tusschen de Hoogeschool en den Kerkeraad betrekking hebben, bevinden zich ook in Doc. Act. 9, Fol. 140—57.

autoriteyt te verbinden, niet anders is, als sich selven sijne eygen ooghen uytgraven, en blindelingh de leydinghe van een ander overgheven!"

Stoute woorden! Van welk een helder en zelfstandig oordeel getuigen zij Het doet ons weldadig aan te hooren, hoe hij vrijmoedig maar bezadigd zijne zaak bepleit, terwijl zoo vele anderen door onverstandigen ijver de zaak van het Cartesianisme meer bedierven dan vooruit hielpen. Verwonderen kan het ons niet, dat bij de toenmalige onderscheiding van theologia revelata en naturalis, iemand als Heidanus, die in zijne inaugureele oratie zoo krachtig alle schoolsch gezag in geloofszaken was tegengegaan en zoo nadrukkelijk er op had gewezen, dat de Heilige Schrift steeds onze toevlucht moest zijn, op het gebied der naturaal-theologie zich tot den zelfstandigen natuuronderzoeker Cartesius moest aangetrokken gevoelen. *Zelfstandig onderzoek* op elk gebied, dat was de eisch van eenen harmonischen geest, als die van Heidanus; vandaar dat hij met vertrouwen den weg ging, hem door Coccejus en Cartesius aangewezen. Hij maakt zich een weinig vroolijk over de hartstochtelijke aanvallen, die op het Cartesianisme worden gericht. Op de hem eigenaardige wijze schildert hij den toestand als hij zegt „datter byna niet een tractaet of predicatie, van de oorsake der straffen Godts over ons vaderlandt, in 't licht komt, of de Cartesianery moet neffens de sabbat-schendinghe canonicquerye, leenbancken, langh-hair en andere diergelijcke saken te boort komen, en als Pilatus in 't credo staen. Nochtants isser yemant die oyt getracht heeft de philosophie op haer eygen gront op te timmeren, en die niet aenhangigh te maken aen de theologie, 't is geweest Descartes, die evenwel met alle sijne voorsichtigheydt de opsprake der theologanten niet heeft kunnen ontgaen." *Hun* was het te wijten, dat zoovele onlusten ontstonden, met aan hen, die onrechtmatige aanvallen afweerden. Hunne klacht was die van den wolf, die de schuld van de oneenigheid tusschen schapen en wolven aan de honden gaf, die hem aanvielen, toen hij kwam om de schapen te verscheuren.

Hoe hij dacht over de houding der Cartesiaansche philosophie tegenover de door God ons in zijn Woord geopenbaarde waarheden, kunnen wij vernemen uit het advies, dat hij met Coccejus in 1669 aan de Heeren Staten van Holland gaf [1]) over zeker werk, getiteld: Philosophia S. Scripturae interpres, in 1666 te Amsterdam uitgekomen [2]),

1) De volledige titel luidt aldus: Advys van de Theologische Faculteyt tot Leyden op het versoek vande Staten van Hollant en West-Vrieslant, gegeven: rakende het Bewuste Boeck genaemt den Uyt-legger der H. Schrift. Voor Jan Recht-zinnigh 1669. (Bibliotheek der Remonstrantsche Kerk te Amsterdam).

2) De volledige titel luidt aldus. Philosophia S. Scripturae interpres. Exercitatio Paradoxa, in quâ, veram Philosophiam infallibil em S. Literas interpretandi Normam esse, apodicticè demonstratur, et discrepantes ab hâc Sententiae expenduntur, ac refelluntur. πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε. I Thess. 5 vers 21. Eleutheropoli. Anno MDCLXVI. (Universiteits-Biblioth. van Amsterdam).

waarin de schrijver trachtte aan te toonen, dat de philosophie het eenige onfeilbare middel was om de anders zoo duistere Schrift te verstaan. Hoewel het door Heidanus en Coccejus is onderteekend, behoeven wij er niet aan te twijfelen of Heidanus heeft dit advies opgesteld. „Terecht", zoo lezen wij daarin, „hebben opschrift en wijze van behandeling aan velen aanstoot gegeven. De schrijver houdt de philosophie van Cartesius voor het eenige middel om de H. Schrift uit te leggen, maar hierin heeft hij de modestie van zijnen meester niet nagevolgd; immers deze wil, dat men de dingen, die ons van God zijn geopenbaard, als de meest zekere gelooft, en steeds aan de H. Schrift het eindoordeel laat. Men moet de mysterien gelooven, al ziet men die niet duidelijk in, en al is er veel in de oneindige natuur Gods en in zijne geschapen werken, dat ons eindig verstand te boven gaat. Het ware te wenschen dat de schrijver de twee regels van Cartesius: *dat men alle vooroordeelen moet afleggen en dat men geene zaken mag toestemmen, dan die men klaar en duidelijk heeft begrepen*, even zedig als zijn meester had toegepast; maar in plaats daarvan gaat hij de methode in het onderzoek der natuur ook op de H. Schrift overbrengen. Zoo stelt hij het voor, alsof alleen groote Philosophen de H. Schrift kunnen verstaan, terwijl Christus zijnen hemelschen Vader dankt, dat Hij deze dingen voor de wijzen en verstandigen heeft verborgen en ze den kinderkens heeft geopenbaard. Maar is de Schrift dan zoo duister? Het Evangelie wordt genoemd eene kracht Gods tot zaligheid. Paulus zegt, dat de H. Schrift ons kan wijsmaken tot zaligheid. Dat klinkt geheel anders! Nu is er wel veel in de H. Schrift, dat men niet dadelijk begrijpt, zooals de geschiedenissen van de Emmausgangers en van den kamerling uit Moorenland bewijzen, maar het was waarlijk niet de philosophie, het was de H. Geest, die den juisten zin der Schrift hun deed verstaan. Dat is de ware uitlegger!" „'t Welck alles noch nader sal blijcken, soo wy maer acht willen nemen, op die dingen, die ons inde H. Schrift werden voor-ghedragen: Want wat aengaet, het beste onser Zeden, gelijck ons die inde thien Geboden des Wets, werdt voor gehouden, die zijn alle soo klaer, en duydelijck neer ghestelt, dat sy oock van den alder-eenvoudichsten Christen, sonder behulp van de Logica, wel kan begrepen worden, ende 't geen uyt yder ghebodt moet getrocken worden, door het lichaem van de gansche Schrift verspreyt gevonden wordt. Wat de Artijckelen des Geloofs belanght, die en zijn niet soo seer het object van ons verstant, als wel van 't geloove, ten zy oock voor soo veele sy ghelooft zijnde, geweten werden, en moeten enckelijck op Godts seggen, en d' authoriteyt van sijn Woort worden aengenomen, als voornamelyck, zijn de Mysterien van de Drie-eenigheyt, Mensch-werdinge, Verrijsenisse des Lichaams, etc. Wat de besluyten Gods aengaet en sijne wonderlijcke oeconomie, in 't dispenseren van 't Verbondt der Genade, dewijle die alle hangen, aen sijnen blooten wille, en daar geen andere reeden kan van ghegeven worden, daar sal wel

de Philosophie weynich wercks vinden [1]) Soo ist mede ghelegen met de Historie. Alleen salt, dan aenkomen, op die dingen, die de Natuere aengaen, daar van alderweynichts inde H. Schrift gehandelt wort, en daar van op een ander plaetse moet gehandelt worden." [2]) „Er is vrij wat meer noodig dan een simpel verstand om zich de woorden Gods toe te eigenen. Ons verstand moet verlicht zijn door den Geest van God. Wij hebben de zalving van Christus noodig, en niet die van eenen philosoof, om alle dingen te weten. Een natuurlijk mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn. Hij verfoeit ze. Niemand kent den Vader dan degeen, wien de Zoon 't wil openbaren." „So lange dan, als wij vol zijn van onsen eygenen wille, ende onbequaem om ons den wille Godts te onderwerpen, konnen wy oock niet van de Goddelijcke wijsheydt vaten." De geest, die in de waarheid leidt, is „geen sodanige Geest, die sonder woort, of buyten woort, veel min tegen het woort dese geestelijcke werckingen in ons te wege brenge, gelijck de Enthusiasten, en Engelsche Quakers, en alle Geestdrijvers sulcken Geest vercieren, en drijven, met welcker desen Autheur ons oock seer onverstandelijck paert, en gelijck stelt." [3]) „Allerverkeerdst is het, uit de H. Schrift alles te verwerpen, wat men niet kan overeenbrengen met zijne rede. Zoo vallen alle mysterien en wordt de Theologie eene mera Ethica. Zoo mag men niet te werk gaan." „Hoewel alle waerheyt, als hebbende deselve Godt tot een Auteur, over al waerheyt bevonden wert, en geensins d' eene tegen d' andere strijdigh, 't zy datse door 't natuerlijck licht der reden, of door openbaringhe van Godt selve bekent werdt: Nochtans dewijle ons verstant, en begrip eyndelijck is en seer bepaelt; en Godt daer-en-teghen, en sijne gedachten oneyndelijck, ons begrip verre te boven-gaende: Soo ist oock niet te verwonderen, datter veele dinghen gevonden werden, Godts oneyndelijcke natuere, wetenschap, macht en Providentie aengaende, die hoewel niet tegen de gesonde reden, nochtans boven desselfs capaciteyt zijn. Soo dat die bevonden wert in vele dinghen te kort te schieten, die na sijn verstant van alles, dat van Godt, sijne macht en wille in de Schriftuere werdt voor-ghestelt, het Vonnis wijsen wil." [4]) „Dat de schrijver zoo verkeerd te werk gaat, is niet de schuld van de Philosophie, maar van hem, die de Philosophie verkeerd gebruikt." „En of wel in die dingen, die hoewelse tot het gheloove gehooren, nochtans oock door natuerlijcke reden konnen na gespoort ende onderwonden werden (als daar zijn de Existentie Gods, en vele sijner eygenschappen, het onderscheyt tusschen Ziele en Lichaem en der Ziele onsterffelijckheyt) dit wel geluckt, en met vermaeck vernomen werdt, hoe datmen door sulcke twee differente weghen, tot notitie van eene ende de selfde waerheydt

1) Hier zien wij met de woorden van Heidanus zelven gestaafd hetgeen ik in de voorrede heb gezegd: dat Coccejanisme en Cartesianisme hoegenaamd niet tot elkander in betrekking staan.

2) Bl. 6. 3) Bl. 7, 8 4) Bl. 10.

geraken kan. Soo ist nochtans, dat selfs de saecken van die natuer, veel eerder, lichter, en veyligher uyt Godts Woordt selfs konnen verstaen, en begrepen worden, als door en uyt de natuerelijcke reden. . . . . . Alsoo onses oordeels, en is dit de rechte Methode niet, die ons desen Philosooph aenwijst, om tot het rechte en onfeylbare verstant van de Schrifture te geraken: Dienvolgens oock het rechte middel niet, om alle verschillende parthyen en opinien van menschen te vereenighen, in eenen zin en meyninghe; als die op geen vaste Gronden ghebout is, den wech om den zin der Schrifture te ondersoecken, veel difficielder en swaerder maekt, als voor henen, en impracticabel voor die in de Philosophie geen geoeffende zinnen hebben, en dieshalven beter daar gelaten als gevolcht." De onderteekening was: U Ed. Groot Moog: alder-ootmoedighste Dienaers Abrahamus Heidanus. S. S. Theol. D. et Professor. Joannes Coccejus. S. S. Theol. D. et Professor.

Tot 1673 bleef alles betrekkelijk rustig. In dit jaar echter ontstonden er weder oneenigheden over de Cartesiaansche philosophie. Den 24sten Februari hadden de Curatoren aan Theodorus Cranen, die in 1670 onder-regent van het staten-college en Hoogleeraar in de Philosophie was geworden en als ijverig aanhanger van Cartesius bekend stond, den last gegeven, geene andere logica en metaphysica te doceeren of te interpreteeren, dan die van Franco Burgersdicius [1]), die haar geheel op Aristotelische wijze had behandeld, zonder eenige inmenging van theologische quaesties. Hoe weinig hij zich om dit besluit bekommerde, moge uit het volgende blijken. Den 10den Juni had Adrianus van Wesel onder het praesidium van Spanheim, die in 1670 te Leiden was beroepen, de stelling verdedigd: *Dubitare quocunque modo de Dei existentia nec pium nec honestum esse.* Spanheim had deze thesis gesteld „met relatie tot het gevoelen van Renatus Cartesius, te vinden in Liber Epistt. X" zooals hij later in de vergadering van Curatoren verklaarde. „Hij had echter met dit corollarium niemand willen kwetsen." Professor Cranen had eenige exercitationes physicae bekend gemaakt, die den 1sten Juli onder zijn praesidium door eenen zekeren Abrahamus Weerden zouden worden verdedigd. Hij had deze stellingen aan de deur van de college-zaal doen aanplakken en er de volgende corollaria achter gevoegd: *Quod qualiscunque de Deo dubitatio dicatur neque pia neque honesta esse arguit maledicendi conatum cum ignorantia connexionis et ordinis veritatum hujus universi conjunctum. Opera fuit haec omnino frustranea quia philosophiam nostram nunquam a se multo minus aequo cum judicio perlectam odiosam reddere allaborant. Hoc studiose agentes ut cum vim effulgentis veritatis ratione corrupta per monachorum philosophiam scholasticam in terminis et distinctionibus unice haerente extingere non valeant illam odiosis verbis proscindendo et aliorum*

1) Zie over hem J. P. N. Land, A.w. bl. 291.

authoritate si possint abutendo tandem suffocare queant. Sed machinationes tales inhumanas contra veritatem nil unquam valuisse ipsi multoties depraedicant. Naar het oordeel van Spanheim waren deze corollaria „in seer scerpe' ende chocquante termen gecoucheert", die „met seer picante expressie" zijne stelling van 10 Juli hadden „geperstringeert." Als Rector Magnificus had hij den defendens de verdediging der stellingen verboden en het titel-blad van de deur der college-zaal doen afscheuren. Men had er echter een ander titel-blad voor in de plaats gesteld, en het dispuut tegen zijn verbod in toch gehouden.

Spanheim meende, dat hij door deze gebeurtenis in zijne waardigheid als Rector Magnificus was te kort gedaan en dat ook de Curatoren door deze handelwijze ten hoogste waren beleedigd. Hij wendde zich daarom den 14den Augustus tot hen, van oordeel zijnde dat, met het oog op de resolutie van 1656 „dese schadelijke licentie van circa Theologiam alles te mogen disputabel maeken, behoorde te werden ingetoomt." Daar professor Cranen naar Amsterdam was gegaan en men geene uitspraak in deze zaak wilde doen, alvorens zijne verdediging te hebben gehoord, besloot men hem van deze aanklacht kennis te geven en hem tegen den 28sten Augustus ter verantwoording te roepen. Toen hij op den bepaalden dag was verschenen, verklaarde hij, dat de bedoelde corollaria met het oog op Spanheim waren gesteld; dat even goed als het dezen vrij stond de vrienden van Cartesius aantevallen, het ook hem geoorloofd was de principia van Cartesius te verdedigen en Spanheim „paribus conviciis te bejegenen." Bovendien had naar zijn oordeel de Rector Magnificus verkeerd gedaan, met deze zaak dadelijk voor de Curatoren te brengen, geheel in strijd met de resolutie der Staten van Holland van 1656, volgens welke zulke geschillen allereerst moesten worden gebracht voor de vergadering van Rector en Assessoren. 1)

De Curatoren verklaarden in hunne resolutie van 28 Augustus 2) „dat sy de proceduren by den voorn. Theodorus Kranen ontrent de voorverhaelde saeke so respectu formae als materiae gehouden improbeerden." Cranen had gezondigd tegen de resolutie van 1656 door onder de philosophemata corollaria te mengen, die de perken der Philosophie overschreden en waarvan de zekerheid moest worden aangetoond niet uit de Philosophie maar uit Gods Woord. Bovendien had hij de resolutie van 24 Februari 1673 overtreden en den Rector Magnificus tegengewerkt, die voor de

1) M. Siegenbeek, A.w. T. en B. bl. 350.

2) Deze resolutie is in druk uitgegeven, voorafgegaan door een voorbericht, waarin het gedrag van Professor Cranen wordt misprezen. „Het principaalste oogmerk", zoo lezen wij, „waar om U.Ed. deze Rezolutie van de Ed. Achtb. Heeren Curateuren overzende, is voornamentlik om U. Ed. ten genoegen te des-abuzeren, ende te doen verstaan, dat de Academie van Leiden geensints geheelik, gelijk U. Ed. gedagt hadde, en is geinfecteert ofte vergiftigt met de Cartesiaansche Philosophie, waar uit so veel nadeel en onheil voor de H. Theologie te verwagten stonde." (Pamfletten der Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage).

nakoming daarvan moest zorgen en zich dus terecht bij hen had beklaagd. Daarom gelastten zij Cranen „op peyne van de hooghste indignatie, sigh voor het toecomende van dese aenstootelijke en verulente maniere van schrijven te abstineren en in tegendeel sijne medebroederen toete dragen en te bewijsen die lieffde ende dat respect, die hy aen deselve sijne medebroederen schuldig is." Tevens besloten zij, dat „alle Professores cujuscunque facultatis haer alsnogh praeciselijk sullen hebben te gedragen nae de voorgeroerde haer ed. gr. mog. resolutie van 30 September 1656 ende daerenboven den voorn. Kranen nae de ordre, die hem op den voet ende de gronden van deselve resolutie" den 24sten Februari door de Curatoren is gegeven. — Naar hunne gewoonte gaven zij aan Rector en Senaat en aan Cranen van deze resolutie een afschrift. 1)

Tot alle voorzichtigheid besloten zij den 1sten December van het zelfde jaar Cranen professor ordinarius Medicinae te maken, daar zij meenden, dat hij wegens de vorige resolutie onmogeiijk met lust en ingenomenheid de philosophie kon onderwijzen zooals zij dat wenschten „het noghtans ten hoogste dienstig ende noodig oordeelende, dat de peripatetische philosophie op den ouden voet herbracht ende de institutien van de studenten daer nae omnimodo gereguleert moghten werden." Daar Cranen dus geen onder-regent van het Staten-College kon blijven, werd Gerhardus de Vries benoemd tot zijnen plaatsvervanger. Deze was een vurig aanhanger der Aristotelische philosophie, en daarom ondervond hij van de zijde der studenten vele onaangenaamheden. Reeds kort na het aanvaarden zijner betrekking hadden er gedurende een dispuut onder zijn praesidium den 4den Maart 1674 gehouden, wanordelijkheden plaats gehad. Op allerhande wijze had men gejoeld en geschreeuwd, ja zelfs met groene erwten en paardenboonen geworpen.

De Rector Magnificus Arnoldus Seyen bracht deze zaak in de vergadering van den Senaat, bij welke gelegenheid de philosophische faculteit bij monde van haren decanus Burchardus de Volder zich luide over het voorgevallene beklaagde. Toen nam de Senaat het volgende besluit, dat binnen den kortst mogelijken tijd op schrift gebracht, aan de deuren der Academie werd aangeplakt. 2) „Cum inter munera Rectoris Magnifici et Senatus Academici praecipuum sit D. D. ordinum decreta statutaque executioni mandare ut stricto observentur quaecunque concepta vel in posterum concipienda sunt ad dignitatem Academiae Honorem Professorum in ea degentium, aliorumque quovis nomine publica auctoritate admissorum summopere necessum ac consuetum judicarunt Rector et Senatus Academicus declarare: sese aegre ferre ut et detestari

---

1) Doc. Act. 11, Fol. 26—29,r.

2) XII Codex Act. Acad. ab VIII Februarii Anni MDCLXVI ad VIII Februarii anni MDCCIV, Fol. 33,r.

atque abominari nuperrimum illud et aliquoties antea perpetratum facinus in auditorio Philosophico ad Aequissimam facult: Philos: institutam querelam de variis turbis vociferationibus, explosionibus, phaseolarum ac quisquiliarum projectionibus scurrilitatibus: huncque in finem hoc programmate omnia ac singula membra monere ut in posterum a talibus abstineant sese modeste gerant et memores sint istius juramenti quod in manu Rectoris Magn: praestiterunt, nisi non erubescant perjurii accusari: Praesertim cum non longe ab hinc valvis Academiae, sub inaugurationem novi Rectoris illud D. D. ordinum decretum omnium oculis expositum fuerit maxima in transgressores adjuncta poena. Ne itaque ulla decreti aut hujus Academiae admonitionis ignorantia praetexatur, omnibus ac singulis notum sit, sine ulla conniventia ad normam Decreti, quod apponi curavimus, contra delinquentes Promotorem actionem suam instituturum. Dat: Lugd: Bat: IX Mart: 1674. Mandato Rect: ac Sen: Academici Christianus Melder."

De Curatoren deden eveneens ad valvas Academiae den 12den Maart eene resolutie aanplakken naast die van Rector en Senaat, waarin zij dreigden, ieder met groote gestrengheid te zullen straffen, die door het trekken van dwaze gezichten den praeses van het dispuut belachelijk zocht te maken of op andere wijze de vruchtbaarheid der disputen te verijdelen. [1]) Door deze strenge maatregelen schijnt de schrik een weinig onder de studenten te zijn gekomen; ten minste in de notulen van den Senaat lezen wij naar aanleiding van de resolutie van 9 Maart: „Hoc programmate affixo, subsequentibus disputationibus, omnia pacata fuere." [2])

Toch vond Dr. Gerhardus de Vries zijne positie in Leiden van dien aard, dat hij in 1674 het beroep als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte naar Utrecht aannam, welke pogingen de Curatoren ook in het werk stelden om den bekwamen man te behouden, waaronder deze in de eerste plaats moet worden genoemd, dat zij hem nog voordeeliger voorwaarden aanboden dan die, waarop hij te Utrecht was benoemd. Hij was echter niet tot blijven te bewegen, wijl hij tot dusverre, hoe gematigd hij zijn onderwijs ook had ingericht, onophoudelijk aan beleedigingen had bloot gestaan van de zijde dergenen, die de Cartesiaansche philosophie waren toegedaan. Temeer bleef hij bij zijn besluit volharden, omdat hij duidelijk had bemerkt, dat die ongeregeldheden voor een groot deel werden veroorzaakt door hen, die eene aanzienlijke plaats aan de Leidsche Hoogeschool bekleedden.

1) Zij moesten wel tot zulke strenge maatregelen overgaan, indien zij de Hoogeschool niet in discrediet wilden zien gebracht. Door de treurige politieke omstandigheden was toch het getal studenten reeds afgenomen. In de Notulen van de Curatoren van 8 Febr. 1674 lezen wij, dat men zelfs genoodzaakt was aan den Staat subsidie te vragen, daar wegens de inundatie der landerijen de pacht niet voldoende werd opgebracht, waarvan de traktementen der professoren werden uitbetaald.

2) XII Cod. Act. Acad. l.l.

Deze verklaring door hem mondeling in de vergadering der Curatoren den 18den Juni 1674 afgelegd, moest hen zeer tegen de nieuwe wijsbegeerte innemen. Daarom namen zij wederom een nieuw besluit, geheel in den geest der reeds genomen resoluties, waarbij alle vermenging van Theologie en Philosophie werd verboden. Toen ontboden zij de professoren in de Theologie, Heidanus, Wittichius en Spanheim. Zoodra dezen waren gekomen, las de Heer van Maesdam hun deze resolutie voor, hen ernstig vermanende zich daarnaar te gedragen en vooral de wederzijdsche vriendschap en achting niet uit het oog te verliezen. Heidanus verkreeg toen het woord en verklaarde „in modeste termen", dat hij nooit iets zoo ijverig had nagejaagd als den vrede en de eensgezindheid; dat hij zeer had gewenscht, dat alle deze quaesties in der minne waren bijgelegd; het was echter steeds het lot der kerk geweest, allerlei geschillen in haar midden te zien, die niet anders dan door den tijd konden slijten. Steeds had hij hen geprezen, die den zin van de Heilige Schrift hoe langer hoe meer hadden zoeken te verstaan, weshalve hij het ten zeerste afkeurde, wanneer dezulken werden beschuldigd van allerlei nieuwheden in de Kerk in te voeren.

Spanheim toonde eenvoudig aan, dat zijn onderwijs niet de minste vrucht kon opleveren, zoolang de Cartesiaansche philosophie werd geleerd, die met hare principien alles omver wierp, wat hij opbouwde.

Wittichius zeide niets anders dan dat hij naar zijn beste weten nooit aanleiding tot oneenigheid had gegeven.

Nadat de professoren in de Philosophie zich eveneens hadden verklaard zond men om Cranen.

Hij schijnt in dat alles eene groote rol te hebben gespeeld. Tenminste het was den Curatoren van ter zijde ter oore gekomen, dat vooral hij de oorzaak was van het vertrek van de Vries. Men beval hem, nu hij professor in de Medicijnen was, zich niet meer te bemoeien met de philosophie en geen enkelen aanval meer op de peripatetische philosophie te doen. Deze resolutie zond men naar Rector en Assessoren, met den last „vigoureus recht te doen."

Wilhelmus Wilhelmius werd in de plaats van de Vries tot onderregent benoemd, van wien de Curatoren groote verwachtingen hadden voor den bloei der Aristotelische Philosophie. In de acte van beroeping drukten zij den wensch uit, dat hij deze zou voorstaan, en zijn onderwijs op zuiver orthodoxen grondslag zou geven, daar reeds verscheidene jaren de volgelingen van Cartesius de waarheden der oude philosophie omver trachtten te werpen. De acte van demissie, aan de Vries verleend, werd aan alle professoren gezonden, opdat vooral de leden der Theologische en Philosophische Faculteiten, zich daardoor van de nieuwe wijsbegeerte zouden laten afschrikken.

Niettegenstaande al deze maatregelen, werd het toch hoe langer hoe oproeriger aan de Academie.

Den 16den Januari 1675 hadden twee jonge doctoren Cornelius van

der Linden en Bontekoe in een dispuut Spanheim heftig aangevallen. De Curatoren gelastten in hunne vergadering van 22 Januari den Schout van Leiden, promotor van de Academie [1]), tegen hen het recht te doen gelden, terwijl het geven van onderwijs hun voor 't vervolg werd verboden, bij welk besluit de Curatoren bleven, ook toen de twee genoemde heeren hun later om opheffing van dit verbod verzochten. Want dit was niet de eerste maal dat Bontekoe door zijne onstuimigheid ergernis had verwekt. Blijkens de notulen der Senaatsvergadering van 9 Juli 1674 [2]) had men hem onder de meest krasse bedreigingen het opponeeren in disputen verboden, omdat hij, niettegenstaande de herhaalde waarschuwingen van den Rector Magnificus, steeds was voortgegaan oproerigheden te verwekken, hoewel men hem toch later weder had toegestaan tegen Swartenhengst te opponeeren, toen hij dit den Senaat van de Academie nederig had gevraagd. Weldra zou hem voorgoed alle gelegenheid tot het verwekken van onrust worden benomen.

Den 20[sten] Februari 1675 werd Wolferdus Zenguerdus buitengewoon professor in de Philosophie, natuurlijk, wijl men alom zijne kundigheden had hooren roemen enz.; maar ook *omdat men in aanmerking had genomen de vele diensten, die hij als lector gedurende eenige jaren aan de Universiteit had bewezen door zijne lezingen over de peripatetische philosophie.* Hij had echter veel te lijden van de onstuimigheid der Cartesiaansch-gezinde studenten. Daar de Schout van Leiden, die naar deze zaak onderzoek moest doen, aan de Curatoren had bericht, dat de jongelingen, die ter verantwoording waren opgeroepen, tegenover de justitie geene nadere verklaring hadden willen afleggen, lieten zij Zenguerdus zelven in hunne vergadering komen, en vernamen van hem, dat het vooral een zekere Cocq van Delwijnen en de Mey waren, die de meeste aanleiding tot dit rumoer hadden gegeven; waarop zij den Schout gelastten, tegen hen zijne maatregelen te nemen.

De Curatoren traden hoe langer hoe beslister op. Dit blijkt ook uit de zaak van Swartenhengst. Deze had den 8[sten] Februari 1672 de toestemming verkregen om in publieke philosophische disputen te presideeren. Hij stond echter de Cartesiaansche philosophie, welke hij bij alle mogelijke gelegenheden te berde bracht, met eenen onmatigen ijver voor, ja zelfs beschimpte en bespotte hij openlijk de voorstanders der peripatetische wijsbegeerte. Daarom besloten de Curatoren, oordeelende, dat op deze wijze zijn onderwijs toch geene vruchten kon dragen, niet alleen hem het geven van onderwijs te verbieden, maar ook hem het verblijf aan

1) Deze „promotor" heeft niets te maken met de Academische promoties. Promotor heette hij ook afgezien van alle Universiteits-aangelegenheden. In dit geval kunnen wij hem het best vergelijken met een hoofdcommissaris van politie, die dus ook moest waken tegen ongeregeldheden onder de studenten.

2) XII Cod. Act. Acad. Fol. 36,v.

de Hoogeschool te ontzeggen. Een gelijk lot trof den meergenoemden Bontekoe, wijl hij zich had laten gebruiken als „een instrument tot suppressie van de peripatetische philosophie," en deze door dwaze oppositie belachelijk had gemaakt.

Het gerucht van al de „*schadelijke en aanstootelijke nieuwigheden*," die aan Leiden's Hoogeschool werden geleerd, verspreidde zich meer en meer.

Vandaar dat Stephanus le Moyne, in 1672 tot Hoogleeraar in de Theologie beroepen, niettegenstaande de geruststellende verzekeringen der Curatoren omtrent de rechtzinnigheid der Theologische faculteit, toch eenigen tijd bleef aarzelen, vóór hij de benoeming aannam. Men wilde echter nog eenen vijfden professor benoemen. Van streng kerkelijke zijde werd ijverig gewerkt om te Leiden iemand te krijgen van beproefde orthodoxie. De classis van Zuid-Beveland richtte te dien einde een schrijven aan de Curatoren [1] „'t Is immer seer te beklagen", zoo lezen wij, „dat vele weelderighe verstanden, als zat zijnde van 't Manna der welbeproefde oude rechtsinnige Waerheydt, door 't leeren en drijven van vele schadelijcke en seer aenstootelijcke Nieuwigheden, oorsaecke geven tot dese bekommerlijcke onlusten; want 't schijnt dat sommige in de Hooge Scholen het daer op setten, om de jonge Studenten, die van selfs licht tot Nieuwigheden hellen, en met groot respect en dickwils met blinde liefde ontrent haere Meesters ingenomen zijn, ongehoorde gronden in de Theologie en Philosophie in te drucken, welcke de jonckheydt ingeboesemt zijnde, sy thuys komende, de kercke ontstellen." „Wy souden wel voorstaen" zoo lezen wij een weinig verder, „dat door Authoriteyt der Ed. Heeren Curatoren der Academien de suspecte Leermeesters der ergelijcke Nieuwigheden, haer rondelijck en catagorice, tot contentement ende gherust stellingen der kercken, in een daar toe gewettighde vergaderinghe sich souden hebben te suyveren van alle Dwalingen en aenstootelijcke Leeringen, waer van sy in publijcke Schriften door rechtsinnige Leeraers beschuldight worden, maer 't is wel bekent hoe listigh de dwalende menschen haer opinie weten te bemantelen en bedecktelijck voort te setten; wy moeten liever vertrouwen, dat U. Ed. met ons sullen oordeelen, datter geen krachtiger middelen konnen gevonden werden, als dat de Hooge Scholen, daer 't goed en quaedt, als in de fonteyne en gront sit, werden voorsien van seer Geleerde, Godtzalige, rechte Orthodoxe Professoren in de Theologie, die haer stip houden aen de welbeproefde waerheydt." Daarom vragen wij „met ootmoedige eerbiedigheydt dat het doch V. E. mochte behagen de vacante Theologische Professie toe te vertrouwen aen een Man van welbeproefde Orthodoxie, van uytsteeckende Godtzaligheyt, Geleertheydt, gantsch afkeerigh van de aenstootelijcke Nieuwigheden, en

---

1) Deze brief, met dien van de classis van Walcheren, staat achter het later te vermelden werkje „Begravenis der Cartesiaense en Cocceiaense Nieuwigheden."

die door syn penne en tonghe sich voor een vyandt van deselve verklaert heeft, op dat de goede Ingeseten van onse en andere plaetsen onser Proventie, sonder bekommeringh hare studenten V. Ed. Academie mogen sien frequenteren, hoewel wy oock vastelijck vertrouwen, dat V. Ed. in dese verkiesinge daer toe van selfs sult genegen zijn; *ghelijck de Kercken met groot genoegen daer van de proeven ghesien hebben door de jonghste verkiesinge van de rechtsinnighe Heere Marees en de Moine;* niet te min hebben wy niet konnen ledigh staen, om onse bekommeringen aen V. E. voor te dragen, en tot ontlastingen onser conscientie 't onse daer toe te doen." De brief was gedateerd van den 19den December 1675 en onderteekend door de scriba Elias Surendonck. Ook de classis van Walcheren had den 16den December 1675 eenen brief aan de Curatoren ongeveer van denzelfden inhoud geschreven. Hij was onderteekend door den praeses Joh. Thilenus en den assessor Adr. Cocquius.

Uit deze twee brieven blijkt reeds eenigszins hoe de stemming op kerkelijk gebied in die dagen was. Hoewel ik in het volgende hoofdstuk uitvoeriger de bewegingen op dat terrein zal bespreken wil ik echter, tot recht verstand van hetgeen volgt, er nu met een enkel woord op wijzen, dat men, vooral sedert het revolutie-jaar 1672, hoe langer hoe meer tegen de Cartesiaansche philosophie werd ingenomen. Dit bracht de Curatoren in groote moeilijkheden. In het begin van dit hoofdstuk zeide ik, dat zij volstrekt niet tegen het Cartesianisme gezind waren. De lotgevallen dier philosophie hebben het bewezen. Gansch Leiden had den mond vol van de *nova methodus*. Bijna ieder, die prijs stelde op beschaving en ontwikkeling des geestes, vond smaak in de leer van Cartesius, die geheel nieuwe wegen voor het denken opende. Zoo hebben de Curatoren, die met het oog op den bloei der Hoogeschool veelal de publieke opinie moesten volgen en daarom altoos mannen aan hunne Hoogeschool moesten verbinden, die woordvoerders waren van hunnen tijd, herhaaldelijk Cartesiaansche professoren benoemd en begunstigd. In 1654 werd het traktement van Heereboord na den dood van Stuart met *f* 200 verhoogd. In 1659 verkreeg Geulinx de toestemming om in disputen te mogen presideeren, en zijne verdere lotgevallen aan Leidens Hoogeschool hebben duidelijk getoond, dat de Curatoren het Cartesianisme volstrekt niet aan hunne Universiteit wilden onderdrukken. In 1661 kwam professor de Raey, omtrent wiens philosophische gevoelens niemand in het onzekere was. In 1670 werd Heidanus geraadpleegd of hij dacht, dat zijn schoonzoon Franciscus Burman genegen zou zijn eenen professoralen zetel in Leiden in te nemen, en werden Burchardus de Volder tot professor in de Philosophie en Theodorus Cranen tot subregent van het Staten-College benoemd, mannen, die bij iedereen als Cartesianen bekend stonden. In 1671 werd Wittichius, wiens *Theologia Pacifica* voldoende zijne cartesiaansche gevoelens had doen

kennen, tot hoogleeraar benoemd en werd het traktement van de Volder met *f* 400 verhoogd. Doch na 1672 werd dit anders! Toen zagen de Curatoren zich genoodzaakt, het oor te leenen aan tal van kerkelijke bezwaren, die tegen de benoeming van zoodanige mannen werden ingebracht, wilden zij ten minste niet het vertrouwen verliezen dat de Kerk in hen en de Academie stelden, en de oorzaak zijn dat haar bloei verminderde. Nu en dan hadden zij vroeger ook mannen van de oude rechtzinnige leer aan de Hoogeschool geroepen, zooals Antonius Hulsius predikant te Breda, die in 1668 Regent van het Staten-College werd, Heidegger, die echter geen gehoor aan de roepstem uit Leiden gaf en Spanheim, die in 1670 van Heidelberg naar Leiden kwam, voortaan werden echter *uitsluitend* mannen van die richting benoemd, hetgeen blijkt uit de benoemingen van de Vries, Wilhelmius, Zenguerdus en le Moyne. Aan dezen laatste schreven de Curatoren den 15den Augustus 1675, dat hij zijne komst niet langer behoefde uit te stellen, daar alles rustig was. „In hac Academia jamdudum obtinuit, ut philosophorum opiniones in diversum fuerint distracta. hi Aristotelica, illi Cartesii dogmata sectantes, ut et in S. S. theologia circa explicationem S. Scripturae non una omnium sit sententia ; sed quod inde tam petulanter, tantaque immanitate, ac ferocia in professores severint studiosi, *impudentissimum est mendacium.*"

Tot elken prijs wilden zij den roem der Universiteit handhaven, haar zuiveren van de blaam, die de streng kerkelijke partij op haar had geworpen. Vandaar dat zij steeds beslister tegen alle ongeregeldheden optraden. Het geval met Cranen en de Vries en de zaak met Swartenhengst en Bontekoe bewijzen het. Doch al deze maatregelen baatten niets, zoolang door mannen als Wittichius en de Volder ongehinderd allerlei aanstootelijke nieuwigheden werden geleerd, en tal van heterodoxe stellingen in disputen werden behandeld. Steeds luider werd het geroep tegen de kerkverwoestende nieuwigheden. Wat moesten de Curatoren doen? Voorloopig richtten zij tot Spanheim en Hulsius, wier rechtzinnigheid door niemand werd betwijfeld, het verzoek om eenige der kettersche stellingen te verzamelen, die den meesten aanstoot verwekten. Men behoefde het dezen ijverigen woordvoerders der orthodoxie niet tweemaal te vragen. In heftigheid en afkeer van de Cartesiaansche philosophie zullen zij voor elkander wel niet ondergedaan hebben. Wel zegt Spanheim in zijnen meergenoemden brief „Interdicti auctor ego non sum," doch dit ziet op de geheele resolutie der Curatoren, niet op het verzamelen van de kettersche stellingen. Zij dienden dan ook weldra een uitvoerig stuk bij de Curatoren in, die echter antwoordden, dat zij het wegens den te grooten omvang niet konden gebruiken, daar zij plan hadden, die stellingen in eene resolutie in te voegen, weshalve zij verzochten, dat de ophelderende aanteekeningen er zouden worden uitgenomen. Tevens vatt'en zij het voornemen op, eene copie daarvan aan den Raadpensionaris Fagel te zenden, opdat die zijne gedachten daarover zou laten

gaan, en zijn oordeel mededeelen aan hen, die hij daartoe het meest geschikt achtte.

Den 7[den] Januari stelden zij de volgende resolutie op:

„De Curateuren over de Universiteyt en Burgemeesteren der Stad Leyden hebben met droefheyd en groot misnoegen vernomen, dat eenige jaren herwaarts, ende sulx van tijd tot tijd in de voorsz. Universiteyt zijn geventileerd stellingen ende Positien, omtrent de uyt-legginge ende verklaringe van Gods H. Woord, die in de Formulieren van eenigheyd in de Leere, namentlijck de Confessie, ende Catechismus der Nederlandsche Gereformeerde Kercke, mitsgaders de nader verklaring en de Canones, in de laatste Synodus Nationaal tot Dordrecht ter neder gesteld, alsoo niet zijn te vinden. Dat oock de voorsz. inusitate stellingen, ende expressien niet zyn van dat gewigte, dat door deselve meer als voorhenen de Leere der Zalicheyt gevorderd soude worden.

Soo hebben gemelte Curateuren ende Burgermeesteren, na vele ende verscheyden deliberatien goet gevonden te verbieden, gelijk zy dan welscherpelijck verbieden mitsdesen, dat in de voorsz. Academie, 't zij publicè, 't zij privatim Geleerd, Gedisputeerd, Geschreven, ofte in eeniger manieren directelijck ofte indirectelijck verhandeld sullen worden dese na-volgende Positien:

1. Patribus Veteris Testamenti ante ultima tempora non fuisse collata vera et permanentia bona, ipsamque salutem non fuisse ipsis reapse patefactam.
2. Habuisse Spiritum Servitutis. Versatos semper in trepidatione et metu quod pro peccatis ipsorum nondum esset satisfactum.
3. Habuisse fidem sine fiducia.
4. Non potuisse habere conscientiam tranquillam.
5. Spiritum S. in ipsis non produxisse effectus Deo, ut Patre, dignos, nec ipsis, ut Filiis dignos.
6. Obnoxios per omnem vitam fuisse imperio Diaboli et metui mortis.
7. Solum Decalogum fuisse foedus gratiae in Veteri Testamento, inscriptionem vero legis in cordibus fidelium non esse inter bona Veteris Testamenti.
8. In rebus fidei normam et mensuram veritatis esse claram et distinctam perceptionem.
9. Scripturam loqui secundum erronea vulgi praejudicia.
10. Omnipraesentiam Dei esse efficacissimam Dei voluntatem, qua omnia sustentat ac gubernat, explicandam ab operatione qua extra se aliquid producit.
11. Angelos posse esse praesentes in spatiis dissitis, in iisque simul operari.
12. Omnem Philosophiam esse religionis expertem, summumque hominis bonum esse animum sua sorte contentum.

13. Lunam esse terram nostrae similem, in eaque homines esse verosimile esse.
14. Mundum ortum esse ex ccrtis principiis, veluti seminibus.
15. Eum extensione infinitum esse, ita ut impossibile sit dari plures mundos.
16. Animam hominis nil nisi cogitatonem esse, eaque sublata posse hominem vivere et moveri.
18. Voluntatem hominis absolute esse liberam et indeterminatam, et aeque infinitam esse ratione objectorum, ac est Dei voluntas.
19. Deum posse fallere, si velit.
20. Habere nos facultatem, qua cavere possumus ne unquam erremus. Errorem vero tantum esse in voluntate.
21. De omnibus rebus esse dubitandum, etiam de Dei existentia, et ita dubitandum, ut habeantur pro falsis.
22. Homines habere ideam adaequatam de Deo.
23. Philosophiam esse S. Scripturae interpretem.

En generalijk alle stellingen ende Positien, die van de voorsz. rechtmatige gronden eeniger maten afwijken, of daar van komen te discreperen.

Gelijk mede ten Reguarde van de Philosophie Curateuren ende Burgermeesteren, renoverende alvorens hare Resolutie van den jare 1672, ende willende, dat deselve in alle deelen sal werden achtervolcht, ende mitsdien, dat niemand eenige van de voorsz. stellingen, en Philosophie concernerende, nochte eenige andere, daer by de Authoriteyt van de H. Schriftuur geraakt, tegengesproken, ofte geinfringeerd soude werden, ofte die van deselve eeniger maten soude komen te devieren, publicè, nogte privatim, sal mogen Disputeren, Doceren, Schrijven ofte Verhandelen. Daarenboven dat nog publicè, noch privatim in de voorsz. Academie sal werden gedoceerd de Metaphysica van *Renatus des Cartes*, ofte van die gene, die desselfs opinien souden mogen hebben geamplecteerd, noch uyt deselve, noch uyt eenig gedeelte van dien eenige Stellingen, Theses ofte Quaestien, publicè ofte privatim geventileerd, gedisputeerd ofte verhandeld.

Alles op poene, dat diegene, die hier tegens sig directelijk of indirectelijk sullen komen te vergrijpen, het zy in 't publijcq, ofte onder de hand, sullen, als Wederhoorige, en schadelijke Leden en Leeraars van de Universiteyt, sonder eenige dissimulatie, verschoning ofte Conniventie van hare Ampten ende Bedieningen werden gedeporteerd, en de Leden van deselve Universiteyt uyt deselve gerelegeerd."

Deze resolutie zonden zij aan den Raadpensionaris Fagel, die, haar gelezen hebbende, aan den Secretaris Burgersdijk terugschreef, dat de tweede, derde en dertiende stelling moesten worden geschrapt.

Nadat men zijnen raad had opgevolgd, zond men hem de resolutie andermaal met een officieus verzoek haar den Prins van Oranje te doen lezen „ten eynde Curateuren en Burgermeesteren het geluk moghten

hebben van desselfs hooghwijse sentimenten in een saek van soo groote importantie te mogen vernemen." Tevens verzochten zij Fagel aan den Prins hun plan mede te deelen, dat zij ter bevordering van de goede zaak beoogden door Antonius Hulsius, regent van het Staten-College, tot professor in de Theologie te benoemen en Zenguerdus, extra-ordinaris professor in de Philosophie met Wilhelmius, onder-regent van het Staten-College te benoemen tot ordinares professores in de peripatetische philosophie.

Den 15den Januari antwoordde de Prins, dat hij hunne resolutie in alle opzichten goedkeurde en ook met hun plan instemde, volgens hetwelk zij zulke mannen tot professoren benoemden, van wie men met vertrouwen kon verwachten, dat zij zich zouden houden aan hunne resoluties en zouden waken voor de nakoming daarvan. [1])

Na al het voorgaande behoeven wij zeker wel niet te vragen of het den Curatoren met hunne maatregelen ook ernst was! Aan Stephanus le Moyne werd bericht gezonden van de benoeming der drie professoren. Hulsius wordt in dit schrijven genoemd een „vir in orthodoxa Theologia versatissimus." „Deinde philosophiae Carthesii", zoo lezen wij een weinig verder, „nimis petulanter in hac Academia grassanti frenum injecimus atque philosophiae peripatheticae hactenus admodum oppressae contra adversariorum invidiam opem atque auxilium praestantes D. D. Senguerdium et Wilhelmium philosophorum ordini adjunximus. Polliceri ferme nobis possumus hoc academiae incrementum ab omnibus, pacem et veritatem amantibus, laudatum iri." — Nu de lucht zóó was opgeklaard, kon de rechtzinnige le Moyne zonder bezwaar van Rouen naar Leiden vertrekken.

De Curatoren besloten hunne resolutie van 7 Januari, zooals die door Fagel was veranderd, den 17den Januari uit te vaardigen. Men verzocht den Rector Magnificus zoo spoedig mogelijk eene Senaatsvergadering bijeen te roepen. Toen deze was bijeengekomen, begaven zich de Curatoren met hunnen Secretaris naar de plaats der vergadering. Daar gaf de Heer van Maesdam in korte woorden de redenen op, waarom de Curatoren deze buitengewone bijeenkomst hadden verlangd. Vervolgens las hij de resolutie voor, stelde die in handen van den Rector Magnificus en drukte daarbij allen leden van den Senaat, op wie zij betrekking kon hebben, de stipte inachtneming daarvan op het hart. [2]) Vandaar begaven zij zich naar het Staten-College, en

1) Wy aghten ook seer goed dat U Ed. van intentie sijn tot de professie vande H. Theologie te beroepen de H. Hulsium ende tot die vande Philosophie te brengen de Heeren Guilielmum ende Zenguerdum, dewyle wy wel weten, dat goede resolutien noyt tot een goed effect konnen werden gebraght, tensy de uytvoeringe van dien aenbevolen werd aen menschen, die lust ende genegentheyt hebben om geexecuteert te sien 't geen in deselve resolutie begrepen is, ende met eenen geanimeert sijn om haer met vigeur te stellen tegens diegeene, die het geresolveerde soude willen impugneren off buyten executie houden."

2) In het Senaats-archief XII Cod. Act. Acad. Fol. 42,r, lezen wij: omnes Curatores cum consulibus except. Cons.: Vesanevelt cum Secretario Burgersdicio intempestiva hora undecima convocato Senatu, comparuerunt in eodem, omnibus fere insciis quid peragendum esset. Ad sinis-

maakten zij de Bursalen nog eens nadrukkelijk op de resolutie van 18 December l.l. opmerkzaam, waarin was geboden, dat zij in studien, gedrag en godsdienstplichten de voorschriften van den regent en den onderregent moesten opvolgen.

Daar de 20 stellingen der resolutie door beide partijen druk werden besproken en vooral op kerkelijk gebied tot tal van pamfletten aanleiding gaven, die alle zich om deze vraag bewogen „bij welke schrijvers toch die kettersche stellingen waren te vinden", kwam te Haarlem bij Michiel van Leeuwen, in octavo, het „Extract uyt de Resolutien van de Curateuren" nog eens uit „met aenwijsinge van d'Autheuren, etc. in ende by de welcke de verbodene Positien zijn te vinden." Oorspronkelijk in het Latijn geschreven [1]) werd het dadelijk in het Hollandsch vertaald, opdat het ongeletterde publiek ook in staat zou zijn, dit alles te beoordeelen. [2]) „Derhalven hebben wy," zoo lezen wij in de „Noodige aenwijsinge," gelijk dit werk aan het Hoofd heet, „niet alleen tot verdedinge van de Eere ende Christelijcken yver van onse Hooge Overheyt .... maer wel bysonderlijck om dese stoute tegensprekers den mont te stoppen, ende de Gemeente alle vooroordeel, als of men niet ter goeder trouwe gehandelt hadde, te benemen; goet gevonden, d'Auteuren, de Boecken, de Woorden, de Pagien, daer dese XX Positien te vinden zijn, te citeren ende te vertalen, ten eynde die lasteraers bevonden mogen worden, die d'overheyt van lasteringe beschuldigen. So dat 'er anders geen uytvlucht meer en kan zijn als te seggen, *dat 'et d'Auteuren soo niet en hebben gemeynt.* Welcke uytvlucht te vergeefs is. Hoe 'et d'Auteuren gemeent hebben, is hier de vrage niet, maer hoe se gesproken of geschreven hebben. Hoe sy 't gemeynt hebben, dat weten die, de welcke professie maken hare schriften te lesen en t' ondersoecken. Hebben sy 't beeter gemeynt als se geschreven en gesproken hebben, so moesten sy beeter geschreven en gesproken hebben, gelyck andere Theologanten voor desen geschreven en gesproken hebben." [3]) Dit geschrift verwekte bij velen grooten aanstoot. Ook bij Heidanus, die weldra met zijne Consideratien voor den dag kwam, om zich en zijne partijgenooten tegen valsche aantijgingen te verdedigen. Dit werk maakte

---

tram facultative omnes Professores excepto Do. Rijcken. Hisce peractis breviter cur advenerant exposuit, cujus contentum praeter positiones latinas in extracto Resolutionis.

1) Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam.

2) De volledige titel luidt aldus: „Extract uyt de Resolutien, van de Curateuren over de Universiteyt en Burgermeesteren der stadt Leyden, genomen tegen de schadelijcke Nieuwigheden. Den 16 January, Anno 1676. Met Aenwijsinge van d'Autheuren, Boecken, Pagien, ende eygene Woorden, gesteldt in 't Latijn, en in Duytsch vertaelt; In ende by de welcke de verbodene Positien zijn te vinden. Tot Haerlem, Gedruckt by Michiel van Leeuwen, Boeckdrucker in den Anegangh, in 't Vergulde A B C. Anno 1676." (Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam).

3) Bl. 10, 11.

grooten opgang. Reeds na tien dagen was een tweede druk noodig. [1]) Ten hoogste gekrenkt over de illiberale handelwijze der Curatoren, [2]) vat hij de pen op, om zich zelven en zijne ambtgenooten te verdedigen; want niemand zou er wel aan twijfelen, of de resolutie was op de professoren der Theologie en der Philosophie gemunt, „en wie onder die gemeint wierden, kon niemant onbewust zijn." [3]) Daarom wil hij zich openlijk verantwoorden, omdat men wellicht, wanneer hij zich deze valsche beschuldigingen zwijgend liet aanleunen, zou meenen, dat hij zich van ketterijen bewust was. Hij begint met zijne bevreemding te kennen te geven over het onverwachte te voorschijn komen der strenge resolutie. „Als wy sagen, hoe dit vyer der oneenigheyt wiert ontsteken, en hoemen ons door veelvuldige tergingen sochte in 't spel te brengen, om te mogen seggen, dat onse Academie in vyer en vlam stont, hebben wy ons nu over de 2 Jaren een stilswygen opgeleyt, om niet van dese quaestieuse poincten te leeren ofte te disputeren, en alsoo allen aenstoot uyt de wech te nemen.... Daarom hadden wy wel gewenscht, dat hare Ed. Achtb. te voren, eer sy dit Decreet hebben laten emaneren, ons hadden belieft bekent te maken 't gene sy van anderen vernomen hadden aengaande dese Positien: niet twijffelende, of wy souden hare Ed. Achtb. daar over volle contentement gegeven hebben." [4]) Van bl. 1—48 bespreekt hij de geheele resolutie. Met alle kracht verzet hij zich tegen het formulier-gezag, waaraan men het Academisch onderwijs wil binden. „In de Formulieren van Eenigheyt, sijnde gemeynlik korte en bondige schriften, en is niet alles begrepen wat, van tyt tot tyt inden Scholen kan geventileert en ondersocht worden, en is niet mogelick dat, sulcx in sulcken korten schriften soude konnen geschieden. Want sy sijn ingestelt na de gelegentheidt van de tyden, inde welcke sy gemaeckt sijn, en meest tegen de dwalingen die doe in swangh gingen, en daer de kercke in die tyt meest mede te stryden, en van te lijden had." [5]) „Wat van de Heilige Schrift geldt, mag niet van de Formulieren worden gezegd, want anders zou men deze aan de Heilige Schrift gelijk maken, geheel in strijd met art. 7 der Geloofsbelijdenis." [6]) Dan gaat Heidanus voort met aan te toonen dat de regeering, moge zij al het recht hebben voor te schrijven wat godsdienst van staat zal zijn, echter niet is geroepen tot het beslissen of iets al of niet strijdig is met de formulieren van eenheid. „Daarover moeten allereerst de predikanten

1) De titel der tweede uitgave, door mij gebruikt, luidt aldus: Abrahami Heidani Consideratien over Eenige saecken onlanghs voorgevallen in de Universiteyt binnen Leyden, den tweeden Druck verbetert. De uitgave had plaats te Leiden in 1676 bij Aernout Doude.

2) Zoodra de resolutie was verschenen, hadden Heidanus en zijne partij een adres ingediend bij de Curatoren, dat echter ongeopend werd teruggezonden. Dit maakte de zaak niet beter. Nu was hun, wien deze resolutie aanging, de gelegenheid tot verantwoording afgesneden.

3) Bl. 2. 4) Bl. 3. 5) Bl. 5. 6) Bl. 6.

en professoren in de Theologie worden geraadpleegd. Het gaat dus nog veel minder aan, op eenmaal met zulk eene strenge resolutie voor den dag te komen, die alle vrijheid aan banden legt. Niemand is gebonden aan hetgeen de eene of andere orthodoxe kerkleeraar te eeniger tijd heeft beweerd!" „Wy sijn vrye Lieden, die waerheyt en vryheyt beminnen, vrienden van Calvinus en Coccejus, maar noch meer van de waerheyt, die wy waar wy-se oock vinden, geerne tot ons nemen, en herbergen, al die professie maecken van in desen niet anders te kennen als het Woordt Godts, aen 't welcke alleen wy ons in allen geerne onderwerpen." [1]). „Wat beide partijen van elkander verwijderd houdt, is niet zoozeer verschil van gevoelen als wel gebrek aan liefde. Was er meer liefde, dan zou men in de articuli theologici elkander beter verdragen. Maar nu schijnt het, alsof men hem en zijne vrienden met alle geweld tot ketters wil stempelen" En indien niet, „waerom dan met sulcke stellingen voor den dagh ghekomen, die wy of gantschelijck ontkennen en verfoeyen, of ons valschelijck en met de hoochste ontrouwigheyt en sophisterye werden opgedicht, of met verdraeyinge van woorden toegemeten: of soo sy wel, en nae onse eygen meyninge wierden geformeert, ende daar nae geoordeelt, wy reden souden hebben te vertrouwen, dat bevonden sullen worden niet alleen conform te zijn den woorde Godts, maar oock niet te stryden met de Formulieren van Eenigheyt, ende de Leere der Zaligheyt en Godtzaligheyt niet hinderlijck, maar selfs voordelijck te zijn? 't Heeft ons altijt gedacht, yet onverdragelijcks te zijn inde Kercke, dat eenige Paedagogen, op haar eygen credit en auctoriteyt sich die meesterschap derven aennemen en exerceren, om fundamentale articulen te smeeden, en nae de wyse, in 't Pausdom gebruyckelijck, te decideren, wat voor ketterye, of smaeckende nae de selve, te houden sy, en de gene, die sy met de selve betichten, te verketteren en verdoemen." [2])

„Wanneer men op het getal der stellingen let is men geneigd te gelooven, dat zij het vooral op de philosophen hebben gemunt. Bovendien wordt de Metaphysica van Renatus des Cartes verboden." „Wy en weten niet datter een Metaphysica van des Cartes exteert" zegt Heidanus, [3]) „wel dat hy eenige Meditationes Metaphysicas heeft geschreven," waarin hij twee dingen behandelt, het bestaan van God en het onderscheid tusschen ziel en lichaam. „Mag men nu in het geheel niet meer over die onderwerpen spreken, of mag men dit nu niet meer doen in zijnen trant? Maar beter dan hij het heeft gedaan, kan niemand het doen." [4]) „Als ick daerom dencke, hoe menichmaal ick 't geselschap en 't vriendelijck onthaal van d'Heer des Cartes genoten hebbe, sijne ongeveynsde vrolijckheyt, sijne goetheyt in alles, datmen hem vragen wilde, op staande voet te beantwoorden, met sulcken klaerheyt van redenen, alsof de Philosophie selfs

1) Bl. 13. 2) Bl. 23, 24. 3) Bl. 25. 4) Bl. 26.

door sijn mondt sprack, sonder yemant te lasteren, maar van alles zedighlijck te oordeelen. Als, ick segge, daerom dencke, soo stae verwondert, als ick sien en hooren moet, hoe dat eenige Theologanten en Philosophen soo onredelick met hem durven omspringen, sijne Philosophie en 't gene hy daar van in Schrift nagelaten heeft, veroordeelen: en met wat een poge men die nu eenige jaeren herwaerts getracht heeft installigh te maecken, te verketteren, en verdoemen, en by den Overigheden onglimpigh te maecken, en uyt de Academien te proscriberen en verbannen, en alle die de selve aanhangen en amplecteren uyt hare diensten uyt te schoppen, soo sy eenige hebben. *En dit geschiet meest van sulcke lieden, die syne boecken of niet verweerdight hebben te leesen, of niet als met vooroordeel, passie en afkeericheyt den neus daar in steecken,* 1) en die soo leesen, als men seght dat de honden uyt den Nyl drincken, vreesende van de Crocodyl gegrepen te sullen werden." 2) Bovenal is Heidanus vertoornd over de onrechtvaardige behandeling, die Coccejus na zijnen dood moest ondervinden, en dat nog wel van Broeders. „Ist niet een beklaeghelijcke saecke, datmen een eerlick en rechtgevoelende Theologant met gewelt vreemde gevoelens wil overstryden, en tot een Ketter maecken, en dat noch door verkeerde, valsche en sophistische citatien uyt syne eygen schriften beweeren?" 3). „'t Soude ons voorwaar tot eene onredelijcke ondanckbaarheyt met recht konnen geimputeert werden, en een trouwelooze verlatinge van een goet vriendt in den noodt gheacht werden, indien wy sijnen goeden naam en faam, geholpen en ondersteunt met sulcken goeden saecke, nu nae sijn doodt, nu 't licht is oock voor een vreesachtig Haesken, desen dooden Leeuw te bespringen, niet nae vermogen souden voorstaan en verdedigen. En genomen daar ware hier of daar ergens in gefeylt, en een onbedacht woordt was uyt de penne geslipt, of hem was wat menschelijcks overgekomen ... en hy was in 't schryven op sijn aendachtigst niet geweest, en de laatste vijl was over de eerste gedachten noch niet gegaan, soudemen daarom soo veel waters moeten vuyl maecken, en sulcken quaden impressie van hem geven in de Kercke?" 4) „Daarom ik ook t' eenemaal van oordeel ben, dat het my als tot een blasme by alle eerlicke lieden soude toegeschreven geworden zijn, by aldien ik minder werck gemaeckt hadde van den dooden, als van den levenden; dewijle wy den dooden niet min dienst en eere schuldigh zijn, als sy haar niet verweyren en konnen, als wanneer sy leefden. Te meer alsoo niet twijffele, of, by aldien ick voor hem uyt de Werelt waare gheroepen gheweest, hy sich voor my niet min dienstveerdigh getoont en bewesen soude hebben, indien ick 't van noode gehad hadde, als ick tegenwoordigh voor hem doe." 5) Hoewel Heidanus zeer goed weet, dat het eigenlijk alleen op Wittichius is gemunt, zoo voelt hij zich toch verplicht diens partij op te nemen. „Want dat en hebbe ick noyt voor een prijselicke

1) Ik cursiveer. 2) Bl. 30. 3) Bl. 31. 4) Bl. 32. 5) Bl. 33.

vrientschap geacht," zoo gaat hij voort, „alleen yemants vriendt te-zijn als ghy 't sonder eygen ongemack en perijckel wesen kont: en dan stil te sitten, als de noodt aan de man komt." [1]) Met te meer vrijmoedigheid vat hij de pen op, daar zijne grijze haren, zijne lange en getrouwe diensten en zijn volharden in de ware leer, hem in ruime mate aanspraak geven op eerbied en vertrouwen. „Wat soude my dan aengaan, dat ick in 't laatste van mijn daegen, gaende met de eene voet nae 't graf, verlaetende de oude Leere, nae schaedelicke nieuwicheden soude honckeren, en in Kercke en Academie sulcke Leeringhen trachten in te voeren en doceren, die my mynen Diensten souden onwaardigh en onnut maaken? Daar behoede my de goede God voor. Ick ben van al te goeden bloet opgeleydt, van sulcken Grootvader en Vader voortgekomen, die als ick mijne Jaren by de haare gae paren, die sy inde Gereformeerde Kercke den raat Gods dienende, hebben toegebracht: mijn Grootvaader t' Antwerpen, Middelburgh, Franckendaal; mijn Vaader te Franckendaal en t' Amsterdam, als mede mijn Broeder Johannes Heidanus zal: ged: en Ick tot Leyden, nu over de 126 Jaaren uytmaaken. Soo 't God wil, ick en sal my die smette niet laaten aanwrijven, soo langhe my God by verstandt laat. *Errare possum, haereticus esse non possum.* Ick en hebbe noit die 20. positien, soo als sy daar liggen, en ons werden tegen onse meyninghe en wille op gheduyt, in Kercke of Schole gheleert, als oock in 't toekomende niet doen sal." [2]) De handelwijze der Curatoren blijft Heidanus nog steeds een raadsel. „Kan't niet mede in dese sake soo gelegen sijn, datmen niet konnende het Meesterschap, daar men mede swanger is, nae sijn sin bekomen, om over al het groote woort te voeren, dewijle men geen raadt en siet, om door den ordinaren wegh by de Kercken sulcken ghesagh te verkrijgen, men dan sijnen toevlucht neemt tot den Wereltlicken Arm? diemen dan door gheduurigh aanloopen en klagen dit inscherpt, dat het niet wel met de Kercke en staat, dat door die inkruypende nieuwigheden de waarheydt last lijdt, dat veele Leeraars in Kercken en Academien daar mede besmet zijn, dat de Jeught inde Schoole qualick gheimbueert werdt: en datmen dan sijne partyen benaminge geeft, 't welck het rechte middel is, om een Factie te maacken en de saken tot een scheuringe te brengen." [3])

„Dit heeft ons dan gedacht," zoo gaat Heidanus voort [4]) „dat wy tot verdediginge van onse eere, goeden naam, en rechtgevoelentheydt in de leere, ons selve schuldigh waaren, om niet door ons stilswijgen ons selve by al de wereldt verdacht te maecken, dat wy aen dese stellingen schuldigh waren, en niet anders als door dit violent middel te weerhouden, om niet dit fenijn voort te spreyden. Dewijle wy geen ander middel en sagen, om dit quaat voor te komen, en van ons of te leenen, als door sulcke verantwoordinge."

1) T. a. p. 2) Bl. 36) 3) Bl. 37. 4) Bl. 45.

Op bl. 49 gaat hij over tot het „Onderricht over die befaemde. 20 positien, vertoonende, dat de meeste derselver noyt, de andere weynige noyt met die woorden, ofte in dien sin, daerse mede opgegeven worden, in de Universiteyt tot Leyden zijn geleert; waer in oock de ontrouwe van een seker Boeckjen onlangs uytgekomen onder de naeme van Extract uyt de Resolutien van de Curateuren over de Universiteyt etc. met Aenwysinge van d'Auteuren, Boecken, Pagien etc. klaerlick wort ontdeckt." Dadelijk reeds wijst Heidanus er op, hoe men met reden had mogen verwachten, dat in dit tractaat was aangetoond, dat er schrijvers waren, bij wie deze stellingen woordelijk waren te vinden, te meer daar men zoo nadrukkelijk had gezegd „dat het de vraag niet was, hoe het de Auteuren hadden gemeend, maar hoe ze gesproken of geschreven hadden." Bovendien had moeten blijken dat de aangehaalde schrijvers ze *aan de Leidsche Hoogeschool* hadden gedoceerd, daar men den Curatoren had wijs gemaakt, dat die 20 stellingen „in de Universiteyt eenige jaren herwaarts van tijd tot tijd waren geventileert." Maar men citeert Cartesius, Wolzogen en den schrijver van Philosophia S. Scripturae interpres, die geen van allen ooit eenig onderwijs te Leiden hebben gegeven, terwijl men van Coccejus en Wittichius die werken citeert, die zij hadden geschreven reeds voor zij professoren te Leiden waren geworden. „Hebben nu de H. Curateuren geene betere informatie gehadt als van dit slach van menschen, ... soo zijnse schandelick door de bottigheyt, ofte onbeschaemde boosaerdigheyt van verkeerde menschen misleyt ende geabuseert ende wy hebben soo veel meer reden om over ons ongeluck te klagen, dat de H. Curateuren noyt beter van ons hebben willen geinformeert werden." 1)

Wij bemerkten het reeds, Heidanus was van oordeel, dat deze stellingen, uit haar verband gerukt en genomen in andere beteekenis, juist het omgekeerde zeiden van de bedoeling der schrijvers, uit wier werken zij waren genomen. „Het moet," schrijft Dr. Sepp, 2) „hem weinig inspanning hebben gekost, het bewijs te leveren, dat die 20 stellingen genomen waren uit zijne en zijner vrienden schriften buiten het toelichtend verband, waarin zij voorkwamen."

Dit gaat Heidanus nu bij iedere stelling in het bizonder aantoonen. 3) Bij de 1[sten] stelling merkt hij op: Indien men de Curatoren beter had ingelicht „soude 't klaar hebben gebleken, dat hy (Coccejus) daarmede niet heeft willen seggen 't gene dese woorden van de andere afgesondert schijnen mede te brengen", 4) daar Coccejus met *zaligheid* bedoelt: *het werk*

---

1) Bl. 50. 2) C. Sepp, A.w. II, bl. 368.

3) Om niet in onnoodige herhaling te vervallen, wil ik nu zijne Cartesiaansche denkbeelden, die hij bij de bespreking van de 6de tot de 20ste stelling ontwikkelt, niet mededeelen, wijl ik dit in het laatste hoofdstuk hoop te doen.

4) Bl. 51.

der zaligheid, dat Christus door zijn lijden en heerlijkheid, die daar op volgde, heeft gewrocht. Bij de 2de stelling: „Die wort Coccejo te laste geleit, en om dit te bewijzen worden drie plaetsen bygebracht, onder de welcke nochtans niet een is, die de selve woorden vervat"; 1) want Coccejus beneemt den geloovigen van het O. T. volstrekt niet alle zekerheid of gerustheid der conscientie, daar hij hun toeschrijft: de zegelen der gerechtigheid des geloofs. Hij heeft alleen willen zeggen, dat zij niet vergenoegd konden zijn met de instellingen der ceremonieele wet, welke slechts schaduwen waren der toekomende heilsgoederen, maar moesten verlangen naar de zaken zelve. Bij de 3de stelling: „Hier is wederom al eenige veranderinge van woorden" 2). Coccejus heeft hier het oog op Rom. 8/15 en de Curatoren zullen toch niet willen verbieden, dat men spreekt en gevoelt in overeenstemming met de H. Schrift? Bij de 4de stelling: „Dit moste nu volgens de gedaene belofte aengewesen worden met woorden van de Auteuren, maar de Aenwijsers seggen hier alleen: Dit volgt uyt de verkeerde uytlegginge over Hebr. 2. 14, die sy daarna Coccejus te laste leggen. Maar wat groote Meesterschap is dit, dat sy 't gene sy verkeerdelijck meenen te volgen uyt ymants woorden, hem derven toeschrijven, als of hy 't selve met die woorden hadden geseght." 3) Want Coccejus bedoelt met dood niet: den eeuwigen dood, maar eenen ontijdigen en plotselingen dood. Bij de 5de stelling: „Dit heeft niemant van ons geleert. Wy geloven, dat het Verbont der Genade in 't O. T. overal te vinden is." 4) Bij de 6de stelling: „Wy sien met groote verwonderingh, dat dese stellinge Dn. Wittichius wort te laste geleidt. Om dit te bewysen, worden by gebracht eenige woorden uyt sijn Theologiâ Pacifica pag. 20. maer onder deselve wordt niet gelesen, *in saken van geloof,* waarop 't nochtans hier t' eenemaal aenkomt." 5) „Lieve Godt waar toe vervallen wy! Wat onbeschaemtheidt is dit, dat men Hooghaensienlicke Heeren, dat men de gemeente wil wys maken, dat yemant eene stellinge leert, daar hy deselve plat verwerpt ende tegenspreeckt, ende dat men belooft 't selve aen te wysen met eygne woorden van den Auteur, ende bybrenght eene citatie, in de welcke deselve woorden niet gevonden worden, en verby gaet die woorden, waarmede dien Auteur dese stellinge wel expresselick tegenspreeckt!" 6) Bij de 7de stelling: „Om deselve te bewysen worden al wederom soodanige woorden bygebracht, die van de woorden der stellinge selfs verschillen" 7) „Maar onse partyen duyden dese woorden in soodanigen sin, *dat de Heilige Schryvers, of veel meer den H. Geest, die in de Schriftuire spreeckt, soude in de dwalende vooroordelen des gemeenen volcks steken, ende alsoo volgens deselve spreken, leeren en dwalen;* in welcken sin de woorden van niemant konnen genomen worden, die de waarheidt ende autoriteyt van de Schriftuire vast steldt." 8)

1) Bl. 54. 2) Bl. 59. 3) Bl. 60. 4) Bl. 65. 5) Bl. 71. 6) Bl. 72. 7) Bl. 74. 8) Bl. 77.

Bij de 8ste stelling: „Om te bewysen, datse in de Academie van Leyden is geleert, wort bygebracht een plaatse uyt Wittichii Theol. Pacifica, alwaar deselve woorden, soo alsse in de stellinge staan, niet gevonden worden, ende die dan noch verminckt worden geciteert;" [1]) want Wittichius leert duidelijk, dat de krachtdadige en werkzame Goddelijke wil, het wezen Gods zelf is — Bij de 9de stelling: „Hier worden Wittichii woorden bygebracht, om te bewysen, dat hy die stellinge geleert heeft, die nochtans al vry wat verschillen van de stellinge selfs, so alsse in 't Extract voorkomt." [2]) „Wy houden 't daar voor, dat het aangaande de valsheyt ofte waarheyt van dese stellinge 't eenemaal aankomt op 't recht begrip van een *Engel*, ende van de *tegenwoordigheyt.* [3]) Bij de 10de stelling: „Dit Artyckel bestaat uyt twee leden, die in 't alderminste geen gemeenschap met malkanderen hebben, sijnde daarenboven elck van dese twee leden soo dubbelsinnigh, waar van de eene sin goet, de ander noyt geleert is, dat het onmooghlijck is te begrypen uyt dese woorden alleen, in wat voor sin het hier verboden wort." [4]) Ten waar men misschien, om doch een schijn van onwaarheit dese stelling aentewryven, dese woorden so wilde nemen, dat het hoochste goet van een mensche, 't geen hy of hier, of hier naemaals kan bekomen, daar in bestaat, dat hy vergenoeght is." [5]) Bij de 11de stelling: „In 't eerste was onse meening, dat dese Positie sach op de Philosophie van Democritus ende Epicurus, die wel eertyts yets diergelijcks hebben gedroomt, maar daarna hebben wy gesien, dat die *'t Extract met de aanwysingen* hebben uytgegeven, dese positie met de grootste onbeschaamtheyt van de Werelt aan Cartesius ende Wittichius derven te laste leggen." [6]) Bij de 12de stelling: „De Leser kan dan hier uyt wederom een staaltje van de ontrouw van dese lieden sien, datse, sullende bewysen datter geleert wort, *dat de Wereldt oneindigh is,* woorden by brengen in dewelcke alleen gevonden wordt, *dat men niet kan begrijpen, datter paalen in de materie van de Wereldt zijn,* welcke van de woorden van de stellinge seer verschillen; ende datse verby gaan woorden die immediatelick voorgaan, in de welcke wel expresseliek ontkendt wordt, *dat men de Werelt kan oneindigh noemen.*" [7]) Bij de 13de stelling: Deze stellinge wort van onse tegenpartijders soo verstaan, dat de ziel maar zijnde eene gedachte, die licht verby gaat, dan ophout in wesen, als dese gedachte ophoudt... soo dat hier uyt dan volgen soude, dat de ziel van den mensche sterflick ware." [8]). Wat het tweede lid van de stelling aangaat: deze is „soo als de woorden leggen genomen, soo absurd en contradictoir, dat yder daatlijck sal konnen sien, dat het onmoogelijck is, dat de selfde oyt van ymandt gestelt soude zijn." [9]) Bij de 14de stelling: Men heeft Cartesius niet begrepen, want deze verstaat onder natura: mens

---

1) Bl. 78. 2) Bl. 82. 3) Bl. 83. 4) Bl. 87. 5) bl. 90. 6) Bl. 91. 7) Bl. 95.
8) Bl. 98. 9) Bl. 102.

(= ziel.) [1]) Bij de 15de stelling: „Dese stellinge heeft twee leden; het eerste... poogen dese Aanwysers niet eens aan te wysen, maar gaan 't stillekens voorby, en schynen dan alsoo te bekennen, dat dese woorden nergens te vinden sijn." Wat de zaak betreft, niemand zal zoo dwaas zijn te leeren, dat de wil des menschen met betrekking tot God vrij is. [2]) Het tweede lid halen zij ook al verminkt uit Cartesius' woorden. [3]) Bij de 16de stelling: „De aanwijzers laten weg, hetgeen Wolzogen er uitdrukkelijk bij zet: *dat God niet wil.*" [4]) Bij de 17de stelling: „wie Cartesius maar goed leest, zal in die woorden niets aanstootelijks vinden." [5]) Bij de 18de stelling: „Dese stellinge, soo als se daar leydt, komt elck een, diese leest, alsoo voor, even of daar geleert wierde, dat men van geene dingen, selfs van de wesentlijckheyt Godts eenige seeckere ende vaste kennisse kan hebben... Dit houden wy voor eene godtloose Leere." [6]) Bij de behandeling van deze stelling is Heidanus bizonder scherp en bitter in zijn schrijven. „'t Is eene schande," zoo roept hij uit, „dat deze zaak, die reeds zoo dikwijls is besproken, hier weer te berde moet komen, niettegenstaande de Cartesianen herhaaldelijk beweerden, dat twijfelen in dien zin bij Cartesius niets anders beteekent dan nauwkeurig onderzoeken". [7]) Bij de 19de stelling: „'t Woord adaequata is niet goed door de aanwijzers vertaald." [8]) Bij de 20ste stelling: „Dese stellinge moest nu bewesen worden alhier in de Academie geleert te sijn, maar hier vint men niemant, die men kan ten voorschijn brengen, als den onbekenden Autheur van 't Tractaat *De Philosophie is de uytlegster van de Schriftuire.* Heeft dan die oyt op de Academie tot Leyden geleert? Derf ymand wel soo onbeschaemt sijn, om dit te seggen? Wat raackt dan dese stellinge de Universiteyt tot Leiden?" [9])

In het slot toont Heidanus aan, dat de Aanwijzers niet hebben voldaan aan hunne belofte; „soo is 't dan klaer, datse hadden moeten aenwysen, dat het de genaemde Coccejanen en Cartesianen waren, die alle dese 20 stellingen leerden; en oock, dat de selve waren Professoren van de Universiteyt van Leyden, en dan noch, datse de selve geventileert en geleert hadden op de Universiteyt sijnde, en wel met de selve woorden, soo alsse in 't Decreet sijn geexpresseert." [10]) „Het is oock seer ongefondeert, dat dese Aenwysers voor vast stellen, dat niet in consideratie behoorde te komen, dat het die Auteuren of Professoren van de Academie van Leiden, die nu al eenige van dese stellingen met deselve woorden, alsse op 't tonneel zijn gebracht, mochten geleert hebben, *anders gemeent ende haere meeninge op andere plaetsen verklaert hebben*; seggende, *dat dit de vraege hier niet en is*, ende, *hebben sy 't anders gemeent, soo moesten sy anders hebben gesproken*; want op die wyse soude men oock met de woorden

1) Bl. 106. 2) Bl. 107. 3) Bl. 108. 4) Bl. 112. 5) Bl. 113. 6) Bl. 116. 7) Bl. 133. 8) Bl. 134. 9) Bl. 138. 10) Bl. 140.

van de Schrifture konnen omspringen, ende uit de selve Extracten maken, en die afgesondert van 't voorgaende ende volgende voor *schadelijcke Nieuwicheden* uitroepen; ende, als den yemant de sake voor de Schriftuire opnam, seggende, dat het de Heilige Schryvers anders gemeent ende haere meeninge op andere plaetsen verklaert hadden, soude men op deselve maniere konnen antwoorden, *dat dit de vrage hier niet en is,* ende, *indien sy 't anders gemeent hebben, sy oock anders moesten hebben gesproken.* Op die wyse handelde eertyds den afvalligen Keyser Julianus met de heilige schryvers, en socht spotsgewijse sijn Decreet tegens de Christenen genomen, (door 't welcke hy de Kercken alle haere middelen ende goederen, alle haere vryheden, vereeringen ende inkomsten, daer mede Constantinus de Groote deselve begaeft hadde, benam,) te bewysen uit de woorden Christi: *Salig syn de Armen, want haer is 't Koningrijk der Hemelen.* De woorden waren daer; indien nu yemand gesegt hadde. dat Christus sulcks anders gemeent ende sijne meeninge op andere plaatsen verklaart hadde, soude hem Julianus, indien hy dese schone regel van de Aenwysers hadde geweten, met 't selve recht niet konnen seggen? de vrage is hier niet, hoe 't Christus gemeent heeft, indien hy 't anders gemeent hadde, soo moeste hy anders gesproocken hebben." 1)

„Wij hopen," zoo eindigt Heidanus zijn geschrift, „hare Ed: Achb: nu beter sijnde geinformeert, in 't toekomende dit slach van menschen geen gelove meer sullen geven, maar de beklaeghde partye het ander oor verleenen, en, soo dit woelen van onse tegenpartyders niet ophout, sorge draegen, dat deser lieden drift magh ingetoomt worden, om hare Broeders in gerustheidt toe te laten, dat se in de kennisse en waarheit mogen wassen en toenemen, en de andere oock daarin onderwysen." 2)

Met groote ingenomenheid werden deze Consideratien door het publiek ontvangen. In den loop van 1676 werden zij driemaal gedrukt. 3) Ook te Hamburg verscheen in 1678 eene latijnsche vertaling met drie Appendices n.l. 1, 't Extract uit de Res. der Curatt. van 16 Januari 1676 met de Noodige Aanwijzing. 2, Acten en Resolutien 4), en 3, Extract uit de Res. der Curatt. van 5 Mei 1676, ook alle drie in 't Latijn vertaald. 5) Naar de gewoonte dier tijden verschenen tal van lofdichten op de Consideratien van den Heer Abrahamus Heidanus. 6) Eene enkele proeve wil ik hier vermelden:

1) Bl. 141. 2) Bl. 144.

3) C. Sepp, A.w. II, bl. 368. De derde druk is uitgekomen te Amsterdam bij Johannis van Someren (Pamfletten der Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.) 4) Later te vermelden.

5) De volledige titel luidt aldus: „Abrahami Heidani S.S. Th. D. ac Prof. et Ecclesiastae Leidensis Considerationes ad res quasdam nuper gestas in Academia Lugduno-Batava. Cum triplici Appendice, cujus seriem sequens pagina exhibet. Libellus perutilis, nec minùs hoc tempore necessarius: exteris Ecclesiis virisque imprimis eruditis diu variè expetitus, inque eorumdem gratiam, multorum hortatu, è Belgico idiomate in Latinum fideliter transtatus. Hamburgi, Apud Petrum Grooten, M. D. C. LXXVIII". (Bibliotheek der Rem. Kerk te Amsterdam).

6) Zie Bijlagen.

....„Soo leyt een ouden Leeuw, de schrik van Bos en Bergen,
Ontzagg'lijk neer, en laat 't gediert hem veylig tergen,
Maar als 't te nae komt geeft hy 't stoute goet een poot:
Dan ziet men 't gantse Wout verstuyven en verschrikken.
Schep moet Onnozelheyt, schep moet, ge en hebt geen noot.
De Leytse School-Leeuw brult, geen Beest meer derft er kikken."

Deze stoutmoedige uitspraak werd niet bewaarheid. Zoodra het boek in het licht was verschenen, lieten de Curatoren, niet twijfelende of Heidanus had het geschreven, hem ontbieden. Toen hij op hunne vraag, of hij dit boek voor het zijne erkende, toestemmend had geantwoord, werd hij, als gehandeld hebbende in strijd met de resolutie van 16 Januari 1676 van zijn ambt als professor ontzet bij de navolgende resolutie: [1])

„De Curateuren over de Universiteyt tot Leiden, ende Burgermeesteren der selve Stad, in handen gekregen hebbende seker Boecxke, geintituleerd *Abrahami Heidani Consideratien over eenige saken onlanghs voorgevallen in de Universiteyt binnen Leiden*, 't geen geseid wierd van *Heidanus* opgesteld, en in alle gevalle voor het sijne erkent, en door desselfs order bij Arnoud Doude gedrukt, en vervolgens publici juris gemaakt te zijn; hebben uit de lecture van 't selve boexken ondervonden, niet alleen dat den Atheur daar by met opset en ex professo heeft onderstaan te schrijven, en te expostuleren tegens seker Decreet of Resolutie by de voorsz. Curateuren en Burgemeesteren op den 16 Januarij voorleden genomen, en tegens het verbot van het Leeren, Disputeren, Schrijven, of in eeniger manieren directelijk of indirectelijk verhandelen der positien en stellingen aldaar breder geënumereerd: Maar oock buiten de waarheid de voorsz. Curateuren en Burgemeesteren na te geven; *dat sy tot het formeren van de voorsz. resolutie, en tot het nederstellen van de voorsz. positien gekomen waren, niet door eigen beweginge maar door inductie van des Autheurs tegenparthye, door de welcke deselve positien* (soo hy seyd) *in handen van Curateuren en Burgemeesteren gekomen zouden zijn, dewelcke niet kunnende het meesterschap, daarmede sy swanger zijn, na haar sin bekomen, om over al het grote woord te voeren, dewijle sy geen raad en sien om door een ordinaris wegh by de Kerken soo een gesagh te verkrijgen, dan haar toevlught nemen tot den wereltlijken arm*, ('t welck hy paginâ seq, explicerende seid, *dat sy niet konnende haar saak door geoorlofde middelen goed maken, haar toevlught nemen tot geweld), dat sy haar partye benaminghe geven, 't welck het reghte middel was om een factie te maken, en de sake tot een scheuringh te brengen, dat dese kunste tot alle tijden wel gepleegd, en dat daar niet sulks in desen zoude zijn omgegaen, maar alles met een goede intentie en goede order zou gheschiet zijn, men andere moest wijs maken, als hem*

1) Biblioth. v. Mevr. de Wed. H. J. Royaards te Utrecht en Pamfletten der Kon. Biblioth. te 's Gravenhage.

die beter wist. Dat hy vorders de Curateuren en Burgermeesteren heeft geinsimuleerd van onwetenheid van eensijdigheid, en partyschap, seggende, *dat hy niet konde sien nogh geloven, dat deselve eens de moeite hadden genomen om de Schriften na te sien, gelijck wel behoord had te geschieden, om alles reght te konnen oordeelen.*

Dat Politijcque afzonderlijck van de Ecclesiastique haar een oordeel over de voorsz. positien hadden aangematigd, en die gedetermineerd eer sy sekerlijck wisten, of sy in natuur of wesen waren, en getrouwelijck of niet geallegeerd.

Dat hij beschuldig wierd de voorsz. positien in de Academie geleerd te hebben, vragende voorts, *of het genoegh was beschuldig te worden? en dat hij moest geloven, dat dit sijn eigen positien waren van hem bedagt en gedoceerd, en dat hem die by het voorsz. Decreet wierden te last geleid en opgestreden,* daar wijders byvoegende, *dat hij omtrent de 20. Positien niet eens was gehoord, maar op het blote aengeven van sijn partye, die hy niet wist wie hy was; swart of wit, was veroordeeld, en indien men dan mede op gelijke voet wilde voortgaan, God sich haarder wilde erbermen, en self middelen verschaffen, om sulke snode inquisitie, beter naar de lught van Romen en Spanjen, als nae de Nederlandsche aard riekende, te weeren. Dat noghtans daar op was gegrond die sware sententie, en dat was voorwaar een harde proceduur van Curateuren voorgenomen tegen haar Pupill, welkers Gouvernement men vermoeden moest meer van vaderlijk te hebben als despotijcq te zijn.* Alhoewel hy self daar na bekent, *dat 'er niemand in het Decreet met name wierd uitgedrukt, en dat hy misschien voor sijn persoon niet gemeent was, alsoo hy hem altoos stil gehouden had, sonder hem over dese quaestien met schrijven, of andersins veel bemoeid te hebben; dat de positien of niemand aangingen, of alleen gebruikt wierden om ymand in 't net te krijgen.*

Traducerende voorts de goede en sincere intentie, mitsgaders het respect van Curateuren en Burgemeesteren doorgaans in het selve Boexke op een seer irreverente en onbetamelijke manier.

En dewijl den Autheur van de voorsz. Consideratien toestaat, *dat het geen men met de positien voor hadde, niet was nieuw, nu eerst versch gesmeet; maar een goede tijd herwaards tusschen de Predikanten pro et contra geventileerd en bedisputeerd. Dat hier niet getwist wierd over een hooft poinct inde Religie, of een Geloofs-artikul, van welcke men niet een stip magh aftreden, toedoen, ofte veranderen; maar over eenige uitleggingen van sommige Schriftuur-plaatsen, die in de Academie, in Lessen, en Disputen waren geventileerd; en dat het ook niet was ongerijmd, dat selfs die gedoemde positien in de Academie geleerd souden zijn geweest,* welcke positien hy nogtans noemd enorm; *en datmen (soo als deselve daar lagen, en in dien sin) sigh reghtveerdigh daar over moest bedroeven, en datmen die geene, diemen dat gevoelen wilde overstrijden, tot Ketters wilde maken.*

Dat hy die positien, soo als sy daar lagen, en hem tegens sijn meenningh en wil wierden opgeduid, in Kerk of Schole nooit hadde geleerd, als ook in 't toekomende niet doen zoude, en dat d'Heeren Curateuren en Burgermeesteren daar van behoorden versekerd te zijn.

Besluitende de praemissen van 't voorsz. Boecxken daar mede, *dat hy niel sonder reden bedugt was, dat de voorsz. proceduren een merckelijke opschuddingh en Commotie zouden veroorsaken in de Kerken van ons Vaderland, en menige van de begaefste en geleerste Predikanten, die mede aan dat schip reeden, zouden treffen.*

Daar nochtans Curateuren en Burgemeesteren, met seer grote droefheid en bekommeringe hebbende aangesien de discrepantien, en strijdigheden, die eenige jaren herwaarts tusschen de Professoren, en andere leden van de Universiteit in swangh hehben gegaan, alle middelen hebben geadhibeerd om die door minnelijke wegen te accommoderen, en uit de wegh te leggen, ernstige repraesentatien en aanmaningen aan deselve gedaan, en ook eenige, hoewel seer sachte censure geoeffend tegen die gene, die sy oordeelden haar in haar particulier te hebben ontgaan: Dogh ten langen lesten siende, dat al haar saghtmoedigheid te vergeefs was, en niet goets opereerde, genoodsaakt zijn geweest sorge te moeten dragen, ten minsten voor het toekomende, en sulks te nemen de voorsz. Resolutie van den 16 Januarij: procederende niettemin daar in met die omsightigheid en circumspectie, dat, daar de eene seide, dat de voorsz. positien wierden geventileerd en gedoceerd in die sin, als deselve in 't voorsz. Decreet zijn geëxpresseerd; en d'andere 't selve wel hertelijk ontkenden, en dat zy beide de voorsz. positien, soo, en in die sin, als deselve in het voorsz. Decreet zijn ter neder-gesteld, improbeerden en verwierpen; simpelijk verboden hebben de voorsz. positien te Leeren, Disputeren, daar over te Schrijven, of die in eeniger manier, directelijk of indirectelijk te verhandelen, sonder soo nauw reguard te nemen, of die juist alle specialijk in de voorsz. Academie waren geventileerd; sonder eenige benaminge te hebben gebruikt; ja sonder ymand, wie hij oock soude mogen zijn, eenige van de voorsz. positien opgetigt, aangeduid, of voor de sijne te hebben overstreden; en daarom ook niemand by naam of toenaam, of by eenige circumscriptie of designatie directelijk of indirectelijk hebben genoteerd of gedesigneerd.

Dat vorders de gemelte Curateuren en Burgemeesteren haar ten aansien van de voorsz. positien wel expresselijk en klaarlijk hebben willen houden binnen de palen van de Universiteit, haar sorge specialijk gedemandeerd en aanbevolen, en daarom ook de paene in 't voorsz. Decreet gemeld, hebben gelimiteerd puur en alleen in de voorsz. Universiteyt; en dat mitsdien haar met notoir ongelijk word opgeduid, dat sy haar handen ook zouden hebben willen slaan aan 't kerkelijke, 't geen niet hare, maar de opsicht van andere is toevertrouwt; en siende, 't gunt bij haar met soo

grote opreghtigheid en soo veel kennis van saeken, en omsigtigheid, sonder eenige de minste partijschap, met soo goeden insichte was geschied, eghter by het voorsz. libel soo verkeerdelijk wierd misduid en verdraaid.

Soo hebben gemelte Curateuren en Burgemeesteren goedgevonden en verstaan, dat, alvoorens eenige positive resolutie te nemen, den voornoemden *D. Abrahamus Heidanus* voor haar ontboden, en over het maaken en divulgeren van de voorsz. Consideratien ondervraagd zal werden. Gelijk dan deselve *D. Abrahamus Heidanus* door de Pedel van de voorsz. Universiteit voor de voorsz. Curateuren en Burgemeesteren is ontboden, en verschenen zijnde, op haar aanspraak, ondervragingh, en sommatie, namentlijk:

Of hy het voorsz. Tractaatje aannam en erkende voor het sijne, en of hy het selfde alleen, of met assistentie van andere hadde gemaakt?

Heeft verklaard op het eerste poinct, dat, gelijk den Titul van 't selve Tractaatje uitwees, hy het selve advoyeerde voor het sijne: en op het Twede, dat het sijn werk was, by hem was uit-gegeven, en dat hy het selve gestand dede.

En daar op dan verders gedelibereerd en in aghtingh genomen zijnde, dat den voornoemden *Abrahamus Heidanus* niet alleen de voorsz. Resolutie van den 16. Januarij met het opstellen en divulgeren van het voorsz. Libel, heeft gecontravenieerd, en schuldigh gemaakt aan de paene, by de voorsz. Resolutie klaarlijk uitgedrukt, en by de Curateuren en Burgermeesteren in Senatu Academico ten selven dage ernstelijk geinsinueerd: maar daar en boven de Curateuren en Burgemeesteren met de voorsz. invectiven voor al de wereld opentlijck verongelijkt; en dat het selve te minder paste aan den voornoemde Heidanus, die al veel considerable weldaden successivelijk van de Curateuren en Burgemeesteren had genoten, en dat het ook een saak was, die sonder animadversie en correctie niet konde werden gepasseert: Is goed-gevonden en geresolveerd, dat den voornoemden *Abrahamus Heidanus* van sijn Ampt, als Professor in de H. Theologie zal werden gelicentieerd, en dat daar van kennisse zal werden gegeven aan den Rector en Senaat van de Universiteit."

Accordeert met de Originele Resolutie,
In kennisse van my,
P. Burgersdijk.

Voorts schreven de Curatoren eenen brief aan den Prins van Oranje, met het verzoek de resolutie „goedgunstelijk te willen aprobeeren" als uitvloeisel van de resolutie van 16 Januari, waarvan hij ook „de stricte observantie had gecommandeerd." Daar de Heer professor Heidanus „by een publijc boexken het voorsz. decreet volmondigh heeft believen te decrieren ende ons respect met vele onbetamelijcke lasteringen ende invectien aentetasten ende te verkleynen. . . . soo hebben wy niet konnen ledigh staan tegen den voornoemden D. Heydanus te exerceren die pene,

die in de voorsz. resolutie staat uytgedruckt, ende vervolgens deselve D. Heydanum van sijn ampt als prof. S. S. Theologiae indeselve Universiteyt te licentieren, gelijck wij dan onder schuldig respect het geslage decreet hier hebben ingeslooten, om U Hooght. te konnen dienen voor een complete informatie van de proceduren, die wy tegens den voornoemden D. Heydanum ongeerne moeten intenteren. Wy hebben die verwagtinge, doorlugtige vorst, dat gelijck U Hooght. uyt goede ende salutare beweginge ons tot de stricte observantie van de voorsz. wetten heeft believen aentemaanen ons die gunst ende die inclinatie sal bewysen, van de voorsz. onse rechtmatige proceduren mitsgaders ons meergementioneerde decreet 't geen de uytterste necessiteyt ons eyndelijck heeft geexorqueert niet te improberen maer dat integendeel de voorsz. onsen ernst het geluck magh wedervaren van U Hoogheyts gunstige approbatie. Wy sullen God almaghtig bidden onophoudelijck voor de conservatie van U Hooghts dierbare persoon ende dat Hy desselfs desseynen wil kronen met sijne genade ende pretieuste segeningen."

Doorlughtige Hooghgeboore Vorst, U Hooghts ootmoedige
Curateurs over de Univ. en Burgerm. der stad Leyden,
Ter ordonnantie van deselve,
P. Burgersdijck.

Daarna werd eene Senaatsvergadering bijeengeroepen, waarin de afzettings-resolutie van Abraham Heidanus werd voorgelezen. „Nemo inter membra senatus oblocutus est vel aliquo modo intercessit." [1])

1) XII Cod. Act. Acad. Fol. 45,r.

HOOFDSTUK III.

BEWEGINGEN OP KERKELIJK GEBIED VEROORZAAKT DOOR DE „SCHADELIJKE NIEUWIGHEDEN."

„Elendes Zeitalter! wo man einen Heidanus absetzt!" zoo schreef Wettstein in Mei 1676 aan zijnen vriend Suicer [1]) vol verontwaardiging over hetgeen te Leiden was geschied. En wel mocht hij zoo spreken. Immers de toestand op kerkelijk gebied, die tot de feiten van 1676 aanleiding gaf, was allertreurigst. Met een enkel woord heb ik er reeds op gewezen, van hoeveel beteekenis het jaar 1672 is geweest voor de geschiedenis onzer Vaderlandsche Kerk. De oneenigheid tusschen de Voetianen en de Coccejanen, die met de Cartesianen onder den algemeenen naam van „Nieuwigheidsdrijvers" werden samengevat, was steeds toegenomen, waartoe vooral de staatkundige gebeurtenissen hadden medegewerkt. Willem III, lang door Johan de Witt op den achtergrond gehouden, had door de Staatsomwenteling van 1672 de plaats weder ingenomen, die hem van rechtswege toekwam. Was hij in Februari door de Staten-Generaal benoemd tot kapiteingeneraal slechts voor éénen veldtocht, niet lang daarna droegen zij hem de waardigheid op van kapitein-generaal der Unie, nadat in het begin van Juli het Eeuwig Edict was ingetrokken en de Staten van Holland en Zeeland den Prins tot Stadhouder hadden uitgeroepen.

Nu kan het niemand verwonderen dat de hevige stormen, die op het gebied van den staat woedden, hunne nawerking deden gevoelen op kerkelijk gebied; te minder, wanneer men bedenkt, dat de Voetiaansche partij bijna uitsluitend bestond uit aanhangers van den Prins van Oranje. Toen nu de algemeene opinie zich voor den Prins verklaarde en zijne partij meer en meer invloed kreeg, begonnen ook de Voetianen hunne stem steeds luider te verheffen tegen de aanhangers van Coccejus en Cartesius. Zoo maakten zij van de algemeene verwarring, die op staatkundig gebied zoowel ten gevolge van de buitenlandsche oorlogen als van de daarmede samenhangende binnenlandsche onlusten heerschte, ijverig gebruik om hunnen slag te slaan. [2])

---

1) A. Schweizer. Die Centraldogmen der reformirten Kirche. Zürich, 1856. Zweite Hälfte. S. 677.

2) Overtuychde Ontrouwe. Fol. 113 (Later te vermelden).

Was reeds in 1669 op de Synode te Haarlem en in 1670 op de Synode te Amsterdam, om aan de bezwaren der Voetiaansche partij te gemoet te komen, een bevelschrift uitgevaardigd, tegen twistgeschriften over onnoodige quasties, [1]) in 1672 ging men over tot krachtiger maatregelen. De oneenigheden begonnen op de Synode te Enkhuizen. Toen alle zaken waren afgeloopen, de correspondenten reeds hadden afscheid genomen, „en elck in die gevaerlijcke tijdt na sijn huys en na de sijne eylden," zooals ons Gelazius Major schrijft, [2]) kwam een zekere predikant van Haarlem met een quaeritur te voorschijn, gesteld in deze woorden: *Nadien de tegenwoordige tijden seer vruchtbaer zijn van velerhande aenstotelijke nieuwigheden, welcke op de Predick-stoelen worden gebracht en ogenschijnelijck staen te veroorsaecken groote hinder in de liefde en Vrede der Kercke, soo wert de Christelijcke Synode in bedencken gegeven, of niet oorbaer en voor de ruste der Kercken dienstigh ware, de Classen respective te vermanen om met allen yver en voorsichtigheyt tegen de aenstotelijcke nieuwigheden te waecken.*

Had de Synode geweten, dat dit quaeritur volstrekt niet door de classis van Haarlem was opgesteld, maar door den predikant zelven, zij had deze zaak niet in behandeling mogen nemen, daar bij synodaal besluit was vastgesteld, dat in zaken, die betrekking hadden op de kerk in het algemeen, de classes moesten komen met hare consideratiën. Doch men vermoedde dit niet.

Toch wilde het bestuur der Synode deze zaak van de baan schuiven, daar genoemde predikant niet wilde zeggen, welke nieuwigheden hij bedoelde. Maar de meerderheid der vergadering wist het besluit door te drijven, hoewel met eene sterk protesteerende minderheid: *de Christelijcke Synodus heeft dese voorgestelde bedenckinge soo gefundeert gevonden, datse gewilt heeft dit voorstel in haer eyge Synodale resolutie te veranderen, en vermaent alle respective Classien met allen yver en voorsichtigheyt tegen de aenstotelijke nieuwigheden te waecken.* [3])

Ook de classes van Haarlem en Edam spraken in 1673 voortdurend in hare gravamina van *schadelijke nieuwigheden*, zonder zich hieromtrent nader te verklaren. Toen de besluiten der genoemde classes niet overeenstemden, kwam de Heer Fannius, commissaris van de Heeren Staten van Holland in de classis van Edam met een concept ter tafel, bestaande uit tien artikelen, wier strekking nagenoeg in deze woorden kan worden saamgevat: „De statenoverzetting met hare aanteekeningen heeft onbepaald gezag bij de verklaring der Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds, en de Formulieren van Eenheid vormen den onveranderlijken regel des geloofs." Vooral

---

1) Fr. Spanheim. Fil. Epist. resp. opera II, pag. 956.
2) Overt. Ontr. Fol. 9.
3) Overt. Ontr. Fol. 10.

in het tiende artikel spreekt zich het confessionalisme duidelijk uit. Daarin wordt den Evangeliedienaars bevolen, bij de Formulieren van Eenheid te blijven *soo als de Text daer van luyt*; *ende in de Gereformeerde Kercken tot noch toe is geleert, sonder daer omtrent in Prediken, Catechiseren ofte Schrijven, eenige nieuwigheden te gebruycken, het sy in saecken, het sy in expressien, directelijck of indirectelijck, of deselve te taxeeren, het sy in saecken, het sy in expressien, mede directelijck of indirectelijck* 1).

Deze artikelen werden naar de verschillende classes gezonden, opdat daarover op de aanstaande Synode te Alkmaar zou kunnen worden gesproken. Dat zij met groot misnoegen door velen werden ontvangen, kan ons niet verwonderen, evenmin als wij het bevreemdend kunnen vinden, dat men van Voetiaansche zijde tot zulke stappen overging. De Coccejanen bewogen zich vooral op het gebied van de exegese en verwekten bij de tegenpartij veel aanstoot door den welbekenden hermeneutischen regel van Coccejus. De Cartesianen schroomden niet te verklaren, dat de Heilige Schrift in sommige gevallen sprak naar de kinderlijke inzichten van den onontwikkelde. Wat moest er zoodoende van het gezag der Heilige Schrift terecht komen, als iedereen haar kon laten zeggen wat hij wilde, als het iedereen vrijstond haar zóó uit te leggen, dat hij bewijsplaatsen verkreeg voor zijne kettersche gevoelens! Daarom moest allereerst de Schrift beveiligd worden tegen alle exegetische buitensporigheden. Men meende geen ander middel daartegen te kunnen vinden dan de aanteekeningen, die de Statenvertalers aan den rand van den tekst hadden neergeschreven, te autoriseeren. Dat de Formulieren als regel des geloofs zoo nadrukkelijk op den voorgrond werden geplaatst, kan ons niet verwonderen met het oog op eenen tijd, waarin orthodoxie als hoogste deugd werd aangemerkt, en het veldwinnend confessionalisme alle vrij onderzoek aan banden legde.

Gelijk op de synode te Enkhuizen, waren ook op de synode van Alkmaar diegenen, die zich tegen deze tien artikelen verzett'en, in de minderheid. Nadat de meest aanstootelijke uitdrukkingen er uit waren weggenomen, nam de synode ze aan, tevens besluitende, *dat de Ed: Gr: Mog: Heeren Staten van Hollant, en West-Vriesland door Gedeputeerde der Synode sullen versocht worden, by der selver te nemen Resolutie het selfde oock op het serieuste te recommanderen en te gelasten aen de Professoren der H. Theologie in de Universiteyt tot Leyden, nevens de Regenten van de Collegien aldaar.*" 2) De Staten van Holland namen dit besluit wel als hunne resolutie over, maar wilden het tiende artikel geene betrekking doen hebben op professoren in de Theologie.

Ook de synode van Zuid-Holland 3) nam in 1674 dit besluit

1) Overt. Ontr. Fol. 11.
2) Voorrede van het geschrift van Leonardus Rijssenius. (Later te vermelden).
3) De „Inleiding-predicatie van de Christelike Synodus van Zuid-Holland bin-

over. [1]) In 1675 heeft zij te Leerdam [2]) aan deze tien artikelen eene clausule toegevoegd van dezen inhoud, *dat men soo doende om te beter ruste in de Kerke te bevorderen, malkanderen noch in Schrijven, noch in Prediken, noch Catechiseren, ontrent saecken die in de Formulieren van eenigheyt niet gedecideert en zijn, sal verdencken van iets tegen de Formulieren van eenigheyt te hebben, directelijck of indirectelijck, of daer van het sy in het openbaar, hetsy in het byzonder verdacht te maecken*, welke clausule door de synode van Noord-Holland niet is aangenomen. „Ware dit aengenomen geweest, geblust was geweest dese bedroefde vlamme van oneenigheyt," roept de schrijver van de Overtuychde Ontrouwe uit [3]) „maer dit heeft niet mogen zijn, dat vier was in Noort-Holl. aen-gesteecken, men socht geen water om te lessen, maer wel olie om het met meerder kracht te doen ontbranden: en wat was hier anders uyt te dencken, als datmen de vrede niet en socht, datmen met die Artikelen niet beoohden de vaststellinge der waerheyt, die de minste gevaer niet en liep; maer wat anders: want met het verwerpen van die clausul, wert nu dit reglement der 10 Articulen 't eenemael verkracht." [4])

Ook in Zeeland begon men zich over de *schadelijke nieuwigheden* zeer ongerust te maken. Vooral naar Leiden sloeg men bezorgde blikken. Daar toch werden de studenten, die uit Zeeland meest naar Leiden werden gezonden om zich in de studie der Theologie te bekwamen, onderwezen door mannen wier othodoxie nog al wat te wenschen overliet. Wittichius stond algemeen als een ijverig voorstander van

nen Woerden, gedaan den tienden Julij MDCLXXIV door Petrus van Balen," draagt een zeer gematigd Karakter. Onder anderen wordt de Hoogeschool van Leiden eene vesting genoemd „daar men tegen vijanden der zeer en schadelike nieuwigheden dag en nagt waakt." (bl. 18). (Pamfletten der Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage.)

1) Overt. Ontr. Fol. 12.

2) Desiderii Pacii Stricturae breves in Clar. D. Friderici Spanhemii Fil. Epistolam de Novissimis Circa res Sacras in Belgio dissidiis. MDCLXXVI, pag. 8. (Pamfletten der Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage).

3) Overt. Ontr. Fol. 114.

4) Dat de meeningen van Coccejus en Cartesius in Zuid-Holland ook in kleine plattelandsgemeenten vele aanhangers vonden, kan blijken uit een vraagboekje, getiteld: „Ontwerp der Goddelijke Waarheden, tot nutte der Eenvoudigen, beknoptelijk ontworpen door Johannes Gravius, predikant tot Klaaswaal en Kromstryen, te Dordrecht, gedrukt by Joannes van Braam, Boekverkooper, ordinaris Stads-Drukker. 1701", in welks voorrede de schrijver zegt, dat hij het werkje beeft uitgegeven op aanhoudend verzoek dergenen, die in de wintermaanden koude noch duisternis ontzagen om, dikwijls van vergelegen woonplaatsen, zijn onderwijs te komen hooren over de Christelijke Waarheid. Bizonder ontwikkeld moeten de menschen in die dagen zijn geweest, als de „eenvoudigen" dit onderwijs begrepen: „Vrage: Welke is de eerste waarheid die u voorkomt, en zig klaarst opdoed aan uw begrip? Antw: Dat ik ben, en besta. Vrage: Waar uit besluit gij dat? Antw: Door dien ik in my een gedurig denken (!) bespeur, dat zonder mijn zijn en bestaan onmogelijk is. Vrage: Zijt gij altoos geweest? Antw: Neen ik: Want mits ik vele swakheden, en meenigerlei verandering in my bevinde, zoo moet ik besluiten dat ik niet altoos geweest en ben". etc. (Dit boekje is te vinden in de Ned. Herv. Kerk. Biblioth v. Hooger Onderwijs. Utrecht),

Cartesius bekend. Zijne geschriften droegen de duidelijkste sporen van zijne Cartesiaansche gevoelens. Heidanus vertrouwde men ook niet al te best. Hij had wel geene geschriften in het licht gezonden, die gevaarlijke nieuwigheden bevatt'en, maar zijne disputaties deden genoeg van zich hooren om de ouders ongerust te maken over de opleiding hunner zonen. Dezen kwamen in de vacanties thuis en gaven hoog op van alles wat zij aan de hoogeschool hadden gehoord. Met jeugdig vuur verdedigden zij hunne nieuwe zienswijzen, ongetwijfeld zich aan menige overdrijving schuldig makende, die hunne leermeesters onmogelijk zouden hebben gebillijkt. Hunne vaders, die zich volstrekt niet met die ongehoorde stellingen konden vereenigen, schrikten hevig, wanneer zij op zoo ruwe, uitgelaten wijze de oude beproefde orthodoxie hoorden aanvallen, en dingen hoorden verkondigen, die lijnrecht tegen de formulieren van eenigheid indruischten. Daarom zon men op middelen om den verwoestenden stroom te keeren. Het was de clasis van Zuid-Beveland, die het eerst tot de noodige stappen overging. Den 5den September 1673 schreven hare leden een' brief aan de Eerwaarde Godzalige Hoog-geleerde Heeren en Broederen des E. Classis van Walcheren ongeveer van den volgenden inhoud: Zij oordeelden dat onder de nieuwigheden, die door de leerlingen met overdrijving van huns meesters gevoelen werden te voorschijn gebracht, vele heterodoxe stellingen en leeringen waren „'t sy in de Theologie of wel in de Philosophie om daer door bedektelik de Theologie te vergiftigen ofte immers op een profane wyse te verydelen" waartegen met „alle mogelikke zorgvuldigheit behoorde gevigileert te worden". Deze waren de volgende:

1. dat de aarde om-loopt, en dat-men om sulks te beweeren seer on-eerbiedighlijk tot nae-deel van de H. Schriftuur spreekt.
2. dat de Schrift spreekt naer 't mis-verstant en dwaelingh van het gemeene volk.
3. dat-men niet kan bewijsen, dat de werelt eyndigh is.
4. dat-men beswaarlijk weder-leggen kan, dat de Werelt van eeuwigheit af heeft konnen zijn.
5. dat de aarde een sidus zoude konnen zijn, jae een Planeet.
6. datter in de Maan ook Bergen ende Valleyen syn, ende dat het waarschijnelijkker sy, datter menschen ende beesten in syn, dan niet, welkke dertele Philosophische ongerijmtheden in de Theologie in te voeren deselve schandelijk profaneert.
7. dat-men niet eygentlijk seggen kan, dat Godt over al is: jae wel seggen dat hy nergens is.
8. dat-men niet seggen kan, dat Godt geen contradictoire dingen doen kan.
9. dat Godt wel liegen en bedriegen kan soo hy wilde.
10. dat het gehele wesen ende de natuure der Engelen ende der zielen maer enkkelik bestaet in een gedaghte, ende al haer werkkingen niet anders syn als denkken.

11. dat een Engel op een tyt op verscheyde plaatsen kan tegenwoordigh syn.
12. dat een Engel sigh niet en beweeght van eene plaets nae de andere, schoon men het tegendeel in de Schrift mocht lesen.
13. dat de Engelen eygentlijk nergens in eenige plaetsen zyn, dan in op-sight van eenige werkkingen.
14. alle 't selve ook van de Zielen der Menschen, wanneer sy buyten het lichaem zyn; invoegen dat de Zielen der af gestorven Geloovige niet in den Hemel noghte der on-geloovige in de Helle zijn, maer alleen in haer selven sijn, ten sy ten op-sight van eenige haer werkken naer buyten gaende.

In sommige stellingen hadden de broeders van de classis van Zuid-Beveland wel „geen heterodoxie konnen bemerkken" maar zij meenden toch, dat zij waren nieuwe en „ongehoorde aenstotelikke stellingen en spreekwijsen, hoewel zij wel verstaen en wel verklaert niet anders als een woorden-stryt vervatten." Deze waren o. a.:

15. dat men verdedight het gevoelen der gener, die leeren twijffelen, offer een Godt is.
16. dat de werelt niet eerder konde geschapen worden, nogh meer werelden.
17. dat de verklaringh der Schriftuure, wanneer sy strijdigh is tegen het natuurlijk light, valsch is.

Na nog acht stellingen van kerkrechterlijken aard te hebben genoemd, gaan zij aldus voort: „Alle welkke ende andere dingen gronden leggen ja beginselen sijn van allerley ketteryen ende atheisteryen in te voeren, welkke niet alleen van Cartesius ac suis, maer ook van de Professor Wittichius gedreven sijn." Daarom hebben zij besloten „haer Studenten te waarschouwen geen Collegien onder Wittichius of andere Professoren van sijn gevoelen te nemen. . . . wenschen ook een generale order, dat geene Studenten onder Wittichius moghten Studeren, en by provisie onder haer geen te admitteren, dan die sigh daer van behoorlijk sullen hebben gepurgeert " Zij „willen ook geen Predikanten, jae selfs geen Proponenten admitteren, voor en al eer die haer selven over de poincten, die als heterodoxien bij de E. Broederen sijn op-getelt, sullen hebben verklaert, ter welkken eynde een lijst daer van sal gemaeckt worden." Ondertusschen zou dit alles door de E. Classis Synodaal in deliberatie worden gelegd met andere Classes van Zeeland, om dan „daer over aen de Hollantsche Synoden te schrijven, ten eynde de selve gelieven sorge te draegen voor de suyverheit van de Leytsche Academie, op dat door sulkke pernitieuse maximen en leeringen de Studenten en consequentelijk de kerkken niet mogten werden vergiftight, in conformité vande loffelijcke Resolutien der Ed. Groot Mogende H. H. Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, van dato den 30. September 1656."

Tegen dezen brief kwam een zekere Timotheus Verinus op in zijne „Bedenckinge over den eersten Brief, geschreven uyt de E. E.

Classis van Zuyd-Beveland," een werkje alleszins waardig gelezen te worden. [1]) Op kalmen toon is het geschreven, en met kennis van zaken wederlegt het de bezwaren der Classis. Ten eerste komt hij op tegen het woord *nieuwigheid*, als zou dat dadelijk eene zaak oordeelen. „Wy besluyten", zoo zegt hij, „dat de nieuwigheyt van het oordeel, dat een Mensch ergens over maekt geen genoeghsaam Fundament is om van de waerheyt of onwaarheyt van een saek te vonissen, terwijl de waerheyt en onwaerheyt alleen daervan hanght, dat ons oordeel met de saek over-een-komt of daervan verschilt." [2]) Naar zijn oordeel geven zij, wanneer zij over die gevaarlijke stellingen spreken „niet duysterlijk te kennen, dat de swarigheden, die sy maekken, niet soo seer stellingen sijn van desen of genen, als wel gevolgen van haer self gesmeet, en die noyt erkent sullen worden van die ghen, die sy se te last leggen, en in eeuwigheyt van de E. Broeders niet sullen kennen bewesen worden." [3])

Bovendien hebben sy geen recht, die stellingen heterodox te noemen, daar niet een van al degenen, die zijn opgenoemd, strijden tegen de formulieren van eenheid, behalve de 12de; maar die heeft Wittichius nooit geleerd „die recht heeft, om in desen over kraght en gewelt te klaegen." [4]) De schrijver maakt zich een weinig boos, wanneer hij de 16de stelling bespreekt. „In het eerste lit schijnen de E. Broederen te sien, op de Disputatie van den vermaerden Heydanus *de Attributis Dei*. Namentlijk dat schoot'er nogh over, dat die eerweerdige grijse haeren ongeplukt niet ten grave moghten nederdaelen. Wie kan gedult houden, wanneer hy bedenkt, dat een out, uytstekent, wijs Theologant, die al sijn leven soo wel verdient heeft van Godts kerk, gescholiert en indirect genoeghsaem van heterodoxie verdaght gemaekt wort, van sulkke die sijn schaduw niet souden konnen verdraegen!"

Nicolaus Barenzonius, predikant van Goes, bestreed Timotheus Verinus in eene „Noodige Verdedinginge van de Missive der E. Classis van Zuyd-Bevelandt." [5]) Deze was niet zoo gematigd als Timotheus Verinus. Onder anderen blijkt dat, wanneer hij de classis verdedigt,

---

1) De volledige titel luidt aldus: Bedenkinge van Timotheus Verinus, over den eersten Brief geschreven uyt de E. E. Classis van Zuyd-Bevelant aen de Eerweerde Godtsalige Hoogh-geleerde Heeren en Broederen des E. Classis van Walcheren, gedateert den 5 September 1673, en naderhand tot Middelburgh gedrukt bij Benedictus Smit. Waer in getoont wort hoe ongefondeert de E. Broederen sommige Geleerde Theologanten Heterodoxien en Nieuwigheden te last leggen. Tot Leiden, voor Johannes vander Brugge, boeckverkoper op de Mare· 1674. (Pamfletten der Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.)

2) Bl. 6. 3) Bl. 15. 4) Bl. 35.

5) De volledige titel luidt aldus: Noodige Verdedinginge van de Missive des E. classis van Zuyd-Bevelandt. geschreven aen de E. classis van Walcheren raeckende de hedens-daegsche Aenstootelijcke ende Kerck-beroerende Nieuwigheden tegen de Bedenckinge van Thimotheus Verinus door Nicolaum Barenzonium, bedienaer des H. Euangelii tot Goes. te Middelburgh, gedruckt bij Benedictus Smidt, boeck-verkooper bij de Marckt in den Boeck-Drucker. 1674. (Pamfletten der Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.)

die in de stelling, dat er in de maan ook bergen en dalen enz. waren, veel aanstootelijks had gevonden. Deze „staeltjens zijn enckele Philosophische dertelheden, ende het strijdt tegen de deftigheyt der H. Theologie, die vodderyen daer onder te vermengen. Soo 't die Philosophen lust laetse vry by 't manneken in de Maen gaen logeeren, ende aldaer de Bergen ende Valleyen door-reysen; maer datse de Theologie onbevleckt laten. Ende soose misschien daer oock menschen ontmoeten, datse ons dan eens berichten, of dat oock Kinderen Adams zijn, ende der Erf-sonde deelachtigh: of oock Christus daer gepredickt ende gelooft wordt, enz. van welcke dingen Gods Heylige Woort niet een tittel en spreekt." 1) Hij tracht aan te toonen, dat de classis van Zuid-Beveland eveneens heeft gehandeld als de classis van 's Gravenhage, die om haar Gravamen van 28 April 1656 alom is geprezen. 2) Wat den aanval op Heidanus betreft, hij verklaart voor zich zelven niet aan Heidanus te hebben gedacht noch van zijne disputatie iets te hebben geweten. 3)

Timotheus Verinus viel Barenzonius weder aan, zonder dat deze hierop antwoordde. „Boven dien wil ick hem (Timotheus Verinus) oock dat voordeel beloven," had Barenzonius geschreven in de voorrede van zijne Noodige Verdediginge, „dat hij tegen Dese sal mogen seggen en schrijven wat hem gelieft. sonder eenige vreese te hebben, dat ick daer tegen wederom yet sal antwoorden, of op sijne duplijcke sal tripliçeren, immers by den sin, die ick noch hebbe. Want ick hope mijnen tijdt in aengenamer dingen te besteden." De schrijver van het Antwoort op het Nader-Bericht 4) zegt, dat Barenzonius niet heeft geantwoord, omdat hij totaal was verslagen. De classis van Zuid-Beveland ging echter op den eenmaal ingeslagen weg voort. Zij trachtte de classis van Walcheren te bewegen, aan de synoden van andere provincien over deze zaak te schrijven, in weerwil van de resolutie der Ed. Mog. Staten van Zeeland, den 16 Februari 1675 genomen, waarin zij bekend hadden gemaakt „dat die van de classis van Walcheren sullen hebben te berichten, wat van dit voorgenomen schrijven soude mogen sijn, en over wat poincten, met last, omme daarmede te supersederen tot nader deliberatie en ordre van haar Ed: Mog: doch indien buyten vermoeden die van 't voornoemde classis echter met haar voornemen voortgaan, soo sullen de Heeren Gecommitteerden Raden in naam van dese vergaderinge schrijven aan alle Synoden buyten dese Provintie, dat sy soodanige brieven van de classis van Walcheren ofte eenige andere classis van Zeelandt ontfangende niet en willen aansien, maar houden als tegens het verbod van de Hooge Overicheyt over saken buyten dese Provintie, en die haar Ed: Mog: eerst selfs willen insien en examineren, of het ook geraden is

1) Bl. 20, 21. 2) Bl. 33. 3) Bl. 37.
4) Later te vermelden.

sig te gaan moeyen in quartieren, daar selfs allerhande goede sorge voor den suyveren Godsdienst gedragen wort." [1])

Het zou mij te ver van mijn onderwerp afleiden indien ik al de geschriften wilde nagaan voor en tegen de *nieuwigheden* uitgekomen. Den brief van de classis van Zuid-Beveland [2]) heb ik daarom vrij uitvoerig behandeld, wijl wij hierin reeds voorloopig de vraag vinden beantwoord: hoe kwamen de Curatoren der Leidsche academie, door Spanheim en Hulsius voorgelicht, tot die 20 of 23 stellingen? Zij waren genomen uit eene lijst van *aanstootelijke nieuwigheden*, die door verschillende classes en synoden onderling werden behandeld, en in pamfletten over en weer druk werden besproken. Vóór mij liggen *vier* geschriften, twee van iedere partij, zoodat wij gelegenheid genoeg hebben de meeningen van beide kanten te leeren kennen. Het *eerste* heet: „Een sonderlingh Discours van de swevende Kerckelijke Verschillen, ende Ontdeckinge van de quade Trouvve en Onverstandt van Irenaeus Philaletius, in sijn bittere Antwoorde op de Vrage Wat is Coccejanerye? door Philaletius Elieser," in 1674 te Middelburg uitgekomen „bij Benedictus Smidt, Boeck-verkooper woonende in de Langen-Delff, bij de Groote Marct in den Boekdrucker." [3]) Onder meer wordt hierin ook de briefwisseling besproken tusschen Timotheus Verinus en Barenzonius. De titel duidt aan, dat ook het Coccejanisme daarin ter sprake komt, iets wat voor ons doel niet in aanmerking komt. Vele Cartesiaansche stellingen worden daarin weerlegd, die alle, met nog vele andere, ook voorkomen in het *tweede* werk tegen de nieuwigheden uitgekomen. In 1674 (deze datum komt echter niet op het titelblad voor) verscheen tė Middelburg „gedruckt bij Benedictus Smidt, en nu te bekomen, tot Middelburgh bij Johannes Meertens en Wilhemus Goeree, tot Vlissingen bij Abraham van Laren, en tot Amsterdam, bij Johannes Janssonius een werk van 160 bladzijden: getiteld „De oude Rechtzinnige Waerheyt Verdonckert, en Bedeckt door Descartes, Coccejus, Wittich, Burman, Wolzogen, Perizon, Groenewegen, Allinga, etc. En nu weder op-geheldert en ontdeckt door Leonardus Rijssenius, Doct. der H. Theol. Act. 20. 30. *Uyt u sullen Mannen opstaen, sprekende verkeerde dingen, om de Discipelen af te trekken achter haer.*" — Niet minder dan 383 stellingen legt Rijssenius den Cartesianen in dit werk ten laste, benevens 176 den Coccejanen. Wat ik in de voorrede van mijn geschrift heb gezegd van de oppositie der Voetiaansche partij tegen het Cartesianisme, vinden wij in het werk van Rijssenius vereenigd. Vele van de bezwaren, die hij tegen deze richting inbrengt, zijn zeer gegrond. Om slechts

1) Voorrede van het Antwoort op het Nader-Beright.

2) Deze brief is mij niet in handen gekomen. Ik heb hem echter voor mijn doel voldoende kunnen distilleeren uit de geschriften van Timotheus Verinus en Barenzonius.

3) Pamfletten der Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage.

enkele voorbeelden te noemen. Wij lezen op blz. 15. „De Mannen willen dat haer Begrip een Toets-steen van de waarheydt is. Maer 1. Of u Begrip vat yet op als waer, of niet. Indien Ja; soo kan het na u eygen Belijdenisse dwalen. Indien Niet; soo kan 't geen Toets-steen van de waerheydt zijn, dewijle het daer niets van begrijpt, en noyt en seght, de saeck is, of is niet. Sal men een saeck toetsen aen een stomme Toets-steen, die geen Antwoordt geven kan? 2. De waerheydt (onderscheyden van die in u oordeel is) bestaet in de Vereenigingh van het wesen van een Saeck met soodanige Eygenschappen. Als dat een Mensch Vleesch en Bloedt heeft, etc. Dat nu kan sigh niet reguléren, en voegen na u Begrip; maar u Begrip, sal het wel zijn, moet sigh schicken na de Saeck. En daerom u Begrip moet aen de Saeck getoetst worden; niet de Saeck aan u Begrip." Op blz 25 lezen wij: De Cartesianen zeggen „Gods inwendige Eygenschappen zijn eygentlijck maer Twee; Verstant en Wil. De andere zijn maar uyterlijcke Benamingen, Opsichten, en Affscheydinge, de welcke tot het inwendigh Wesen Gods eygentlijck niet behooren, maer Hem alleen toe geschreven worden, in opsicht van de Mensch, of andere Schepselen." „Hoewel de Benaminge van Gods Eygenschappen," brengt Rijssenius hiertegen in „meest geschiedt met woorden, die de onvolmaecktheden der Schepselen van God wegh-doen; nochtans beteekenen zy yet, dat waerlijck, en absoluyt in God is, soo wel als Verstandt en Wil God is in hem-selven soo wel Eeuwigh, Almachtigh, Oneyndigh, Onveranderlijck, als Hy Verstand en Wil heeft. Andersins soude God niet Eeuwigh, Almachtigh, Oneyndigh, Onveranderlijck zijn, by aldien daer geen Schepselen waren." Maar scherp is de toon en bijtend de scherts, die in dit werk tegen de Cartesianen wordt gebruikt. Terecht komt hij op tegen de meening alsof het oordeel alleen eene zaak is van den wil, maar op wat wijze? „Is oordeelen Willen, soo is Ja oordeelen, ook Ja Willen. Als ick dan Ja oordeel dat mijn Buurmans Huys brant, (Buurman is eene zinspeling op Burman) soo Wil ick dat oock. En als ick oordeel dat mijn Buurman een Ketter is, en schadelijcker als Vorstius en Arminius te samen, soo Wil ick dat oock. Is dat niet net?" 1) Ook Christophorus Wittichius moet het ontgelden. Op blz. 67 wordt diens meening bestreden, dat wij door het aanschouwen der Schepselen nooit zouden kunnen komen tot de zekerheid, dat er een God was, wanneer wij in onze ziel geene idea of hersenbeeld van God hadden, op deze wijze: „Gelijck wy geen Herssen-beelt hebben van de Engelen en Zielen, en echter uyt de werckingen der selve sien dat sy' er zijn, en hoedanigh sy zijn. Een schilderye toont mij de Konst en Wijsheyt des Schilders, en souden het Gods Wercken niet doen? Ick heb van naturen geen Herssen-beelt van onse Christoffel; maer kan uyt sijn Schriften wel sien, wat Philosooph hy is!"

Wel mocht Heidanus, wanneer hij aan dit geschrift dacht, in zijne

1) Bl. 64.

Consideratien van 1676 schrijven: „Wat groote verstanden komender niet alle dage te voorschyn? of die lieden wel yet goets, of eenige waarheyt, in de Boecken van hare partye gevonden hebben? of ist soo, dat sy als de Spinnekop alleen venyn suygen uyt het geene daar de Bye den hoonigh uyt treckt? Wat is dit anders als een haeyr-kloverye, alleen daar toe bedacht, om 't gene sy mettet gewichte niet en souden konnen ophalen, 't selve door de menichte en 't groot getal te bekomen? Soo gaet' et, sic quae non obsunt singula, multa nocent. Waar in sy eveleens te werck gaan, als of yemant, die een bos pylen, die vast aan een gebonden onbrekelijck sijn, gingh los maken, om d'een pyl voor en d'ander naer daar uyt genomen, te lichter sonder moeyte te breecken. Want alle waarheden sijn aan malkanderen verknocht en vast gebonden datmen die beter bemercken en sien kan in haar verbandt, en die relatie en opsicht dat sy hebben tot malkanderen, als datmense van malkanderen afscheurt, en afgescheyden bysonderlijck aenmerckt." [1])

De beide andere der straks-genoemde vier geschriften mogen zich in zooverre gunstig onderscheiden van die der tegenpartij, als de toon kalmer is, waarop de aanvallen worden beantwoord, minder scherp zijn zij zeker niet. Zij zijn: „Nae-Loper op het Nader-Beright, uyt-gekomen tegens het Tegen-Beright. Tot Leyden voor Johannes vander Brugge, op de Maren bij de nieuwe Kerk, 1674" en „Antwoort op het Nader-Beright zijnde een Verdediging van het Tegen-Beright. Uytgegeven door Lief-hebbers van de waarheyt en vrede van de Gereformeerde Kerke, tot verminderinge van geschillen. Tot Leyden, voor Adrianus Severinus MDCLXXV." [2])

Uit de lezing van deze beide werken kan men zeer gemakkelijk opmaken hoe het verloop van den strijd is geweest: In 1674 verscheen te Rotterdam het „Bericht aangaande de Coccejaansche en Cartesiaansche nieuwigheden." Tusschen de 80 en 90 stellingen werden daar den Coccejanen en Cartesianen ten laste gelegd. [3]) „Om de Cartesiaansche Philosophie geheel uyt te roeyen met telg en wortel", had de schrijver van het Bericht „een groot getal corollaria of stellingen, een tijd langh herwaarts by Cartesianen, soo tot Leyden als elders gedisputeert, als een toegift agter het Berigt gevoegt, en daar uyt, by forme van aanmerkinge, getrokken vuyle en onschriftmatige gevolgens, kettersche dwalingen, en onverdraagelijkke leerstukken voor de Gereformeerde Kerk." [4]) Het boek maakte groote opschudding in de theologische wereld, vooral om deze woorden: [5]) „*Niet zonder reden is het dan, dat zoo veel welmeenende*

1) Bl. 24, 25.
2) Beide geschriften zijn in de Universiteits-Biblioth. van Amsterdam.
3) A. Heidanus. Considd. over eenige Saeken, bl. 24.
4) Antwoort op het Nader-Beright, bl. 428.
5) Levensbeschr. v. voorn. M. en Vr. bl. 267.

Christenen in de vereenigde Nederlanden, over de nieuwigheden zuchtende, met een hartlijk verlangen te gemoete zien, dat de hooge overheid met een Christelijken yver voor Gods Kerk met Sara zal kunnen zeggen tot Abraham: „„Drijf deeze dienstmaagd met haaren Zoon uit: want deeze zal met mijnen Zoon Isaäk niet erven."" Daar zijn veele Abrahams in dit land, die Ismael bemind hebbende, deeze lesse wat smartelijk zal voorkomen, maar de Almagtige God zal dit vonnis approbeeren, en door dit middel rust geeven in de Religie en dezelve in haaren luister herstellen." Zulke taal was ongehoord! Het scheen waarlijk, dat men de toestanden van 1618 en '19 weder in het leven wilde roepen. Nu zag men eerst, dat niet de zoozeer gelaakte Novateurs, maar de doldriftige voorvechters van het confessionalisme scheurmakers waren, daar zij niet konden gedoogen, dat met hen in een zelfde kerkgenootschap waren vereenigd, die wel stonden op den bodem der Kerkelijke belijdenisschriften, maar in de verklaring van enkele bijbelteksten van hen verschilden. Want al gaf men voor, dat men niet de personen, welke die nieuwigheden aanhingen, maar de verderfelijke leer zelve uit de kerk wilde gebannen hebben, iedereen begreep zeer goed, dat dit niet kon geschieden, dan met uitbanning van eerstgenoemden. Weldra verscheen de Voor-Looper die betoogde, dat juist die gewraakte nieuwigheden grooten luister aan de theologie hadden bijgezet. Deze Voor-Looper werd weldra gevolgd door een Tegen-Bericht, waarin tegenover de beschuldiging van ketterij, den Coccejanen en Cartesianen voor de voeten geworpen, hunne orthodoxie in het licht werd gesteld; echter zóó gematigd, dat zelfs de anders zoo heftige Hulsius in een dispuut van 16 Maart 1675 in de 32ste stelling beweerde, de *Tegen-Berichters* te houden voor Orthodoxe Theologanten, met wie de weg van eendracht wel zou kunnen worden getroffen. 1) Dit nam niet weg, dat er tegen die „orthodoxe theologanten" een geschrift uitkwam, dat in hatelijkheid en grofheid al de voorgaande overtrof. Het was getiteld „Nader-Bericht om den luister van de Coccejaansche en Cartesiaansche Nieuwigheden te ontluisteren." „In bittere schamperheyt" zegt de Nae-Loper 2) „overtreft Hy, of hem selven, of de Berighters en in sijn discours puylt een rouwe boersheyt uyt." „Ik kan uyt de Taal naaulijks twijffelen, of dese *Nader-Berichters* zijn vrienden van sulkke, die niet anders op-geven, als van *een Arminiaansche factie, dat'er wat achter schuylt, dat'er Libertinische, en Atheistische, en Pelagiaansche, en Sociniaansche gronden sijn by sommige in de Kerkke; dat'er de Novateurs uyt moeten al sou 't noch soo toegaan; dat de gemeente op hol raakken sal,* en diergelijkke. 3) In dit Nader-Bericht worden de *Tegen-Berichters* weder bestreden, en tracht de schrijver aan te toonen, dat het hun niet is gelukt zich van

1) Zie de Voorrede van het Antwoort op het Nader-Berigh t.
2) Bl. 9. 3) Bl. 10.

de blaam van ketterij te zuiveren. Zij worden zelfs beschuldigd „dat sy uyt zijn om een partijdige Cabale voort te setten tot onnodige Beroeringe van de Gemeynte; dat sy haer soekken een naam te maakken door brant in ons eygen huys aen te steekken, en daer door ons tot een spot te stellen van onse vijanden; dat sy soeken eerst de Academien en Gemeyntens te bekruypen om aenhangh te maakken, en door meerderheyt van stemmen het over te haelen, en daarin te werk gaen als de Arminianen; [1]) dat sy de naam en faam van de *Berichters* hebben geledeert; dat het Tegen-Bericht door-spekt is met vinnigheden, bysonderlijk het tweede deel, ten gevalle van Wittichius en Timotheus Verinus." [2]) Tegen Wittichius wordt vooral te velde getrokken. De Nae-Loper geeft ons daarvan menig staaltje. [3]) Heidanus liep niet zoo in het oog als zijn ambtgenoot Wittichius. Deze had zijne Theologia Pacifica uitgegeven, waaruit zijne Cartesiaansche gevoelens zonneklaar bleken. Heidanus zou zich wel tweemaal bedenken, vóór hij zulk een werk in het licht durfde geven. Vreesachtig van aard, zooals hij trouwens ook zelf erkent [4]), was hij bevreesd in het minste aanstoot te geven. Liever wilde hij door zijn mondeling onderwijs zijne leerlingen met den wijsgeer bekend maken, aan wien hij zelf op zoo menig punt klaarheid van begrippen had te danken, dan door openbare geschriften onrust verwekken in de Kerk. Het Nader-Bericht vond bij de Voetiaansche partij luiden bijval. „Nu was den Coccejanen en Cartesianen de doodsteek toegebracht!" juichte men. De Nae-Loper kwam om het tegendeel te bewijzen. „Hij kon „niet naerlaeten het Naeder-Bericht op de hielen te volgen en 't selve te achterhalen, eer 't ingangh kreegh tot nadeel van de waerheyt". [5]) „'t Is haast te begrypen wat sy (Berichters en Tegen-Berichters) beoogen" zoo lezen wij op bl. 16, 17: „een Haaghsche Conferentie en een Nationale Synode; daar vresen de genaamde Novateurs niet voor, als die niets onder de leden hebben, maar konnen wel sien, dat de saak soo weynigh als de gelegentheyt des Lants en Tyts die onkosten en moeyten vereyschen." Het Nader Bericht had gezegd: „was' er yets in de aengenomen leer, te weten de Formulieren van Eenigheyt, of in de Nederduytsche kant-teekkeningh, dat haer mishaaghde; waerom 't niet op een behoorlijkke manier in de kerkkelijkke vergaderingen bekent

1) Deze zelfde beschuldiging wordt hun gedaan in een pamflet, dat in 1676 uitkwam, getiteld: „Begravenis der Cartesiaense en Cocceaense Nieuwigheden, ofte naeckte, ende klare ontdeckinghe van den Geest, en Practijcke der Cartesiaense, en Coceaense Theologanten, omme alle Gereformeerde Leeraren, die van hare Partye niet zijn, verdacht te maecken, te weeren, en te onderdrukken. Tot Waerschouwinghe van alle Kerckelijcke, en Politijcke, t' samenghestelt door Coenradus Sarcerius, Medicus. Tot Vrystadt, gedruckt bij Joris Nieuwlicht, op den hoek van de St. Jeunstraat, in de seven Perioden, aldernaest de driederley Huyshoudinge. 1676." (Pamfletten der Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage.)

2) Nae-Loper. bl. 18.

3) Bl. 31—33. 4) Zie boven bl. 33. 5) Bl. 5.

gemaekt, gelijk het geleerde en vrede-lievende Theologanten betaemt? is' er niets? waertoe dan dese beroerte tot nieuwigheyt?" Hierop antwoordde de Nae-Loper: „Eerst voegen sy by malkanderen dingen, die van geen een natuur sijn; namentlijk, de *Formulieren van Eenigheyt* en de *Kant-teekeningh*: de eerste verbinden ons, de tweede niet: in de eerste worden ons articulen des geloofs ter neder gestelt, in de tweede uytleggingen van meest alle schriftuur-plaetsen gegeven: van de eerste machmen in geen saakken afgaen, van de tweede in sommige verklaringen al; ik hoop immers niet, dat sy ons de Oversettingh en Kant-teekkeningh tot een Formulier willen maakken." [1]) De vraag deed zich namelijk voor, of een theologant mocht afwijken van de verklaring eener plaats uit de H. Schrift, die tot dusverre had gediend om een geloofsartikel in de formulieren van eenheid te bevestigen. De Nae-Loper beweerde terecht, dat het geoorloofd was eene andere verklaring te geven, „waar door den artijkel met die Schriftuur-plaats nu niet meer kan worden bevesticht als te voren, 1. om dat de articulen des geloofs niet op een enkkel Schriftuur-plaats, maer op de analogie van Godts woort steunen; hy heeft Godts woort niet lief, die yets maer gelooven wil, om *een* Schriftuur-plaats, die hy meent dat daer toe dient. 2. om dat ons geloof niet steunt op Menschen gesach en methode van bevesting, maar op 't waerachtigh getuychenis Godts. Een Papist eyst niet anders van ons, als dat wy ontrent articulen des geloofs, de schriftuur sullen aennemen volgens de uytleggingen van de Kerk, dat is, van de Outvaderen, Concilien, Doctoren, die 'er verklaringen van gemaekt hebben. 3. om dat dit noyt in eenige Kerkelijke Vergaderingen is vast gesteld: de *Nader-Berighters* selve bekennen dat in de Formulieren alleen op *de saakken* is te letten, of yemant die aenneemt of niet. 4. om dat andersins veel oude Theologanten souden moeten uytgesloten worden, die over capitale plaetsen bysondere uytleggingen hebben, gelijk de Broeders wel weten." [2]) Het Nader-Bericht had ook hen aangevallen, die door hunne leer van den Sabbath de kerk in verwarring hadden gebracht. Hierop antwoordde de Nae-Loper: „Den door wysen ouden Heer Heydanus, die Godt in sijn vigoreuse ouderdom nogh langh spare, heeft voor de Werelt getoont, wie in dit verschil, en in de saak, en in de manier van handeling, gelijk of ongelijk gehadt heeft. 't Moeyt my, dat een onbesproken, out, orthodox, Professor en Leeraar, van sulkke mogelijk, daar hy en meester en weldoender van geweest is, in den avont van sijn leven hooren moet, dat de Heer Hoorenbeek sigh heeft moeten stellen, tegens die de *gemeene rust in Kerkken en Academien met haar leer van den Sabbath hebben getroubleert.* Maar die 't byten door is, sal 't keffen wel te boven komen. Indien iemant recht moght pretenderen, om gevolght te worden, 't sou die Heer wesen; die met sijn Voorouderen over hondert,

---

1) Bl. 21. 2) Bl. 65, 66.

en voor hem selven vijftigh jaar de Gereformeerde Kerk gedient heeft, in de selve opgewieght, en in alle geleertheyt door weekt is; noyt evenwel heeft sijn E. gewilt, dat men *sijn leer*, maar dat men *Christi leer* volgen sou." [1])

In het volgende jaar, 1675, kwam het Antwoort op het Nader-Beright. Blijkens de voorrede had de schrijver eerst gemeend „dat de sake ten overvloet soude voldaan sijn met eenen Na-Loper, die maar in het algemeyn antwoordende op de stijl, manniere van handelingen, quaataardige toeleggingen, onnutte verbloemingen van ontrouw, vuyle gesogte beschuldigingen, ondragelijke laster, en schampere bitterheyt daarinne gepleeght, genoeghsaam het Nader-Beright de klem soude benomen hebben." Bij nader inzien echter had hij het beter gevonden eens nauwkeurig, stelling voor stelling, het Nader-Bericht te weerleggen. Het spreekt van zelf, dat wij al die Cartesiaansche stellingen (ongeveer 40) niet kunnen bespreken. De inhoud van het werk komt hierop neer: Sommige stellingen zijn bepaald onwaar en te onrechte aan Wittichius e. a. toegeschreven, andere zijn uit haar verband gerukt, zoodat zij geheel iets anders schijnen te zeggen, dan hetgeen de schrijvers daarmede hebben willen uitdrukken, meer andere zijn volkomen waar, mits men niet door eene gewrongen verklaring de eene of andere heterodoxie daarin wil vinden.

Nog twee werkjes wil ik noemen, waarin ook eenige stellingen worden behandeld, om dan van de 20 stellingen, door de Curatoren der Leidsche Hoogeschool in hunne resolutie opgenomen, aan te toonen, hoe zij nagenoeg *alle* reeds twee jaren te voren door de verschillende partijen ter sprake zijn gekomen. Volledigheidshalve wil ik, ook de eerste vijf, die zuiver Coccejaansch zijn, bespreken; hoewel ze tot mijn onderwerp niet rechtstreeks in betrekking staan. Het eene geschrift heet „Cartesiaansche Waarheyt, tegen de valsche Thien Staeltjes Renatus Des Cartes en sijn Navolgers tegenwoordigh opgedight. t' Enchuysen, voor Hendrick Kluppel, Boeck-verkooper in de oude Wester-straat, bij de Wester-brugh, in de Boeck-pars. Anno 1674." [2]) Gelijk de titel meldt, worden in dit werk 10 stellingen behandeld, waarvan de schrijver aantoont, dat zij te onrechte aan de Cartesianen worden toegeschreven. Allerbelangrijkst is het achtste hoofdstuk waarin wordt gehandeld over het genade-verbond. [3]) Den geheelen „Seden-Stier" leidt hij af uit de gronden der Cartesiaansche philosophie [4]), om dan te doen zien, dat de mensch aan geen van de eischen van heiligheid en deugd kan voldoen, daar zijn wil is bevlekt en zijn verstand verduisterd. „Alle zijn wy dan bedorven, alle sondigen wy dan dagelijcks noch bykans in alles, verre zijn wy van die volmaecktheyt de welcke in ons vereyscht wort: wy sondighen grootelicks tegen onsen Godt,

1) Bl. 40. 41.
2) Universiteits-Biblioth. van Amsterdam.
3) Bl. 69—102. 4) Bl. 82.

onsen goeden Godt ende bermhertighen Vader: Godt is rechtveerdigh ende en kan geen quaedt verdragen noch dulden: aangaende onse deughden ende onse t'eenemael onvolmaeckte wercken legghen wy onder sijn vloeck ende onder sijn toorn, indien hy met ons in het gerichte wilde treden. Maar is 'er geen hoop, is 'er gheen vonxken van Godts genade in ons overigh? zullen wy dan moeten verloren gaan? Neen. Godt onderhout ons noch, bewaert ons noch, geeft ons noch genegentheyt, ja nieuwe aenwas van krachten om de Deugt in ons op te queken; wy sullen hier dan steunen, niet op onse werken, maer Gods genade, niet op onse gherechtigheyt, maer op sijn ghoedertierenheden. God is dan onse God niet door onse werken, maer door sijn Genaden-verbondt, waer door hy ons tot sijn kinderen aanneemt." [1]) Gods Genade verbond bestaat uit twee deelen: in de voldoening en in de oprichting en herstelling des menschen „waerdoor Godt de mensche die oorspronkelijcke gerechtigheyt, waer van hy vervallen was, wedergeeft." „De oprichtinge van den mensch, na de geest, bestaet derhalven in dese twee delen. 1 In de heyligheyt des wils. 2 In de verlichtinghe des verstandts. 1. De heyligheyt des wils bestaet hier in dat sy vast en onwrickbaer geset is om noyt yets te gheloven, noyt yets uyt te voeren en te doen 't gheen van 't verstandt niet klaer ende onderscheydentlijck bevat wert. 2. En indien van 't verstant yets, 't gheen nodigh is, niet klaer en onderscheydentlijck bevat wert, soo is de wil hier met alhaer krachten over uyt om een genoeghsaem licht voor het verstandt te bevorderen." [2]) Nadat hij het Genade-Verbond uit de „*kennisse Godts*" heeft afgeleid, gaat de schrijver het langs eenen tweeden weg beproeven „namentlijck uyt de *Kennisse van onsen Geest*" met de belofte nog verscheidene andere wegen te toonen, indien zijn werk werd herdrukt. Onze geest bestaat uit denken. Daarin worden twee machten gevonden: verstand en wil, die beiden van God afhangen. Wat onzen wil betreft „wy gevoelen soo klaer niet, dat sy van Godt afhanght, nadien sy werkt. . . . Evenwel als wy op Godt letten, leert de reden ons klaer, dat onse wille ghehelick van Godt is en door hem in alles werckt." [3]) Wij willen dit niet erkennen, „daer komt niet sakelijcks als alleen van Godt, en die geen de welcke meent dat 'er yets van hem afvloeyt, gaet op Godts setel sitten en maekt hem selven, 't sy met of sonder weten, tot een Godt: met sulcke gruwelen zijn wy bevanghen eer wy daer op denken." [4]) „Onze grootste zonde bestaat eigenlijk hierin, dat wij onzen wil niet in overeenstemming brengen met Gods wil, maar hem verkeerd gebruiken." Door deze redeneering, die aan de uitspraken van Geulinx doet denken, [5]) wil de schrijver ons duidelijk maken, dat God, als Hij niettegenstaande onze gruwelijke zonden, ons zijne genade aanbiedt en zegt: Ik ben uw God! met ons zijn genade-verbond opricht." [6])

1) Bl. 84, 85. 2) Bl. 86. 3) Bl. 94. 4) Bl. 96.
5) R. Falckenberg. Gesch. der neueren Philos. § 77—82.
6) Bl. 101.

Het andere der twee genoemde werken heet „De Draad van Ariadne, aanwijsende dat de hedendaaghse Nieuwigheden strijden tegens de Nederlantsche Belijdenisse des Geloofs. De selve voorstellende als een middel om uit desen Dool-hof te geraken. In 't Latijn Beschreven door de Heer Antonius Hulsius, Doctor en Professor der H. Theologie en Hebreeusche Tale, mitsgaders Regent van het Theologische Collegie der H: Mog: Heeren Staten van Holl: ende West-Vriesland binnen Leyden, Vertaalt door een Liefbebber der Waarheid, Gedruckt tot Leyden, bij Pieter vander Meersche, Boeckverkooper, Anno 1676". [1]) In het begin van 1676 was het uitgekomen, met het doel om, „evenals huismoeders ieder jaar de groote schoonmaak houden, om al wat vuil of muffig is in de zon te laten luchten, zoo ook de Nederlandsche geloofsbelijdenis eens voor den dag te brengen, en die te zuiveren van het stof, dat de Novateurs er op hebben gestrooid." In 1674 had de Nae-Loper op de klacht der Voetianen, dat de Novateurs afweken van de Formulieren, geantwoord: „sy klaegen over haar Mede-Broederen, dat sy afwijkken van de Formulieren, dit behoorden sy te bewysen, doch konnen niet; ... Wy, ey dit is dikwils geschiet, sommeren Berighters, Nader-Berighters, en alle die van honderden staaltjes tegens ons opgeven, dat sy eens bewysen, waer in onse gevoelens aangaan tegens de saakken in de Formuliren vervat; . . . wy ontrekken ons noch verklaringh noch bewys, wy hebben ons in 't Tegen-Beright verklaert, en meynen dat een goede Conscientie voldaen is om te geloven, dat wy niets leeren tegens de Formuliren, en sijn bereyt ons by alle gelegentheden nader te verklaeren." [2]) Hulsius liet zich niet lang noodigen. In genoemd werk toont hij van 40 stellingen aan, dat zij strijden met de Formulieren van Eenheid. Maar hoe? Is het volslagen onbekendheid met de Coccejaansche Theologie en Cartesiaansche Wijsbegeerte, die hem zoo doet schrijven, of noopt een ingekankerde afkeer van alles wat niet geheel overeenkomt met de oude formules hem tot zulk een onwaar, onrechtvaardig, liefdeloos oordeel? Deze vraag kwam voortdurend bij mij op onder het lezen van dit pamflet. Hooren wij hoe een tijdgenoot het beoordeelt: „Sijn E. doet de Formulieren seggen 't geen de Auteuren van de Formulieren noit gedagt hebben. Door consequentien weet hy sulke dingen te trekken uit de Formulieren, die niet overeenkomen met het oogmerk van de Artikelen, ja daer mede niet konnen accorderen. Dit is met de Formulieren te spelen en te spotten. Men kan noit grover sondigen tegen de Formulieren, dan met die door consequentien te drayen na sijn driften, haar te lesen om haar eigen meening te verdonkeren, en alsoo door de banden van eenigheid de broederlijke eenigheid te soeken te verstooren." [3]) Niet te verwonderen, dat

1) Universiteits-Biblioth. van Amsterdam.

2) bl. 52, 53.

3) Voorrede (bl. 2) van de „Uitvaard van Dr. Leonardus Rijssenius, verstikt in sijn

ook aan de andere zijde de bitterheid toenam, en menige pen scherp werd gepunt van hen, die zich tegenover zulke valsche aantijgingen en in het oog loopende misduidingen wilden verdedigen. In al de genoemde geschriften geeft men elkaar aen beide zijden in scherpheid en sarcasme niets toe, hoewel wij niet kunnen ontkennen, dat uit de geschriften der Coccejanen en Cartesianen een meer bezadigde, beschaafde geest spreekt.

Thans echter wil ik aantoonen in welke geschriften de 20 stellingen, voorkomen, die in de resolutie van de Curatoren der Leidsche Hoogeschool, zijn besproken.[1] De eerste stelling: „Dat aan de de Vaderen van 't O. Test. voor de laatste tijden, de ware en altijd - durende goederen niet zijn gegeven, en dat de zaligheid zelfs hun in der daad niet is geopenbaard geweest'', komt voor: Rijssenius, Fol. 103. Draad v. Ariadne, bl. 39, 46. De tweede: „Dat zij geene geruste conscientie kunnen gehad hebben": Rijssenius, Fol. 105. Antwoort op h. Nader-Beright, bl. 101. Draad v. Ariadne, bl. 44. De derde „Dat de H. Geest in hen niet voortgebracht heeft werkingen, die God als hunnen Vader, en hun als Gods kinderen pasten": Rijssenius, Fol. 101. Draad v. Ariadne, bl. 45. De vierde „Dat zij door hun gansche leven het rijk des Duivels en de vrees des doods onderworpen geweest zijn". Rijssenius, Fol. 100 Draad v. Ariadne, bl. 45. De vijfde: „Dat de Wet der tien Geboden in 't Oude Testam. alleen een Verbond der genade geweest zou zijn: maar dat de inschrijving der Wet in de harten der geloovigen onder de goederen van 't Oude Testament niet is'': Rijssenius, Fol 121. Antwoort op h. Nader-Beright, bl. 26. Cartesiaensche Waerheyt, bl. 87, 102. Draad v. Ariadne, bl. 45, 47. De zesde: „Dat het klaar en onderscheiden begrip in zaken van Geloof een regel en maat der waarheid is:" Rijssenius Fol., 14. Antwoort op h. Nader-Beright, bl. 172. Draad v. Ariadne bl. 12, 15, 66. De zevende: „Dat de Heilige Schriftuur spreekt naar de dwalende vooroordeelen van het gemeene volk": Rijssenius, Fol. 17, 42. Antwoort op h. Nader-Beright, bl. 189. Cartesiaensche Waerheyt, bl. 47. Draad v. Ariadne, bl. 13, 14. De achtste: „Dat de alom-tegenwoordigheid Gods is de allerkrachtigste wil Gods, waardoor Hij alles onderhoudt en regeert, die verklaard moet worden uit de werking, waardoor Hij iets

---

ingebeelde Dood-stuipen der Cartesianen en Coccejanen. Dat is, Grondig en klaar berigt van vele. 1. Philosophische. 2. Theologische waarheden, tot bewijs van de ontrouw, grove dwalingen, ydele exceptien, ontijdig stilswijgen, en schandelijk vlugten van Dr. Leonardus Ryssenius, ingesteld door Petrus Allinga. De Voor-reden bevat eenige consideratien over de Draad van Adriadne, en het Pasquil, genaamd, de Begravenis der Cartesiaansche en Coccejaansche nieuwigheden. t' Uitrecht, by Cornelis Jacobsz. Noenaert, en Johannes Ribbius, Boeck-verkoopers. Anno 1676." (Pamfletten der Kon. Biblioth. te 's Gravenhage).

1) In den „brief aan Seker geleerd Man" (later te vermelden) lezen wij bl. 4: „En niettemin worden eenige van dese XX Stellingen onder die alle niet gevonden." Dit is in zooverre waar, als zij niet alle *letterlijk* in die geschriften worden gevonden. Ieder, die echter de aangehaalde bladzijden en folio's naziet, zal moeten toestemmen, dat de stellingen, die niet letterlijk in de resolutie van 16 Januari voorkomen, toch zeer gemakkelijk aanleiding hebben kunnen geven tot de formuleering in genoemde resolutie.

buiten zichzelven voortbrengt": Antw. o. h. N.-B bl. 207. Cartes. Waerh. bl. 33. Dr. v. Ariadne, bl. 24, 25 De negende: „Dat de Engelen in verscheidene plaatsen tegenwoordig zijn, en daarin tegelijk werken kunnen": Rijssenius, Fol. 48. Antw. o. h. N.-B. bl. 240 Dr. v. Ariadne, bl. 22. De tiende: „Dat alle Philosophie zonder Godsdienst is, en dat 's menschen hoogste goed in een gemoed, dat met zijnen staat en conditie te vreden is, bestaat": Rijssenius, Fol. 16. Antw. o. h. N.-B. bl. 430, 434. Dr v. Ariadne, bl. 11, 41. De elfde: „Dat de Wereld uit zekere beginselen, als zaden, voortgekomen is": Rijssenius, Fol. 38. De twaalfde: „Dat zij oneindig van uitbreiding is, zoodat het onmogelijk is, dat er meer werelden zouden kunnen zijn": Rijssenius, Fol. 35, 36. Antw. o. h. N.-B. bl. 324, 434. Cartes. Waerh. bl. 38. Dr. v. Ariadne, bl. 8, 16, 17. De dertiende en veertiende: „Dat de ziel van den mensch niet dan eene gedachte is; en dat, die weggenomen zijnde, de mensch nochtans zou kunnen leven en bewogen worden; dat de natuur van den mensch alleen maar in gedachten bestaat": Rijssenius, Fol. 22, 52, 54. Antw. o. h. N.-B bl. 250, 267, 268, 434. Cartes. Waerh. bl. 90. Dr. v. Ariadne, bl. 18, 19, 20, 31, 75. De vijftiende: „Dat des menschen wil waarlijk vrij en onbepaald is en, ten aanzien van de voorwerpen, zoowel oneindig als de wil Gods": Rijssenius, Fol. 16, 70. Antw. o. h N.-B. bl. 316. De zestiende: „Dat God zou kunnen bedriegen, indien Hij wilde": Rijssenius, Fol. 31—33. Antw. o. h. N.-B. bl. 436. Cartes. Waerh. bl. 21. Dr. v. Ariadne, bl. 27. De zeventiende: „Dat wij macht hebben om ons te wachten dat wij nooit dwalen, en dat de dwaling maar alleen in den wil bestaat": Rijssenius, Fol. 63, 68, 69 Antw. o h N.-B. bl. 342, 343, 434. Dr. v. Ariadne, bl. 30, 31. De achttiende: „Dat men aan alle dingen, ook aan het wezen Gods moet twijfelen, zóó dat men die dingen, waaraan men twijfelt, voor valsch houdt": Rijssenus, Fol. 3—7, 29. Cartes. Waerh. bl. 5. Dr. v. Ariadne, bl. 10. De negentiende: „Dat wij een denkbeeld van God hebben, dat zijn Wezen, zooals het in zichzelf is, uitdrukt": Rijssenius, Fol. 23. Dr. v. Ariadne, bl. 7. De twintigste: „Dat de Philosophie eene uitlegster is van het Woord Gods": Cartes. Waerh. bl. 56. en in de andere aangehaalde werken sparsim. De drie door Fagel afgekeurde stellingen waren ook reeds van te voren druk besproken: „Dat de maan gelijk is aan onze aarde, en dat het zeer waarschijnlijk is, dat daarop menschen wonen": Rijssenius, Fol. 39. Antw. o. h. N.-B. bl. 328. Dr. v. Ariadne, bl. 29. „Dat de Vaderen van het Oude Testament het geloof hebben gehad zonder vertrouwen": Rijssenius, Fol. 89. Antw. o. h. N.-B. bl. 363. Dr. v. Ariadne, bl. 39. „Dat zij den geest der dienstbaarheid hebben gehad; dat zij altoos in angst en vrees hebben verkeerd, omdat voor hunne zonden nog niet was voldaan": Rijssenius, Fol. 97, 99, 100. Antw. o. h. N.-B. bl. 101—107. Dr. v. Ariadne, bl. 44, 45.

Hoewel de Voetiaansche partij erkende dat vele van die stellingen werden

verkondigd door leerlingen, die het gevoelen hunner leermeesters overdreven, wilde zij toch tot elken prijs verhinderen, dat de leeringen van Coccejus en Cartesius werden verbreid, die tot zulke buitensporigheden aanleiding gaven. Daartoe zon zij op middelen, om aan dit alles voorgoed een einde te maken. Allereerst beproefde zij het door verzoekschriften en gravamina bij classes en synoden ingediend. Sommigen wilden eene nationale Synode, die alle *novateurs* uit de kerk moest bannen. Anderen wilden zoover niet gaan, maar wenschten slechts, dat de *schadelijke nieuwigheden* door het gezag der kerkelijke besturen werden tegengegaan. Men zag echter, dat men niet hard vorderde. De classes namen wel besluiten, dat zij zouden waken tegen onrechtzinnige leeringen, verschillende Synoden verklaarden wel de Formulieren van Eenheid voor den eenigen regel des geloofs, ja, wilden zelfs de leeraars aan de kantteekeningen der Staten-Vertaling gebonden zien; maar dat alles kon den stroom der nieuwe leeringen niet stuiten, die steeds breeder wordende met kracht zich op kerkelijk gebied eenen weg baande. Al die kerkelijke resoluties baatten niets, zoolang te Leiden een Wittichius en een de Volder onderwezen, die evenspoedig het Cartesianisme weder in de Kerk brachten als de Synoden en Classes het er uit brachten. Men sloeg dus een anderen weg in, en wendde zich tot de Curatoren de Leidsche Universiteit. Dit hielp! Den 16den Januari 1676 werd de in het voorgaande Hoofdstuk vermelde Resolutie uitgevaardigd.

Eene algemeene beweging ontstond. Nu kon men eerst duidelijk zien, dat die stellingen al jaren lang aan de Leidsche Hoogeschool waren verkondigd! Wat moest er van de jeugd worden, die daar zulk verderfelijk onderwijs ontving, dat zelfs eene Resolutie van de Curatoren noodig was, om haar voor al die schadelijke nieuwigheden te vrijwaren. Arme Kerk, die door dat alles zooveel heterdoxe mannen tot leeraars had ontvangen! De Voetiaansche partij was buitengewoon met de Resolutie ingenomen. Ieder moest er een exemplaar van hebben. In de pamfletten van die dagen lezen wij, dat alleen in Amsterdam binnen weinige dagen over de 2000 exemplaren werden verkocht; dat op den kansel, zoowel in preek als gebed, ja op de catechisaties deze zaak werd besproken. Met binnenschuiten werden tal van exemplaren naar de verschillende steden en dorpen vervoerd en langs de huizen te koop aangeboden, vooral in den Haag, waar jongens ze langs de straat liepen rond te venten. Openlijk durfde men van den preekstoel verkondigen, dat zij, die deze theses hadden gesteld, eenen geestelijken broedermoord hadden begaan en door deze lasteringen eenen conscientie-dwang oefenden, waartoe de overheid volstrekt geene macht had. Enkelen der voetiaansche partij daarentegen vergeleken in een openlijk schrijven Coccejus met iemand, die uit een dolhuis was losgebroken.

Tallooze geschriften zagen het licht, het eene al dreigender dan het andere, die genoemde Resolutie aanvielen of verdedigden. Spanheim

verhaalt in zijne Epistola responsoria prima, dat zij als uit de opengesperde kelen van zoovele afgronden te voorschijn kwamen, geschreven niet met inkt, maar, evenals de drakonische wetten, met bloed, monsters, die de scheepvarenden van alle kanten omringden, zoodat de stuurman niet wist, waarheen hij zijn roer moest wenden. [1])

Allereerst noem ik het Eenvoudigh en oprecht Bericht [2]) in plano gedrukt en naast de resolutie der Curatoren voor de ramen van alle boekwinkels in Amsterdam opgehangen. Daarin worden alleen de Coccejaansche stellingen behandeld (ook de achterste wordt hierbij gerekend. „Verwonder u niet dat wy de Philosophische stellingen niet aen en raken" zegt de schrijver „de Kerke is daar so veel niet aangelegen als aan de Theologische, en sy die de Philosophie van *Des Cartes* verstaen sullen de Wereld wel haast doen sien met wat misduidingen, verdrayingen en onwaarheden men haar wil hatelijk maken." Den „onpartijdigen Lezer" wordt aangetoond, dat deze stellingen, mogen ze al bij Coccejus worden gevonden, dan toch bij hem in zulk een verband voorkomen, dat niemand, ze in dat verband lezende, eenigen aanstoot daaraan kan nemen, terwijl men nu door „misverstant, affscheuringe en verdrajinge van woorden" den man iets heeft laten zeggen, dat lijnrecht indruischt tegen zijn eigenlijke gevoelen. Dit wordt met vele plaatsen uit zijne werken bewezen. De opstellers der resolutie zijn gelijk aan de valsche beschuldigers in den Joodschen raad, die Christus van oneerbiedigheid tegen den Joodschen Godsdienst beschuldigden, omdat hij gezegd had, „Breekt dezen tempel af en ik zal hem in drie dagen wederom opbouwen."

Den 10den Februari kwam er een geschrift uit getiteld: Nader-Beright [3]) waarin de schrijver Philadelphus Verinus in den vorm van eenen brief aan zijne vriend Eleutherius Batavus enkele inlichtingen vraagt omtrent het besluit van 16 Januari. In geestigen doch scherpen trant wordt genoemd besluit van het begin tot het einde bestreden. „Ten eerste, nademaal in het Hooft gewaagd word, van *Stellingen die van tijt tot tijt eenige iaren herwaarts*

---

1) Fr. Spanheim, Fil. Epist. resp. opera II, pag. 956.

2) De volledige titel luidt aldus: „Eenvoudigh en oprecht Bericht, van 't geene eenige jaren herwaerts door den Heer Joannes Coccejus Zaliger, en die met hem geoordeelt worden te gevoelen, geleert is, aengaende de Geestelijken staat der Vaderen voor Christi komste, de nature der Tien Geboden, en alom tegenwoordigheit Gods; gestelt tegens ses Theologische stellingen, waar door men haar soekt verdacht te maken, met veertien Philosophische samen gevoegt, en tot ontrustinge van de eenvoudige en onkundige in het Nederduits Overgeset en door het Land gestrooit, onder den hatelijken en versierden Titel van schadelijke nieuwigheden. t' Amsterdam, bij Willem Kroese, Boeckverkooper op de Nieuwendijck, by de Nieuwe Haarlemmer Sluys. 1676." (Biblioth. v. Mevr. de Wed. H. J. Royaards. Utrecht.)

3) De volledige titel luidt aldus: „Nader-Beright, over seker Extract van Resolutie der Heeren Curatoren van de Academie tot Leyden. Versocht van Eleutherius Batavus door Philadelphus Verinus. Tot Middelburgh, gedrukt ter Drukkerij van Jacobus Noenaart, Boek-verkoper woonende op de wal. 1676." (Biblioth. v. Mevr. de Wed. H. J. Royaards te Utrecht. In de Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage is een andere druk).

in de Universiteit van Leyden zijn geventileert: of, van wie, en wanneer sulkx mochte geschiet zijn, dat ik daarom versoek te weten, om dat het seer ongerijmt soude zijn, dit in het Hooft te setten, sonder dat nogtans, of alle, of immers eenige der selve, oyt van yemandt waren geleert, het is wel waar, dat men het dan te beter en gemakkelijker kan nalaten voor te staan, wanneer het ongerijmt en noyt geleert mogt zijn; maar andere mochten denken, dat men dan ook wel eenige Stellingen van den *Alcoran* of uyt den *Talmud* daar hadde mogen by setten; te meer, dewijle dan niemand daar door t' onregte soude werden verdagt gemaakt, overmids diergelijke beschuldigingen noch meer alle geloof souden te boven gaen". [1])

Over de woorden: *van tijt tot tijt al eenige jaren* maakt hij zich bizonder vroolijk. Hij vraagt, of men zoo niet eene vreemde gedachte moet krijgen van het bestuur der Universiteit? [2]) Na nog enkele aanmerkingen te hebben gemaakt over de inleiding der resolutie bespreekt hij het grootste gedeelte der 20 stellingen en toont aan, dat noch Coccejus, noch Wittichius in hunne werken ooit datgene hebben geleerd, wat hun volgens deze stellingen wordt ten laste gelegd. „Ik meene dit genoeg sal zijn", zoo eindigt hij zijn stuk, „om ten minsten te doen blijken, wat de twee genoemde Godtsgeleerde, van de gestelde Artijkelen geleert hebben, en eene der selve noch leert. Van het eerste heb ik breedtst gesproken; overmidts, soo als die stellinge (de 20ste) daar leyt, de Socinianen niets snooder oyt versonnen hebben, en veel daar aan gelegen zy, dat een yder sie, dat licht en duysternis niet meer van malkander verschillen, als de gedachten van *Coccejus* en *Wittichius* van de grouwelen van *Socinus*. Dat ik U. E. van *Heydanus* en uyt sijn Schriften niets mede-deele, is om dat ik merke de onbeschaamtheyt selfs hem noch noyt heeft derven bekladden met de laster van Socinianerye. Dat ook soo veylig voor het gemeene volk niet konde geschieden, overmidts sijn heerlijk pleydoy voor de saeke Godts tegen de half Sociniaansche of liever Ariaansche *Episcopius*, al te seer in yders handen is: en al te haast van de eenvoudige in haar tale kan werden na-gesien. Hoe geluckig de gedrochten der Sociniaansche dwalingen, die de Remonstranten in haren boesem voeden, door kracht der woorden Godts van hem aldaar neder-gevelt zijn, is wereldt-kundig". [3])

In denzelfden geest geschreven en even waardig gelezen te worden is de „Brief van een liefhebber der waarheid aan seker vermaard en geleerd Man" (Heidanus) [4]) den 19 Februari, dus 9 dagen na het voorgaande

1) Fol. 1. 2) Fol. 2. 3) Fol. 15, 16.)

4) De volledige titel luidt aldus: „Brief van een Liefhebber der waarheid aan seker vermaard en geleerd Man, over de Resolutie der Heeren Curateuren der Academie, en Burgermeesteren der Stadt Leyden; vanden . . . January, 1676. raakende sekere 20 stellingen, in de selve verbooden te leeren. *waar in getoond word, dat gemelde Resolutie de genaamde Coccejanen en Cartesianen niet en raakt.* t'Amsterdam, bij Adam Jongbloet, op de Blom-graft, gedruckt." (Biblioth. v. Mevr. de Wed. H. J. Royaards. te Utrecht.)

geschrift, uitgekomen. „So men dese twintig *Stellingen* wel insiet, daar isser niet een onder, so alsse daar liggen, of so alsse van Sommigen al voor lange verstaan zijn, welke in dier voegen in eenig boek, bladt of regel onder alle de schriften van Coccejus of Descartes te vinden sy"; deze verzekering lezen wij reeds op de eerste bladzijde van den brief. Tegen Coccejus kan deze resolutie niet zijn genomen, want nooit hebben de Curatoren iets tijdens zijn leven tegen hem besloten. [1]) Op Wittichius kan het ook niet zijn gemunt, want met eenparige stemmen is hij tot professor te Leiden benoemd, juist op grond van zijne Theologia Pacifica, waarin die zoogenaamde Cartesiaansche stellingen zouden moeten voorkomen. „Men moet dan de H.H. *Curateurs* en *Burgermeesteren* voor wijser en bescheidener houden, als datse een man souden willen afsetten om de selve reden, waarom sy hem beroepen hebben." [2]) Dit zelfde geldt ook van dere professoren, die geen van allen na hunne beroeping van inzichten zijn veranderd. Nergens zijn die stellingen zooals zij hier luiden bij Coccejus of Wittichius te vinden. [3]) Eén van tweeën moet dus worden vermoed: òf dat enkelen buiten Leiden dergelijke dingen hebben beweerd, die de Curatoren door deze resolutie buiten hunne Universiteit willen houden, òf dat sommige studenten in jeugdige onbezonnenheid wat te ver zijn gegaan en hebben willen vliegen eer zij vleugels hadden. „Maar iets te besluiten van de gevoelens der Meesters of het der Leere self op te leggen, uit het averreghs rapport van onvaste Leerlingen, lieve! waar sou dat heen willen?" [4]) Dit zou even onredelijk zijn als de predikanten aansprakelijk te stellen voor de domheid hunner catechisanten. [5]) Te zeggen dat alle stellingen omtrent de uitlegging der H. Schrift moeten worden verworpen, die *alzoo* in de formulieren van eenheid niet zijn te vinden, is „d'eigene taal van sulke Theologanten die hedendaags de H. Schrift willen doen uitleggen na de regelen van de Kerk: een gevoelen soo Paaps als het Pausdom selve." [6]) Men erkent zelf dat de stellingen niet van zulk een gewicht zijn, dat de leer der zaligheid daardoor meer dan voorheen zou worden bevorderd. Waarom dan zulk eene beweging gemaakt en zulk eene zware straf op de overtreding der resolutie gesteld? [7])

Deze schrijver heeft een helderen blik op de zaken. Dit blijkt uit zijne beoordeeling van het gedrag der Curatoren. „Hun Ed. d. hebben op het veelvuldig gebeyer van een deel klaagsieke menschen, *na veele en verscheidene deliberatien* (gelijk de Voor-reden meldt) eindelik niet anders als op dese wijse kunnen overeenkomen, om sich eens van dat aanlopen en klaagen t'ontslaan.... Geen ander oogmerk of vrught hebben wy gesien in de Resolutien van den jaare 1656, *een tijdt, dat de Regeeringe*

1) Bl. 4. 2) T. a. p. 3) Bl. 5–8. 4) Bl. 9.

5) Hiervan geeft hij bl. 9 enkele vermakelijke staaltjes, die volgens zijn zeggen historisch zijn.

) Bl. 11. 7) Bl. 12.

gehouden wierd den Cartesianen meest toegedaan te wesen, en nochtans met naame tegen de Philosophie van Descartes genoomen; zijnde niettemin vervolgens so veel Professoren in Theologia et Philosophia beroepen geweest, die deselve Philosophie met beide armen omhelsen: en so toonde men metterdaad, dat men 't niet en hadde tegen die Philosophie, maar tegen de misbruikers derselve, en dat men, schuw van bittere onrustmaakers, geen andere als vreedsame Professoren socht." [1])

Om aan dat getwist, of de stellingen al of niet bij Coccejus en Wittichius waren te vinden, voorgoed een einde te maken, kwam de in het voorgaande hoofdstuk genoemde Noodige Aenwijsinge uit. In een bijvoegsel wordt Philadelphus Verinus bestreden, die in zijn Nader-Beright quansuys den ignoranten" heeft gespeeld, maar zeer goed weet, „dat alle dese impertinente Vraeghjens hier niet te pas en komen." De Noodige-Aenwijsinge had nauwelijks het licht gezien, of bij Willem Kroese kwam te Amsterdam in plano een blaadje uit, getiteld: „Klaare ontdekkingh van de bijstere verlegentheid der geenen die Land en Kerke beroeren in het aanwijsen van de Boeken en Aucteuren diese voorgeven dat haar twintig versierde stellingen souden geleert hebben" [2]) waarin onder scherpe bewoordingen negen staaltjes van bijstere verlegenheid worden opgenoemd. Vooral dit wordt luide misprezen, dat men niet heeft onderzocht, wat de schrijvers met die uitdrukkingen hebben gemeend, maar hen iets heeft laten zeggen, dat op zich zelf beschouwd dwaas klinkt, maar voldoende door het verband der rede wordt opgehelderd.

Tegen dit geschrift verscheen tot rechtvaardiging van de handelwijze der Curatoren in plano het Eenvoudigh ende Opreght Tegen-Bericht [3]) welks schrijver niet twijfelt „of ieder, die God vreest en weet welk een groot kwaad het is de heerschappijen te verwerpen en de heerlijkheden te lasteren, zal dit Tegen-Bericht met een onpartijdig gemoed aanzien, en tot erkenning der waarheid aandachtig doorlezen. De Curatoren hebben nergens te kennen gegeven dat zij op Coccejus of eenig ander leeraar in het bizonder het oog hebben gehad. Wat de bewering aangaat, dat die stellingen bij Coccejus niet zouden zijn te vinden, zijne werken kunnen het anders leeren, waaruit men ze zoo absoluut ziet bewezen, als ze in de resolutie absoluut zijn voorgesteld." Gelijk de titel aanduidt, is dit geschrift een antwoord op het vroeger genoemde Een-

1) Bl. 13. (ik cursiveer.)

2) Biblioth. van Mevr. de Wed. H. J. Royaards. te Utrecht.

3) De volledige titel luidt: „Eenvoudigh ende opreght Tegen-Bericht, tot justificatie van 't Extract uyt de Resolutien vande Curateuren over de Universiteyt, ende Burgemeesteren der Stadt Leyden, genomen tegen de schadelijcke Nieuwigheden, den 16 Januari 1676. Gedruckt tot Leyden, voor Pieter van der Meersche, Boeckverkooper, Anno 1676." (Biblioth. van Mevr. de Wed. H. J. Royaards. Utrecht.)

voudigh en oprecht Bericht". Vandaar dat ook hier alleen de Coccejaansche stellingen worden behandeld. Even onhandig als de schrijver van de Noodige Aenwijsinge komt ook deze auteur op tegen de beschuldiging der tegenpartij, dat Coccejus en de anderen nooit de hun toegedichte bedoeling hebben gehad. „Ondersteld: zij hadden het anders bedoeld; wat raakt dat het decreet van de Heeren Curatoren, welke zoodanige stellingen, die zoo ergerlijk en aanstootelijk zijn, niet willen gedoceerd hebben. Hebben de auteuren het beter gemeend, zij moesten beter gesproken hebben!" — Met de bede „dat de God des Vredes de harten wil buigen en neigen tot vrede," gaat ook dit strijdblaadje de wereld in.—

Tegen de Noodige Aenwijsinge en het Tegen-Bericht verscheen den 11den Maart 1676 een „Brief aan een Vriend" van dezelfde hand als de „Brief aan seker vermaard en geleerd Man". De schrijver had gehoopt, dat Heidanus, aan wien de eerste brief was gericht geweest, zou hebben geantwoord. Maar deze had gezegd „dat hij dit onmogelijk kon doen, daar hij te veel stof had om alles in eenen brief te kunnen samenvatten." Toch verblijdde het den schrijver, dat Heidanus zijnen brief aan verstandigen had doen bekend worden, zoodat, daar alle exemplaren „ter vlucht waren uitverkocht," nu reeds een tweede druk noodig was. Hierom verzocht hem de vriend, aan wien hij nu zijn tweeden brief schrijft, dien hij met den tweeden druk van den eersten brief uitgeeft. 1) De inhoud van dezen tweeden brief komt in 't kort hierop neer: „*d' Aanwijser* en *Tegenberighters* toonen met hunne allegatien, datse niet gewend zijn met de Schriften van Coccejus en Descartes om te gaan." 2). Krachtig verzet hij zich tegen de uitvlucht van de Noodige Aenwijsinge, dat het de vraag is, wat de auteurs hebben geschreven, niet wat zij hebben bedoeld. „Indien hy gelijk heeft, alsoo te spreken, so sal niemant meer uitlegger van sijne eigene woorden mogen zijn." 3) De *Aanwijzer* heeft den Curatoren door zijn onhandig geschrijf eenen slechten dienst bewezen. „Dan ik sie ongeerne," gaat onze schrijver een weidig sarcastisch voort, „dat daar ik, die niemant der selver Heeren (Curateuren) persoonlik kenne, so trouw voor hen geweest ben, dese Aanwijser ter contrarie willende hun toegedaane en onderdanige vriend zijn, de selve met hunne voorsz. Resolutie so bloot ten toon stelt. Doende sulx tweesins, ten deele met sijne manier

---

1) De volledige titel luidt aldus: „Twee Brieven van een Liefhebber der Waarheit: D'eerste geschreven aan een voornaam Geleerd Man, over 't Extract van de Resolutien der H. H Curateuren over d'Academie en Burgermeesteren der Stadt Leiden, genomen op den 16. Januarij 1676. En nu de tweede maal gedruckt, met de vertaalinge van 't Latijn, dat daar in uit d'een en ander Auteur geallegeerd is, vermeerdert. De tweede aan een Vriend, die den eersten tot den druk had bevordert: *Waar in ondersocht en getoond word, wat van seker Boeksken, genaamt* Extract etc. met Aenwijsinge van d'Auteuren etc. *te houden zy.* t' Amsterdam, gedrukt bij Lieven van Vreelant, 1676" (Pamfletten der Koninkl. Bibiioth. te 's Gravenhage).

2) Bl. 17. (Bl. 16 eindigt de eerste brief.) 3) Bl. 34.

van aanwijsen, hier vooren naakt en breedt ontdekt, en dan noch met uitgedrukte woorden in sijne Voorreden en Besluit." [1]) Uit het veelvuldig citeeren van Wittichius blijkt, dat de Aanwijzer de Resolutie „gaerne op dien man soude passen, op wiense ganschelik niet passen kan .... gemerkt het waar is .... dat hy daar tot Leiden is beroepen, na dat, ja ook, om dat hij geschreeven hadde die Theologia Pacifica, die d' Aanwijser geduuriglik citeert."

Toen verscheen de oude Heidanus op het tooneel van den strijd met zijne „Consideratien over eenige saecken." Dit was nu het boek, waarin hij al de stof had verwerkt, die hij wegens hare uitgebreidheid niet in eenen brief had kunnen samenvatten. „*Heidanus* Lugduni edidit librum acrem in Curatorum decretum," schreef Joh. Geor. Graevius den 2den April 1676 aan Nic Heinsius, [2]) „qui quo animo haec laturi sint, brevi forte cognoscemus." Den 5den Mei bleek, gelijk wij gezien hebben, hoe de Curatoren deze zaak hadden opgenomen. Bij velen ging een kreet van verontwaardiging op. Hoe durfde men het wagen den oudsten Hoogleeraar, wiens rechtzinnigheid door weinigen werd betwijfeld, op zijn ouden dag nog af te zetten! „Relatum autem jam antea mihi fuerat," schrijft Carpzovius in Augustus 1676 uit Leipzig aan Heinsius, [3]) „senem optimum *Heidanum* officio ob partium nimis acre studium esse exutum. Quod factum miror, senium et merita viri reputans; sed quid non facit religionis inepta persuasio, quae Fratres, saepe etiam Parentes cum liberis committit, et intempestiva semper movet certamina? qui affectus errori atque falsae opinioni innixus, non pietas dicendus aut religio est, sed superstitio."

Het ontbrak dan ook niet aan geschriften, die de handelwijze der Curatoren scherp en beslist afkeurden. In de eerste plaats noem ik „Acten en Resolutien van de Edele Groot-Mogende Heeren Staten van Hollant en West-Vrieslant, raeckende het licentieren ofte afsetten van Professoren in de Universiteyt tot Leyden." [4]) Met eenige historische voorbeelden wordt hier de meening gestaafd, dat de Curatoren van de Leidsche Hoogeschool niet de macht bebben eenen professor af te zetten: Toen op de synode van Dordt in 1618,19 de Remonstranten waren veroordeeld en de Curatoren der Leidsche Hoogeschool daardoor

1) Bl. 43. 2) Sylloges Epistolarum. ed. Burmanno, IV, pag. 416.

3) Sylloges Epistolarum. ed. Burmanno. V, pag. 282.

4) De volledige titel luidt aldus: „Acten en Resolutien van de Edele Groot-Mogende Heeren Staten van Hollant en West-Vrieslant, raeckende Het licentieren ofte afsetten van Professoren in de Universiteyt tot Leyden. *Waer in getoont wort dat het selve niet de Heeren Curateuren, maar alleen haar Ed: Groot-Mog: is competerende*: Waer bij gevoeght zijn Eenige nodige aenwijsinge van de onrechtmatigheyt en ongegrontheyt der Resolutie van de Curateuren over de Universiteyt en Borgermeesteren der Stad Leyden van den 5 May 1676. nopende het licentieren van D. Abrahamus Heydanus van sijn Ampt als Professor in de H. Theologie. Door een Liefhebber van waerheyt, vrede en gerechtigheyt. Gedruckt tot Geluck-stadt, Anno 1676." (Biblioth. v. Mevr. de Wed. H. J. Royaards, Utrecht. In het Latijn bevindt dit geschrift zich op de Universiteits-Biblioth. van Amsterdam).

verlegen waren geworden met Simon Episcopius en Petrus Bertius, hadden zij zich, blijkens het „Extract uyt de Resolutien van de Staten van Hollant West-Vriesl. in haer Eedele Groot-Mogende Vergaderinge genomen den 4 Julij 1619" tot de Staten van Holland gewend met het verzoek, hun machtiging te geven tot het afzetten van Professoren, daar de Statuten van de Universiteit hun daartoe geene vrijheid verleenden. [1]) Eveneens is Conradus Vorstius door de Staten van Holland afgezet blijkens de resolutie van 27 Juli 1619. „De onpartijdige Leeser, gelieve nu met aendachtigheyt te letten op dese proseduren, hoe veel dat die verscheelen van dese die gehouden zijn, met en ontrent het licentieren van den Heer Heydanus." De zoo evengenoemde mannen waren Remonstranten of Socinianen, „maer de Heer Heydanus heeft noyt tegen Staet of Kerck gesondight, is noyt van eenigh Kercken-Raet, Classis of Synodus veroordeelt; heeft van beyde op het allerhooghste wel verdient, en is noyt van eenige onrechtsinnigheyt met reden verdacht geweest, self niet by den bitteren Hulsius, die in de voor-reden van sijn Mantissa schrijft pag. 10. de Orthodoxia Cl. D. Heydani nunquam dubutavi: noyt hebbe ick aen de rechtsinnigheyt van den Heer Heydanus getwijffelt." [2]) „De Heeren Curateuren bekennen self, dat sy die macht niet hebben om Professoren af te setten, dat het niet N. B. met de statuten van de Academie accordeert. Indien sy die toen ter tijdt niet hadden, zedert wanneer is haer die macht toe gevoeght? dat sal door geen acte ofte resolutie kunnen aengewesen worden." „Maer misschien sal yemant dencken, dat de Heeren Staten de macht der Heeren Curateuren hebben geamplieert, en dat point, dat so teer is en van so groot belangh gewilligh aen de Heeren Curateuren hebben over gedragen: was dat soo, soo was het uyt gedisputeert, doch wie kan dit geloven, in alle gevallen soo moest het een secreet articul zijn, in publijcke acten is het niet te vinden, en buyten twijffel souden de Heeren Curateuren in soo odieusen saeck, die soo by grooten en kleynen krijt, en waerdoor sy niet den Professor maar haer selven soo geweldigh by alle onpartijdigen en verstandige menschen prostitueren, niet hebben nagelaten dat uyt te drucken." [3])

De resolutie van 1656 is in geen geval op Heidanus toepasselijk [4]) „maer Hulsius heeft niet anders gedaen, als opentlijck gecontravenieert met sijn vinnige en veelvuldige disputen." Tot loon daarvoor is hij nog wel, hoewel er reeds 4 professoren waren, tot vijfde professor benoemd, „en Heydanus de eer en luyster van de Theologische Professie.... wort daer soo onwaerdigh uyt-geschopt." „Indien iemand tegen de resolutie van 1656 heeft gezondigd, dan is het Hulsius geweest, die beloond is met een professoraat: Indien Heidanus had gezondigd, hetgeen nooit zal kunnen worden bewezen, dan had hij dat alleen gedaan tegen de Curatoren, die geen rechters in eigen zaak mogen zijn." „Soo dat hier middach klaer blijckt,

1) Bl. 4. 2) Bl. 5. 3) Bl. 6. 4) Bl. 7, 8.

dat de Heer Heydanus door een onwettelijcke en geusurpeerde macht is van sijn Professie afgeset." [1]) Gelijk de titel meldt, laat hij, evenals de tegenpartij achter de resolute van 16 Januari eene Noodige-Aenwijsinge had laten volgen, nu ook, nadat hij de resolutie van 5 Mei in het algemeen heeft besproken, eene Noodige-aenwijsinge volgen, waarin hij van het begin tot het einde de afzettings-resolutie doorloopt en bij ieder punt zijne aenmerkingen geeft. De gansche geletterde wereld, zoo lezen wij hierin, had verwonderd gestaan over de resolutie van 16 Januari. Met des te grooter blijdschap had zij daarom de Consideratien van Abrahamus Heidanus ontvangen „dewelcke soo naeckt en klaer ontdecken de valscheyt der selver Positien, dat het onmogelijck tegen te spreken is, soo helder vertoonen de onnooselheydt der gener die men achter 's handts beschuldight, en vervolgt, soo duydelijck aenwijst, en der Partijen valsche streecken hier in aengewent, dat sy hier uyt met reden hope schepten, dat, ter eener zijde die geen, die van al dese calumnien oorsaeck waren, haer vorder soude schamen haer boosheyt te gelijck met haer onverstandt wijder aen den dagh te brengen, en ter andere zijde, haer Ed. Achtb.... sich voortaen van dit slach van heethoofdige Luyden meer soude wachten." [2]) Die hoop is ijdel gebleken. De Curatoren hebben de daad van Heidanus zoo euvel opgenomen, dat zij hem hebben afgezet. „Godt danck dat dien ouden Heer die geen is, die door sijn uytsteeckende deuchden, en qualiteyten soo veel reputatie, en liefde in de herten van alle Oprechten verkregen heeft, dat het in de macht van haer Ed. Achtb. niet is geweest de minste kreuck aen deselve te geven, sullende hem dit deportement meerder tot aenwas van sijn welgestabilieerde reputatie strecken, als tot eenige vermindering der selve; [3]) konnende seeckerlijck niet als voor loffelijck opgenomen worden, dat men soo slaefachtigh niet is, dat men, om quansuys sijn ampt niet te verliesen, sich met gemack laet uytkrijten voor de geheele Werelt voor schadelijcke Leeraers." [4]) De resolutie van 16 Januari was volgens de Statuten onwettig. Wel mogen de Curatoren nieuwe wetten en Statuten maken tot bevordering van den bloei der Academie in overleg met Rector en Senaat, mits zij echter approbatie verzoeken bij de Ed. Gr. Mo. Heeren. „Voorwaer de staet der Professoren soude beklaeghlijk zijn, indien men buyten de statuten, die men voor 't aennemen van 't beroep weten kan, dagelijcks met nieuwe wetten dese of geene gevoelens raeckende, soude konnen op verbeurte van sijn ampt beswaert worden." [5]) „Het schrijven van de

---

1) Bl. 9. 2) Bl. 11, 12.

3) Jac. Basnage, O.c. II, pag. 772, merkt echter zeer terecht op: n'auroit-il pas été plus heureux, si laissant aux autres le soin de défendre leur propre Doctrine, il ne s'étoit embarassé que de finir ses vieux jours en repos? Après tout, c'est une foible consolation pour un Homme chassé d'un Poste honnorable que celle de se voir l'idole d'un Parti, dont il est le Martyr."

4) T. a. p. 5) Bl. 14.

Consideratien was al het minste, dat Heidanus kon doen, nadat zijn verdedigingsgeschrift ongeopend was teruggezonden. De Curatoren hadden geen recht om toornig te zijn, dat Heidanus van hen de schuld had afgeschoven en die had gelegd op degenen, die hun verkeerde inlichtingen hadden gegeven, en zich alzoo had beroepen a male informatis ad melius informandos." [1]) Nadat de schrijver de Consideratien van Heidanus heeft gerechtvaardigd, toont hij de inconsequentie aan van de Curatoren, die in de resolutie van 16 Januari hadden gezegd, dat de stellingen van tijd tot tijd waren geventileerd, en nu in hunne resolutie van 5 Mei beweerden, „niet so nauw reguard te hebben genomen, of die juyst alle specialijck in de voorsz. Academie waren geventileert." [2]) Na te hebben aangetoond, dat Heidanus door in het openbaar een boek te hebben uitgegeven, niet heeft gehandeld tegen het verbod der Curatoren, volgens hetwelk men *in de Academie* noch directelijk, noch indirektelijk over die stellingen mocht disputeeren, schrijven of verhandelen, komt hij tot de slotsom, dat Heidanus onrechtvaardig is afgezet. [3])

Tot deze zelfde gevolgtrekking komt Gelazius Major in zijn werk, getiteld: „Overtuychde Ontrouw. [4]) De toon, die hier wordt aangeslagen, is scherp: De resolutie van 16 Januari is nog erger dan een vonnis van den Spaanschen bloedraad. [5]) De Curatoren hebben zich laten leiden door hartstochtelijke mannen als Hulsius en Spanheim, die niet ophielden bij hen te klagen, omdat de studenten hun niet genoeg eerbied betoonden. En deze zelfde Hulsius heeft nog wel met zijn schelden, liegen en lasteren eenen professoralen tabberd verdiend! Van genoemde resolutie zijn binnen weinige dagen over de 2000 exemplaren verkocht! zoo roemt men. Als of dat eenigszins de waarde daarvan kon verhoogen! Geschiedt dat ook niet met kwakzalverbriefjes, waarmede zij, behalve in dit opzicht, ook nog hierin overeenkomt, dat zij evengroote leugentaal bevat? [6]) Want al die stellingen zijn in den zin, dien de opstellers daaraan hebben gehecht, nergens te vinden. „Maar", zegt de schrijver der Noodige Aenwijsinge, „'t is hier niet de vraag,

---

1) Bl. 19. 2) Bl. 28, 29. 3) Bl. 33, 34.

4) De volledige titel luidt aldus: „Overtuychde Ontrouw, Gepleecht door den Advocaet, plijtende voor de 20 Kerck- beroerende Articulen, in sijn Nodige aenwijsinge de Boecken en Auteuren, door welcke die geleert en te vinden zouden sijn. *Daer in dat boven een menighte van valsheden, ook verscheyde gevaerlijke nieuwigheden van de Heeren Voetzius, Marezius. en Hulsius worden aengewesen,* die men in haer (om de vrede te houden) in de Kercke heeft verdragen. *Waer by noch is gevoeght een korte aenmerckinge over de Resolutie van het licentieren van de Heer* Heydanus *van sijn Ampt als Professor in de H. Theol*: beslooten en uyt-gevoert door de Heeren Frederick van Dorp, Heere van Maesdam etc. Joan van Tilt, Borgermeester tot Haerlem. Hieronimus van Beverning, Afgesandt tot de Vrede-handelingh tot Nimmegen etc. en de Heeren Borgermeesteren van Leyden, als Curateuren van de Universiteyt tot Leyden. door Gelazius Major. Gedruckt in Geluck-Stadt, in 't jaar 1676." (Biblioth. van Mevr. de Wed. H. J. Royaards. Utrecht. Een andere druk van dit werk is onder de pamfletten der Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage).

5) Fol. 3. 6) Fol. 6.

hoe de auteuren het hebben gemeend, maar hoe zij hebben gesproken of geschreven". „Wat soumen een Systema van een schoone Theologie konnen toe-stellen", roept Gelazuis uit, „indienmen op sulcken voet dat uyt de schriften van onse partyen en voornamelijck van Hulsius soude doen? en in het bysonder uyt sijn *Filo Ariadnae*, 't sal een druck-fout zijn, en moet wesen *Filum Aranae* ofte Spinnekops-draet; want gelijck de Spin, uyt sijn vuyl en vergiftigh ingewant sijn netten weeft, netten die nergens toe en doogen, als om kleyne vliegen en muggen daer in te verwerren en te vangen; soo ist dat hy oock daer doet, hy haelt uyt sijn eyge hooft en verwerde hersenen draden van stellingen, en weeft netten van consequentien, die niet als op een vergiftige valsheyt zijn gegront en nergens toe en doogen, als om eenvoudige Zielen te verstricken, in te nemen en te verleyden". [1]) In dezen trant gaat de schrijver voort. Met blijkbare ingenomenheid verhaalt hij de schandalen, die bij de inaugureele oratie van Hulsius bebben plaats gehad. [2]) Dan gaat hij over tot de bespreking der stellingen, waarbij hij zeer uitvoerig de reeds dikwijls daartegen in gebrachte argumenten behandelt, opdat blijke „dat hy en de sijne die dese Articulen de Curateuren hebben in de hant gestopt, buyten alle twijffel seer wel geweten hebben, dat noch Coccejus noch de sijne, noch Cartesius en de sijnen, oyt sulcken gevoelen heeft gehad als men hier de Werelt soeckt wijs te maecken, het welke derhalven niet anders als voor een werk tot oproer en om scheuringe in de Kerke te verwecken, kan aengemerkt worden". [3]) Vooral legt hij, evenals de anonieme Brief-schrijver, hierop den nadruk, dat Coccejus en Wittichius tot Hoogleeraren zijn benoemd, reeds *nadat* zij de geschriften door den druk hadden openbaar gemaakt, waaruit men nu hunne kettersche stellingen heeft verzameld. [4])

In het tweede gedeelte van zijn geschrift geeft Major eenige stellingen van Voetius, Marezius en Hulsius, die evenzeer voor kettersch zouden kunnen worden uitgekreten. [5]) Daarna bespreekt hij de resolutie van 5 Mei 1676, met dezelfde argumenten als de schrijver van Acten en Resolutien. [6]): De eigenlijke reden is, dat de Curatoren door de Consideratien van Heidanus in hunne eer zijn gekrenkt en daarom den eerwaardigen ouden man geheel *onrechtvaardig* van zijn ambt hebben ontzet. [7])

Voor wij een oordeel over deze gansche zaak uitspreken, willen wij eerst nog eenen krachtigen pleitbezorger der Curatoren hooren, die hoogelijk hunne handelwijze prijst. Het is Spanheim in zijn „Epistola prima de novissimis circa res sacras in Belgio dissidus ad Amicum responsoria." Hij zegt daarin, dat het den Curatoren er alleen om toen was, alle ketterij van hunne Hoogeschool verwijderd te houden, het kwaad in zijne geboorte te doen stikken en het

1) Fol. 22. 2) Fol. 30. 3) Fol. 31. 4) Fol. 32, 57. 5) Fol. 93—111. 6) Fol. 118.
7) 120—122.

gezag der vroeger genomen besluiten te handhaven. Zij wilden slechts, dat de theologie in het verklaren der Heilige Schrift en in het behandelen der leer, die hare uitdrukking had gevonden in de Formulieren van Eenheid, zich zouden onthouden van al te harde uitdrukkingen, ongewone spreekwijzen of onvoorzichtige beweringen, welke hunne bedoeling ook mocht zijn; dat de philosophie zich zou wachten van het gezag der Heilige Schrift aan te randen of omver te werpen. Nu hadden zij wel enkele voorbeelen van zoodanige gevaarlijke spreekwijzen daar bij gevoegd, die sedert verscheidene jaren aan de Leidsche Hoogeschool publiek op privaat, in geschrifte of met de woorde, direct of indirect door professoren of andere menschen waren verkondigd of zouden kunnen verkondigd worden, maar het was nooit hunne bedoeling geweest in die voorbeelden alles nauwkeurig samen te vatten, wat voortaan niet meer mocht worden behandeld. 1) Zij hadden veel meer er naar gestreefd eenen dam op te werpen tegen allerlei kerkverwoestende nieuwigheden, dan nu juist die 20 stellingen te verbieden. Nu zeggen sommigen: het geneesmiddel is erger dan de kwaal! „maar dit is mij," zoo gaat Spanheim voort, „indien ik tenminste de bedoeling der Curatoren goed heb begrepen, niet gebleken, noch velen anderen, die alles bedaarder hebben kunnen overwegen, doordat zij geheel buiten de zaken staan." Dan gaat hij aantoonen, dat de toestand van de Hoogeschool het nemen van eene Resolutie als die van 16 Januari alleszins billijkte, daar er stellingen werden verkondigd als deze: *dat de vaderen van het O. T der heerschappij des Duivels waren onderworpen, dat in geloofszaken een duidelijk en onderscheiden begrip de toetssteen der waarheid was, dat het geloof niets voor had boven de Philosophie en dat het niet minder tegen de rede was de Philosophie Christelijk te willen noemen dan Mohammedaansch, daar alle Philosophie zonder Godsdienst was, etc.* Hij stemt toe, dat Coccejus de eerste stelling nooit had geleerd. Integendeel, hij prijst hem hoog, maar zegt, dat het met Coccejus is gegaan als met Origenes: zijne leerlingen hebben zijne zaak bedorven, door de gevoelens van hunnen meester te gaan overdrijven. 2) Nu hadden naar zijn oordeel de Curatoren er voor willen zorgen, dat dezen zich voortaan voor die overdrijvingen zouden wachten. En daarom moest men niet al te zeer roepen, dat den woorden geweld was aangedaan, dat de bedoeling der schrijvers was miskend! Een ieder kon toch weten, dat men niets anders beoogde dan eenstemmigheid te verkrijgen onder de priesters der wetenschap en onderlinge vriendschap tusschen de vakken der Theologie en der Philosophie om zoodoende voor altoos den haat te verwijderen, de gemoederen te ontvonken, de eerste tijden terug te doen komen, de studeerende jongelingschap onder ééne zelfde banier te

1) Fr. Spanheim, Fil. Epist. resp. opera II, pag. 976.
2) Pag. 968, 969.

scharen, bezield door éénen zelfden geest, verbonden door éénen zelfden band, om hen dan eindelijk in de Kerk te zenden als een vast aan één gesloten leger strijdende voor de zuiverheid der leer. Hij beklaagt er zich over dat hij, die in de zaak van Heidanus in het geheel niet is betrokken geweest, toch de bittere aanvallen niet heeft kunnen ontgaan van Heidanus' vrienden, hoewel allen, studenten, professoren en Curatoren kunnen getuigen, met hoeveel eerbied hij altoos van den eerwaardigen grijsaard heeft gesproken. „Laudas venerandum D. Heydanum, laudas D. Coccejum, laudas D. Wittichium, et dum vis videri laudasse quicquid in eos jactari poterat probri, ipsis infers, atque omnia illa quae in ipsos ullo unquam tempore dicta fuere, effutis artificiosissimè: quae autem dici non potuere, callide fingis, ut invidiam ipsis crees!" Zóó liet zich Desiderius Pacius hooren [1]), die in zijne „Stricturae breves" tegen den brief van Spanheim op kwam, op eene wijze waarlijk niet geschikt om den vrede te bevorderen. Hooren wij toch hoe hij verder gaat. „Narraturus historiam Decreti Ampliss. D. D. Curatorum, quo viginti Articuli proscribebantur, incalescit plus satis D. Spanhemius; et quicquid ipsi fuit virium intendit ad probandum effata summorum virorum huic Decreto occasionem dedisse. quasi verò DD. Curatores istis Defensoribus egerent. Extricavit autem Ven. D. Heydanus hanc materiam tam solidè in doctissimis illis suis Considerationibus, ut ipse Spanhemius nihil habeat quod iis reponere vel audeat vel possit. Argumentis agit Vener. Senex, et non lenociniis verborum. Verùm si quid conjectura assequi potis sim, crediderim Spanhemium ejusque Fratres egerrime tulisse applausum, quo in Belgio receptum fuit id scriptum, nec ferendo fuisse laudes in Cartesium, Coccejum, et Wittichium collatas." [2])

Mij dunkt, Spanheim heeft over 't algemeen de *bedoeling* der Curatoren juist weergegeven. Zij wilden voor goed een einde maken aan de twisten, die de Hoogeschool in verwarring brachten, en haar bij de Kerk in verdenking deden komen. Daartoe verboden zij enkele van de meest aanstootelijke stellingen, meer lettende op de zaken dan op de woorden. Zóó meenden zij op de beste wijze aan de bezwaren der Kerk te gemoet te komen en de achterdocht weg te nemen, die wellicht velen kon beletten hunne zonen naar Leiden ter studie te zenden.

Het is echter ten hoogste af te keuren, dat zij zich door het noodgeschrei der Voetianen tot het nemen dezer Resolutie hebben laten bewegen. Waar bleef zoodoende de vrijheid van het academisch onderwijs?

Zien wij verder, hoe de Curatoren te werk gingen. Niet de geheele theologische faculteit, maar alleen Spanheim en Hulsius werden geraadpleegd, die geheel aan de zijde der Voetianen stonden, zoodat het bezwaar van Heidanus gegrond was, dat zij zoo plotseling met die resolutie uit de

1) Pag. 39. Zie boven bl. 123. 2) Pag. 40.

lucht waren komen vallen. Daarbij was het *onhandig* te beweren, dat die stellingen *te Leiden* waren geleerd. Immers door die woorden werd den Cartesiaanschgezinden professoren eene smet aangewreven, die zij niet verdienden. De Curatoren schijnen trouwens zelven ook niet zoo geheel zeker van hunne zaak te zijn geweest, want wij hebben gezien, dat zij er ten hoogste prijs op stelden, dat de Raadpensionaris Caspar Fagel en ook Prins Willem III hunne goedkeuring aan de resolutie van 16 Januari hechtten. Hunne zaak is echter bedorven door de Noodige Aenwijsinge. Dit boek bewees den Curatoren slechten dienst, en miste daardoor geheel zijn doel. In plaats van den stouten tegensprekers den mond te stoppen, zooals het stoutmoedig beweerde, heeft het tal van schriftelijke protesten uitgelokt, die beide partijen hoe langer hoe meer tegen elkander in het harnas jaagden. In plaats van er openlijk voor uit te komen, evenals wij hebben gezien dat Spanheim deed, dat die stellingen wel ten naastenbij bij Coccejus, Wittichius, Cartesius en Wolzogen werden gevonden, maar niet in den zin, dien overdrijvende leerlingen er veelal aan hechtten, gaat het van elke stelling bewijzen, dat een der genoemde mannen er de zegsman van is, terwijl alleen van de 6de, 10de, 12de, 13de en 18de wordt aangetoond dat zij te Leiden zijn behandeld bij gelegenheid van disputen in de jaren 1671, '73, '75, wat van elke stelling had moeten worden aangetoond, indien de Noodige Aenwijser eenigszins de handelwijze der Curatoren had willen rechtvaardigen, die immers in hunne resolutie van 16 Januari hadden gezegd, dat zij met droefheid en groot misnoegen hadden vernomen, dat eenige jaren herwaarts en zulks van tijd tot tijd *in de Universiteit te Leiden* die stellingen waren verkondigd. [1]) Hoe vreemd is b. v. de bespreking van de twintigste stelling: „*dat de Philosophie is de Uytleghster van het Woordt Gods;* daar van heeft seker onbekend Philosooph een geheel Boeck geschreven, genaemt Philosophia Scripturae interpres". [2]) Alsof niet juist de theologische faculteit van Leiden in haar advies van 1669 dit boek had bestreden! Verkeerd was het ook te zeggen, dat men niet vraagde hoe de schrijvers het hadden bedoeld, maar alleen wat zij hadden geschreven, en dat zij, indien zij het beter hadden gemeend,

1) Fr. Spanheim noemt in zijnen brief, pag. 958, de volgende stellingen: 31 Jan. 1671: Fidei prae Philosophia nullam esse posse praerogativam. Non minus contra rationem velle nonnullos Philosophiam esse Christianam, quam si Mohammedanam dicerent. Omnem Philosophiam Religionis expertam esse, et Ethnicam plane. 28 Febr. 1671: In Mente nullum esse subjectum et creari praejudicium, si Mens dicatur Res Cogitans. 27 Juni 1671: Quod Mundus habuerit principium ex sola revelatione constare. Sceptici rationes (dubitantis: an Deus sit in rerum Natura, an non fallamur a Deo, an non qui omnia potest etiam possit fallere, etc.) tam esse validas, ut Patronus veritatis et certitudinis cogatur de cunctis rebus anteà creditis aliquamdiu dubitare. 26 Jan. 1672: Bruta non modo non cognoscere, sed nec vivere, nec sentire. Corpus humanum vivere posse sine anima rationali. De immortalitate Animae non posse ferri certum et determinatum judicium, verumtamen fide credendam quia Deus nobis revelavit. Animas Bestiarum aeque capaces esse immortalitatis, quam suntAnimae Hominum.

2) Bl. 40.

zich dan ook beter hadden moeten uitdrukken. Door dit alles was Heidanus sterk, toen hij met zijne Consideratien optrad, en aantoonde, dat hij met Wittichius en Coccejus te onrechte van ketterij werd beticht; dat al die stellingen waren genomen buiten het toelichtend verband; zoodat men wel degelijk moest vragen, wat de schrijvers met die woorden hadden bedoeld, indien men ten minste toegaf, dat ieder de beste uitlegger is van zijne eigen woorden!

Dr. Land noemt de handelwijze van Heidanus eene daad van „ridderlijke vrijmoedigheid tegenover gewelddadige onderdrukking van het Cartesiaansch beginsel". [1]) En terecht. De tegenpartij had het vooral gemunt op Wittichius en de Volder, en gehoopt, dat beiden in academische disputen hunne zaak zouden bepleiten; dan hadden ze gevoegelijk kunnen worden afgezet, zoodat de Kerk niets meer van hen had behoeven te vreezen. Doch dit geschiedde niet. Wittichius („de voorzichtige" wordt hij door enkelen zijner tijdgenooten genoemd [2]) hield zich stil, de Volder eveneens. Het protest kwam van eene gansch andere zijde. Heidanus, misschien wel verwachtende, dat men hem om zijne grijze haren en de vele diensten, die hij gedurende 28 jaren aan de Hoogeschool had bewezen, zou ontzien, trad ridderlijk in het strijdperk, om zijne vrienden en zich zelven van de blaam te zuiveren, die de resolutie van 16 Januari en de Noodige Aenwijsinge op hen hadden geworpen. Het was immers het eenige wat hij kon doen, nadat men zijn vroeger request ongeopend had terug gezonden! Wij kunnen ons den moeilijken toestand, waarin de Curatoren zich bevonden na de openbaarmaking der Consideratien van Heidanus levendig voorstellen. Dat hunne resolutie niet was genomen met het oog op den ouden Heidanus, wist ieder. Hij gold over het algemeen voor rechtzinnig. Zelfs Spanheim noemde hem in zijnen brief met Molinaeus, Hommius, Vedelius, Voetius en Trigland onder den *orthodoxorum chorus omnis.* [3]) Allerminst had men dus vermoed, dat van dien kant een zoo levendig protest zou komen. Uit hetgeen wij in het voorgaande hoofdstuk van de Consideratien hebben medegedeeld, blijkt duidelijk, dat de toon waarin het werk was geschreven, zoo al niet hoog of spottend dan toch scherp genoeg was, om de Curatoren, die geene al te vrijmoedige beoordeeling hunner daden gedoogden, in het gevoel hunner waardigheid aan te tasten. Met groote vrijmoedigheid was in de Consideratien aangetoond, dat zij zich door verkeerde leidslieden hadden laten leiden, en zoodoende eenen onhandigen misslag hadden begaan. De anonieme Briefschrijver had hunne resolutie vergeleken bij eene ondoordachte handelwijze tot herstel van orde en tucht, en gezegd, dat zij nooit van plan konden zijn haar te handhaven, maar haar alleen hadden uitgevaardigd om den

1) A.w. bl. 319.
2) C. Sepp, A.w. II, bl. 368.
3) Fr. Spanheim, Fil. Epist. resp. opera II, pag. 954.

twistenden partijen schrik aan te jagen. [1]) Wanneer zij dus de daad van Heidanus ongestraft lieten blijven, zouden zij feitelijk de waarheid van deze laatste opmerking toestemmen, zonder iets te zijn gevorderd. Wilden zij hunne eigen eer handhaven, en aan de Voetiaansche partij toonen, dat het hun ernst was met de onderdrukking van alle schadelijke nieuwigheden, dan bleef er niets anders over dan Heidanus af te zetten, omdat hij had gehandeld in strijd met de resolutie van 16 Januari.

Had hij dit werkelijk gedaan? Mij dunkt, dat zijne vrienden er terecht de aandacht op hebben gevestigd, dat in het openbaar een boek uitgeven geheel iets anders was, dan aan de academie direct of indirect iets behandelen. De Curatoren schijnen zelven te hebben gevoeld, dat deze zaak niet in den haak was. Vandaar dat zij in hunne resolutie van 5 Mei de woorden: *in d' Academie* weglaten en alleen zeggen, dat Heidanus „ex professo heeft onderstaan te schrijven, en te expostuleren tegen het verbodt van het Leeren, Disputeren, Schrijven, of in eeniger manieren directelijck of indirectelijck verhandelen der 20. positien en stellingen". Vandaar ook, dat zij dadelijk aan Prins Willem III schreven om deze resolutie als uitvloeisel van de voorgaande te willen approbeeren. Toch moeten wij met Siegenbeek zeggen [2]), dat deze daad door niemand is goed te keuren „dan door hem, die de voor alle burgerlijke vrijheid hoogst verderfelijke stelling drijft, dat zij, die de macht in handen hebben, tegelijk beschuldigers en regters zijn mogen." Want dat waren zij. Basnage deelt ons mede, [3]) dat le Moyne, hoewel hij eerst onlangs te Leiden als vreemdeling was gekomen, liever boete wilde betalen, dan tegenwoordig zijn bij het bekend maken van een vonnis, dat hij onrechtvaardig achtte. Heidanus gevoelde dit ook, maar zag wijselijk in, dat een komen in hooger beroep hem al zeer weinig in de toenmalige omstandigheden zou baten. De Curatoren achtten zich beleedigd, omdat Heidanus de resolutie van 16 Januari openlijk had ten toon gesteld en tevens hen 'zelven *met vele onbetaamelijcke lasteringen ende invectien* had aangetast. Dit schreven zij, gelijk wij hebben gezien, aan den Prins van Oranje. Maar lag het dan niet voor de hand, dat zij zich met hunne klacht eerst tot de Staten van Holland wendden, vóór zij eenen professor van zijn ambt ontzett'en, temeer daar de Statuten der Universiteit [4]) hun volstrekt niet de macht tot zulk eene daad gaven, gelijk de schrijver van Acten en Resolutien duidelijk heeft aangetoond? De resolutie van 16 Januari was gerugsteund door de goedkeuring van Caspar Fagel en Prins Willem III. De resolutie van 5 Mei is geheel eigenmachtig genomen. Wellicht waren zij van te voren zeker van de goedkeuring der beide Heeren; dit

1) I, bl. 13.
2) A.w. I, bl. 230, 231.
3) O.c. II, pag. 772.
4) M. Siegenbeek deelt in de T. en B. van zijn aangehaald werk deze statuten mede bl. 299—312. Zie over de Curatoren bl. 308 en 310.

neemt echter niet weg, dat zij geen recht hadden in den brief aan den Prins te spreken van eene *rechtmatige procedure*. Enkele Curatoren schijnen dan ook een weinig verlegen met de zaak te zijn geweest. Dit blijkt uit eene bizonderheid, die het Groot. Alg. Hist. Woordenboek ons mededeelt. 1) Toen Heidanus' kleinzoon Crucius eens met anderen bij den Curator van Beverning te gast was, en onder het genot van een glas wijn, ook het geval met Heidanus ter sprake kwam, nam van Beverning op eens zijn glas op en sprak: „Ik drink mij den dood uit dit glas, indien ik schuld aan dat werk heb gehad!" In hoeverre wij historische waarde aan dit bericht mogen toekennen, weet ik niet. Dat het eenigszins de stemming uitdrukt, die bij eenigen der Curatoren na dit voorval heerschte, komt mij niet geheel onaannemelijk voor. Minder geloof hecht ik aan hetgeen Gelazius Major ons bericht, 2) dat n.l. een der Curatoren Heidanus in tegenwoordigheid van twee predikanten zou hebben uitgemaakt voor eenen ouden hond, met de woorden „wij hebben dien ouden hond nu onder onze kluiven, hij heeft ons lang genoeg gebruid, nu zullen wij hem weerom bruien." Dit dunkt mij, vooral met het oog op den vredelievenden aard van Heidanus, die zoo lang mogelijk elken aanstoot vermeed, te onwaarschijnlijk, dan dat ik mij door de woorden van Gelazius: „ik schaam mij dit te zeggen, doch het is te Leiden bij een iegelijk bekend," van de waarheid van dat verhaal zou laten overtuigen.

Ten gevolge van Heidanus' afzetting stelden de 25 predikanten van Amsterdam den 21ste Januari 1677 zes artikelen op, volgens welke zij besloten, elkander in liefde te verdragen en nimmer op eenige wijze bij anderen verdacht te maken wegens kleine verschilpunten, als men het maar met elkander eens was omtrent de hoofdpunten der Gereformeerde leer, zooals die was begrepen in Gods Woord en de Formulieren van Eenheid. 3)

1) 5de deel, letter H, bl. 96, 1ste kolom.
2) Overtuyche Ontrouwe. Fol. 125.
3) Nieuwe Uytsporigheden. Pag. 141, 142. Een geschrift door Simplicius Severus Alethaeus tegen Hulsius en Spanheim in 1677 geschreven.

HOOFDSTUK IV.

HET CARTESIANISME VAN ABRAHAM HEIDANUS.

Heb ik in de Inleiding van mijn geschrift trachten aan te toonen, dat het verband tusschen Coccejanisme en Cartesianisme slechts uitwendig is geweest, zoodat geene van beide richtingen door wederzijdschen invloed eenige verandering heeft ondergaan, de woorden van Heidanus zelven bevestigen dit volkomen. In zijne Consideratien over eenige saecken zegt hij „staet oock wel te letten op die vermengelinge van Theologiesche en Philosophische materien, die hier (de resolutie van 16 Januari 1676) gemaeckt wordt. Waer in ons een loos strategema van onse partye voorkomt. Die een tijt langh herwaerts de werelt heeft willen wijs maken, dat de Theologie van D. Coccejus, ende de Philosophie van d'Heer des Cartes, sulcken nauwen verbant en opsight hadden met en tot malkanderen, als ofte d'eene syne gantsche Theologie geschoeit hadde op de leest van des anderens Philosophie, ende dese wederom alle haere schurftheyt en venyn des anderen Theologie aengewreven. Even eens of niemant voor een goet Coccejaen konde passeren, als die 't met de Cartesianen hiel: en geene Philosophie bequaem om die Theologie als Dienstmaecht te dienen, als de Cartesiaensche. 't Welcke wondere en vreemde inbeeldingen zijn, regelrecht strydende tegen het oogemerck en meyninghe en pracktijcke van die Heeren, die altijt van oordeel sijn geweest, datmen de Theologie en Philosophie, niet d'een op d'anders, maar elck op haar eigen gront moeste timmeren." [1])

Hij wilde echter niet alleen het Coccejanisme en het Cartesianisme scherp van elkander onderscheiden, maar ook, gelijk wij zagen, in het algemeen Theologie en Philosophie. „Achtende het seer sorgelijck voor de Theologie, de Philosophie als Dienst-Maecht in haren dienst te nemen en te huyren: alsoo dese Dienst-Maegt niet altijt steunende op rechte gronden, en de waarheyt der saecken conform, menichmael ontrouwe diensten aen' hare Vrouwe doet, ja oock wel het meesterschap aenneemt. Gelijck in 't Pausdom is gebleken, alwaar de *Peripatetische Philosophie* sich sulcken meesterschap over de *Theologie* heeft aangenomen, dat sy die door haer

1) Bl. 17.

Roffianen, t'eenemaal heeft vermant, en met een Bastaart Zaat geswangert, soo dat sy den name meer van een *Theologia Scholastica*, als *Scriptuaria* of *Christiana* dragen kan." [1]) Van het „Bastaart Zaat" der Peripatetische Philosophie wil hij dus niets weten. Vroeger hebben wij bij de behandeling van zijne Consideratien over den Sabbat zijne meening omtrent de heerschappij van Aristoteles leeren kennen. [2]) Niet minder sterk laat hij zich daartegen uit in zijn Origo Erroris. „Wat zou de apostel Paulus wel zeggen," zoo schrijft hij, „indien hij eens zag op welk een verheven troon de philosophie en dialectiek van Aristoteles is geplaatst, en welk een meesterschap zij heeft verkregen over eene Theologie, waarop hij ongetwijfeld veel zou hebben aan te merken, en dat nog wel niettegenstaande deze philosophie met zoovele goddelooze, heidensche dwaalbegrippen, met zooveel onzekerheid en duisterheid is bezwangerd, dat zij het scherpe verstand der meest wijze lieden afstompt. En was ze nog maar in haren oorspronkelijken vorm gebleven! Zij is zóó bezoedeld door Averroistische leugens en allerlei andere verzinsels en vonden van domme scholastische commentatoren, dat dit nieuwe samenstel van onwaarheden in geen enkel opzicht gelijkt op de oorspronkelijke philosophie van Aristoteles en alleen nog maar wat den naam betreft met de peripatetische wijsbegeerte overeenkomt. Zij heeft ons wel een ondoordringbaar woud gegeven van allerlei onoplosbare vraagstukken, maar zij heeft ons niet de methode aan de hand gedaan, die ons eenen zekeren weg door deze wildernis zou kunnen aanwijzen. Elk vraagstuk blijft een vraagstuk, elke uitspraak eene onbewezen stelling: men komt geen handbreed verder. Wat den Godsdienst aangaat, indien men de waarheid door het bestudeeren van deze philosophie had *kunnen* vinden, dan *had* men die ook eens gevonden. Maar dit is niettegenstaande het langdurig onderzoek van vele vernuftige geesten niet geschied. Geen enkelen weg tot ware wijsheid heeft deze philosophie kunnen aanwijzen. Waarom laat men haar in de Theologie zulk een hoogen toon aanslaan, alsof zij ons zou kunnen bekend maken, hetgeen God ons heeft geopenbaard in zijn Woord, daar duidelijk is gebleken, dat zij daartoe niet in staat is! [3]) De geheele philosophie van Arstoteles is ontaard in eene Dialectiek. [4]) Goed aangewend zou zij heerlijke vruchten hebben kunnen dragen, maar helaas! men kwam tot allerlei buitensporigheden, zooals het altijd gaat, wanneer de menschelijke rede aan zich zelve wordt overgelaten. De scholastici hebben duidelijk de waarheid getoond van het *corruptio optimi pessima!* Zij hebben deze heidensche wijsbegeerte door eene wijdgeopende deur op het terrein der Christelijke Theologie gebracht, die zoodoende geheel is bedorven. 't Christendom is van zijne oorspronkelijke schoonheid beroofd. Het kinderlijk geloof in den Christus der Schriften is een buit geworden van philoso-

1) Bl. 18. 2) Zie boven bl. 89,90. 3) Pag. 90, 91. 4) Pag. 71.

phen, redenaars, ketters. atheisten en sceptici, die het al hunne schurft hebben aangewreven en den rechten zin daarvan hebben verdraaid. Zoo werd de Theologie slechts eene verzameling van subtiliteiten. [1]) Daarom geene vermenging van Theologie en Philosophie! Beide moeten op haar eigen terrein blijven. Wanneer men Cartesuis volgt, zal men nooit gevaar loopen van door één te mengen hetgeen niet bij elkaar behoort. „Niet dat wy hiermede seggen willen, als ofte de Theologie gantsch geen dienst trecken konde uyt de ware Philosophie, die op rechte gronden gesticht is, en met de natuyre en gesonde reden over een komt. *Veritatem Philosophia quaerit, Theologia invenit, Religio possidet.* Alhoewel dan de Religie de Philosophie niet en behoeft, om dat sy op haar selve bestaen kan, en dat de Philosophie soo doende in t' soecken van de waarheyt noch niet alles gevonden heeft, soo en heeft sy tot noch toe haar soo nootsaeckelijck niet konnen maecken aen de Theologie: als alleen datter dan een goede unie en verbandt tusschen beyde te verhoopen sal zijn, en in 't werck sal konnen gestelt werden, wanneer de natuyrlijcke reden door de waarheyt geheylight, de geopenbaarde waarheyt te gemoete sal loopen, en sy malkanderen omhelsen en kussen, als beyde Dochters van eenen Godt en Vader der lichten. Soo souder eene goede vrientschap tusschen dese beyde konnen getroffen worden, als de waerheyt, die d'eene geput hadde uyt de natuyre, bevonden soude worden even de selfde te zijn, met die d'andere gehaalt hadde uyt de Schriftuyre, en *reciproce* de Schriftuyrlijcke waarheyt accordeerde met die van de natuyre." [2]) Men mag dus vrij onderzoeken of de waarheden, die ons door God in de Heilige Schrift zijn geopenbaard, ook door de rede uit de natuur kunnen worden geput. Gelooven en weten zijn volstrekt niet tegengestelde begrippen, zoodat men niets, van hetgeen men weet, zou kunnen gelooven, en niets, van hetgeen men gelooft, zou kunnen weten. Het eene is dikwijls de oorzaak van het andere. Het recht gebruik der rede heft het geloof niet op, maar bevestigt het geloof, zoodat het geloof dan, om het zoo uit te drukken, op de rede wordt geënt. In vele dingen begint men met eenvoudig te gelooven, om later tot kennis voort te schrijden. In andere dingen echter komt het geloof uit de kennis voort. Beide spreuken *per fidem ad intellectum* en *per scientiam ad fidem* bevatten waarheid. Daarom strijdt het volstrekt niet met elkaar, iets op gezag te gelooven en het tegelijk met de rede in twijfel te trekken, daar er vele dingen zijn, die op het geloof betrekking hebben, maar tevens een voorwerp kunnen zijn van het onderzoek der rede. [3])

Dien twijfel moeten wij echter niet zóó verstaan, als of datgene, wat *wij* voor twijfelachtig houden, nu ook *per se* twijfelachtig is, zoodat wij

---

1) Pag. 57, 91, 92.

2) Considd. over eenige saacken. bl. 18.

3) Corp. Th. C. I, pag. 266. „Unde id oritur ut saepe, quod fide certum habes, si id idem ratione explorare et examinare velis, dubium tibi sit donec certo cognoscas".

nooit eene zekere kennis daaromtrent zouden kunnen verkrijgen. Neen, twijfel en zekerheid zijn niets anders dan relaties van onze kennis tot hare objecten. [1]) Wij kunnen zeer goed iets, dat voor ons door 't licht der openbaring vast staat, als twijfelachtig behandelen, voor zooverre het ontdekt kan worden door het licht der rede: evengoed als ik kan beproeven een boek, dat ik gemakkelijk kan lezen bij het licht der middagzon, ook te lezen bij het schijnsel der sterren. [2]) Hoewel wij het dus, volgens het boek der Heilige Schrift, voor ontwijfelbaar zeker houden *dat God bestdat, een en eeuwig is,* zoo mogen wij toch ook onderzoeken, of wij deze waarheden ook kunnen putten uit het boek der natuur.

Vroeger heb ik aangetoond hoe gevaarlijk dit standpunt is in gevallen, waarin de rede iets anders leert dan de Heilige Schrift. Heidanus erkent dit zelf, waar hij zegt „Itaque si ratio illi aliud dictat, quam verbum, illi potius quam huic se dedere, mirum ni paratus sit." [3]) De mysterien moeten echter onaangetast blijven. [4]) Hierop wijst Heidanus telkens in al zijne werken, waar hij de verhouding tusschen geloof en rede bespreekt. Juist de mysterien bewezen de waarheid van het Christendom. Hij was een te groot tegenstander van de Socinianen, dan dat hij, ook toen hij zich meer en meer tot de beginselen van Cartesius voelde aangetrokken en daardoor meer beteekenis aan den arbeid der menschelijke rede moest toekennen, ook maar in het minste opzicht den schijn zou willen geven hun te gemoet te komen, door de rede in de mysterien des Christendoms te laten mede spreken. Dit gebied moest geheel voor haar gesloten blijven. Anders werd onvermijdelijk het Christendom eene *mera Ethica.* Uit al zijne werken blijkt hoe hij voor deze gedachte terug schrikte. Zelfs op zijn sterfbed berokkende zij hem nog kommervolle oogenblikken. [5])

Wij hebben gezien dat het, naar het oordeel van Heidanus, vooral Cartesius is geweest, die het gebied der Philosophie scherp heeft afgebakend, zoodat geene verbinding met de Theologie mogelijk was. Hij beschouw-

1) Orig. Err. pag. 228 .... sciendum ante omnia, aliud esse verum, aliud certum: licet nihil certum nobis esse possit, nisi verum. Veritas enim est affectio rei, et proprietas objecti, quae illi perpetuo inhaeret: certitudo vero est relatio cognitionis ad objecta, orta ex conformitate judicii cum re, et cum illa clare et distincte percipitur. Nihil ergo falsum in *re.* nec in notionibus rerum, sed tantum in judiciis nostris, male illas rerum ideas vel copulantibus, vel dividentibus et separantibus." Zie ook pag. 239.

2) Corp. Th. C. I, pag. 267. quis hic dicat, me revocare in dubium meridianae lucis claritudinem certissimam, eo, quod dubitem atque inquiram, num idem objectum conspici possit lumine stellarum nocturno?

3) Orig. Err. pag. 405.

4) Corp. Th. C. I, pag. 174, 211.

5) Christophori Wittichii Orat. fun. in Ob. Abrahami Heydani.pag. 43, 44. (mijne pagin.) Cùm verò mentio facta postea esset ab eodem Burmanno Resurrectionis ex mortuis, admodum extollebat mysteria religionis Christianae, dicens, hunc verum esse characterem verae religionis quòd mysteria contineret, sine iis religionem esse meram Ethicam ad rationis normam ordinatam; atque eum in finem commendabat legi ea, quae in libro de origine erroris sub finem fuisset commentatus.

de diens philosophie als het midden houdende tusschen drie wijsgeerige richtingen der oudheid, tusschen die der Dogmatici, die meenden de waarheid gevonden te hebben, die der Academici, die meenden nooit de waarheid te zullen vinden, en die de Sceptici, die meenden, dat veel niet was gevonden en veel, dat gezegd werd gevonden te zijn, door tal van bezwaren werd gedrukt, zoodat de argumenten waarmede de Dogmatici en de Academici elkander bestreden al even gegrond waren. De Cartesiaansche philosophie daarentegen toonde aan, dat, hoewel men niet alles wist, of kon weten, toch dagelijks veel werd ontdekt, indien men de ware methode maar volgde. [1])

Het was vooral die methode, die Heidanus tot Cartesius trok, gelijk duidelijk uit zijne schriften blijkt. Al wat hij van Cartesius voor zijne Dogmatiek kon gebruiken was hem welkom. Het spreekt van zelf, dat dit bijna uitsluitend op het gebied der Theologia Naturalis het geval kon zijn. „Wat de Artijckelen des Geloofs belanght, die en zijn niet soo seer het object van ons verstant, als wel van 't geloove" deze uitspraak herinneren wij ons nog uit het advies van 1669, evenals deze: „Wat de besluyten Godts aengaet, en sijne wonderlijcke oeconomie, in 't dispenseren van 't Verbondt der Genade, dewijle die alle hangen, aen sijnen blooten wille, en daar geen andere reeden kan van ghegeven worden, daar sal wel de Philosophie weynich wercks vinden." [2]) Hieruit kunnen wij dus gemakkelijk besluiten, dat wij in dat deel zijner Dogmatiek, waarin hij het specifiek christelijke behandelt (wat wij tegenwoordig zouden noemen de Christologie en Soteriologie) van zijn Cartesianisme nagenoeg geene sporen vinden. Des te meer in dat gedeelte, waarin hij spreekt over God, de zonde en het einde aller dingen, dus in Caput. I tot VI en Caput XV. Bij de behandeling van den *Locus de Deo* vindt hij ruimschoots gelegenheid om te spreken over de idea innata, de scientia en voluntas Dei, het onderscheid tusschen de lichamelijke en geestelijke wereld, het albestuur Gods. In den *Locus de Peccato et viribus liberi arbitrii post lapsum* bespreekt bij het onderscheid tusschen ziel en lichaam (waarop hij ook in Cap. XV *de Hominis Novissimis* wijst) het ontstaan der dwaling, de heerschappij der hartstochten. Doch genoeg. Uit hetgeen volgt zal duidelijk blijken, hoe gemeenzaam de denkbeelden van Cartesius hem waren. Het Cartesianisme van Heidanus, gedistilleerd als het ware uit zijne werken en gegoten in den vorm, waarin wij het stelsel van Cartesius zouden kunnen geven, komt in hoofdzaak hier op neer:

Wij kunnen, zoo redeneert Heidanus, de overgeleverde voorstellingen niet vertrouwen. De ervaring heeft reeds menigmaal geleerd, dat de indrukken, die wij in onze jeugd ontvingen, ons tot onjuiste gevolgtrekkingen brachten. Wij lieten ons misleiden door zinnelijke voorstellingen,

1) Orig. Err. pag. 225. 2) Zie onder bl. 91,92.

die ons oordeel verduisterden, zoodat wij met allerlei vooroordeelen werden behept, die maakten, dat wij in het duister rondtastten. Willen wij nu tot ware kennis komen, dan moeten wij allereerst licht in deze duisternis aanbrengen. God schiep eerst het licht en begon toen zijn scheppingswerk. Zoo moeten ook wij, vóór wij aan het werk gaan, het licht ontsteken, het verstand opwekken door de ware philosophandi methodus. [1]) Het is nu eenmaal een bewijs van onze onvolmaaktheid, dat wij aan zulk eene bepaalde methode behoefte hebben om de waarheid te kunnen vinden. In het leven hiernamaals zullen wij ze kunnen missen, daar wij dan alle dingen zullen zien gelijk ze zijn. [2])

Om van die vooroordeelen bevrijd te worden, moet alles, wat vroeger door ons is toegestemd of ontkend, worden onderworpen aan een nieuw onderzoek. Maar wat is *onderzoeken* anders dan zoolang *twijfelen*, totdat de waarheid zich duidelijk aan de rede opdoet? [3]) Wij moeten dus beginnen met te twijfelen aan de betrouwbaarheid van al onze voorstellingen, totdat er geen reden tot twijfelen meer overblijft, zoowel van die voorstellingen, welke nu in onze ziel zetelen, als van die, welke wij vroeger hebben gekoesterd. [4])

Wat is dan zeker? Niets dan de twijfel zelf en mijn bestaan, zonder hetwelk mijn twijfelen eene onmogelijkheid zou zijn. Want aangenomen, dat alle mijne voorstellingen onjuist waren, dat alles om mij heen, wat ik tot dusverre voor werkelijkheid had gehouden, slechts schijn was, zoodat ik mij in alles bedroog, waarin ik meende de waarheid te hebben ontdekt, zoo ben *ik* het toch, die mij bedroog. *Twijfelen, zich verbeelden, toestemmen, ontkennen* zijn alle modi van het *denken*. Wanneer ik dus al het betwijfelbare van mij afzonder, dan blijft mijn twijfelen, mijn denken over. Zoo volgt hieruit, dat uit *denken* mijn eigenlijk wezen bestaat. Ik denk, dus ik besta. [5])

Waarom, zoo vraagt Heidanus, houdt men deze redeneering voor eene onzinnige, zoutelooze dwaasheid? Augustinus zegt immers hetzelfde? [6]) Haal ik zijne woorden aan, dan zal iedereen de waarheid daarvan erken-

---

1) Corp. Th. C. I, pag. 302.
2) Corp. Th. C. I, pag. 338.
3) Corp. Th. C. I, pag. 267.
4) Corp. Th. C. I, pag. 5.

5) Corp. Th. C. I, pag. 322, 323: Debet ergò esse Aliquid quod certò scio. At tantum certus esse possum me esse, ex eo quod Cogito: id autem scire possum, ut tamen ignorem an habeam Corpus: quia id facere possum per fictionem Mentis. At non possum fingere me Cogitare: quia utut coner id fingere, tamen reverà Cogito. Et quia, in omnibus quae possum Imaginationis ope comprehendere, possum falli, certum est ad illam non pertinere Notitiam illam quam de Me habeo. Quia in Hac falli non possum .... Sed *Nos existere*, nullum dubium est, quatenus *Cogitamus.*

Zie verder I, pag. 359. II, pag. 552, Orig. Err. pag. 205: si nihil mens Cogitet ... quomodo certa est se existere?

6) Civ. Dei. II, cap. 26. de Trin. XV, cap. 12.

nen op het gezag van een' eerwaardigen Kerkvader. Houd ik echter dezelfde redeneering met de woorden van Cartesius, dan trekt men er tegen te velde als tegen de grootste ketterij! Men moest toch wat meer bedenken, dat waarheid altoos waarheid blijft, om het even of zij door een' kerkvader of door een' philosoof wordt voorgedragen. 1)

Alles wat even helder en duidelijk is als de waarheid: *ik denk, dus ik besta,* is waar. Men ziet iets helder en duidelijk in, wanneer het onmiddelijk, afgescheiden van al het andere, voor den geest is geplaatst, zoodat er geene tusschenschakels noodig zijn, waarlangs men tot de kennis daarvan zou moeten komen. 2) Dit geldt van het *cogito ergo sum.* Men kan dus den algemeenen regel stellen: *helderheid en klaarheid zijn kenmerken van waarheid.* 3)

Wij bestaan dus; maar bestaat er ook iets buiten ons, is er een wezen buiten ons, welks bestaan ons even helder en duidelijk is, als ons eigen zijn? Deze vraag beantwoordt Heidanus in dat gedeelte zijner Dogmatiek, waar hij over God spreekt: Ik vind in mij de idea Dei, de idee van een Wezen, waarboven zich niets hoogers laat denken. Zelf heb ik die idee niet gevormd, want het beginsel van Causaliteit brengt mede, dat in de oorzaak evenveel of meer moet liggen opgesloten dan in het gevolg. Nu hebben wij, eindige wezens, de gedachte van het oneindige, wij kunnen dus niet de oorzaak zijn van eene voorstelling, die meer bevat, dan wij zelven bezitten. Het begrip van het hoogstvolkomen Wezen, moet dus afkomstig zijn van een wezen, dat in volmaaktheid niet achter staat bij de voorstelling van eenen volmaakten God. God is dus de oorzaak van het Godsbegrip. 4) Doch niet alleen van het Godsbegrip ook van ons bestaan is God de oorzaak. Het beginsel van Causaliteit is niet alleen van toepassing op onze ideeën, maar ook op ons bestaan. Onderstel: het hoogste Wezen was niet de oorzaak van ons bestaan, dan moest die oorzaak worden gezocht in een wezen, dat minder volmaakt was, b.v. in mij zelven, mijne ouders of iemand anders. Indien ik mijn eigen schepper was, zou ik mij zelven alle volkomenheden hebben gegeven, welker ideeën ik in mij heb. Ik heb die niet, dus ben ik niet mijn eigen schepper. Hij die iets volmaakters kent, dan hij zelf is, is niet van zich zelven. 5)

Onderhouden is voortgezet scheppen, dus slechts hij, die de macht heeft

---

1) Conss. over den Sabb. II, bl. 27. Corp. Th. C. I, pag. 321.

Orig. Err. pag. 231, Laten wij dan den weg bewandelen, dien Augustinus ons heeft aangewezen, et quidem tanto securius, quanto a nobilissimo et sagacissimo hujus seculi Philosopho et per haec vestigia sancti Patris eunte feliciter id effectum videmus.

2) Conss. over den Sabb. II, bl. 26. Corp. Th. C. I, pag. 334.

3) Orig. Err. pag. 184, 232. ut certe pro generali regula haberi possit: Illud omne esse verum, quod valde clare et distincte percipimus.

4) Corp. Th. C. I, pag. 8, 10, 11, 212. Orig. Err. pag. 187—189.

5) Corp. Th. C. pag. 10, 337. Orig. Err. pag. 190.

tot scheppen, heeft de macht om te onderhouden. Noch ik, noch mijne ouders hebben die macht; dus ook mijne ouders hebben mij niet geschapen. [1]) Ik moet dus door een wezen zijn geschapen, dat volmaakt, dat van zich zelven is. [2]) Dat wezen is God. [3]) Daaruit alleen, dat ik ben en dat de idee van God in mij woont, volgt helder en duidelijk, dat ook God bestaat. [4])

Met bizondere voorliefde behandelt Heidanus het ontologisch argument van Anselmus. [5]) Doch uit het voorgaande is ons gebleken dat hij, evenals Cartesius, allen nadruk legt op de anthropologische bewijsvoering, zonder welke het ontologisch argument zijne kracht mist. „Als ik mij dit hoogste wezen nu eens niet wil denken", deze vraag moest het ontologisch argument omver werpen, wanneer men niet daartegenover kon aantoonen, dat de idea Dei eene noodzakelijke, door God in den mensch gewerkte gedachte was. Uit de menschelijke natuur bleek, dat zij genoodzaakt was een volkomen wezen te denken, maar tevens dat zij zelve niet de oorzaak van dat begrip kon zijn; waaruit men besloot, dat God deze idee in den mensch had gelegd.

Hoewel Heidanus in de zooeven aangehaalde plaatsen het ontologisch argument van Anselmus geeft, zonder dat in het daaraanvoorafgaande op eenen anthropologischen grondslag wordt gewezen, neemt dit echter niet weg, dat hij bij al zijne beschouwingen er van uitgaat, dat de idea Dei eene idea *innata* is, eene uitdrukking, waarin hij, evenals Cartesius, samenvat hare noodzakelijke conceptie en haren goddelijken oorsprong. Evenals hij, vergelijkt hij dit aangeboren begrip met het stempel, dat de kunstenaar zijn werk heeft ingedrukt. [6])

De idea Dei doet ons God kennen als den hoogst volkomene, tot wiens wezen het zijn behoort. [7]) Hij is de substantia cogitans, increata, independens [8]), simplex substantia intellectualis infinita [9]), Ens necessarium.[10]) Daar hij is het Ens primum et a nullo dependens, is Hij op geene enkele wijze samengesteld. [11]) Wij onderscheiden in God *Intellectus* en *Voluntas* [12]), als twee factoren, waaruit het leven Gods bestaat[13]), maar eigenlijk zijn zij in God als *Actus purissimus et perpetuus*[14]) één.[15]) *Ὁ ὢν* is eigenlijk de

1) Corp. Th. C. I, pag. 361.
2) Corp. Th. C. I, pag. 11.
3) Corp. Th. C. I, pag. 259.
4) Corp. Th. C. I, pag. 338. Orig. Err. pag. 190.
5) Corp. Th. C. I, pag. 11. Orig. Err. pag. 192.
6) Corp. Th. C. I, pag. 11, 337, 339. Orig. Err. pag. 198, 294.
7) Corp. Th. C. I, pag. 93, 260.
8) Corp. Th. C. I, pag. 66.
9) Corp. Th. C. I, pag. 271.
10) Corp. Th. C. I, pag. 276.
11) Corp. Th. C. I, pag. 92.
12) Corp. Th. C. I, pag. 85, 108, 111, 121.
13) Corp. Th. C. I, pag. 111, 112. 14) Orig. Err. pag. 295, 304.
15) Corp. Th. C. I, pag. 95, mens nostra intelligit et vult per operationes distinctas: Deus per unicum et eundem actum.

meest geschikte naam voor Hem, omdat deze naam eenvoudig het zijn zelf uitdrukt en al het zijnde in zich sluit. [1])

Heidanus staat, door evenals Cartesius te leeren, dat Gods wil geheel vrij is en niet door zijn intellect wordt gepaald, [2]) in dit opzicht aan de zijde van Duns Scotus. Wij mogen dit niet zoo dadelijk op rekening van zijn Cartesianisme stellen. In zijn Causa Dei had hij zich aldus uitgelaten [3]): „Godt en heeft daerom niet willen de werelt in der tijdt scheppen, omdat hy gesien heeft dat het beter en gevoeghlicker soo in der tijdt soude wesen, als dat hyse van eeuwigheyt geschapen hadde: nochte hy en heeft niet ghewilt, dat het waer soude zijn, datmen van eenigh dingh met waerheyt soude seggen, of 't sal zijn, of 't sal niet zijn; om dat hy voorsagh, dat het niet anders wesen en konde, etc. Maer ter contrarie, om dat hy de wereldt heeft willen in der tijdt voortbrengen, is 't beter soo, als dat hyse van eeuwigheyt geschapen hadde: en om dat hy gewilt heeft, dat men met waerheyt soude konnen seggen van een yeder sake, of 't sal zijn, of 't sal niet zijn, daerom is 't waer, ende en kan niet anders als waer zijn." In dit werk vinden wij van zijn Cartesianisme geen enkel duidelijk spoor. 't Kan zijn, dat deze scotistische uitspraak gevormd is onder den invloed van Cartesius, wiens vriendschappelijken omgang hij reeds jaren had genoten, maar over 't algemeen moet men voorzichtig zijn, met uitspraken van Heidanus, die goed in het stelsel van Cartesius passen, alleen daarom aan den invloed van Cartesius toe te schrijven. Men heeft dezen meermalen voor de voeten geworpen, dat zijne stellingen, waarmede hij onder zijne tijdgenooten zooveel opzien baarde, eigenlijk niets nieuws bevatt'en, daar Augustinus, Anselmus, Duns Scotus en anderen reeds veel vroeger hetzelfde hadden geleerd. Cartesius placht dan glimlachend te antwoorden, dat hij zeer gevleid was door het zijdelingsch getuigenis der oude Theologen voor de waarheid zijner stellingen, maar dat hij overigens het niet had geweten. Nu is het zeer waarschijnlijk, dat Heidanus, die blijkens zijne werken zeer goed op de hoogte was van de Theologie der Kerkvaders en Scholastici, juist daarom in de nieuwe philosophie zooveel smaak vond, wijl hij daarin de bevestiging vond van vele denkbeelden, die hem door de lezing van de werken der genoemde mannen gemeenzaam waren geworden. Toch krijgt men, wanneer men in zijn Causa Dei die gedeelten leest, waarin hij spreekt over het albestuur Gods en over de vrijheid van den menschelijken wil, den indruk, als heeft hij zich toen reeds laten besturen door de denkbeelden van Cartesius, die hem tegenover de Remonstranten goede diensten konden bewijzen. Hij had er belang bij den door niets bepaalden wil

1) Corp. Th. C. I, pag. 63, 68.
2) Corp. Th. C. I, pag. 125, 156, 209. II, pag. 148.
3) Pag. 190.

Gods zoo sterk mogelijk op den voorgrond te stellen, en de *scientia media* als een jezuitisch verdichtsel te verwerpen, zonder evenwel de vrijheid van den menschelijken wil prijs te geven, tegenover Episcopius, die hem verweet, dat hij God tot de oorzaak maakte van alle schelmstukken en misdaden. [1]) In zijn Corpus Theologiae Christianae redeneert hij evenzoo. Aldus preekt hij over de *scientia Dei* [2]) „Haec scientia licet in Deo una sit: modus tamen sciendi varius est prout actus ipse in variis objectis suis variat. Actus autem sciendi nihil aliud est, quam ipsa Objecti scibilis cum facultate sciente conjunctio. Sive realis occupatio facultatis scientis in objecto scibili. Unde distinctiones scientiae in necessariam et liberam, cui alii Mediam addunt: absolutam et conditionalem: simplicis Intelligentiae et Visionis, Theoreticam et practicam." Aldus luidt de slotsom echter, waartoe Heidanus komt na de bespreking der *scientia visionis* of *futurorum contingentium:* „Est ergo Scoti sententia, referendam scientiam futurorum contingentium *in Voluntatem Dei,* [3]) et determinationem ejus, nempe non tam Intellectum divinum determinando, quam res ipsas utpote natura sua mere possibiles et indeterminatas, et tam ad non futuritionem, quam ad futuritionem indifferentes. Nam cum contingentia omnia natura sua sint mere possibilia, nihil occurrit praeter decretum Dei, quod praestare possit, ut ex conditione mere possibilium migrent, idque ab aeterno, in conditionem rerum futurarum." En eenige regels verder: „Si ex aliqua causa futura sunt, quae indifferentiam illam determinat, illa vel est extra Deum, vel intra Deum. Extra Deum nihil occurrit, cum haec determinatio sit ab aeterno; Ergo intra Deum: at hîc nihil occurrit praeter scientiam aut voluntatem. At illa non est causa idonea, cum prius sit esse cognoscibile in genere futuri, quam ut de facto cognoscatur tanquam futurum: Ergo scientia Dei per se considerata potius *supponit* [3]) futura esse quam *facit.* [3]) Ergo *Voluntas* [3]) illius causa [4])...... Sola ergo *libera Dei voluntas* [3]) est causa omnium futurorum. [5]) Alles hangt af van Gods eeuwigen wil, [6]) dus ook de natuur van het goede en ware, [7]) zoodat de som der hoeken van een' driehoek alleen daarom gelijk is aan twee rechte, omdat God het nu eenmaal zoo heeft gewild. De hoogste indifferentie in God is het duidelijkste bewijs voor zijne almacht. [8]) Die God nu is het, die door eene en dezelfde daad schept, onderhoudt, verkiest of verwerpt wie Hij

1) Zie over dit alles: Causa Dei. pag. 130—199.

2) Corp. Th. C. I, pag. 117.

3) Ik cursiveer.

4) Pag. 121.

5) Pag. 123.

6) Corp. Th. C. I, pag. 115.

7) Corp. Th. C. I, pag. 128, 254, summa est justitiae regula voluntas Dei, ut quicquid vult, eo ipso, quod vult, justum habendum sit. Zie verder I, pag. 490. Orig. Err. pag. 29.

8) Corp. Th. C. I, pag. 116 209.

wil. [1]) Zoo komt Heidanus tot de leer van de meest krasse praedestinatie. Infralapsarier kon hij op dit standpunt onmogelijk zijn. Immers wanneer God, eerst nadat de mensch was gevallen, het besluit had genomen uit de gevallen menschheid enkelen te redden en de anderen te verwerpen, zou zijn wil door zijn inzicht zijn bepaald, hetgeen Heidanus, die in de hoogste indifferentie van den wil Gods het duidelijkste bewijs zijner almacht zag, nimmer kon toestemmen. [2]) Toch zegt hij in zijn Locus de Praedestinatione, dat God *secundum propositum praedestinat*. Hij wordt hiertoe gedrongen door het bijbelsch spraakgebruik, daar in Efeze 1/11 de *πρόθεσισ* aan het *προορίζειν* vooraf gaat. [3]) Hij gevoelde echter de moeilijkheid. Vandaar dat hij in het begin van zijne bespreking van de praedestinatie zegt: „Ac licet verae de Deo notitiae, quas non natura, sed ipse Deus menti nostrae insculpsit, cum naturam nostram crearet, quaeque post lapsum adhuc remanserunt, non sint negandae, aut oppugnandae: non tamen pro regula veritatis sunt habendae, in mysterio Praedestinationis, et in reliquis Christianae Religionis mysteriis. Tùm quia solae S. Scripturae nos possint reddere sapientes ad salutem. Tùm quia difficile est dijudicare, quaenam ex illis notitiis pro rectis et veris habendae sint. Cum constet multa in Scripturis tradita esse, quarum notitiae à natura nobis insculptae non sunt, imò quae cum naturali rationis nostrae judicio pugnant." [4]) Om aan de Heilige Schrift het laatste woord te laten zet hij zijn Scotisme een weinig op zijde, hoewel hij toch beproeft de voorkennis aan het decretum ondergeschikt te maken, op deze wijze: „Deinde nuda praescientia causa rerum non est: cum res praescianter, quia sunt; non sint, quia praesciuntur. Et vero Decretum de rerum futuritione, praecedit praescientiam rerum futurarum." [5]) Tot het Semipelagianisme van Duns Scotus kwam Heidanus echter niet. Duns Scotus gaf aan den menschelijken wil in beginsel de zelfde vrijheid, maar leerde toch, dat de goddelijke genade noodig was om aan den vrijen wil de behoorlijke richting te geven. Ook Heidanus leerde, in navolging van Cartesius, dat 's menschen wil *van nature* indifferent was, door geene uitwendige macht werd bepaald en dat daarin juist de waarborg was te vinden, dat wij naar Gods beeld waren geschapen. [6]) Duns Scotus zocht het albestuur Gods en de menschelijke vrijheid met elkander in overeenstemming te brengen en de twee lijnen, die parallel loopen, elkander te doen kruisen. Heidanus doet dit niet. Beide waarheden houdt hij vast en formuleert zijne meening met de woorden van Augustinus aldus: God geeft onze vrije wilsdaden in zijn wereldplan opgenomen. [7]) Hiermede is

1) Corp. Th. C. I, pag. 209, Eodem actu omnes creat, omnes conservat, omnes praedestinat quos vult et reprobat, quos vult. Zie verder I, pag. 129.

2) Corp. Th. C. I, pag. 217, 218.

3) Corp. Th. C. I, pag. 214.

4) Pag. 212. 5) Pag. 213. 6) Corp. Th. C. I, pag. 338.

7) De plaats van Augustinus die in zijn Corp. Th. C I, pag. 125 wordt aangehaald, luidt

echter het feit nog niet verklaard. Heidanus zag dat in. „Indien iemand deze twee waarheden niet met elkander weet te rijmen, laat hij dan bedenken, dat zijn verstand beperkt en Gods macht oneindig is," met deze woorden dwingt hij den mensch eenvoudig in dezen te berusten. [1]) Om zijne meening te staven haalt hij de woorden van Stadianus [2]) en Cajetanus [3]) aan.

Ons verstand is dus onvolkomen. Hoe weten wij dit? Doordat in ons de idee eener intellectueele volkomenheid zetelt. Wij zouden geene notie van eindigheid of onvolkomenheid hebben, indien in onze ziel niet de idea Dei was geplant door God zelven, die het oneindige, hoogst volkomen Wezen is; wij zouden niet weten wat leugen was, indien wij niet de idee der waarheid in ons omdroegen door God ons gegeven. God is de waarheid. Hij kan dus niet bedriegen. [4]) Nu weten wij, dat geen booze daemon ons in eene schijnwereld heeft geplaatst, maar dat er iets van dat onbedriegelijk licht in ons woont, dat in staat stelt tot ware kennis voort te schrijden.

Vanwaar nu de dwaling? Was ons eerst niets natuurlijker dan de twijfel, nu is ons langzamerhand niets raadselachtiger geworden. Als de rede ons leert, dat God ons niet bedriegt, dat Hij ons integendeel de ideeën van het ware en goede heeft gegeven, hoe komt het dan, dat wij, niettegenstaande dat alles, toch genoodzaakt worden te twijfelen? Heidanus beantwoordt deze vraag geheel zooals Cartesius en wel in dat gedeelte zijner Dogmatiek, waarin hij handelt over het ontstaan van het kwaad en de vraag bespreekt, hoe dit is te rijmen met het albestuur Gods. De oorzaak der dwaling moet niet in God maar in ons zelven worden gezocht. Wij worden niet misleid maar wij misleiden ons zelven. Alle dwaling is zelfmisleiding. Vanwaar nu die zelfmisleiding? Het vermogen, dat wij van God hebben ontvangen om te begrijpen, kan op zich zelf beschouwd niet de oorzaak van onze dwalingen zijn; want alles wat wij begrijpen, begrijpen wij ongetwijfeld juist, daar wij van God het vermogen daartoe hebben

---

(Civ. Dei Lib 5. cap. 9) aldus: Non enim est consequens, ut si Deo certus est ordo causarum, ideo nihil sit in voluntatis nostrae arbitrio. Et ipsae quippe nostrae voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo, ejusque praescientia continetur, quoniam et humanae voluntates operum causae sunt.

1) Orig. Err. pag. 58, non ideo neganda est potentia Dei infinita, per quam non tantum omnia quae sunt aut esse possunt, ab aeterno praescivit, sed etiam voluit et praeordinavit: quia nexum illum inter decreta Dei et eorundem executionem, cum libertate humana, quam in nobis experimur, explicare et conciliare non valemus. Absurdum enim esset, ideo negare rem unam, quam scimus nobis incomprehensibilem esse debere, quia quomodo alteram producat, et sine laesione libertatis ad certum effectum perducat, ignoramus, vel non liquido percipimus.

2) Corp. Th. C. I, pag. 374.

3) Corp. Th. C. I, pag. 419, 420, aliud esse in his difficultatibus, inchoare a Deo, aliud ab hominibus, id est, a Deo descendere ad hominem, vel ab homine ascendere ad Deum. Si inchoamus a Deo, certum est omnia ejus praefinitione et decreto procedere, et nihil non eorum quae ab aeterno voluit, necessario evenire. Inchoando vero ab homine, ita nobis sumus conscii libertatis et indifferentiae nostrae ut nihil sit quod evidentius cognoscamus . . . Nostrum est tenere quod nobis certum est et expectare ut videamus in Patriâ mysterium Providentiae et Electionis. Haec ignorantia quietat intellectum meum.

4) Corp. Th. C. 1, pag. 260, 414, 415. II. pag. 147. Orig. Err. pag. 232, 234.

ontvangen. Het vermogen om te willen kan nog veel minder de oorzaak van dwaling zijn, want dit is veel omvattender dan het voorgaande, ja, in zijne soort volkomen. Alleen hieruit is de dwaling te verklaren, dat wij den wil, die zich verder kan uitstrekken dan het verstand, niet binnen de grenzen houden van het verstand, maar ook uitstrekken tot datgene, wat wij niet begrijpen, hetgeen gemakkelijk kan geschieden, daar hij van nature indifferent is. De bron van alle dwaling moet worden gezocht in het bevestigend of ontkennend oordeel, [1]) dat eene daad is van den wil. [2]) Het oordeel als zoodanig is eene zaak van het verstand, het bevestigend of ontkennend oordeel is eene zaak van den wil. Ons verstand is beperkt, zoodat er veel is, dat buiten zijn bereik valt. Dit kan niet worden gezegd van den wil. Deze kan zich tot alles uitstrekken en is door niets gebonden. Wanneer wij nu den wil houden binnen de perken van het intellect en niets toestemmen of ontkennen dan hetgeen wij helder en duidelijk inzien, dan dwalen wij niet. In dubieuse gevallen moeten wij, indien wij voor dwaling willen bewaard blijven, een dusdanig oordeel opschorten en met een „non liquet" ons tevreden stellen. Houden wij voor waar of valsch, hetgeen ons nog niet duidelijk voor den geest staat, m. a. w. vellen wij een ongemotiveerd oordeel, dan dwalen wij, zelfs al is ons oordeel juist; is het onjuist dan dwalen wij dubbel. Telkens wanneer wij dwalen, terwijl de mogelijkheid van niet te dwalen voor ons open staat, is deze dwaling onze eigen schuld. Daarentegen, dat onze *kennis* gebrekkig is, kan ons nooit als schuld worden aangerekend. [3])

Onze wil is dus in beginsel vrij. Maar nu zijn er verschillende trappen van vrijheid. De laagste trap is wel de wilsindifferentie of willekeur. [4]) Dan wordt de wil door geen enkelen redelijken grond bepaald in de keuze zijner oordeelvellingen en handelingen. De vrijheid van wil is des te grooter, naarmate de gronden helderder zijn, waarop iets wordt ontkend of toegestemd, in één woord, naarmate de wil meer gemotiveerd handelt. Wanneer men altoos helder inzag wat waar en goed was, dan zou men nimmer in twijfel zijn, wat te oordeelen of te kiezen, maar zou dan geheel vrij en nimmer indifferent handelen [5]).

In het vierde deel zijner Dogmatiek, waarin Heidanus spreekt over God als den Schepper aller dingen, behandelt hij de vraag, hoe het staat met de

---

1) Orig. Err. pag. 74, quo fit, ut de rebus non compertis, nec clare et distincte cognitis sententiam ferentes, in multiplices errores, impingant, ac velut canis festinans, caecos pariant catulos. Zie verder pag. 387. Considd. over eenige saecken. bl. 113, 114.

2) Corp. Th. C. II, pag. 282, 618. Considd. over eenige saecken bl. 115.

3) Zie over dit alles Corp. Th. C. I, pag. 384, 385, 414. 415, 460, 475. Orig. Err. pag. 8, 36, 37, 234, 238, 394.

4) Corp. Th. C. I, pag. 338. II, pag. 142, 143.

5) Corp. Th. C. II, pag. 144, 145. Onder meer andere blijkt vooral uit deze plaats, dat Heidanus soms letterlijk de woorden van Cartesius overneemt. cf. Medit. pag. 300, 301.

realiteit der voorwerpen, die wij ons als dingen buiten ons voorstellen. Dat er een God is en als hoedanig Hij zich aan ons heeft geopenbaard, is ons duidelijk gebleken uit het boek der Natuur en dat der Heilige Schrift. Het is niet minder zeker, dat er behalve God nog andere dingen buiten ons zijn, die niet God zijn. [1]) Wij hebben namelijk voorstellingen van dingen buiten ons, die door de werking der zinnen in ons intellect zijn gebracht. Het ligt niet in onze macht naar welgevallen het een of ander te gevoelen. God is het ook niet, die deze werking der zinnen in ons teweeg brengt, daar Hij, de Waarachtige, ons niet zal misleiden door zinnelijke aandoeningen, die beelden in ons intellect zouden te voorschijn roepen van dingen, die niet zijn. Daarom komt datgene, wat wij gevoelen, zonder twijfel van iets buiten ons, dat van onzen geest is onderscheiden. Dat noemen wij een lichaam. Het lichaam is dus de voorwaarde voor de voorstelling. [2]) Wij zouden zoodoende licht kunnen komen tot de spreuk van Aristoteles *nihil esse in Intellectu, quod non ante fuerit in Sensu.* Ofschoon zij juist opgevat, waarheid behelst, daar wij slechts door de werking der zinnen tot de zekerheid komen, dat er dingen buiten ons zijn, dwaalt Aristoteles echter in zijne bedoeling zeer. Want indien de ziel niets begreep, dan door middel van de werking der zinnen, hoe zal zij dan iets kunnen denken, wanneer zij niet meer in het lichaam woont? [3]) Bovendien ondergaat het uitwendige voorwerp, van welks bestaan wij slechts door middel van de zinnen kunnen worden verzekerd, door zijne intrede in het intellect zulk eene verandering, dat het eenen gansch anderen vorm aanneemt, geheel verschillend van dien, welke het werkelijk heeft, zoodat men liever de spreuk van Aristoteles moet omkeeren en zeggen *nihil esse in Intellectu quod prius fuerit in Sensu.* [4]) Te onrechte beweert Aristoteles, dat de ziel, wil zij gewaarwordingen ondervinden, behoefte heeft aan beelden, gezonden van de voorwerpen naar de hersenen, welke beelden door het oog opgevangen, naar de fantasie worden overgebracht. [5]) Neen, de ziel kan uit zich zelve de ideeën vormen van de voorwerpen, die zij ontmoet. Want al zijn de vormen lichamelijk, dan toch niet de ideeën, waardoor zij het voorwerp worden van ons intellect. De mensch abstraheert dadelijk zijnen geest van de zinnen en de zaken zelve van de veranderlijke en onzuivere materie. Alleen de rede geeft zuivere kennis. [6])

---

1) Corp. Th. C. I, pag. 259.

2) Corp. Th. C. I, pag. 259. Cum enim mens imaginando se convertat ad corpus, et aliquid in eo Ideae vel à se intellectae, vel sensu perceptae conforme intueatur; facile est intelligere, Imaginationem illam perfici non posse, nisi corpus existat. Deinde quicquid sentimus procul dubio nobis advenit à re aliqua, quae à mente nostra diversa est. Cum non sit in potestate nostra efficere, ut unum potius quam aliud sentiamus. Atqui res illa nequit esse Deus, sed est aliquid a Deo diversum. Zie verder pag. 113, 260.

3) Corp. Th. C. II, pag. 561. Orig. Err. pag. 200, 203, 295, 316.

4) Corp. Th. C. I, pag. 79.

5) Corp. Th. C. I, pag. 335.

6) Corp. Th. C. I, pag. 336. Agnoscenda hic Animae divinitas et foecunditas à Deo illi in-

Er bestaan dus lichamen buiten ons, geheel onafhankelijk van ons denken. Zulk een zelfstandig iets is eene *substantie*. De lichamelijke natuur bestaat geheel onafhankelijk van de geeetelijke. Met betrekking tot elkander zijn zij substanties, anders niet; want wanneer men onder substantie datgene verstaat, wat niets anders noodig heeft om te bestaan, kan eigenlijk alleen God eene substantie worden genoemd, daar Hij absoluut onafhankelijk is, terwijl alles, wat is geschapen, zijne voortdurende zorg en onderhouding noodig heeft. [1]) De geestelijke en lichamelijke substanties hebben geen enkel punt van overeenkomst. Het lichaam kan bestaan geheel onafhankelijk van den geest en omgekeerd. [2]) Wat nu deze substanties zijn, kan men slechts leeren kennen uit hare eigenschappen. Datgene, wat het eigenaardig karakter der substantie uitmaakt en noodzakelijk daarmede is verbonden, heet *attribuut*. Binnen de grenzen van het attribuut zijn verschillende modificaties mogelijk. Het attribuut blijft hetzelfde, maar het kan zich op verschillende wijzen uiten. Deze uitingswijzen noemt men *Modi*. Substantie en attribuut kunnen zonder modi, doch de modi niet zonder attribuut en substantie worden gedacht. Daarom kan men de modi ook *accidenties* noemen Zoo kan de geest niet zijn zonder denken, wel zonder dit of dat voorwerp zich voor te stellen of te begeeren. Eveneens kan het lichaam niet zonder ruimte worden gedacht, de ruimte echter wel zonder figuur. In God is geene verandering mogelijk, daarom kan men wel zeggen dat hij attributen, niet dat hij modi heeft. [3])

Nu is het zeer gemakkelijk de bron aan te wijzen, waaruit al onze dwalingen omtrent de voorwerpen buiten ons voortvloeien. Wij hebben namelijk veel te veel onze zinnelijke gewaarwordingen vertrouwd en te weinig onderscheid gemaakt tusschen hetgeen door de zinnen wordt waargenomen en hetgeen door het verstand als waar wordt erkend. [4]) Zoodoende hebben wij de wezenlijke en schijnbare eigenschappen der dingen niet onderscheiden. Wij gelooven, dat de dingen zijn zooals wij ze waarnemen, wij beoordeelen de realiteit der lichamen naar de wijze en den graad onzer gewaarwordingen. Dat de mensch in zijne kinderjaren zoo oordeelt, is zeer begrijpelijk. Bij voortgaande ontwikkeling des verstands echter moet men leeren dat geloof

---

dita, quà vel sponte, vel excitata ab Objectis externis, omnium Rerum, quae illi occurrunt, Ideas Ipsa ex se formare novit. Et quidem aliter, cum Mens Se solà utitur, ut in pura Intellectione, vel cum in Imaginatione Figuram corpoream contemplatur. Ac quamvis Figurae omnes sint corporeae, non tamen Ideae illae, per quas intelliguntur, quando sub Imaginationem non cadunt, sunt corporeae. Etsi enim Homo Sensibus utatur ad excitandam Contemplationem: tamen abstrahit statim, et Mentem suam à Sensibus, et Res ipsas à mutabili et impura Materia, ut verè et certè cognoscat. Nam Sensus nullam unquam certam efficit Cognitionem, sed sola Ratio. Ut ne quidem Imaginando, sed sola Intellectione Corpus cognoscamus. Quid ? quod Ratione multa Sensuum Judicia corrigimus, ut Baculum fractum in Aqua. Zie verder Orig. Err. pag. 186, 187.

1) Corp. Th C. I, pag. 180.

2) Corp. Th. C. I, pag. 78, 79, 322, 326. Orig. Err. pag. 100.

3) Corp. Th. C. I, pag. 55, 66, 67, 81, 93, 324. Orig. Err. pag. 325.

4) Corp. Th. C. I, pag. 334. II, pag. 621. Orig. Err. pag. 37, 38, 49, 67, 387.

der kinderjaren te boven te komen en de eigenschappen, die te onrechte aan de voorwerpen zijn toegekend, daarvan af te zonderen, zoodat niets meer overblijft dan het object met zijn ware attribuut. Nooit zullen wij tot ware kennis komen, indien wij al die vooroordeelen niet afleggen.

Een lichaam is dus datgene, wat overblijft, wanneer wij alles, wat de waarneming daarvan bij ons heeft opgewekt, er hebben afgenomen. Een lichaam bestaat of wij het waarnemen of niet Koude, warmte, zwaarte, kleur, dat alles heeft niets te maken met het zuivere begrip van lichaam. Zoo blijft er dan niets anders over dan stoffelijkheid of uitgebreidheid: dit is het attribuut van het lichaam, in tegenstelling met het attribuut van den geest, dat uit denken bestaat. [1]) Gelijk de geest niets is zonder denken, zoo is het lichaam niets zonder uitgebreidheid; tusschen substantie en attribuut is geen wezenlijk onderscheid: daarom zijn lichaam en uitgebreidheid identisch. [2]) Er is dus geen ledig iets; waar ruimte is, daar is een lichaam. Vandaar dat men kan zeggen, dat de wereld der lichamen eindeloos is. [3]) Alle verschijningen of gebeurtenissen der geestelijke wereld zijn modificaties van het denken; [4]) zoo zijn ook alle verschijningen of gebeurtenissen der lichamelijke wereld modificaties van uitgebreidheid. Deze kan tot in het oneindige worden verdeeld; die deelen kunnen worden verbonden of gescheiden, en zoo neemt de stof verschillende vormen aan. Dit geschiedt door beweging. De uitgebreidheid is dus deelbaar, vormbaar en beweegbaar. [5]) Alle modeficaties van uitgebreidheid kunnen dus tot beweging worden teruggebracht. Hier komt Heidanus tot dezelfde mathematisch-mechanische natuurverklaring als Cartesius.

Beweging is niet meer dan plaatsverandering. Toch kan een gedeelte der materie bewogen en tegelijk niet bewogen worden; een lichaam kan namelijk van plaats veranderen, terwijl het rust, gelijk de man, die slaapt in een varend schip, rust en toch van plaats verandert. Alleen dan kan men zeggen, dat een lichaam zich beweegt, wanneer het van plaats verandert ten opzichte van de lichamen, die het onmiddelijk omgeven, en wordt gebracht in de nabijheid van een ander lichaam. [6])

Uit zich zelve is de materie traag, die zich niet beweegt, tenzij zij wordt bewogen. Maar wij zien, dat zij in beweging is, dat er eene opeenvolging

---

1) Corp. Th. C. I, pag. 78, 79, 99, 110, 324. II, pag. 555. Orig. Err. pag. 211, 212 Considd. over eenige saecken. bl. 97, 99.

2) Corp. Th. C. I, pag. 106, 599, Ubicunque est Corpus, *ibi* Spatium et Locus, non enim Locus a Corpore realiter distinguitur, sed est pura Designatio Mentis.

3) Considd. over eenige saecken. bl. 94, 95.

4) Zie boven bl. 161.

5) Corp. Th. C. I, pag. 78, 259, 260.

6) Corp. Th. C. I, pag, 106. Motus autem est continua corporis unius ad aliud corpus situs mutatio. Et consistit in continuata quadam relationis situs mutatione.

is van toestanden. Deze reeks van verschillende toestanden heeft een begin en een einde, daar er geene oneindige reeks kan zijn. Er is dus een eerstbewegend iets. Dit noemen wij God. [1]) God deelde de beweging aan de materie mede. [2]) Daar de lichamen uit zich zelve de beweging niet kunnen voortbrengen of tegengaan, hebben zij ook niet de kracht, die te vermeerderen of te verminderen. De hoeveelheid van beweging en rust blijft dus steeds dezelfde, met andere woorden, de grootheid der beweging in de wereld is constant. [3]) Evenals Cartesius leert ook Heidanus, dat de onveranderlijkheid Gods medebrengt, dat alles geschiedt naar vaste wetten. Onder deze wetten bekleedt die der *inertie* de eerste plaats, volgens welke een lichaam eenmaal in beweging zijnde, in beweging blijft, tenzij eene tegenovergestelde kracht die beweging doet ophouden en een lichaam, dat in rust is, in rust blijft, tenzij eene andere oorzaak het in beweging brengt. [4])

Het heelal is eindeloos, daar er geene ledige ruimte is. Door dit evenals Cartesius te leeren, moest Heidanus ook komen tot de toepassing van diens hydromechanische beginselen op de beweging der planeten. De wereldlichamen rusten niet op zuilen, zijn ook niet aan doorzichtige sferen bevestigd, maar zweven in de ruimten des hemels, die niet ledig kunnen zijn, maar uit vloeibare materie bestaan, die de hemellichamen van alle zijden omgeven. Deze laatsten onderscheiden zich met betrekking tot hunne grootte, lichtsterkte en beweging. Eenige hebben hun eigen licht, zooals de vaste sterren en de zon, andere hemellichamen zijn donker, zooals de planeten, de maan en de aarde; de zon moet worden geplaats in de rij der vaste sterren, de aarde in die der planeten. In die vloeibare massa worden de hemellichamen voortbewogen. Het is de natuur van de vloeibare materie, dat zij niet alleen aan de bewegingen van andere lichamen geenen weerstand biedt, al wordt zij in zich zelve ook bewogen, maar ook uit kracht van die beweging, wanneer deze eene zekere richting heeft genomen, noodzakelijk alle andere lichamen met zich medevoert, die zich in de vloeibare materie bevinden. [5])

Zeer is het te betreuren, dat van dit gedeelte, waarin hij over het planeten-stelsel handelt, het slot ontbreekt. Met een: „an Scriptura hic aliquod non verum prodidit?" breekt Heidanus zijne uiteenzetting plotseling

---

1) Corp. Th. C. I, pag. 261, Ubicunque est successio, ibi est prius e posterius, et omne prius respectu posterioris est terminus à quo: qui terminus à quo, eò ipsò quia est, Principium est. Id autem Aeternum esse nequit.

2) Corp. Th. C. I, pag. 300, Et quid si dicamus his verbis (Gen. 1: 2) describi Motum, quem Deus materiae indidit primitus. Zie verder Orig. Err. pag. 193.

3) Corp. Th. C. I, pag. 354, Nam qui materia haec moveri cepta est, nisi Deo Principium praebente, et eodem plane modo, eademque ratione qua prius creavit, etiam tantundem motus in ipsa conservante?

4) Corp. Th. C. I, pag. 354.

5) Corp. Th. C. I, pag. 310, 311.

af. Had hij het niet noodig gevonden op schrift uit te werken, wat hij op den katheder voor zijn auditorium nader zou ontwikkelen, of zag hij geene kans om zijne Cartesiaansche denkbeelden toe te passen op het ontstaan en de beweging der hemellichamen, zonder met de Heilige Schrift in strijd te komen? Het eenige redmiddel was, te zeggen, dat de Heilige Schrift, zelve beter wetende, maar alleen om den eenvoudigen mensch beter hare bedoeling duidelijk te maken, sprak naar de vooroordeelen van het gemeene volk. Sommigen „duyden dese woorden in soodanigen sin," zegt Heidanus, [1]) *„dat de Heilige Schryvers, of veel meer den H. Geest, die in de Schriftuire spreekt, soude in de dwalende vooroordeelen des gemeenen volcks steken, ende alsoo volgens deselve spreken, leeren en dwalen*; in welcken sin die woorden van niemant konnen genomen worden, die de waarheidt ende autoriteyt van de Schriftuire vast steldt."

Nu blijft er, nadat de metaphysische vraagstukken zijn opgelost, nog een probleem over. Tot dusverre is er slechts gesproken over het wezen van God, van den geest en van het lichaam. God is in eigenlijken zin substantie, Hij, die bestaat onafhankelijk van al het eindige en onvolmaakte; de geest is in oneigenlijken zin denkende substantie alleen voor zooverre hij onafhankelijk staat tegenover de lichamelijke wereld, wier substantie in uitgebreidheid bestaat. Nu zijn er echter feiten op het gebied des geestelijken levens, die met lichamelijke bewegingen zóó zijn verbonden, dat men ze niet kan verklaren, wanneer men op het standpunt staat van het strenge dualisme van geest en stof. Het nieuwe probleem, dat zich nu opdoet is dit: hoe komt de geest in aanraking met de stoffelijke wereld? Het antwoord hierop luidt: in den mensch is de verbinding tusschen geest en lichaam tot stand gekomen, [2]) en wel zoo, dat de ziel niet tot het lichaam in betrekking staat als een werktuigkundige tot zijn instrument, een organist tot zijn orgel of een schipper tot zijn vaartuig, maar zóó, dat zij met het geheele lichaam en niet met een bepaald deel daarvan is verbonden, met het organisme des lichaams één geheel uitmaakt. [3]) Dit kunnen wij duidelijk bemerken uit hetgeen de natuur ons leert door het gevoel van smart, vreugde, honger, dorst, enz. Indien dit niet zoo ware, dan zou ik, die dan immers niets anders was dan res cogitans, geene smart voelen, wanneer het lichaam wordt beschadigd, maar alleen de beschadiging opmerken met mijn verstand, evenals de eigenaar van een schip de averij van zijn vaartuig ziet; dan zou ik, wanneer het lichaam behoefte heeft aan spijs, geen gevoel van honger of dorst hebben, maar alleen met mijn verstand dit inzien. Alle deze gewaarwordingen zijn

1) Considd. over eenige saecken. bl. 77.
2) Corp. Th. C. I, pag. 85, 265, 498.
3) Corp. Th. C. I, pag. 318.

verwarde modi van het denken, die hun ontstaan hebben genomen uit de vereeniging van ziel en lichaam. [1]) Het eigenlijke van den mensch, als verbinding van ziel en lichaam, is het ego cogitans, zoodat wij van nature niets beter kunnen leeren kennen dan de ziel. [2]) Wij kunnen er aan twijfelen, of er buiten ons lichamen zijn, echter niet daaraan, dat wij het zijn, die de lichamen meenen te zien. [3]) Door zijn denken is de mensch onderscheiden van het dier. [4]) Het dier, dat slechts een lichaam heeft en geene ziel bezit, houdt geheel op te leven bij den dood. Zoo ook de mensch met betrekking tot het lichaam. Het leven van het lichaam is eigenlijk niets anders dan beweging, warmte. Waar beide worden aangetroffen is leven. Het ontstaat door de beweging van het bloed door het lichaam, dat uit het hart stroomende zich door het lichaam verspreidt evenals de warmte uit eenen haard. [5]) Lichaam en ziel leven ieder hun eigen leven. De meening volgens welke het lichaam door de ziel zou worden bewogen, die zyn physisch levensbeginsel zou zijn, is dus ten eenen male te verwerpen. [6]) Het levende lichaam is niet hetzelfde als het bezielde lichaam, want anders moesten de dieren eene ziel hebben. Het leven bestaat niet uit de verbinding van ziel en lichaam, de dood is niet de scheiding van beiden. Het leven is de voorwaarde, waaronder de ziel de verbinding met het lichaam aangaat. Het is dus juist andersom als men het zich gewoonlijk voorstelt, niet, omdat het lichaam bezield is, is het levend, maar wijl het leeft, daarom kan de ziel er in geplaatst worden; niet omdat de ziel het lichaam verlaat, wordt het koud en stijf, maar omdat het door

---

1) Corp. Th. C. I, pag. 326, 327. II, pag. 571.

2) Corp. Th. C. I, pag. 80, 270, unde nihil nobis naturaliter magis cognoscibile quam Anima nostra. Zie verder I, pag. 323. Considd. over eenige saeken. pag. 99.

3) Corp. Th. C. I, pag. 271.

4) Corp. Th. C. I, pag. 299, 334.

5) Corp. Th. C. I, pag. 110. Orig. Err. pag. 79, Sciendum est, esse in corde nostro, quamdiu vivimus, focum quendam et calorem perennem et perpetuum, instar ignis, quem sanguis a venis continuo affluens nutrit et conservat, quique omnium motuum corporis est fons et origo. Nam hic sanguis à calore cordis attenuatus et rarefactus, subtiliores sui partes magna quantitate, in linea recta per angustos illos meatus à corde ad cerebrum transmittit: atque spiritus animales dicuntur, etc.

6) Considd. over eenige saecken. bl. 103. Hoe is het te bedencken, dat de ziel oorsaack van 't leven sou zijn, daar men bevint, dat het verlengen ôf verkorten van dien, noyt van des ziels poogingen, maar alleen van lichamelijcke oorsaaken komt? seecker, soo dit alles van de ziel af-hingh, hoe sou het konnen gebeuren, dat de mensch, voornamentlijck wulps en wellustigh zijnde, en niet als aartse dingen beoogende, tegen sijn wil en dank, 't welk eygenschappen en werckingen des ziels zijn, soude komen te sterven? Sou men niet beter als in sieckte een Medicijn-meester te halen, om het lichaam te recht te brengen, een welspreeckend Orateur by de patient roepen, die de siecke ziel met fraaye harangues in stede van vadsige drancken persuadeerde te willen leven, soo namentlijck het leven van de ziel, en niet van 't lichaam, af-hingh. Maar sonder jock. Wat is' er seeckerder, als dat de omloop van 't bloet, uyt welcke alle werckingen vloeyen, en daarin eygentlijck 't leven bestaat, volght uyt de constitutie van 't hart, aderen, en uyt de natuur des bloets selfs, en niet van de ziel?

den dood ongeschikt is geworden tot eenen zetel voor de ziel, verlaat de ziel het. [1])

Volgens Cartesius is het leven van een dier gelijk aan de beweging eener machine. Heidanus moet zich ook tot die consequentie hebben gedrongen gevoeld, die hij echter in zijn Corpus Theologiae Christianae niet heeft ontwikkeld, want bij de behandeling van de scheppingswerken noemt hij de werken van den vijfden dag, zonder nader daarop in te gaan, terwijl hij van de werken van den laatsten scheppingsdag alleen spreekt over de schepping van den mensch. [2])

De ziel maakt dus een geheel uit met het organisme des lichaams. Dit neemt niet weg, dat er bij voorkeur een deel van het lichaam is, dat de vereeniging tusschen ziel en lichaam tot stand brengt. Het is dat deel der hersenen, waarin de twee beelden, die door de werking van de twee oogen, twee ooren, twee neusgaten, twee handen en twee voeten worden teweeg gebracht, tot één beeld worden vereenigd, voordat het in de ziel komt. [3])

Het traducianisme is geheel te verwerpen; iedere ziel wordt door God geschapen en in het lichaam geplaatst. [4]) De functies der ziel zijn *denken* en *willen*, [5]) hebben dus met de functies van het lichaam niets gemeen. Wordt het lichaam voortgeplant, dan volgt daaruit volstrekt niet, dat met het lichaam ook de ziel wordt voortgeplant. De ziel kan zich zelve niet voortplanten, zich zelve niet behouden, want zij kan niet eens hare eigen gedachten bewaren, hoezeer zij het ook beproeft. Daarom moeten wij den oorsprong der ziel onmiddelijk toeschrijven aan God. [6])

Uit den samenhang tusschen ziel en lichaam, laat zich de natuurlijke oorsprong der hartstochten verklaren. Wanneer het lichaam door de werking van de zenuwen van oogen, ooren of andere lichaamsdeelen van iets buiten zich den indruk ontvangt als van iets aangenaams of onaangenaams, dan wordt dadelijk de ontvangen indruk in voorstelling en drijfveer omgezet. Zoo worden de hartstochten in ons opgewekt van liefde of haat, vrees, toorn, enz. die soms zóó hevig zijn, dat de ziel ze niet kan overwinnen. Wat men vroeger een strijd tusschen het hoogere en lagere gedeelte der ziel noemde, is dus niets anders, dan een strijd tusschen twee lijnrecht tegenover elkaar geplaatste bewegingen, een strijd tusschen het lichaam en de ziel door middel van de levensgeesten en den wil; want de ziel is één en

1) Corp. Th. C. II, pag. 553, 554.
2) Corp. Th. C. I, pag. 313, 314.
3) Corp. Th. C. I, pag. 327, 328.
4) Corp. Th. C. I, pag. 300. Orig. Err. pag. 212.
5) Corp. Th. C. I, pag. 299. II, pag. 562, 564. Orig. Err. pag. 269. Considd. over eenige saacken. bl. 99.
6) Corp. Th. C. I, pag. 360, 454—457.

ondeelbaar. [1]) Volgens de instelling der natuur bestaat het doel der hartstochten allereerst hierin, dat zij moeten zorgen, dat het lichaam in goeden staat blijft. De ziel wordt daardoor opgewekt om gewicht te hechten aan die handelingen, die moeten dienen om het lichaam te bewaren of op de eene of andere wijze in beteren staat te brengen. Daartoe dienen haar allereerst de passies van vreugde en droefheid. De ziel toch weet niet onmiddelijk wat het lichaam schaadt, maar slechts door middel van het gevoel van pijn, dat eerst in haar teweegbrengt het affect van smart, dan van afkeer en eindelijk van begeerte om daarvan te worden bevrijd. Zoo weet ook de ziel niet onmiddelijk wat nuttig voor het lichaam is, tenzij door het gevoel van lust, dat vreugde in haar opwekt, waaruit dan verder liefde ontstaat voor datgene, wat ons die vreugde verschaft, terwijl daaruit weder de begeerte wordt geboren om het te bezitten. De mechanische oorsprong dezer passies staat echter aan het moreel gebruik daarvan niet in den weg. Zij moeten zedelijk worden verwerkt. Dus treedt de wil in werking, om van de passies een goed gebruik te maken. Zij verwarren en verduisteren dikwijls het oordeel, zoodat men allereerst moet streven naar heldere kennis, opdat de wil vrij worde; dan kan hij over de hartstochten heerschen en den mensch bewaren voor zonde; want men zondigt, wanneer men de hartstochten over den wil laat zegevieren. De zonde bestaat dus niet hierin, dat het lichaam aan hartstochten onderhevig is, maar daarin, dat de wil in plaats van zich daartegenover te stellen zich gevangen geeft. Tegenover deze passies moet de wil goede oordeelvellingen stellen en er van te voren over nadenken, hoe hij ze kan bedwingen; hij moet zich beijveren ze ten goede te leiden en zich oefenen, om te onderscheiden tusschen be-

---

1) Corp. Th. C. I, pag. 494. „In hoc consistit *pugna* illa *inter partem animae inferiorem et superiorem*, ut loquuntur in scholis. Quae non aliunde oritur quam ex motibus illis, quos corpus mediantibus Spiritibus, et anima per voluntatem eodem tempore in cerebro excitare conantur. Non enim est in nobis nisi *unica anima*, quae nullas habet partium diversitates: sed eadem quae est sensitiva est rationalis, et omnes ejus appetitus sunt voluntates. Atque ideo a solo corpore oriuntur, quicquid in nobis observamus repugnare rationi. Nempe cum hi duo impulsus corporis et rationis sunt contrarii, et fortior alterum debilitat vel elidit". Opmerkelijk is het, dat wij in Orig. Err. pag. 55 eene vroegere uitspraak van Heidanus bezitten, waarin hij nog wel degelijk van een *pars inferior animae* spreekt. Hoewel hij in laatstgenoemd werk dezelfde beschouwing omtrent de hartstochten is toegedaan als in zijn Corpus Theologiae Christianae, schrijft hij toch t. a. p. „Ex hac Animae cum carne peccati mixtione, seu Concupiscentiis terrenis infecta, mirum non est illam carnalem fieri, et ex defectivo appetitu ad inferiora, *quodammodo corporascera*, ut *Augustinus* alicubi loqui amat. Nec enim aliud est ista carnis Concupiscentia, quam quidam ad terrena deficiens appetitus, cum vel actuali sua delectatione aninam deorsum trahit, vel habituali suo pondere deorsum tenet. per illam facta est anima in peccati carne carnalis: per hanc velut defectivum appetitum, ceu pondere suo quodammodo corporascit. Omnis enim creatura vitiose amari potest, et ex illo amore nascitur cupiditas, qua in eundem amorem iterandum animus postea etiam invitus urgetur. Est enim pars ista inferior animae omnium omnino malarum consuetudinum capax." Te veel gewicht moeten wij aan dit verschil niet hechten. Hij hield zich aan het algemeene spraakgebruik. Dat hij zich in zijn Orig. Err., naast vele Cartesiaansche uitspraken, aldus uitlaat, meen ik te mogen verklaren uit den aard van het boek, waarin ongetwijfeld disputaties uit verschillende levensperioden van Heidanus, zooveel mogelijk in volgorde bijéén zijn gevoegd.

wegingen van het bloed en van den geest. Zoo zal hij met die passies geene gemeene zaak maken, noch zich van eene bedienen, die krachtiger is, om eene zwakkere te bestrijden, maar met zijn eigen wapen daartegen te velde trekken." 1)

Tot dusverre over het Cartesianisme van Heidanus. Dat hij met eere onder de volgelingen van Cartesius mag worden genoemd, is ons duidelijk gebleken. Merkbaren invloed op zijne Theologie heeft zijn Cartesianisme echter niet geoefend. Doch hierin toont hij Cartesius beter te hebben begrepen, dan de latere Cartesianen, die zich dan ook trouwens meer en meer van Cartesius afwendden en zich in de richting van Spinoza hebben bewogen.

1) Corp. Th. C. I, pag. 459, 494–497. II, pag. 311. Orig. Err. pag. 46, 49, 50, 52.

BIJLAGEN.

Bijlage A.

EPIGRAMMA

ad

REVERENDUM, ET CLARISSIMUM VIRUM,

ABRAHANUM HEIDANUM,

S. S. Thel, Doct. et in Illustri Athenaeo Batavo
Profes. celeberrimum, et Ecclesiae Belgicae
Pastorem vigilantissimum,
Defuncti beatissimae memoriae Parentis laudes disertissima
Oratione enarrantem.

Dum tua dilectos extollit pagina Manes,
  Pagina terrenos dicere digna Deos,
Me rapis, et tenero saliunt mea viscera motu,
  Justa meo solvit dum tua lingua Patri;
Dumque oculis fluit unda tuis, fluit unda labellis,
  Exhausit lacrymas unda diserta meas;
Dum tua victuras narrat facundia laudes,
  Osculor eloquii pignora chara tui,
Leyda stupet, laudesque tuas audire fatetur,
  Surgit et in plausus tota corona tuos.
Sic fuit hîc Pietas simul officiosa duobus,
  Sic tibi, sic Patri profuit illa meo.

F. Spanhemius, Frid. Fil.

ʾΕΙΣ

ʿΕΙΔΑ͂ΝΟΝ.

Τὸν πάνυ, θεολόγον εἰρηνοποιών.

Ὥσ ἔγνων βίβλον σφετέρην, ʿΕιδᾶνε, κ᾿ἀνέγνων,
Ὥσ καὶ ἐγὼ πυλλαῖσ σ᾿ἔστεφον εὐλογίαισ.

Ὅττι σοφῷ ὄφει τρήρων πελειάδ' ἔμιξας,
Πραττέμεν ὡσ ἐθέλει Χριστὸσ ἐφημερίουσ.
Ἠδὲ τεοὺς πολλοῖς ἐχθροὺς ἐπέεσσι κατέγνων,
Οἷσιν' Αληθείη οὐχὶ φίλη πέλεται.
Σοὶ διὰ ταῦτα στέφοσ χθαμαλῆσ καταπλεχθὲν Ἐρείκησ,
Καὶ Δάφνησ σφετέρῳ θήσομαι ἐν κεφαλῇ.
Καὶ διὰ τῶνδε δύω θαλλούσησ αἰὲν Ἐλαίησ
Φύλλα διερπόσει. Μνῆμα Ταπεινοσύνησ,
Μνῆμα τῆσ Νίκησ, κ' εἰρήνησ Μνῆμ' ἐρατεινῆσ,
Ἣ σφετέρῳ αἰεὶ στήθεϊ ναιετάει.
Εἴθε καλὸν παντεσσ' ἔθοσ οὕτωσ γραπτέμεν εἴη
Ἀνδράσι, κ' εἰρήνην κηρόθι φιλέμεναι.

Vrede-Wens [1])

Gepast op de nutte Consideratien

van

Den seer Geleerden, Godsaligen, ouden Heer

ABRAHAMUS HEIDANUS

Oudste leeraer van de ware Godgeleertheit
in de Schole en Kerke van Leiden.

Leent de bedagtsaemheit nu 't oor ook d'and're mont
(Dat mag de waerheit hopen!)
So siet mijn Vrede-Wens de opgesogte wond
In School, en Staet, en Kerk, nooit op, flux toegelopen.

Ogh! sag elk Siender dit met billijke oogen in,
Hoe sou dit boexken klemmen!
Hoe wierdmen eens van tael, gelijk men 't is van sin,
Raekte eens d'oplopentheit van 't giftig bloet aen 't stremmen,

Spijt het afgodendom, dat reets verwaent en trots
Ons struik'len derft beguigchen;
Elk weer' met hert en tong dien hoon van 't erfdeel Gods
Dat eens voor seker selfs moet in haer storting juigchen.

1) Uitgekomen bij Adrianus Severinus te Leiden.

So bouw met d'eene hand 't bouvalligh muerwerk op
Dat d'eeuwen moet verdueren.
En fier met d'and're, t'zaem gevlogten, plet den kop.
Der Monsters, die u werk belagen t'aller uren.

Brak eens die lieve dag door dese wolken heen!
(God, wien wy staen of vallen,
God die ons diep doorsiet, ons wel doorkent met een,
Erbarm sig onser, en laet' Hem, dien wens gevallen!)

Dan sag de School haer twist, de Kerk haer woordenstrijt,
Den Staet haer zorg gesleten;
Dees' van misduiding, die van agterdogt gevrijt,
't Gemeen, soo ligt beroert, gerust haer leet vergeten.

Daer help dit Boexken toe, so 't menschen magt vermag.
God immer, wiens vermogen
Elk aenbid, die sijn kerk nu sulk een klaren dag
Heeft op doen gaen, beschouw haer met ontfermende oogen.

Klagte,

OVER DE ONLANGS OPGERESENE

BROEDER-TWISTEN

in de kerk van Nederlant,

ende

Gelukwenschinge

over de

CONSIDERATIEN

van den Heer

ABRAHAMUS HEIDANUS.

Nec hic lupis mos, nec fuit Leonibus
Unquam, nisi in dispar feris.

Nu stort mijn oog een Zee van zilte tranen,
Omdat de kerk, mijn Heilants bloet-bruyt, schreyt,

Elk schrey' met haer: wat ooge kan sig spanen,
  Terwijl die schone in 't aek'lig kruys-stof leyt?
Indien ik u Jerusalem, mijn liefde,
  Mijn lust, mijn hoogste vreugde-stof, vergeet!
Zoo woud ik dat een schigt mijn hert door-griefde,
  Een ramp-schigt, diep gedoopt in 't bangste leet.
Hier leyt geen aerts geveerth van steen in de assen,
  Dat eertijts tranen perste uit 's Keysers oog':
Neen seker, neen, men schrey' vry groter plassen,
  Gods Hemels Tempel-werk mist boog op boog.
Soo storte eens Trojen in van d'hoge toppen
  Terwijl de scheeps-vlam huys op huys verslont:
Wat Christen-hert kan zulk een leet verkroppen?
  Loop aen, of Neêrlants Kerk verbrant te gront.
O ja sy brant! sie daer de vlam eens steyg'ren,
  Breng water, of al 't Bouw-werk gaet te loor;
Breng water aen! wie sal die Gods-pligt weyg'ren?
  En siet gy 't niet? het vier staet reets in 't Choor.
Maer Godt! hoe kan uw goedheit zulks gedogen?
  Help Buren, help! ô schrik wat schouw ik hier!
Is 't wonder dat de vlam is voort gevlogen?
  Die Lessers moesten sijn, ontsteken 't vier:
Nu druyp mijn oog' niet tegen de Edomyten,
  Of Babels Krygs-Heyr, daer ons puyn van smookt.
Neen wis: 't is Vrient die 'k brant-stigt moet verwyten;
  't Is Vrient, 't is Broêr die 't vier soo vinnig stookt.
Dus quam eens Esau, toornig aengesteken,
  Op Jabobs lijf, sijn Broêr van eener Dragt:
Wie schrikt niet als hy Vader bang hoort smeken
  Voor Vrouw, voor Kint, in 't worst'len van dien nagt!
Men spell' mijn sorg, geen minder buy van toren,
  Die tegen 't hooft van Broeders wort gevormt:
Hoewel sig 't ruyssen nu maer stil laet horen,
  't Gaet altijt vrees'lijk daer de Nyt-wint stormt:
Maar wat of 't helsche weêr dus doet verdikken,
  Gelijk een swarte buy-wolk die sig neygt?
Zijn 't Monsters die de Godts-wraek moet verstikken,
  Omdat se een yeder foeyt, en smaet, en dreygt?
Dus vraegt 't onsijdig oordeel, en met reden.
  Terwijl de keel der Twist-schaer' schreeuwt, en blaft,
Reyn af' er meê, geen struyk, geen scheut geleden;
  Men spann' de Vierschaer die sulke ondeugt straft.
Hierop ontsluyt de Onnoselheit haer oogen,

Haer oogen, om 't verwyt schier uytgeschreyt.
(Want wie souw sulk een laster-spraek gedogen?)
Se ontsluyt haer af-gesloofde mont, en seyt: ·
Helaes, wat komt mijn teed're borst al over!
Hoe wort mijn hagel-wit gewaet bespalkt!
Ik segg', van vreemde niet, van Turk, nog Rover,
Maer van mijn eygen vrienden snoô verschalkt.
Is dit de loon dan die ik moest ontfangen,
Omdat ik Neêrlant tot mijn woon-steê koos?
Jae sie my vry, beschouw mijn mont en wangen,
Mijn verw' is weg die gloeyde 'lijk een roos'.
'k Heb nu een poos van jaeren moeten dulden
Dat menig mont my uyt-scholt voor een Hoer;
En of ik hoog of leeg sprak, al' mijn schulden
Die bleven staen; 't en holp niet schoon ik swoer.
Men schoot een kring van vuylnis om mij henen,
Van Ketter-vuylnis, snoder dan venyn;
Daer ley ik in, en deê schier niet dan wenen;
Daer schrikte ik voor gelijk als d'Armelyn.
Nu teere ik vast in sulk een droeven Kerker,
En heb nogtans ('k betuyg 't voor Godt!) geen schult:
Dies woed de Twist-schaer op mijn lijf nog sterker.
Gy siet hoe elk mijn kring met slijk aenvult;
Een yeder poogt mijn witte vagt te verven:
Wat sal ik doen? ik krimp my selv' in een,
Ik wagt' my naeuw, en sou veel liever sterven,
Dan door de minste sier van slijk te treên.
Nogtans soo ben ik vuyl; ik moet het wesen.
Wel Hemel, heeft de Nyt dan geen gesigt!
Men schouw' mijn vagt, se is wit, se is uytgelesen;
Men keur' my wel, ik schroom' niet voor het ligt.
Of kan de schouw van buyten niet vermogen?
Men sny' mijn borst, mijn blankke kruys-borst op,
Daer sultge' et eynde ontdekken van de Logen,
Dat's 't best daer ik de Nyt haer mond meê stop,
Nog verder wouw de lip der Puyk-Maegt spreken,
Maer kon niet: mits een zilte trane-vloet,
Die als een berg-beek uyt haer oog' quam breken.
Wat mensch wort hier niet teder van gemoet?
Wie schreyt niet als hy sulk een Deugt siet schreyen?
De Onnoselheit in doots-noot? dat's te hart!
Schrey op die kan, de Onnoselheit moet schreyen.
O bitter leet! ô ramp! ô ziele-smart!

Dat nu die plompe laster-tong van Heusden [1]
  Haer moet vry koele in 't schelden van Godts kroost;
Dat and're, die haer suyvere eer verkneusden,
  Vry juychen, en sig zeeg'nen in dien Oost;
Men schilder' Hus sijn heerlijk hoofd vol duyvels;
  Men stell' Hieronymus van Praeg ten toon;
Men sy vol boosheyt als een ey vol zuivels;
  Maer 't heilig Martel-rot blijft even schoon.
Coccejus, van een Cherubijn bescharremt,
  Heeft Jesus in sijn hert en in sijn oog':
Ay! zie, hoe dat dien Helt den Zoon omarremt,
  Als Godt en Mensch, in 't Heyl-paleys om hoog.
Wittichius komt sulk een Heyrtog nader,
Terwijl hy op geen aertsen veder drijft;
  Hy stelt zijn Hoop, op Geest, en Soon en Vader,
  Het heylig dry-tal daer St. Jan van schrijft.
Nu koom' daer vry een fabel-digter tegen,
  Een schuyt-gesel, een stouten Rhapsodist,
Met 't dwael-tal van vyf-hondert vyftig negen:
  Thersites mont verdient geen woorden-twist.
Men schrijv' verwaent, van *Doots-noot* [2]) en van *Stuypen* [2])
  Men delv' sijn Broeders levendig in 't graf;
Maar 't sijn geen Menssen daer sy tegen druypen,
  De Onnoselheyt Godts dogter lijt de straf.
Indien men lust heeft sulk een Maegt te graven,
  Het lust ons met haer romp te lijk te gaen;
Veel liever dan, als leeg-verworve slaven,
  Ten dienst van menssen-agtbaerheit te staen.
Wy schreyen, niet om 't leet dat wy verdragen:
  Maer om de Ziel-vrugt die Godts akker derft;
Wy schreyen om Godts Lant, Godts Kerk, Gods Magen;
  Die t' effens sterven soo die Puyk-Maegt sterft.
Waer 't dan niet best de Onnoselheit te sparen?
  Dat vraege ik rond uyt elken Patriot:
De Onnoselheit leev' duysenden van jaren,
  Tot dat sy eynd'lijk eeuwig leev' by Godt!
O ja, sy leeft nog, en sal beter leven
  Dan oyt voorheen', als elk syn moort-lust doot:
Wel aen dan d'ouden mensch een steek gegeven;
  De schuld verkleynt; de Onnoselheit vergroot.

---

1) Waarschijnlijk: Rijssenius.
2) Toespeling op de titels van enkele pamfletten uit die dagen.

Waerom sou Ephraim Manasses stoten?
  O schelmse Broeder-twist, waer stort gy heên!
En is er dan niet bloets genoeg vergoten
  Op Zee, op Lant, in Velt, in Dorp, in Steên?
Terwijl het Beest Godts Kerk wil over-romp'len,
  Het Beest dat naer het bloet van Neêrlant dorst:
Sal dan het Puyk der Helden 't sweert gaen domp'len,
  En draeyen 't wreed'lijk om in 's Broeders borst?
Sal dan het schamper Philistyndom singen,
  Het dart'le Jufferschap van Askalon;
Omdat de Kerke, die Doot nog Hel kon dwingen,
  Door broeder-twist haer selven overwon?
O Godt dat wil uw goedheit noyt gehengen!
  Schouw neder Herder Is'rels, schut het sweert,
't Welk haekt, en blaekt, en blinkt om bloet te plengen;
  Een bloet vry meer dan duysent Rykken weert.
Hoewel den Haet, op 't Kruys-rot aengeschonden
  Hun dierb're naem soo deerlijk heeft verscheurt;
Hoewel 'er menig Helt, bedekt met wonden,
  Den bitt'ren moet der Twist-schaer diep betreurt.
Soo willen sy geen wrekers zijn maer hoeders:
  Sy stellen al dat onregt aen een kant:
Kom aen slegts, Mannen, kom, kom Mannen broeders,
  Steek uyt, waer wagt gy naer? steek uyt uw hand.
Al hebt gy ons, en wy niet u, beledigt,
  Wij treden echter voort naer Davids wijs':
Of hebt ge u eeuwig onder een verēdigt
  Ons naer te jagen als een teer Patrys?
Bekent en siet dog dat 'er in ons' handen
  Geen quaet of dubbelde overtreding schuylt:
Hoe lang sal 't vier des oorelogs nog branden;
  Des oorlogs daer de Kerk en 't Land om huylt.
En soo de Vreê-beê van een jonger Broeder
  Op uw versteende borsten niet vermag:
Soo doet 'et om de tranen van uw Moeder;
  De tranen die sy uit-stort al de dag.
Of lust het u een Vader t' horen spreken,
  Een Groot-Vaêr, daer Godts-vrugtigheit op grijst?
Heidanus sal u ned'rig komen smeken;
  Heidanus, daer de Broeder-twist voor yst.
Indien g'hem oyt op Leytse predik-stoelen
  Sijn tranen hebt sien paren met sijn stem',
(Die Godt den hartsten harten deê gevoelen)

Soo heb' sijn Vreê-beê op uw twist hart klem.
O *Abraham*, gy dubbelt van d' Aerts-Vader!
O Gulde-mont, die alles dwingt en buygt!
My dunkt ik spreur de vreemste herten nader,
Terwijl g' haer van uw Vreê-zugt overtuygt.
Uw' Boek, soo wijs, soo soet, soo sterk geschreven,
Trekt reeds de Vreê-koets voort, schoon swaer van vragt:
Maer kond' gy 't yeder van de Preêk-stoel geven,
Het had gewis een onweêrstaenb're kragt.
Dat sneêg verstant, uyt beter kley gevorremt;
Dat deftig Wesen, daer de Deugt uyt blinkt:
Die Mont, die wyse Mont, die streelt, die storremt,
Die wyst, die wekt, die troost, die dringt, die dwingt;
Die alles kan wat dat een mont kan konnen;
Indiense in 't oor klonk van een Baktriaen,
Hij sou, door 't Goddelijk geluyt verwonnen,
Voor u, als 't wilt gediert' voor Orpheus, staen.
Soo schrijft een Vader, out schier t'achtig jaren;
Hy doet nog meer; hy spreekt, hy preekt;
Hy doet nog allermeest; hy smeekt.
En sou de Twist-schaer dan nog niet bedaren?

Nil desperandum Teucro duce et auspice Teucro

HEROPHILUS MISOBARBARUS.

Op de

CONSIDERATIEN

van de

Heer

ABRAHAMUS HEIDANUS

Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.

De blankke Onnoselheit, gedoemt in School en Kerk
Gehoont, geschopt, geschent, gesleept langs weg en straeten
Van 't Jongens-rot gesolt, gesteenigt als verwaten,

Lag onlangs neêr by 't graf, en schreyde om 't God'loos werk.
Sy schreyde, en riep om hulp in 't bitt're worstel perk:
Maar niemant trok 't sig aen; de Puyk-Maegt schier verlaten
Van hoog, van leeg, van kleyn, van-groot, van alle Staten,
Sloeg sugt op sugt; maer sag geen uytkomst' dan een Zerk.
O Hemel, wat voor reên die kruys-doet niet te hind'ren!
Gy siet uw kroost haer kragt van dag tot dag vermind'ren,
En iss'er niemant van de Godts-schaer die 't sig kreunt?
Jae seker, siet gy 't niet? sie daer *Joan* en *Peter*,
Dat paer van Helden, 't geen de Ellendige ondersteunt:
Maer komt 'er *Abra'm* by soo staet haer steun nog beter.
Nu komt 'er ABRA'AM bij: sijt welkom Bestevaêr,
De kroon en 't hooft cieraet van Zions braefste Helden;
Die duysent koppen van het Philistijndom velden,
En dekten reys op reys, de Kerk voor 't heetst gevaer.
Sijt welkoom ouden Helt, die nu schier t'achtig jaer
Geleeft hebt en gestreên, in spijt van die u quelden.
Het lust mijn pen uw moet, uw krijgs-moet hoog te melden.
Geen schoonder zang-stoff viel der oyt op Griekse snaer.
Soo leyt een ouden Leeuw, de schrik van Bos en Bergen,
Ontzagg'lijk neêr, en laet 't gediert hem veylig tergen,
Maer als 't te nae komt geeft hy 't stoute goet een poot:
Dan siet men 't gantse Wout verstuyven en verschrikken.
Schep moet Onnoselheyt, schep moet, ge en hebt geen noot.
De Leytse School-Leeuw brult, geen Beest meer derft er kikken.

. . . . . silent, arrectisque auribus astant.
Ille regit dictis animos et pectora mulcet.

Op

DE HEER

HEIDANUS

Vrymoedigheyt.

Hic Patria est, murique urbis stant pectore in uno.

Heer *Crispus* soeten ouderdoom
En streefde nimmer tegen stroom,
Dus won hij eertijts tachtig jaren:
Heidanus steekt sijne armen uyt
Hoe sterk de stroom hem tegen-stuyt:
Wat sal hem hier door wedervaren?
De wrevel-moet der twist-schaer blaft,
Heidanus hoort te sijn gestraft:

Maar wat mag 't vollik dog al praten.
Al geeft sijn deugt uw wraek-lust stof,
Wy leven in geen Keyzers-hof,
Wij leven in een Hof van Staten.
En schoon 'er schijn was van gevaer,
Den Helt heeft nu al tachtig jaer
Geleeft, en de armen uytgesteken;
Een die sijn ziel te koste leyt
In 't strijden voor de Onnoselheyt,
Derft vrije Burger-woorden spreken.

. . . suadetque nitescere duris
Virtutem, et decoris pretio discrimina pensat.

ABRAHAMS

Dubbelt

Inde persoon van de Heer

ABRAHAMUS HEIDANUS

Velle ac nolle ambobus idem, sociataque toto
Mens aevo. —

Heeft *Abr'ams* Helden-sweert sijn Broeders Soon geret
Uyt 's wreev'lig krijgs-gewelt van vier besworen Vorsten:
Hier *Abr'ams* Dubbelt, op het selve spoor geset,
Hy slaetse die naer de eere en 't goed van Broeders dorsten.
Hy slaetse, maer alleen; geen onderwesen knegt,
Geen Ingeboren heeft hier deel aen 't Zege-pralen.
Wat sal 't een neêrlaeg' sijn wanneer ons *Abr'am* segt,
Dat elk de puyk-keur van sijn krijgs-tuyg voort gaet haelen.
Nu schrikk' de Twist-schaer vry, en buyg' haer staele nek
Voor Velt Heer *Abr'ams* sweert, den roem der vrye Kerkken;
My dunkt ik sie de stoet van Vorst Melchisedek,
Die 't Zeeg-rijk Heldendom met broot en wijn komt sterken.
Men weeg' de omstandigheên en deugden van d'Aerts-vader,
Geen komt hem, van Godts volk, dan onzen *Abr'am* nader.

. . . . . Quin ergo tristia tandem
Considunt bella, et deponitis arma volentes

HEROPHILUS MISOBARBARUS.

Bijlage B.

ÆTERNÆ MEMORIÆ

Dignissini Aeternitate Viri

D. ABRAHAMI HEIDANI,

Qui
Patre et Avo
Conspicuis Ecclesiae Luminibus
Natus
Eorum Pia Vestigia tam fideliter pressit,
ut
Postquam Parentes
Inquisitionis Technas et Diras,
Exilia, et Christiani Nominis contemtum,
Ipseque
Hominum malevolorum odia, obtrectationes,
Et quae non fortunae ludidria
Experti essent,
Omnesque in Ministerio consenuissent,
Continuata per successionem serié,
Centesimum Vigesimum et Octavum Annum
expleverit,
Ac
Quod vulgare non est
Lugduni in Batavis ultra unum et quinquaginta,
Et in totum
Vltra sex et quinquaginta, quos Pastor exegit,
Annos numerare possit.
Ministerii laboribus fere ad extremum functus,
Nunc dura nunc Pacatiora tempora nactus,
Per laudes et convitia ivit,

Semper sibi similis.
Nec opprobria nimis extimuit,
Nec per Encomia inflari se passus est.
Pacis et Concordiae summus amator,
Ecclesiae Defensor strenuissimus
Annos Octoginta et unum,
Menses duos, dies quator
Patriae Ecclesiae et bonis omnibus utilis
Rie, Generose, Candide
Sibi et Deo suo
Vixit.
In Fata Concessit
Ipsis Idibus Octobris Anni MDCLXXVIII
Christiano, forti et placido exitu,
Omnibus, Veritatis, Probitatis, Justitiae
Rectique amantibus
Nullis temporum injuriis abolendam
Sui Memoriam reliquit.
Vivetque Ejus post Funera Virtus.
Hoc Monumentum
Ea qua par est Pietate, Reverentia ac sinceritate,
Nec fucatis sed quibus et adversarius subscribere debeat,
Elogiis.
Amatissimi mihi et Amantissimi mei

AVI OPTIMI

S. F.
Ex maxima natu Filia Nepos

CAROLUS CRUCIUS.

In Obitum
singularis
Pietatis, Eruditionis, ac facundiae
Viri

ABRAHAMI HEIDANI,

S. S. Theologiae
In Urbe Lugd. Batav.
Professoris, dum viveret, ac Pastoris Primarii,

Ad

CAROLUM CRUCIUM,

Dignissimum
Avo Suo Nepotem,

ELEGIA.

Ergone vixit avus, Cruci, tuus; oraque pressit,
  Quae toties animum comminuere meum?
Illa filent: nigraque brevi condentur arena.
  Heu quantum eloquii vilis arena teget!
Parce tamen lacrimis, et justo parce dolori.
  Nil poterunt lacrimae, nil tuus iste dolor.
Haec data lex homini est. Quod nos aliquando sequemur,
  Quod Tibi monstravit saepe, praeivit iter.
Sic placitum coelo. Coelo parere necesse est.
  Non hoc, quem luges, si queat, ipse neget.
Hoc docuit populumque suum, carosque nepotes:
  Hoc docet exemplo, qui prius ore, suo.
Hic te flere vetat. Monitum ne sperne supremum,
  Hortamen magni saepe secutus Avi.
Ille quidem interiit flendus populoque Tibique.
  Me tua, me populi, me mea damna premunt.
Sed tamen interiit Senior: mortemque subivit,
  Omni quam vita praemeditatus erat.
Est aliquid, didicisse mori; passuque volente,
  Quando fata vocant ultima, fata sequi.
Est aliquid, laudum titulis et honoribus auctum
  Florentem multa prole videre domum:
Et natos, et perpetuos numerare nepotes.
  In quorum serie, Carole, primus eras.
Illius haerebas lateri comes: Illius ore
  Legisti madidis ultima verba genis.
Num Tibi sucurrit supremae noctis imago?
  Quae vox, qui vultus jam morientis erat?
Magno animo occubuit: vultuque, et pectore forti
  Naturae legi paruit, atque Deo.
Nec tamen occubuit. Mens est, qua vivitur: illâ
  Vivit, et extremmen vivet ad usque diem.
Quod fuerat mortale, jacet. Populabile corpus,
  Et tantum cineres ossaque terra tenet.
Fama viri totum spatiosa perambulat orbem,

Altaque contempto scandit in astra rogo.
Dum Studiis constabit honos, dum Leida vigebit,
Doctorumque leget scripta, legetur avus.
In linguis animisque hominum, per saecula, vivet.
In consanguineis cordibus, inque tuo.
Utque sit exiguum hoc: pro vita hac, vita perennis
Est data; qua majus nil habet ipse Deus!
Sedibus adscriptus superis, coeloque receptus,
Debita coelicalis otia laetus agit.
Hîc fortunatum nemus, arvaque lustrat,
Quò sibi commissas ante vocavit oves.
Hîc pace aeterna fruitur. candentis olympi
Hîc admiratur templa, suumque Deum.
Ergo age, parce queri: nec eum vixisse putato,
Carole, cui vitam fama, Deusque dedit.
Ingenium in terris: Anima aethere vivit in alto.
Haec sunt *Heidani*, caetera mortis erant.

EPITAPHIUM.

Heidanus jacet hîc, nostri facundia saecli,
Ille senex Pylio proximus ore seni.
Quod fuit eloquio, fieri queque debuit aevo,
Nec, nisi post totidem saecla, quot ille, mori.

Aliud.

Non protritarum diffusa scientia rerum,
Ingeniumque capax, eloquiumque potens,
Relligioque, fidesque, et cum gravitate venustas,
Qua jacet Heidanus, contumulantur humo.

Aliud.

Hic jacet ille senex, quem, qui modo vidit, amavit,
Tam suavis blando fluxit ab ore Venus.
Divitias habuit magnas, animumque fruendi.
Sincera coluit relligione Deum.
Sorte in utraque modum tenuit. Si nomina quaeris,
Haec tegit *Heidanum* terra. Viator, abi.

De eodum.

Dicitur Amphion Thebas struxisse canendo,
Et lapidi lapides accumulasse novos.
Fallimur. Heidanus lapides et corda domando
Saxea, coelestem constituit Solymen.
Hic igitur major tantò est Amphione, quantò.
Terreno aethereum condere majus opus.

Petrus Francius.

In Tumulum
Viri per Belgicum Orbem Famigeratissimi,

D. ABRAHAMI HEIDANI.

S.S. Theol. Doctoris,
et Professoris in Illustri Academia Lugduno Bat. Primarii, ut
et Ecclesiastae supra Octogenariam Aetatem admirandi,
per Annos ultra unum et quinquaginta,
raro, vel nullo Exemplo,

Theologi totius quantum scimus, Belgii, senioris, Aevi nostri Bezae.

EPIGRAMMA.

Mortuus heu Populi Pater est. augusta Lycaei
Gloria, deliciumque Orbis et Urbis erat.
Mortuus *Heydanus!* satis est sparsisse per Orbem,
Vir Laudes superans, Invidiamque premens.
Non opus est verbis, Lacrymas singultibus addo,
Nam negat ad solitum Musa redire metrum.

Belgicè,

Mijn Noten sijn ontsteld, mijn geesten sonder ader,
Mijn Zang-lust kan geen wijs, bij 't sterven van een VADER.

Piis Manibus Venerandi Senis,
Ipse graviter decumbens sic languidus parentabat.

Abrahamophilos.

CIPPUS

super

Beatos etiamnum et sacros Manes
Admodum Reverendi, Clarissimi, Celeberrimi Viri,

D. ABAHAMI HEIDANI.

Lampada de medio raptam, vel Triplice seclo,
Pulvere conqueritur Virtus, nec stamina censet
Haud parcâ impraegnata colo, dum vota suorum
Repputat, et vacuo dispendia ponderat aevo.
Te facit immitem, Lachesis, seu stamen adurges,
Et rapidum moliris opus, seu lenta *Sioni*
Vota trahis, sacrisve indulges Pondera rostris.
Ast etiam immitis, geminae dum vota Cathedrae
Praecipitas, rarumve annoso Robore Tempe
Deformas, pompae cladem molita senilis.
Si fas, *Leyda,* tuos tanto de funere luctûs
Ferali tentare tubâ, jam pulpita templi
Sudabunt salsos Cathedrae de ponte liquores
In clades animata suas, secumque revolvent
Coelestis fulgetra tubae, laticesve Sionis
Rupe susurrantes, foecundaque flumina lactis.
Jam, gratum velut orba Patrem, Nomenque verendum
Posthuma progenies querulis singultibus urget,
Grex suprema meae sociabit vota Camoenae,
Horrescetque adytis planctus, Nomenque Parentis
Publica sollenni resonabit Naenia templo.
Ipsae et Pieridum laurus viduata Colono,
Tabescensque Helicon, et pallida rura Sionis
Triste ministerium! moestas ad busta Cupressos
Component ferale decus, damnóque perenni
Non aquilam, ast ipsum in superos Heröa reponent
Sed quoque, quid priscos recolet suffulta triumphos
Causa Dei, viduata Ducem, currusve Sionis,
Armatasve manus. Tantum succumbite, Victi,
Queîs dextram hanc sensisse Deum est: pars maxima nobis,
Nobis pars Divina cadit; sed et invida Tantum
Lustrorum numero Lachesis violaverat ignem,
Damnâratque rudi. Batavae sensistis Athenae,
Et tu Cura viri, soliti Grex uberis orba.
Ora etiam nunc nota rapit, vultusve serenos
Pulvere corrugat, fulvos rigor impedit imbres,
Effusâ torpente manu. viduamur utroque
Munere, deserti, nî mens consulta reponat:

Stare quidem veri est, sed et Huic pars magna triumphi
Cedere, demeritâ rude cui permittit arenâ,
Majoremve soli pretio jam vendicat astris,
Adde affine decus, geminae confinia lucis,
Alternum molita jubar, nomenque proprinquum
Augustante rogo, dirae trepidabile Nocti.
Scilicet excidimus luci, nisi Providus Aether
Emeritos cineres redivivo Heroë rependat,
Illustresve animas, genus immortale Sioni,
Continuo referat coelesti è femine partu.
Talia Defuncti placido sub marmore Manes
Accipiant, requiem gregis solidante Triumpho,
Et votum saturante Viri, dum Pondera anheli
Atlantis subit Herculeae vis posthuma Turbae.
Interea indigetes inter Mens coelica coetûs
Exultare polo, superûmque applaudere Regi
Et luxum calcare soli. Tantum, aeque Viator,
Has cape supremas loculi de pegmate voces.

PROSOPOPOEIA DEFUNCTI LOQUENTIS

Busta vides. Serae thalmum cognosce senectae,
Quae mundo secum vult pereunte mori.
Vixi, Hospes, quae vita mihi, nec defuit orbi,
Aequa meis, Patriae commoda, sancta Dei.
Hinc tumulo sit Pompa nefas; vis condere manes?
Dic tantum: ut merita es, sit, precor, umbra tibi.
Est pretium in superis. quantum meminisse piorum est,
Vos date signa Solo: nos meliora, Polo.

Compositus à

G. HUCHTINGIO *S. S. Theol. Stud.*

ALPHABETISCH REGISTER

VAN

PERSOONS-NAMEN.

A

B

C

D

E

F

G

H

W

IJ.

Z.

STELLINGEN

STELLINGEN.

I.

Het verband tusschen Coccejanisme en Cartesianisme is altijd een uiterlijk verband geweest.

II.

Heidanus is wederrechtelijk van zijn ambt ontzet.

III.

Het eigenlijk Cartesiaansch bewijs voor het bestaan van God is dat, hetwelk wij het anthropologische zouden kunnen noemen, daar het van de natuur des menschen besluit tot het wezen en bestaan van God. Zonder dezen anthropologischen grondslag te erkennen, kan zijne ontologische en kosmologische redeneering niet worden gewaardeerd.

IV.

Het Infralapsarisme is op Cartesiaansch standpunt onhoudbaar.

V.

De brief van Judas heeft aan den tweeden brief van Petrus ten grondslag gelegen.

VI.

In Galaten 1/1 is de *katholieke* lezing διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θεοῦ πατρὸσ τοῦ ἐγείραντοσ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν te verkiezen boven de *marcionitische* διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐγ.ʺ ἀ.ʺ ἐ.ʺ ν.ʺ

VII.

In Colossensen 1/24 spreekt Paulus van de aanvulling van hetgeen hij om Christus' wil heeft geleden.

VIII.

In Johannes 3/5 wordt met het γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος de natuurlijke geboorte bedoeld.

IX.

In Hosea I en III is sprake niet van een allegorisch, maar van een werkelijk huwelijk van Hosea met Gomer bath Diblaim.

X.

In Psalm 42/7 moet onder "אֶרֶץ יַרְדֵּן" het geheele Joodsche land worden verstaan, waarvan de dichter, toen hij verkeerde in de gemoedsstemming in den Psalm beschreven, ver was verwijderd.

XI.

In het vierde hoofdstuk van het boek Ruth moet onder den גּוֹאֵל niet

een erfgenaam, maar een losser worden verstaan, die niet genoodzaakt i Ruth te huwen.

XII

Te onrechte spreekt Lipsius in zijn Lehrbuch der Evang. —Prot. Dogmatik, S. 39, van „das objective Wesen der Religion", als bestaande in „die Wechselbeziehung des göttlichen und des menschlichen Geistes."

XIII.

Terecht zegt Rauwenhoff in de Inleiding van zijn Wijsbegeerte v. d. Godsd. bl. 4, „Geen Dogmatiek zonder geloofsbelijdenis tot onderstelling en daarom kan er geen algemeene Dogmatiek bestaan, maar zulke, die aan een bepaald geloof eene wetenschappelijke uitdrukking geeft.

XIV.

Het Piëtisme, dat in de 17de eeuw in de Luthersche Kerk optrad, was in zijn beginsel protestansch maar in zijne ontaarding roomsch-katholiek.

XV.

Met het oud-Protestantsche valt elk ander Inspiratie-dogme.

XVI.

Hierologie en Hieronomie vinden hare plaats niet in het historisch maar in het wijsgeerig deel der godsdienstwetenschap.

XVII.

Wanneer men met Dr. Rauwenhoff alle Metaphysica uit den Godsdienst wil bannen, is het niet aan te bevelen met hem (Wijsbeg. v. d. Godsd. I, bl. 742-744) te spreken van „eene zedelijke wereldorde als openbaring

van een redelijk beginsel of zelfverwezenlijking van immanente idee," die „door ons alleen kan gedacht worden in samenhang met bewustheid."

XVIII.

Bij Petrus Abélard vinden wij reeds den grondslag van de moraal van de Societas Jesu.

XIX.

In het Probabilisme wordt rechtspraktijk met zedelijke praktijk verwisseld.

XX.

Het „adiaphoron" moet in de zedekunde worden behandeld buiten verband met het „geoorloofde."

